Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılanmasında önemli bir rol oynayan; ayrıca, Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinin iki kritik dönemi arasında varlığını koruyarak sosyal gerçekliğinde önemli bir dönüşümün yaşanmasına yol açan Marshall Planı'nın Türkiye'deki uygulanışı ele alınıyor. Dönemin süreli yayınlarının, raporlarının, arşiv belgelerinin ve TBMM tutanaklarının incelenmesiyle hazırlanan bu çalışmada Marshall Planı'nın, ortaya çıkış koşullarına, dünyada ve Türkiye'de algılanış biçimine, yarattığı tartışmalara dair ilginç bilgiler bulmak da mümkün.

Ancak bu çalışma yalnızca Marshall Planı'nın hikâyesini anlatmıyor. Kapitalist sistemin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı dönüşüme ve Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinin bu dönemde aldığı biçime farklı bir gözle bakma kaygısı da güdüyor. Bundan dolayı çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ABD hegemonyası, bu dönemde sermaye birikiminin uluslar arası ölçekteki işleyişini garanti altına alacak kurumsal yapılar, soğuk savaş koşullarının akademik alandaki yansıması olarak modernleşme okulu/gelişme yazını;

Türkiye'nin, kapitalist sistemin uluslar arası ölçekte yaşadığı dönüşüme ve ülke içi sınıfsal kompozisyona bağlı olarak yaşadığı, çok partili yaşama geçiş ve solu tasfiye süreci, 7 Eylül 1946 Kararları, 1946 ve 1947 Planları, ABD ile Askeri Yardım Anlaşması da (Truman Doktrini) gibi konular da ele alınıyor.

SOSYAL ARAŞTIRMALAR VAKFI
SAV

ISBN 9944-5612-2-8
9 789944 561228

YENİDEN YAPILANAN DÜNYA EKONOMİSİNDE MARSHALL PLANI VE TÜRKİYE UYGULAMASI

TOLGA TÖREN

SAV

TOLGA TÖREN

YENİDEN YAPILANAN DÜNYA EKONOMİSİNDE MARSHALL PLANI VE TÜRKİYE UYGULAMASI

SOSYAL ARAŞTIRMALAR VAKFI
SAV

SAV
SOSYAL
ARASTIRMALAR
VAKFI

SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı

ISBN 978-9944-5612-2-8
Sosyal Araştırmalar Vakfı 13
Küreselleşme Dizisi - 6

"Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması"

Tolga TÖREN

Birinci Basım Haziran 2007

Yayına Hazırlayan
Serap KURT

Kapak Tasarım
Savaş ÇEKİÇ

Baskı Öncesi Hazırlık
Ülkü GÜNDOĞDU

Baskı ve Cilt:
Ezgi Matbaacalık
Davut Paşa Cad. -Kazım Dinçol Sitesi.
No:81 / 229
Topkapı - İSTANBUL
Tel:0212 501 93 75

Sosyal Araştırmalar Vakfı
İktisadi İşletmesi
İstiklal Caddesi Balo Sk. Analin Ap. No: 17/2
Beyoğlu – İstanbul

Tel/Fax: 0 212 292 55 85 - 86
Web: www.sav.org.tr
e-mail: merhaba@sav.org.tr

Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması

Tolga TÖREN

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ 7
ŞEKİL LİSTESİ 9
KISALTMALAR 10
SUNUŞ 11
TEŞEKKÜR 13
BİRKAÇ SÖZ 15
GİRİŞ 19
BÖLÜM I
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ULUSLARARASI ÇERÇEVE 27
ABD Hegemonyası ve Kapitalist Sistemin Yeniden Yapılanması 27
Kapitalist Sermaye Birikiminin Sürekliliğini Sağlayacak Kurumsal Yapılar: IMF-IBDR-GATT 31
Kapitalist Sermaye Birikiminin Sürekliliğini Sağlayacak İdeolojik Araçlar: Kalkınma Yazını ve Müdahale Fikrinin Yeniden Oluşumu 34
BÖLÜM II
MARSHALL PLANI'NIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ, KURUMSAL YAPISI ve UYGULAMA ARAÇLARI 47
Marshall Planı'nın Ortaya Çıkış Süreci 47
Paris Konferans(lar)ı (Üçler ve Onaltılar Konferansı) 60
Düzenleyici Mekanizmalar, Uygulama Araçları ve Genel İşleyiş 80
Bir Eşgüdüm Mekanizması: Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı 82
Bir Merkezi Denetim ve Yürütme Organı: İktisadi İşbirliği Teşkilatı 86
Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi İçin İlk Adım: Ödeme ve Takas Anlaşmaları 89
Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi İçi Bir Kurumsal Yapı: Avrupa Tediye (Ödeme) Birliği 99
Silahlanma Yoluyla Sermaye Birikimi İçin Bir Kurumsal Yapı: Karşılıklı Yardım ve İşbirliği Teşkilatı 109
Marshal Planı'nın Uygulama Araçları 114
I) "Doğrudan (Direkt) Yardımlar" 114
II) Dolaylı (Endirekt) Yardımlar 115
III) "Teknik Yardım" 116

BÖLÜM III
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA
TÜRKİYE'DE YAŞANAN DÖNÜŞÜM İÇİN GENEL ÇERÇEVE 119
İkinci Dünya Savaşı Dönemine Kısa Bir Bakış 120
Savaş Sonrası Gelişmeler ve Türkiye'nin Yeni Düzene Eklemlenme Çabaları 125
I) Kontrollü Çok Partili Yaşama Geçiş ve Solu Tasfiye 125
II) 7 Eylül 1946 Devalüasyonu ve IMF'ye Üyelik 130
III) 1946 Kalkınma Planı'ndan 1947 Kalkınma Planı'na 132
IV) Truman Doktrini ve (Komünizme Karşı Ortadoğu'da Bir Üs Olarak) Türkiye 135
BÖLÜM IV
MARSHALL PLANI ve TÜRKİYE UYGULAMASI 143
Türkiye'de Marshall Planı'nın İlan Edilmesine Yönelik Tepkiler 143
Türkiye'nin Plan İçinde /"Yardım"ların Dışında Tutulması ve Tepkiler 146
Türkiye'nin "Yardım" Alan Ülkeler Arasına Katılma Süreci ve Tepkiler 167
Ekonomik İşbirliği Anlaşması 171
Marshall Planı İçinde Türkiye'nin İradi Rolü:
Avrupa "Kalkınmas"ı"nın Yedek Gücü 176
a) Sermaye Birikim Süreci İçin Genel Çerçeve: Thornburg Raporu 177
b) Hilts Raporu: "Kapitalist Gelişme İçin Öncelik Karayoluna" 186
c) Barker Raporu: "Tarımdan Sanayiye Aşamalı Gelişme" 187
Uygulama Alanları (Kaynak Aktarılan Alanlar) Açısından Değerlendirme 194
Tarım-Hayvancılık-Balıkçılık 194
Sulama 213
Ulaştırma 216
Enerji 230
Madencilik 232
Özel Sektör 239
Emek Hareketi 250
Savunma 260
Gündelik Yaşam ve Diğer Alanlar 264
Uygulama Araçları Açısından Değerlendirme 270
SONUÇ 287
EKLER 299
KAYNAKÇA 367

TABLO LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1: Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin Gıda Maddeleri Üretimine İlişkin Planları…….....72
Tablo 2: Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin Traktör ve Diğer Zirai Alet Üretimine İlişkin Planları …...……..73
Tablo 3: Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dahil Ülkelerin Maden Kömürü ve Linyit Üretimine İlişkin Planları (Milyon Ton) ……74
Tablo 4: Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin Çelik Üretimine İlişkin... Planları.....75
Tablo 5: Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin ve Batı Almanya'nın Ulaşım Olanaklarına İlişkin Planlar 77
Tablo 6: Marshall Planı Kapsamında Yer Alan Ülkelerin 1948–1949 Döneminde Birbirlerine Tanımaları Kararlaştırılan Tiraj Hakları Miktarları 96
Tablo 7: Avrupa Tediye Birliği Nezdinde Ülkelere Sağlanan Başlangıç Bakiyeleri 104
Tablo 8: Avrupa Tediye Birliği Nezdinde Plan Kapsamındaki Ülkeler e Tanınan Kotalar 105
Tablo 9: Ticaret Açık ve Fazlalarının Kapatılması İçin Avrupa Tediye Birliği Bünyesinde Gerçekleşen Kredi ve Altın Ödemeleri 107
Tablo 10 Başlangıçtan 1957 Yılı Sonuna Kadar Marshall Planı'ndan Tarım Bakanlığına Ayrılan Kaynak Tutarı 195
Tablo 11: Başlangıçtan 1955 Yılına Kadar Marshall Planı Kapsamında Tarıma Ayrılan Direkt Yardımların KullanımAlanları 197
Tablo 12: 31.12 1956 Tarihine Kadar Marshall Planı Direkt Yardımları İle Gelen Tarım Aletleri ..…….....…….199
Tablo 13: 1948–1951 Yılları Arasında Türkiye'de İllere Göre Traktör 206
Tablo 14: 1948–1952 Yılları Arasında Çeşitli Tarım Ürünlerinin Üretim ve Ekim Alanlarında Yaşanan Değişme…...…….……210
Tablo 15: Marshall Planı Kapsamında Sulama Projeleri İçin Devlet Su İşlerine Ayrılan Kaynaklar.…….....215
Tablo 16: Marshall Planı Kapsamında Su İşleri Reisliğine Sağlanan Direkt ve Endirekt Yardımlarla Getirilen Makinelerin Kullanım Sahaları……...216
Tablo 17: 1948–1960 Yılları Arasında Marshall Planı Kapsamında Karayollarına Ayrılan Kaynaklar……...….218
Tablo 19: 1948–1960 Yılları Arasında Marshall Planı Kapsamında Karayollarına Ayrılan Kaynakların Kullanım Alanı……..……222
Tablo 20: Marshall Planı Kapsamında Yapılan Yolların Ulaşım Maliyetlerine Etkisi……...……..225
Tablo 21: Marshall Planı Kapsamında 1952 Yılına Kadar Devlet Deniz Yollarına Sağlanan Tiraj Hakları İle Çeşitli Avrupa Ülkelerinden Satın Alınan Deniz Taşıtları.....226
Tablo 22: Marshall Planı Kapsamında 1952 Yılına Kadar Devlet Deniz

Yollarına Sağlanan Tiraj Hakları Deniz Taşıtları Satın Alınan Ülkeler...228
Tablo 23: Marshall Planı Kapsamında 1949 Yılı Sonrasında Demiryollarına Ayrılan Kaynak Tutarı...…….....229
Tablo 24: 1949–50 Döneminde Tiraj Hakları Kapsamında Demiryollarına Yapılan Tahsislerle Sipariş Verilen Malzeme …….....231
Tablo 25: Marshall Planı Kapsamında Etibank Aracılığıyla Enerji Alanına Aktarılan Kaynaklar….....…….....234
Tablo 26: Marshall Planı Kapsamında 30.6.1957 Tarihine Kadar EtibankAracılığıyla Madenciliğe Aktarılan Direkt Yardımlar ve Kullanım Alanları…….....236
Tablo 27: Marshall Planı Kapsamında Etibank Aracılığıyla Madenciliğe Ayrılan Endirekt Yardımlar……...240
Tablo 28: 1949–1957 Yılları Arasında Piyasa İhtiyaçları İçin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na Yapılan Tahsisler……..242
Tablo 29: 1956–57 Döneminde İktisat ve Ticaret Bakanlığı Eliyle Piyasa İhtiyaçları İçin Tahsis Edilen Kaynak Tutarı ve Sağlanan İthalat İzinleri.....248
Tablo 30: Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan Faydalanmak Üzere 31.12.1955 Yılına Kadar TSKB'ye Başvuran ve Onaylanan Kredi…..260
Tablo 31: Marshall Planı Kapsamında Makine Kimya Endüstrisi'ne Ayrılan Kaynaklar……...261
Tablo 32: Marshall Planı Kapsamında Milli Savunma Bakanlığı'na Aktarılan Kaynaklar……263
Tablo 33: 1951 Döneminde Milli Savunma Bakanlığı'na Tahsis Edilen 13.822.000 Dolar İle ABD'den Sipariş Verilen Malların Bir Kısmı……273
Tablo 34: Marshall Planı Kapsamında Başlangıçtan 30.6.1959 Tarihine Kadar Türkiye'ye Ayrılan Kaynaklar (1000 Dolar)……276
Tablo 35: Başlangıçtan 31.12.1962 Tarihine Kadar Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları……278
Tablo 36: Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı….....279
Tablo 37: Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (Nakliyat)…….280
Tablo 38: Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (İşçi Çalışma)…..…….....…….280
Tablo 39: Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı(Eğitim)……...……281
Tablo 40: Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (Amme İdaresi)……..282
Tablo 41: 30 Şubat 1962 Tarihine Kadar Karşılık Paralardan Teknik İşbirliği Projeleri'ne Aktarılan Kaynaklar (TL)…….....284
Tablo 42: 31.12.1962 İtibarıyla Karşılık Paralar Durumu (Kamu–1000 TL).....285
Tablo 43: 31.12.1962 İtibarıyla Karşılık Paralar Durumu (Özel–1000 TL).....286

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No:

Şekil 1: Tiraj Hakları ve Şartlı Yardımların Uygulanış Biçimi.....93
Şekil 2: Marshall Planı Kapsamında Türkiye'ye Ayrılan Direkt Yardımların Tarım Aletlerine Dağılımı…….....…198
Şekil 3: Marshall Planı Kapsamında İthal Edilen Tarım Aletlerinin Türlerine Göre Dağılımı……..……200
Şekil 4: 1948-1951 Yılları Arasında İllere Göre Traktör Sayısı…….....207
Şekil 5: 1948-1952 Yılları Arasında Pamuk Üretimi……..211
Şekil 6: 1948–1952 Yılları Arasında Tarımsal Üretimde ve Ekilen Alanlardaki Değişme……...……212
Şekil 7: 1951 Yılı İtibarıyla Marshall Planı Kapsamında İnşası Tamiri ya da Bakımı Yapılan Karayolları……...……..221
Şekil 8: 1948–1960 Yılları Arasında Marshall Planı Kapsamında Karayollarına Ayrılan Kaynakların Kullanım Alanlarına Dağılımı……220
Şekil 9: Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (1)……...…….....268
Şekil 10: Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (2)…….....269
Şekil 11: Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (3)…….....270
Şekil 12: Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (4)….....…270

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
age:	Adı Geçen Eser
agm:	Adı Geçen Metin
AGÜ:	Az Gelişmiş Ülke
bkz:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
CEEC:	Comitee Of Eurepean Economic Cooperation - Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DDY:	Devlet Demir Yolları
Çev:	Çeviren
Derl.:	Derleyen
DLF:	Development Loan Fund – Kalkınma İkraz Fonu
DP:	Demokrat Parti
Ed.:	Editör(ler)
ECA:	Economic Coperation Administration - Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EPU:	Eurepean Payment Union – Avrupa Tediye (Ödeme) Birliği
ERP:	European Recovery Plan - Avrupa İmar ve Kalkınma Planı
IBRD:	International Bank for Reconstruction and Development - Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IDA:	International Development Agency – Uluslararası Kalkınma Ajansı
ILO:	International Labor Organization – Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF:	International Money Fund – Uluslararası Para Fonu
GATT:	Tarife ve Ticaret Genel Anlaşması
IBRD:	International Bank for Reconstruction and Development - Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
OEEC:	Organization for Eurepean Economic Cooperation - Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı
KW:	Kilo/watt
MSA:	Mutual Security Agency-Karşılıklı Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMO:	Toprak Mahsulleri Ofisi
TZDK:	Türkiye Zirai Donatım Kurumu

SUNUŞ

Sosyal Araştırmalar Vakfı olarak Küreselleşme dizisinin altıncı kitabını yayımlıyoruz. Bu dizide yer alan kitap yazarlarının çoğu, vakfımızın kuruluşundan bugüne kadar gelişimizde bize destek veren en yakın dost çevremizden olan araştırmacılarımız. Bu durum, bizim için ayrı bir gurur nedeni oluşturuyor.

Bu dizinin ilk kitabı, kurucu üyelerimizden Necla YIKILMAZ'ın "Yeni Dünya Düzeni ve Çevre" idi. Daha sonra Eren Deniz TOL GÖKTÜRK "Dünden Bugüne Yurttaşlık" çalışması ile bize destek verdi. "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması" da Sosyal Araştırmalar Vakfı-Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi'nden Tolga TÖREN'in.

Yoğun bir emekle ve tarihi doğru okumak kaygısıyla yapılmış bu çalışmada zaman zaman ezberimizi bozan bilgilerle karşılaşmamız olası. Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, askeri ve ekonomik üstünlüğü sebebiyle, uluslararası alanda hegemonik bir güç haline gelmiş ve sermaye birikiminin temel dinamikleri çerçevesinde uluslararası koşullar oluşturmaya başlamıştır. Tolga TÖREN'in kitabı, bu uluslararası koşulları, Marshall Planı'nı, bu planın Avrupa'da ve Türkiye'deki uygulanışını ve Türkiye'deki kapitalistleşme sürecini ve sermaye birikimini anlamamıza yardım edecek bir çalışma.

Kitap şu bölümlerden oluşmakta:

- İkinci Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Çerçeve
- Marshall Planı'nın Ortaya Çıkış Süreci, Kurumsal ve Uygulama Araçları
- İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'de Yaşanan Dönüşüm İçin Genel Çerçeve
- Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması

Yazarın kendi söylemlerinden yola çıkarak kitabın nelere vurgu yaptığını görebiliriz.

"Marshall Planı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin sermaye birikim sürecinin bir kırılma noktasından bir başka kırılma noktasına kadar varlığını korumuş, sosyal gerçekliğinde önemli bir dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır. Bunlara paralel olarak Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini anlamaya dönük birçok çalışmada referans gösterilen, gündelik yaşamdan edebiyata, sinemaya kadar birçok

alana değen bir olgu olmuştur Marshall Planı. Bir başka deyişle 1950'lerde Türkiye'nin, başta kırsal alan olmak üzere birçok alanda yaşadığı dönüşümü konu alan çok sayıda roman, hikâye vb. yapıt, farkında olarak ya da olmayarak Marshall Planı'nın yarattığı etkileri konu almıştır."...

"Marshall Planı'nın hikâyesini köylerde yaygınlaşan traktörden İstanbul'un, İzmir'in vapurlarına; 'beyaz dizi' romanlarından, ABD yaşam biçimini konu edinen dergilerin yaygınlaşmasına; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve Genelkurmay'ın ABD Ordusu ve Genelkurmay'ına benzer bir örgütlenme içerisine sokulmasına, 'bağımsızlıkçılık' bir yana neredeyse her mühimmatının ABD menşeli hale gelmesine; demiryollarından karayollarına; balıkçılıktan havayollarına kadar geniş bir alana yaymak mümkün. Ancak bunlara rağmen Plan'ın araştırmacıların aynı ölçüde ilgisini çekmediğini söylemek de mümkün ki, bu durum elinizdeki çalışmanın ortaya çıkışının en önemli nedenini oluşturuyor." ...

"Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini anlamaya dönük çalışmalarda azımsanmayacak bir eğilim de yukarıda ifade edilen çerçevenin çok partili hayata geçilmesiyle ya da Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle ortaya çıktığını savlar. Böylelikle, Demokrat Parti'yi kuranların CHP'den kopan aktörler olduğu; Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarından itibaren ve bizzat CHP eliyle 'kapitalist blok'a yaklaştığı unutulur. Tüm bu tartışmalar özel olarak Marshall Planı'na ilişkin vurgular için de geçerlidir. Örneğin azımsanmayacak sayıda araştırmacı, Marshall Planı'nı, Türkiye'nin tarımsal üretimde uzmanlaşma çabalarını 1950 sonrasına ve daha çok Demokrat Parti'ye bağlar." ...

"Marshall Planı'nın gerek üzerinde yürütülen tartışmalar gerekse uygulanış biçimi göstermektedir ki, süreç CHP'nin bıraktığı yerden DP tarafından devam ettirilmiştir. Ayrıca dönemin egemen sınıf temsilcilerinin kapitalist ilişkiler bütününün derinleştirilmesi ve böylelikle sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması yönündeki talepleri bu konuda önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla Marshall Planı ne tek başına dışsal faktörlerle açıklanabilir, ne de herhangi bir siyasal partinin diğerinden daha 'Amerikancı' olmasıyla." ...

Sosyal Araştırmalar Vakfı olarak, ülkemizde yapılan özgün çalışmaları desteklemeyi kuruluşumuzdan itibaren önümüze görev olarak koyduk. Bu anlayış içinde desteklerimizi de sürdüreceğiz. Bu çalışmanın da birçok araştırmacı için kaynak kitap olacağını düşünüyor ve Tolga TÖREN'e bu değerli çalışması için teşekkür ediyoruz.

Sosyal Araştırmalar Vakfı
Yönetim Kurulu

TEŞEKKÜR

Teşekkür kısmını yazmak için her şeyden önce bu çalışmanın ortaya çıkışının kısa öyküsünü aktarmak gerekiyor. Katılımcılarının çoğu farkında değil belki ama bu çalışma, artık ürünlerini de vermeye başlayan Küçükkuyu Kolektifi'nin bir buluşmasında akla düştü. Söz konusu buluşmada yapılan hararetli tartışmaların ardından sevgili hocam Mehmet Türkay ile göz göze geldiğimizi ve ardından Marshall Planı'nı üzerine çalışmanın iyi olabileceğini konuştuğumuzu hatırlıyorum. Bu konuşma bu çalışmanın ilk adımı idi. Ama Küçükkuyu Kolektifi'nin farkında olmadan bu çalışmaya yaptığı katkı bu kadarla sınırlı kalmadı. Çalışmanın bir hayli ilerlediği bir zaman diliminde bu defa Kerpe'de yapılan bir sonraki buluşmada ise çalışmayı paylaştığım arkadaşlarımın ve hocalarımın sorduğu sorular, yaptığı yorumlar bu çalışmaya birkaç bölüm daha eklenmesine vesile oldu. Dolayısıyla her şeyden önce Küçükkuyu Kolektifi'ne teşekkür etmem gerekiyor.

Elbette ki bu çalışmanın hazırlanmasından önce ya da hazırlanması sırasında birçok kişinin dostluğunu ve desteğini yanımda hissettim, birçok kişinin donanımından faydalandım:

Her şeyden önce bu çalışmanın ortaya çıkışına zemin hazırlayan donanımlarını paylaştıkları için sevgili hocalarım Mehmet Türkay ve Fuat Ercan'a;

İlgilerini, önerilerini ve motive edici tavırlarını esirgemeyen sevgili hocalarım Berna Güler Müftüoğlu ve Yüksel Akkaya'ya;

Yanımdaki varlığının etkilerini kelimelerle anlatamayacağım, dostum, yoldaşım, can yoldaşım Nevra Akdemir'e…

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde, öncesinde ve sonrasında her anlamda desteklerini hep yanımda hissettiğim başta annem Hatice Tören olmak üzere aile bireylerime; ama ayrıca, aynı evi paylaştığımız ve bu çalışmanın hazırlanması sırasındaki bütün dağınıklığımı, ihmalkârlığımı anlayışla karşılayan kardeşim Taner'e;

Titizliği, dikkati, anlayışı, yüreklendirici ve dostça ilgisiyle Sosyal Araştırmalar Vakfı Yönetim Kurulu üyesi Serap Kurt'a;

Kitabın mizanpajını yapan ve bu esnada anlayış sınırını hep en üst düzeyde tutan Sosyal Araştırmalar Vakfı emekçisi sevgili Ülkü Gündoğdu'ya;

Burada adın yazamayacağım, unutmuşsam affetmelerini dileyeceğim ve ilgileriyle, meraklarıyla bu çalışmanın hazırlanma aşamasında yanımda hissettiğim nice dosta:

Bu çalışmada sizlerin de emeği var. Teşekkürler...

Tolga TÖREN

Kadıköy 2007

BİRKAÇ SÖZ

Türkiye'nin kapitalist gelişmesi üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar bu sürece dair önemli bilgileri açığa çıkarmış, yaşanan sürecin ne anlama geldiği farklı biçimlerde anlamlandırılmış ve buradan hareketle bir dizi farklı değerlendirmenin ve dolayısıyla ileriye dönük bir dizi projeksiyonun yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Ancak, Türkiye'de yakın dönem toplumsal tarih araştırmalarında yaygın ve önemli eksikliklerden biri, süreci sermaye birikimi aksında izleyerek analiz etmemiş olmalarıdır. Dolayısıyla söz konusu analizler, sürecin bütünsel işleyişi ve bu bütünsellik bağlamında anlam kazanan süreklilik ve kopuşları kendi tarihsellikleri içinde ele alamamaktadır.

Elbette sermaye birikimi aksında bir bakma biçimi bazı kabullere bağlı olarak şekillenecektir. Bu anlamda söz konusu bakma biçiminin ilk ve en önemli kabulü "sermaye"nin bir toplumsal ilişki olarak anlaşılması olacaktır. Sermaye'ye böyle bir anlam atfetmek yaşanan birikiminin "teknik" bir süreç olarak algılanmasının önüne geçecektir. Bu anlamda yukarıda değinildiği gibi bir diğer dikkat edilmesi gereken kabul ise, birikim sürecini kendi bütünselliği içinde değerlendirmektir. Bu bütünsel bakış açısına anlam verecek olan ise birikim sürecinin süreklilik arz eden, bu anlamda yapısal olan özellikleriyle, sürecin farklılaşan, bu anlamda konjonktürel olan özelliklerinin eş anlı değerlendirilebilmesidir. Elbette burada bir ölçek ya da bağlam meselesi de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Diğer bir deyişle, birikimin "ulusal" ve "uluslararası" ölçek ya da bağlamlardaki seyrini izleyebilmek ve karşılıklı etkileşimi görmek bu aşamada önem kazanacaktır.

Kapitalist sermaye birikiminin dünya ölçeğinde izlediği seyir ve sahip olduğu eğilimler ile Türkiye'de yaşanan kapitalist sermaye birikiminin seyri ve sahip olduğu eğilimler arasındaki karşılıklı etkileşimi görmek, izlemek ve analize dönük olarak kullanmak, bu çerçevede yapılmış ve yapılacak olan çalışmaların isabetli tespitlere ulaşabilmeleri için bir ön gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Kapitalizmin tarihsel bir sistem olarak ortaya çıktığı ve geliştiği sürecin zaman ve mekâna dönük izleri, yukarıda sermaye birikimine dair yapılan vurgular göz önüne alınarak takip edildiğinde II. Dünya Savaşı'nın bitmesini izleyen dönem, kritik bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Söz konusu dönemi tanımlayan asli dinamikler; ABD hegemonyasının tesisi, Soğuk Savaş'ın başlangıcı, üretici sermayenin uluslararasılaşması, eski sömürgelerin ulus devletler biçiminde örgütlenmeleri olarak ifade edilebilir. Birbirleriyle tamamlayıcılık ilişkisine sahip bu dinamiklerin söz konusu konjonktürün ihtiyaçlarına cevap verebilecek bütünsel işleyişini anlayabilmek için anlama çabamızı, sermaye birikimi aksında konsolide edebilmemiz gereklidir.

Kapitalist sermaye birikiminin dünya ölçeğinde işleyişini söz konusu konjonktürde konsolide eden asli araçlardan en öne çıkanı şüphesiz bu süreçteki "yardım" formülasyonu olmuştur. Elbette, sınıflar arası ve sınıf içi çatışma, mutabakat ve gerilimlerin biçimlendirdiği ilişki alanları olarak ulusal devletlerin belirli bir hiyerarşi içinde farklı güç ve pozisyonda var olmalarının tanımladığı uluslararası sistemin işleyişinde ABD hegemonyasının tesisi ve dolayısıyla mevcut iş bölümünün yapılandırılıp işler hale gelmesi kritik bir öneme sahipti. ABD Doları'nın dünya parası olması ve bu zeminde kurgulanan sabit kur rejimi, sürecin işleyişinin önünü açan uygulamalar olmuş ve bu zeminde ABD'nin önerip uygulamaya soktuğu Marshall Planı yeniden yapılanmanın asli aracı olarak işlev görmüştür.

II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde hegemonik bir devlet olarak ABD'nin yaşanan yeniden yapılanma çerçevesinde ve bu sürecin mantığına uygun bir biçimde sürece dair müdahalelerini "yardım" olarak formüle etmesi, bunu ilgili tüm çevrelere kabul ettirmesi müdahale pratiğinin meşrulaştırılması açısından gayet başarılı sonuçlar vermiştir. Bu koşullarda bir müdahale pratiği olarak uluslararası yardımın müdahale aracı biçiminde işlevlendirilmesi ve uygulanması sermaye birikim sürecinin konjonktürel ihtiyaçları açısından önemli bir işlev yerine getirmiştir. Bu anlamda, kapitalist sermaye birikim sürecine hakim olan eğilimlerden eşitsiz ve bileşik gelişme dinamiğinin söz konusu konjonktürde hayata geçme biçiminin bir ifadesi olarak "uluslararası yardım" ilişkisinin işlevini kendi tarihselliği içinde yerine oturtulması önem kazanmaktadır.

Böyle bir bağlamda bu çalışmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada kapitalist sermaye birikiminin dünya ölçeğinde işleyişi ve sahip olduğu tarihsel eğilimler, Türkiye'de kapitalist birikiminin özgünlükleri ile karşılıklı etkileşim içinde analiz edilmekte ve bu anlamda yukarıda vurgulanan, sermaye birikimi aksında bütünsel ve tarihsel bir analiz yapılmaktadır. Bütünsel ve tarihsel bir analizin iç teorik örgüsünün desteklenmesi açısından gerekli olan "malzeme" bu çalışmada ziyadesiyle mevcut.

Elbette eldeki malzemenin belirli bir yöntem çerçevesinde amaca uygun bir biçimde kullanılması kritik bir öneme sahiptir ve bu çalışmada söz konusu malzeme teorik amaçla kendiliğinden bir uyum içinde hizmet edecek biçimde titizlikle kullanılmıştır. Diğer bir değişle, bu çalışmada Marshall Planı, Türkiye'de ilk kez bu çapta bir araştırmanın konusunu oluşturmuş ve bu durumun gerektirdiği sorumluluğunun altından başarıyla kalkıldığı, kullanılan teorik çerçeveyle eldeki malzemenin bu çerçeveye uydurulmaya çalışılmadan, birbirini destekler olduğunun kendiliğinden ortaya çıkması çalışmanın isabetini ortaya koymaktadır. Bu çalışmayı başından sonuna kadar izleme olanağı bulan bir sosyal bilimci olarak, Tolga Töre n'in çalışmasının bu konudaki boşluğu önemli oranda dolduracak bir niteliğe sahip olduğu çalışma okunduğunda kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Mehmet Türkay

GİRİŞ

Marshall Planı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin sermaye birikim sürecinin bir kırılma noktasından bir başka kırılma noktasına kadar varlığını korumuş, sosyal gerçekliğinde önemli bir dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır. Bunlara paralel olarak Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini anlamaya dönük birçok çalışmada referans gösterilen, gündelik yaşamdan edebiyata, sinemaya kadar birçok alana değen bir olgu olmuştur Marshall Planı. Bir başka deyişle 1950'lerde Türkiye'nin, başta kırsal alan olmak üzere birçok alanda yaşadığı dönüşümü konu alan çok sayıda roman, hikâye vb. yapıt, farkında olarak ya da olmayarak Marshall Planı'nın yarattığı etkileri konu almıştır. Örneğin Yaşar Kemal İnce Memed'de Marshall Planı ile gelen tarım makinelerinin yoğun biçimde kullanıldığı Çukurova köylerini işler. Aziz Nesin de bir öyküsünde 1950'lerde ithal tarım makinelerinin yurda bir türlü gelmeyen yedek parçalarının (hayalî) ithalatını yaparak kazancına kazanç katan bir tüccarı anlatır. Yeşilçam'da kırdan kente göç olgusunu konu edinen çok sayıda filme imza atılmıştır. Orta yaşı biraz geçmiş insanların çoğu, ABD bayrağı iliştirilmiş bir kol ile Türk bayrağı iliştirilmiş bir kolun tokalaşmasını hâlâ hatırlarlar. Hâlâ birçok insan okullarda dağıtılan süt tozlarından bahseder ki, bu "süt tozu meselesi", elinizdeki çalışmaya kaynak toplamak için sahafları dolaştığım zamanlarda en çok karşıma çıkan konuydu. Ellerinde Marshall Planı ile ilgili bir kaynak olup olmadığını sorduğum ve yaşı ortanın biraz üzerinde olan -neredeyse- her sahafın tepkisi "hım, şu süt tozları meselesi değil mi?" biçiminde oluyordu. Kuşkusuz Marshall Planı'nın öyküsü köylere gelen traktörlerden ya da

okullarda dağıtılan süt tozlarından ibaret değil. Detaya inildiğinde şunu söylemek bile mümkün: Marshall Planı'nın hikâyesini köylerde yaygınlaşan traktörden İstanbul'un, İzmir'in vapurlarına; "beyaz dizi" romanlarından, ABD yaşam biçimini konu edinen dergilerin yaygınlaşmasına; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve Genelkurmay'ın ABD Ordusu ve Genelkurmay'ına benzer bir örgütlenme içerisine sokulmasına, "bağımsızlıkçılık" bir yana neredeyse her mühimmatının ABD menşeli hale gelmesine; demiryollarından karayollarına; balıkçılıktan havayollarına kadar geniş bir alana yaymak mümkün. Ancak bunlara rağmen Plan'ın araştırmacıların aynı ölçüde ilgisini çekmediğini söylemek de mümkün ki, bu durum elinizdeki çalışmanın ortaya çıkışının en önemli nedenini oluşturuyor.

Kuşkusuz ki, her çalışma bir merakın, dolayısıyla bir sorunun ardından ortaya çıkar ve o ilk soru, çalışmanın her aşamasında sizi yönlendirir, sonuca ulaşıncaya kadar da peşinizi bırakmaz. Bu çalışmayı, vücut bulmaya başladığı andan itibaren yönlendiren soru, "Marshall Planı Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinde nasıl bir rol oynadı?" oldu. Elbette farklı sorular da sorulabilirdi. Şöyle ki: Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine dair yapılan çalışmaların azımsanmayacak bir kısmında, Türkiye'nin "kapitalist blok"a dâhil olma çabaları Marshall Planı'nı önceleyen Truman Doktrini ile başlatılır. Öte yandan bu süreç çoğu zaman dışsal faktörlerle açıklanır. Daha açık bir ifade ile Türkiye'nin Truman Doktrini'ne ya da Marshall Planı'na dahil olması "ABD'nin uydusu" haline gelmesiyle açıklanır. Dolayısıyla içerideki sınıfsal konumlanışlar ikinci plana atılır ve böylelikle Türkiye sermayesinin bu süreçte elde ettiği birikim olanakları analiz dışında kalır.

Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini anlamaya dönük çalışmalarda azımsanmayacak bir eğilim de yukarıda ifade edilen çerçevenin çok partili hayata geçilmesiyle ya da Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle ortaya çıktığını savlar. Böylelikle, Demokrat Parti'yi kuranların CHP'den kopan aktörler olduğu; Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarından itibaren ve bizzat CHP eliyle "kapitalist blok"a yaklaştığı unutulur. Tüm bu tartışmalar özel olarak Marshall Planı'na ilişkin vurgular için de geçerlidir. Örneğin azımsanmayacak sayıda araştırmacı, Marshall Planı'nı, Türkiye'nin tarımsal üretimde uzmanlaşma çabalarını 1950 sonrasına ve daha çok Demokrat Parti'ye bağlar.

Çalışmanın başlangıç sorusunun ortaya çıkışında yukarıda ifade edilen algılayış biçimlerinin de önemli etkisinin olduğunu belirtmek gerekiyor. Bir başka ifade ile Marshall Planı'nın gerek üzerinde yürütülen tartışmalar gerekse uygulanış biçimi göstermektedir ki, süreç CHP'nin bıraktığı yerden DP tarafından devam ettirilmiştir. Ayrıca dönemin egemen sınıf temsilcilerinin kapitalist ilişkiler bütününün derinleştirilmesi ve böylelikle sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanması yönündeki talepleri bu konuda önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla Marshall Planı ne tek başına dışsal faktörlerle açıklanabilir, ne de herhangi bir siyasal partinin diğerinden daha "Amerikancı" olmasıyla.

Değinilmesi gereken bir başka nokta da şu: Gene Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine dair yapılan analizlerde 1960'lı yıllar genelde "ulusal bağımsızlık"ın önemsendiği, ulusal sanayi yaratma çabalarının yaygınlaştığı bir dönem olarak ifade edilir. Bu dönemi önceleyen 1940'lar ve 1950'ler ise, yukarıda da vurgulandığı gibi, dışsal faktörlerin etkisiyle Türkiye'nin sanayileşmesinin engellendiği yıllar olarak ifade edilir. Oysa Marshall Planı üzerinden yürütülen tartışmalar, Marshall Planı'nın uygulanışına ilişkin çizilen çerçeve, Plan'ın başlangıç tarihinden itibaren kapitalist sistem içerisinde yaşanan dönüşümlere paralel olarak aldığı biçim ve Plan ile ilintili olarak hazırlanan birçok raporda çizilen çerçeve göstermektedir ki, Türkiye'nin 1960'larda içine girdiği sürecin yapı taşları bu tarihten önce, Marshall Planı'nın da aracılığıyla, döşenmiştir. 1960'lara bölüşüm ilişkileri açısından bakıldığında bugünlere kıyasla daha adil bir dönem olduğunu söylemek elbette mümkündür. Ancak bu noktada şu kaydı düşmek gerekiyor: Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğini sağlama çabası içerisinde olmuşsa, Marshall Planı, uluslararası konjonktürün de yardımıyla 1940'ların sonundan itibaren bu çabanın somutlanması işlevini gören bir araç olmuş, aynı zamanda 1960'larda uygulamaya konan içe dönük birikim stratejisinin hayata geçirilmesinde de

önemli bir rol oynamıştır.

Marshall Planı'nın Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinde oynadığı role dair merak ile birlikte buraya kadar aktarılanlar ve elbette Marshall Planı üzerine yeterince araştırma yapılmamış olması, çalışmanın yöntemi üzerinde belirleyici olmuştur. Bir diğer ifade ile çalışmada bir yandan Plan'ın Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinde nasıl bir rol oynadığı saptanmaya; bir yandan da ortaya çıkış koşulları, algılanışı, mekanizmaları ve kurumsal yapısı açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışma daha çok dönemin gazetelerinin, süreli yayınlarının, raporlarının, Meclis tutanaklarının ve arşiv belgelerinin taranması ile gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda çalışmanın daha çok kütüphane ve arşiv taramasına dayandığı söylenebilir. CHP yanlısı yayın yapan Ulus ve Akşam gazeteleri, DP yanlısı yayın yapan Vatan ve Gece Postası gazeteleri, Cumhuriyet gazetesi seçilen başlıca günlük gazetelerdir.

Söz konusu yayınların incelenmesiyle, olgusal gerçekliğe ulaşma olanağı elde etmenin yanında, farklı aktörlerin Marshall Planı'na ilişkin yürüttükleri tartışmanın basında nasıl bir biçim aldığı, dolayısıyla, gündelik yaşam üzerinde nasıl etkide bulunduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Seçilen gazete dışı süreli yayınlardan ilki ise, resmi bir nitelik taşıyan ticaret odalarına alternatif bir örgütlenme yaratmak amacıyla kurulan ve ticaret sermayesinin taleplerini dile getiren bir örgüt olan İstanbul Tüccar Derneği'nin yayın organı Türkiye İktisat Mecmuası'dır. Yazarları arasında Ahmet Hamdi Başar'ın yanında Tekinalp, Hazım Atıf Kuyucak gibi isimlerin de bulunduğu bu yayın organının incelenmesi ile sermayenin farklı kesimlerinin, özel olarak Marshall Planı'na genel olarak söz konusu dönemde uygulanan iktisat politikalarına bakışındaki farklılıklar anlaşılmaya çalışılmıştır. Sermayenin bir başka kesiminin örgütlendiği bir yapıyı oluşturan Türk Ekonomi Kurumu tarafından yayımlanan Türk Ekonomisi dergisi de aynı amaçla taranan bir başka süreli yayındır.

Türkiye sermayesinin iki ayrı kesiminin temsiliyetini üstlenen

bu yayın organlarının dışında, oldukça canlı tartışmaların yürütüldüğü ve dönemin sermaye temsilcilerinin, bürokratlarının, siyasetçilerinin, akademisyenlerinin yazılarının yayımlandığı İktisadi Uyanış, İktisadi Yürüyüş, Muhasebe ve Maliye Mecmuası gibi süreli yayınlar taranmıştır. Marshall Planı'nın TBMM'de nasıl tartışıldığının anlaşılabilmesi için TBMM Tutanak Dergileri, Marshall Planı kapsamında hayata geçirilen yasal düzenlemelerin açığa çıkarılması için çeşitli Düsturlar ve arşiv belgeleri çalışmada başvurulan diğer kaynakları oluşturmuştur.

Söz konusu kaynaklar Marshall Planı'nın algılanışının, tartışılma biçiminin, mekanizmalarının açığa çıkarılmasında kuşkusuz önemli rol oynamıştır. Ancak Marshall Planı'nın Türkiye'de sektörel dağılım ve uygulama araçları açısından incelenmesinde en önemli kaynağı, 41. sayısının yayımlandığı 1960 yılına kadar Hariciye Vekâleti imzasıyla, üç ayda bir ve "Türkiye'de Marşal Planı" adıyla; sonrasında "Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları" adıyla yayımlanan 47 adet rapor oluşturmuştur.

Çalışma giriş ve sonuç hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistemin yeniden yapılanması ve buna paralel olarak ortaya çıkan ABD hegemonyası ele alınmıştır. Söz konusu olgular, sermaye birikim sürecinin uluslararası ölçekte işleyişini garanti altına alacak kurumsal ve ideolojik araçların yaratılmasını da beraberinde getirmiştir. Birincisi Bretton Woods sistemi kapsamında oluşan kurumlar, ikincisi de soğuk savaş koşullarının akademik alandaki yansıması olarak da nitelenebilecek Modernleşme Okulu/gelişme yazını olan bu araçlar ve yerine getirdikleri işlevler ise çalışmanın birinci bölümünde ele alınan diğer konulardır.

Marshall Planı'nın ortaya çıkış süreci ve uygulanışı, gerek uluslararası ölçekte gerekse ulusal düzeyde birçok tartışmanın yaşanmasına, tepkinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Plan'ı destekleyen kesimler ile Plan'a karşı çıkan kesimler arasında, büyük ölçüde ideolojik ve sınıfsal konumların farklılığından kaynaklanan çatışmalar, tartışmalar yaşanmıştır. Öte yandan Plan'ı ilan eden ve sahiplenen taraf, en geniş coğrafyada kabul görmesini hedeflemiş, bunun için çe-

şitli propaganda araçları yaratmaya çalışmıştır. Böylelikle Plan'ın dünya kamuoyunda "yardım" olarak algılanması sağlanmıştır. Plan'ın uygulanma aşamasında ise, Plan kapsamındaki ülkelerin sermaye birikim süreçlerinden gündelik yaşamlarına, iktisat politikalarına kadar geniş bir yelpazeye etki eden birçok kurumsal yapı, mekanizma ve düzenleme oluşturulmuştur. Bu yapı, mekanizma ve düzenlemelerin bir kısmı işlevini tamamladıktan sonra ortadan kalkmış, bir kısmı da kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yaşadığı dönüşümlere uyum sağlayarak, dolayısıyla başlangıçtakinden oldukça farklı bir noktaya evrilerek, bugüne kadar varlığını korumuştur (Örneğin Marshall Planı'nın bir nevi koordinasyon örgütü olan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı -OEEC- 1960'larda Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne -OECD- dönüşmüştür). Söz konusu yapı, mekanizma ve düzenlemelerin oluşum ya da işlevlerini yerine getirme süreci, Plan kapsamındaki ülkelerin sermayesinin kendi aralarında ya da Plan kapsamındaki ülkeler sermayesi ile ABD sermayesi arasında bir dizi çelişkinin açığa çıkmasına da yol açabilmiştir. Sözü edilen bu gelişmeler, tartışmalar, oluşturulan kurumsal yapı, mekanizma ve düzenlemelerle birlikte Marshall Planı'nın uygulama araçları çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de de önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümde temel olarak iki faktör rol oynamıştır. Bunlardan ilki kapitalist sistemde uluslararası ölçekte yaşanan gelişmelerdir. İkincisi ise, ülke içi sınıfsal kompozisyonun farklılaşması ve egemen sınıfın farklı kesimlerinin sermaye birikimi sürecinde başat rolü üstlenme çabalarıdır. Bir diğer ifade ile bu dönemde Türkiye'de yaşanan dönüşüm, içsel ve dışsal faktörlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda meydana gelmiştir. Söz konusu dönüşümde rol oynayan dışsal faktörlerin, çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı yukarıda belirtilmişti. Üçüncü bölüm ise, Türkiye'nin yaşadığı dönüşümde rol oynayan içsel faktörlerin incelenmesine ayrılmıştır. Bu içsel faktörlerin açığa çıkmasında, ticaret sermayesinin önemli bir birikim düzeyine ulaştığı ve sermaye birikim sürecinin yönlendirilmesinde daha belirleyici olma talebini dillendirmeye başladığı İkinci Dünya Savaşı yıllarının önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğundan hareketle, bu bölümde ele alınan ilk konu savaş yıllarında yaşanan gelişmeler olmuştur. Bunun dışında bu bölümde, bahsi geçen içsel faktörlerin etkisinin yanında Türkiye'nin yeni düzene eklemlenme kaygılarıyla hayata geçirdiği, çok partili yaşam, 7 Eylül 1946 Kararları, 1946–1947 Planları, ABD ile Askeri Yardım Anlaşması (Truman Doktrini) gibi konular ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümü Marshall Planı'nın Türkiye uygulamasına ayrılmıştır. Marshall Planı, ilan edildiği dönemden itibaren Türkiye'nin sermaye birikim sürecinde rol oynayan ve süreci yönlendirme kaygısıyla gerilimler yaşayan aktörler arasındaki çelişkilerin açığa çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye sermayesinin farklı kesimleri, farklı saiklerle olsa da, genelde İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası yapılanmaya, özelde ise Marshall Planı'na eklemlenme çabası içerisinde olmuştur. Ancak Türkiye'nin söz konusu sürece eklemlenme çabaları, sermaye sınıfının içindeki ayrımların daha fazla açığa çıkmasına da hizmet etmiştir. Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına alınması süreci ise bu konuda özel bir rol oynamıştır. Bir diğer ifade ile Türkiye sermayesinin farklı kesimleri Marshall Planı'na dâhil olma/ol(a)mama zemininde, Türkiye'nin sermaye birikim sürecini Marshall Planı ile oluşturulan çerçeveye uygun bir konuma taşımak noktasında önemli gerilimler yaşamışlardır. Bu gerilimler ise, çalışmada Marshall Planı'nın algılanışına değinmeyi gerekli kılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, söz konusu gereklilikten hareketle, ilk olarak Plan'ın ilan edilme sürecinde gördüğü tepkilere değinilmiştir.

Ancak Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil olması, yaygın kanının aksine ABD tarafından işletilen tek yönlü bir süreç değildir. Dahası, Plan'ın ilan edildiği dönemde Türkiye, uluslararası iş bölümünde, özellikle ticaret sermayesinin talepleri ile örtüşür bir biçimde (bu anlamda yine tek taraflı olmayan bir sürecin işlemesiyle) konumlandırılmışsa da, Marshall Planı'ndan "yardım" alamayacak ülkeler arasında tanımlanmıştır. Bu durum, iç politikada, özellikle DP etrafında örgütlenmiş ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri ile iktidar arasında bir dizi gerilimin yaşanmasına yol açmıştır. Bu gerilimler dönemin hükümetini, Türkiye'nin Plan'dan "yardım" alması-

nı sağlamaya dönük birçok girişimde bulunmaya itmiştir. Sonuçta Türkiye Marshall Planı'nda "yardım" alan ülkeler arasına girmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Marshall Planı'ndan kaynak alması tek taraflı değil, karşılıklı işleyen bir süreç olmuştur. Bu süreçte yaşanan tartışmalarla birlikte, Marshall Planı içerisinde Türkiye'ye biçilen rol de çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınmıştır. Marshall Planı içerisinde Türkiye'ye biçilen rolün anlaşılması için, bu dönemde ABD uzmanlarının ve Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin Türkiye'ye ilişkin hazırladığı raporlara başvurulmuştur.

Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil olması, sermaye birikim süreci açısından önemli rol oynamışsa da, sürecin aktörleri arasındaki tartışmaları ortadan kaldırmamıştır. Bu dönemde, Marshall Planı'nın devlet ya da özel sektör eliyle uygulanması, Plan kapsamında gelen makinelerin bayiliğinin verileceği tüccarların belirlenmesi gibi konular önemli tartışma başlıklarını oluşturmuştur. Öte yandan Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye, başta tarım, sulama, madencilik, enerji, emek hareketi, özel sektör, savunma alanlarına olmak üzere, önemli miktarda kaynak aktarılmıştır. Bu süreç her şeyden önce, Türkiye'nin sermaye birikim sürecinin bir kırılma noktasından bir başka kırılma noktasına doğru yol almasında önemli rol üstlenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınan konulardan birisi de, söz konusu alanlara aktarılan kaynakların, miktarı, türü, kullanım biçimleri ve bu kaynakların sermaye birikim sürecinde yarattığı etkiler olmuştur.

Elbette çalışmanın eksik bıraktığı alanlar da var. Örneğin, Marshall Planı'nın kırsal alanda açığa çıkardığı dönüşüm ya da emek hareketi üzerinde yarattığı etkiler, Plan kapsamında aktarılan kaynaklarla gerçekleştirilen karayolu yapımının sermaye birikimi sürecinde oynadığı rol, başka çalışmaların konusu olabileceği gerekçesiyle dışarıda bırakılmıştır. Umarım bu çalışma, dışarıda bırakılan bu alanları derinlemesine araştıran yeni çalışmaların yapılmasına da hizmet eder.

BÖLÜM I
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ULUSLARARASI ÇERÇEVE

ABD Hegemonyası ve Kapitalist Sistemin Yeniden Yapılanması

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistem, sistemi oluşturan aktörler arasındaki güç ilişkilerinin farklılaşmasıyla birlikte yeniden yapılanma sürecine girer. Söz konusu olgunun en önemli dinamiği, iki savaş arası dönemde sermaye biriktirme olanaklarını önemli ölçüde geliştiren ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde kapitalist sermaye birikiminin uluslararası ölçekteki işleyişine ilişkin belirleyiciliğinin artması, bir diğer ifade ile kapitalist sistem içerisinde hegemonik bir konum elde etmesidir. ABD'nin, kapitalist sistem içerisinde hegemonik bir konuma ulaşmasında, 19. yüzyıl ortalarından itibaren içine girdiği üretim imkânlarını geliştirme çabaları önemli rol oynamışsa da, asıl belirleyiciler İkinci Dünya Savaşı döneminde açığa çıkar. Örneğin Savaş döneminde Batı Avrupa'da yaşanan altyapı ve insan tahribatına karşın ABD, 1941 yılına kadar ağır askerî harcamalara girişmez. 1941 yılından 1945 yılına kadar ise, etkili bir savaş seferberliği gerçekleştirir. Savaşın dışında kalması dolayısıyla altyapısı savaşın yıkımına da maruz kalmaz.[1] Bu gelişmelerin de yardımıyla, ABD'deki sermaye birikim süreci henüz

1 Immanuel Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Erol Öz (Çev.) Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 20

savaş devam ederken önemli ölçüde hızlanır. Kendi toprakları üzerinde savaş yaşamayan ABD, 1941 yılı sonrasında başlattığı savaş seferberliğinin de* etkisiyle, özellikle savunma sektöründe yüksek bir birikim hızına ulaşmakla kalmaz, bu alanda geliştirdiği teknolojiyi sivil sektörlere uyarlama olanakları da yaratır.[2] Tüm bunların sonucu ise, ABD'nin, savaşın tahribatını en ağır biçimde yaşayan Batı Avrupa ülkeleri karşısında önemli ekonomik üstünlükler elde etmesidir. Savaşın sonuna gelindiğinde ABD'nin sahip olduğu olanaklar çarpıcı boyutlardadır. Her şeyden önce üretim açısından önem taşıyan kaynakların çoğu ya ABD'nin kontrolü altındadır ya da ABD bu kaynakların üretiminde önemli ağırlığa sahiptir. Örneğin bu dönemde ABD; dünya altın rezervlerinin %60'ını elinde tutmanın yanında, dünyadaki petrol ve çelik üretiminde %70; tütün üretiminde %65; ham demir, mısır ve pamuk üretiminde %60; gümüş üretiminde %50; altın üretiminde %40 paya sahiptir.[3] Elinde ya da denetimi altında tuttuğu bu kaynaklar elbette ki ABD'ye üretim ve sermaye birikimi açısından özellikle Batı Avrupa ülkeleri karşısında önemli üstünlükler sağlar. Örneğin bu dönemde, dünya sanayi üretiminin %40'ı,[4] sanayileşmiş ülkelerin ürettiğinin ise yarısından fazlası[5] ABD tarafından üretilir. Benzer şekilde ABD'nin, kendisinden sonra en yüksek üretim gücüne sahip olan İngiltere ile arasında yedi kat üretim farkı vardır.[6] Ve nihayetinde 1938–1948 arasında Batı Avrupa'da (100)'den (87)'ye düşen safi ulusal hâsıla endeksi, ABD'de (165)'e yükselmiştir.[7] Üretim olanaklarında görülen bu artış, ABD'nin diğer kapitalist ülkeler karşısında ekonomik üstünlük elde etmesinin yanında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya kapitalizminin yeniden yapılanmasında temel dinamiği oluşturan bir başka olguyu ortaya çıkarır: Üretici sermayenin uluslararasılaşması ya da dünya genelinde istediği yerde yatırım yapabilecek bir güce ulaşması. Bu süreçte ABD sermayesi, kapitalist sistemin sürekliliğinin sağlanması açısından en ileri teknolojiye ve üretim örgütlenmesine sahip sermaye konumunu elde ederek sistemin öncü gücü haline gelir. Bu durum her şeyden önce, üretilen sanayi mallarının massedilebileceği pazarları, ticaretin en düşük maliyetle yapılabilmesini sağlayacak bir ticaret sistemini ve üretim süreçlerinin kesintiye uğramasını engelleyecek mekanizmaları ABD sermayesi açısından yaşamsal konuma taşır.[8]

Geçmişte sömürge olan ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını kazanmış olmaları, kapitalist sisteme alternatif bir odak olarak SSCB'nin varlığı, Batı Avrupa'da sosyalist partilerin güç kazanması ve Doğu Avrupa'da sosyalist yönetimler kurulması gibi olgular da, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere yön veren diğer etkenleridir. Kapitalist sistemin hegemonik gücü olan ABD açısından bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin varlığı, uluslararasılaşma dinamiği içerisinde olan sermayenin, bir diğer ifade ile ABD sermayesinin, dolaşımının daha dar bir alana hapsolması anlamına gelmektedir. Öte yandan Sovyetler Birliği, siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelere model oluşturma potansiyeline sahip oluşuyla da, kapitalist sistem için bir risk faktörü oluşturmaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist yönetimlerin ortaya çıkması da benzer bir etkiye sahiptir. Bir başka deyişle, söz konusu coğrafyalarda sosyalist

---

* İkinci dünya savaşı döneminde ABD'de sivil amaçla konut ve otomobil üretiminin yasaklanmış olması ya da ücret ve fiyat denetimleri uygulanmış olması bu konudaki temel politikaları oluşturmuştur. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Harry Magdoff, "Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve Üçüncü Dünya" **Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar**, Orhan Esen, Yılmaz Öner, Gölsel Türk, Ümit Kıvanç, Erol Özbek, Ferhat Boratav, Seçkin Cılızoğlu (Çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 1983, s. 117–131

2 Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s. 88

3 M. R. Eralp, "Amerika Dünyaya Yardıma Borçludur", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 2, (Şubat 48) s. 48–53

4 Mehmet Türkay, "Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı" **Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum**. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., 1995, s.112-139

5 Rhys Jenkins, "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi" **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**. Fikret Şenses (Yay. Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 211–255

6 Jenkins, age.

7 Türkay, age.

8 Wallerstein, s. 171

yönetimlerin kurulması bu bölgelerin de sermayenin dolaşımına kapanması, yani ABD sermayesinin dolaşım alanının sınırlanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ABD açısından bu olgularla mücadele, yalnızca ideolojik açıdan değil sermayenin uluslararasılaşması açısından da önem taşımaktadır.

Bu dönemde sosyalizm ya da sosyalist hareketler, yalnızca Avrupa'nın doğusunda değil batısında da önemli bir güce ulaşır. Özellikle ABD'de çeşitli strateji kurumları tarafından hazırlanan birçok raporda savaşın Batı Avrupa kapitalizmi üzerinde yarattığı olumsuz etkilerle birlikte bu durum da kaygıyla dile getirilir, alınacak tedbirlerle(!) bir an önce durdurulması gereken gelişmeler arasında tanımlanır. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Dairesi Başkanı William Clayton'un Avrupa'da yaptığı incelemelere dayanan ve 1947 baharında ABD Kongresi'ne sunduğu raporda bu kaygılar şu şekilde dile getirilir:

> …Biz Avrupa'daki fiziki tahribatı bilmekle beraber, tamamen yerinden oynamış ekonomik üretimin, millileştirilmiş sanayin içinde bulunduğu durumun, zorunlu bir toprak reformunun, bozulmuş ticari ilişkilerin, ölüm veya sermaye kayıpları nedeniyle ortadan silinen özel ticari müesseselerin üzerindeki etkileri gereği kadar bilmiyoruz.… Şehirlerdeki milyonlarca insan açlıktan kırılmaktadır. Modern iş hayatının bütün sistemleri hemen tamamen yok olmuş gibidir. Fransız hububat ekim alanı savaş evveli koşulların %20 veya %25'i seviyesindedir… Hububat hayvanlara yedirilmektedir… Bugün asgari seviyede bulunan hayat seviyesinin daha da düşmesi ihtilallere yol açabilir...[9]

Batı Avrupa ülkelerinde sosyalist sisteme duyulan ilginin artması, yukarıda vurgulanan, yani ABD açısından ortaya çıkan riskleri Avrupa'nın batısı için de gündeme getirir: ABD'yi üretim fazlasını emebileceği bir pazardan yoksun kılmak.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yukarıda bahsedilen olgular, uluslararasılaşma dinamiği içinde olan sermayenin gereksinim duyduğu koşulların oluşturulması ve kapitalist sistemin sorunsuz işleyişi açısından birçok riskin doğmasına yol açar. Bu durum ise, sistemin hegemonik gücü olarak ABD'yi, söz konusu riskleri bertaraf edecek mekanizmaları yaratma ve sermayenin uluslararasılaşması sürecinin sorunsuz işlemesini sağlayacak politikaları hayata geçirme çabalarına iter.

9 Sezai Orkunt, **Türkiye ABD Askerî İlişkileri**, 1. Basım, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978, s. 146–151

Kapitalist Sermaye Birikiminin Sürekliliğini Sağlayacak Kurumsal Yapılar: IMF-IBRD-GATT

Yukarıda da belirtildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeleri belirleyen temel dinamik üretici sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Üretici sermaye, bir başka deyişle artı değer üretimi bu dönemde daha geniş bir coğrafyaya yayılır. Bu süreç meta ve para hareketleriyle gerçekleştiğinden, bu dönemde meta ve para sermayenin uluslararası hareketi de hız kazanır.[10] Tüm bunlar ise, sermayenin farklı formlarının uluslararası ölçekteki dolaşımının güvence altına alınmasını gerekli kılar. Kapitalist sistemin içine girdiği bu yeni konjonktürde, sermayenin serbest dolaşımını sağlama gerekliliği ise, ABD öncülüğünde oluşturulan yeni düzenlemeleri ve kurumsal yapıları ortaya çıkarır.

Söz konusu düzenlemelerden ilki, 1944 yılında imzalanan bir anlaşmayla yürürlüğe giren Bretton Woods Sistemi'dir. Bretton Woods Sistemi kapsamında oluşturulan kurumlardan ilki olan IMF ile uluslararası sermaye hareketleri sistemin gereksindiği biçimde düzenlenirken,[11] sistem içerisinde yer alan ülkeler ABD'nin dünyanın merkez bankası konumuna gelmesini, hegemonik konumunu korumasını ve diğer ülkeler üzerindeki nüfuzunu güçlendirmesini sağlayacak bir para sistemini kabul ederler.[12] Bunun yanında bu sistem ile doların uluslararası ölçekte "altın gibi değerli bir para" haline gelmesi sağlanarak, uluslararası ticaretin gereksinim duyduğu likiditenin

10 Özgür Öztürk, Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması, **Praksis**, Sayı 15 (2006 Yaz), s. 271–311

11 Türkay, age.

12 Fikret Başkaya, **Azgelişmişliğin Sürekliliği**, 1.Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986, s. 70

yaratılması yönünde önemli bir adım atılır.[13] Bretton Woods kapsamında yer alan kurumlardan bir diğeri olan Uluslar Arası İmar ve Kalkınma Bankası (IBDR) ise uluslararası yatırımların, kapitalist sistemin gereksindiği biçimde düzenlenmesi amacına hizmet eder.[14] Söz konusu kurum özellikle, farklı coğrafyalarda yatırım yapma gereksinimi içerisinde olan üretici sermaye için yaşamsal önemde olan altyapı projelerinin finanse edilmesinde kritik rol oynar.[15] Bretton Woods Sistemi'nin üçüncü ayağı, 1947 Havana Konferansı'nda kabul edilen Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile tamamlanır. Meta sermayenin dolaşımının düzenlenmesine hizmet eden bu anlaşma ile de uluslararası ölçekte yeni bir ticaret sistemi oluşturularak, eski sistemin -ABD sermayesinin dünya pazarlarına ulaşmasını engelleyecek- kısıtlamaları ortadan kaldırılır.[16] Çalışmanın ileriki kısımlarında da görüleceği üzere bu hedefin somut dışa vurumu da, GATT kapsamındaki ülkelerin, İkinci Dünya Savaşı sonrası atmosferinin temel düsturlarından birisi olan serbest dış ticareti yeniden inşa edecek politikaları hayata geçirmelerini sağlamak olur.

Bretton Woods Sistemi'nin bir başka özelliği de, sisteme dâhil olan ülkelerin, eski rejimden farklı olarak, sabit kur rejimi uygulamaya başlamalarıdır. Bu her şeyden önce iki savaş arası dönemde yaşanan ve kapitalist sistemin işleyişinde önemli sarsıntılar yaratan uluslararası para istikrarsızlığının engellenmesi yönünde önemli bir adım atılmasına hizmet eder[17] Ancak sabit kur sisteminin işlevi bununla sınırlı değildir. Sistemin önemli özelliklerinden birisi olan altın-dolar standardıyla birlikte sabit kur rejimi, dünya para sisteminin istikrarını sağlamanın yanında, ulusal paralar arasındaki oranların üretim maliyetlerine bağlanması suretiyle ABD hegemonyasının pekişmesine de hizmet eder. Ancak sistemin ABD hegemonyasını pekiştirici yanı sadece sözü edilen teknik düzenlemelerle gerçekleşmez. Bretton Woods'ta kurulan para sistemi, uluslararası ticaretin

13 Magdoff, s. 117–131
14 Türkay, age.
15 Magdoff, s. 117–131
16 Başkaya, s. 70–78
17 Jenkins, s. 217

gereksinim duyduğu likidite üretiminin, ABD tarafından yönlendirilen ve soğuk savaş koşulları içerisindeki anlamıyla 'güvenlik ideolojisi'ne endekslenmiş hükümetler tarafından kontrol edilmesine de hizmet eder. Böylelikle likidite stoku, yeni ulus devletler oluşturmada önemli bir işlev edinir. Dolayısıyla, kapitalist sistemin yeniden yapılandığı bir dönemde ve soğuk savaş koşulları altında oluşturulan güvenlik ve para kurumları birbirini tamamlayan pozisyonlar elde eder.[18] Kaldı ki, Bretton Woods Sistemi'nin sözü edilen yapısının açığa çıkardığı önemli olgulardan birisi de, kapitalist sistemin işleyişinde ulus devletlerin önemli bir mertebeye ulaşmasıdır. Sabit kur rejimi, iktisat politikalarının, özellikle döviz arzının kontrol edilmesinde politik otoritelerin önemli rol üstlenmesine hizmet eder. Dolayısıyla ABD dolarının evrensel eşdeğer haline geldiği bu süreçte ulusal hükümetler, evrensel eşdeğerin arz ve talebini eşitlemek suretiyle ekonomilerinin uluslararasılaşma süreçlerini yönlendirir hale gelir.[19] Ulus devletlerin kendi ekonomileri ve halkları üzerindeki denetiminin kabullenilip tescil edildiği anlamına gelen[20] bu durum Bretton Woods Sistemi'ne içkin olan amaçlardan birisini ortaya koymaktadır: ABD'nin, savaş öncesi dönemde, kapitalist sistem içerisinde hegemonik konumda bulunan İngiltere ve Fransa'nın sömürgesi olan ülkelerin pazarlarına nüfuz etme amacı. Nitekim GATT Anlaşması ile bu konuda önemli bir adım atılır, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerdeki ekonomi dışı üstünlüğüne son verilerek klasik sömürgecilik tasfiye edilir. Böylelikle, İngiltere, Fransa gibi kapitalist ülkelerin, İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasal bağımsızlıklarını kazanan ülkelerdeki birikim sürecini yönlendirme olanaklarının önüne geçilirken, ABD sermayesinin bu ülkelerde değerlenmesinin koşulları yaratılmış olur.[21]

18 Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, Recep Boztemur (Çev.) 1.Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 413
19 Çağlar Keyder, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Birinci Baskı, Ankara: Dost Yayınları, 1983, s. 277–307
20 Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası,** 3. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 10
21 Başkaya, s. 70–78

Kapitalist Sermaye Birikiminin Sürekliliğini Sağlayacak İdeolojik Araçlar:
Kalkınma Yazını ve Müdahale Fikrinin Yeniden Oluşumu

Soğuk savaş koşullarının kendisini her anlamda hissettirdiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD'nin sistemin hegemonik gücü olarak belirmesinin yanında, eski sömürgelerin siyasal bağımsızlıklarını kazanmaları ve bu ülkelerdeki yönetici sınıfların, ifadesini "kalkınma" kavramında bulan kapitalist gelişme sürecine eklemlenmek istemeleri, dönemin koşullarının akademik/entelektüel alana da sirayet etmesini sağlar. Bir diğer ifade ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan sermayenin uluslararasılaşması, ABD hegemonyası ve soğuk savaş gibi olgular, akademik/entelektüel alanda yürütülen çalışmaların, kapitalist sistemin süreklilik koşullarını sağlayacak mekanizmaların yaratılmasına dönük bilgi üretimine yönelmesinde önemli bir rol oynar. Huntington bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "II. dünya savaşından sonra, Amerikan bayrağının peşinden giden bilimsel faaliyet Sovyetler Birliği'ne karşı soğuk savaşa katıldı, daha sonra da, Asya, Ortadoğu, Latin Amerika ve Afrika'da genişleyen Amerikan varlığı izledi..."[22] Bilgi üretim süreçlerinde yaşanan bu gelişmenin akademik/entelektüel alandaki somut dışa vurumu ise, siyaset, iktisat ve sosyoloji disiplinlerini kapsayan "modernleşme kuramı"nın ortaya çıkmasıdır.[23] Bu dönemde Avrupa'da ve ABD'de birçok sosyal bilimci farklı kaygılarla olsa da gelişme/kalkınma konusuna eğilmeye başlar, "modernleşme kuramı" üst başlığı altında, "azgelişmiş ülkeler"in, "gelişmiş ülkeler"in ulaştığı noktaya ulaşabilmesinin koşullarını sorgulayan çalışmalar yapar ya da bu yönde önerilerde bulunur. Bu çalışmalar ya da öneriler içerisinde insani/sosyal kaygılar taşıyanlar da olmakla birlikte, modernleşme kuramının hizmet ettiği asıl olgu, "azgelişmiş" olarak tanımlanan toplumların kapitalist sisteme içerilmesidir.* Örneğin

22 S. Huntington'dan aktaran Fuat Ercan, **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001, s. 82–83

23 Türkay, age.

* Örneğin Ayşe Trak, kendisini gelişme iktisatçısı olarak tanımlayan sosyal bilimcileri Avrupa ve ABD kökenliler olarak ayrıma tutuyor ve Avrupalı gelişme iktisatçıların "az gelişmiş ülkeler" ile ilgilenmelerini daha çok insani/entelektüel kaygılara, ABD'li gelişme iktisatçılarının "azgelişmiş ülkeler"le ilgilenmelerini ise soğuk savaş koşullarına ve bu iktisatçıların ABD hegemonyasını pekiştirme çabalarına bağlıyor. Ayrıca bkz. Ayşe Trak, "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 5 (Temmuz 1984), s. 50–61 ve Ayşe Trak Azgelişmiş Ülke Aydınları ve Gelişme Sorunu, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6 (Ağustos-Eylül 1984), s. 70–82. Türkay ise, gelişme iktisatçılarını, akademik/entelektüel eğilimi baskın yaklaşımlar, konjonktürel/pragmatik eğilimleri baskın yaklaşımlar, ideolojik/siyasal eğilimleri baskın yaklaşımlar olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Türkay, age., s. 123

Trak, modernleşme kuramı perspektifini taşıyan çalışmaların İkinci Dünya Savaşı sonrasında üstlendiği bu rolü "çok az kuram modernleşme kuramı kadar açık bir şekilde bir politika aracı olarak ortaya çıkmıştır" sözleriyle ifade eder.[24]

Gelişme yazınının ortaya çıkışı, insanların, toplumların, ekonominin, siyasetin "modernleşmesini" ve "kalkınmasını" sağlayacak araçların, davranış kalıplarının ya da politikaların neler olabileceği gibi soruları cevaplamaya çalışan bir dizi alt disiplinin doğmasına yol açar.[25] Bu disiplinlerden birisi olan "gelişme iktisadı" da bu sorulara iktisat disiplini çerçevesinde yanıtlar üretme misyonu üstlenir. Ancak söz konusu sorulara, gelişme iktisadı alt disiplini içerisinden üretilen yanıtlar büyük ölçüde benzer çözümlemelere dayanır. Şöyle ki: Gelişme iktisadı alt disiplini içerisinden üretilen çalışmaların hemen hepsinde, kapitalist gelişme sürecine geç eklemlenen toplumlar, doğrusal bir tarih anlayışından hareketle ve batılı, yani kapitalist gelişme sürecine daha erken eklemlenmiş, bundan dolayı "gelişmiş" olarak tanımlanan toplumların gözünden değerlendirilerek, "azgelişmiş" olarak tanımlanır. "Azgelişmiş" olarak tanımlanan bu toplumların varmaları gereken son noktanın, "gelişmiş" toplumların ulaştığı aşama olduğu ifade edilir ve bu toplumlara, kapitalistleşme sürecini daha erken tamamlamış ülkelerin izlediği yolu izleyerek kalkınabilecekleri salık verilir. Ancak bu yolun izlenmesinde

24 Trak, "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular"…

25 Ercan, s. 84

kişi başına gelirin düşüklüğü, sermaye donanımının ve tasarruf-yatırım oranının yetersizliği gibi, bu ülkelerin kendi yapılarından kaynaklanan engeller vardır. Bir diğer ifadeyle "azgelişmiş ülkeler"in kalkınması önündeki engel, söz konusu verilerin, kalkınmayı sağlayacak aşamaya ulaşmamış oluşudur.[26] Dolayısıyla, bu ülkelerin "kalkınamamış" yani, kapitalistleşme sürecini erken tamamlamış toplumların ulaştığı aşamaya ulaşamamış olmalarında, kapitalist sistemin uluslararası ölçekteki işleyiş yasaları ile sınıfsal dinamikler ve sermaye birikim sürecinin karşılıklı etkileşiminin değil, içsel faktörlerin rol oynadığı öne sürülür. Böylelikle kalkınmanın motorunun yatırımlar, yatırımların motorunun ise tasarruflar olduğu iddiasından hareketle, "kalkınma" olgusu, teknik bir sürece indirgenir, ekonomik büyüme ile özdeşleştirilir. Söz konusu olumsuz içsel özelliklerin, yani kalkınmayı sağlayamayacak derecedeki düşük makro ekonomik göstergelerin varlığı, girişimci eksikliği ve tasarruf yetersizliği gibi olgularla açıklanırken, bu tür sorunların giderilmesi için, dış yardımlar, devlet yatırımlarının arttırılması, ekonominin planlanması gibi çözümler önerilir.[27]

Modernleşme kuramı kapsamında ortaya konan çalışmaların bir başka özelliği de "ikili yapı" analizlerine dayanmalarıdır. Böylesi bir analiz, hem dünya ekonomisinin hem de modernleşme kuramının inceleme nesnesi olan "azgelişmiş ülkeler"in birbirine zıt iki kutbu ("ikili yapı"yı) barındırdığı ön kabulünden hareket eder. Buna göre "ikili yapı"nın dünya ekonomisi içindeki açığa çıkışı "azgelişmiş-gelişmiş" ya da aynı anlama gelmek üzere "modern-geleneksel" yapıların varlığı biçiminde gerçekleşir. Kuşkusuz böyle bir tanımlama, bir konumu, yani gelişmiş ya da modern olanı; bir başka deyişle kapitalistleşme sürecini daha da ilerletmiş olanı merkeze alan bir tanımlamadır ve aynı zamanda ideal olana dair ön kabulleri barındırmaktadır. Bir başka deyişle böylesi bir bakış açısı, "azgelişmiş" olanın "gelişmiş" olana ya da "geleneksel" olanın "modern" olana benzemesi gerektiği iddiasının içkin olduğu bir anlama biçimidir ki bu,

26 Ercan, s. 87

27 Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 44

"azgelişmiş ülkeler" için hazır reçeteler sunmanın da zemininin hazırlanmasına hizmet eder.[28] Elbette ki bu hazır reçeteler, söz konusu ülkelerin "gelişmiş" ya da "modern" olanın geçtiği aşamalardan geçmesi, ona benzemesi gerektiği iddiasını taşır. Modernleşme kuramı kapsamında yürütülen çalışmaların çoğuna göre, "ikili yapı"nın açığa çıktığı bir diğer alan da, "azgelişmiş ülkeler"in kendisidir. Buna göre bu ülkeler, kabaca rasyonel ve gelişmeye açık bir kesim olan "modern kesim", "kapitalist kesim" ya da "sanayi kesimi" ile geleneksel ya da rasyonel olmayan ilişkilerin egemen olduğu "geleneksel kesim", "geçimlik kesim" ya da "tarım kesimi"ni bir arada barındırır. Bu kesimlerden ilki bu toplumların gelişmeye açık yanını, ikincisi ise, gelişmeyi engelleyen yanını ifade eder.[29] Ve elbette ki desteklenmesi, kaynak aktarılması ya da yönelinmesi gerekenin modern kesim, kapitalist kesim ya da sanayi kesimi olduğu vurgulanır.

Gelişme iktisadı alt disiplini içerisinde ortaya konan çalışmaların, yukarıda ele alınan özelliklerini, özellikle de gelişme yazını ile soğuk savaş ilişkisini ve doğrusal tarih anlayışını, yansıtan çarpıcı örneklerden birisi W. W. Rostow'un "İktisadi Büyüme'nin Aşamaları: Anti Komünist Bir Manifesto" başlığını taşıyan çalışmasıdır. Rostow söz konusu çalışmasında, az gelişmiş olarak tanımlanan toplumların, batılı toplumların bulunduğu noktaya ulaşabilmeleri için geçmeleri gereken aşamaları tanımlar. Bir başka ifade ile Rostow'a göre, bütün toplumlar, iktisadi açıdan tanımlanmalarını da mümkün kılan beş büyüme aşamasından geçecektir: Geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluğa yöneliş ve kitle tüketimi aşamaları.[30] CIA desteğiyle hazırlanan ve gelişme yazınının öncü ça-

28 Mehmet Türkay, "Gelişme Kavramsal Köken ve Yorumlar", **Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum**. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., 1995, s. 89-111

29 Melih Ersoy, "Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller", **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine**, H. Çağatay Keskinok-Melih Ersoy (Derl.), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s. 1–23

30 Mehmet Türkay, Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1994 s. 48

lışmalarından birisi olan bu çalışmada[31] temel amaç ise şu şekilde ifade edilir:

> Geri kalmış ülkelere, -komünistlerin umutlarının yoğunlaştığı uluslara- herhangi bir komünist eğilime girmeden, demokratik dünyanın belirlediği sınırlar içerisinde hazırlık safhasını tamamlayarak gelişme aşamasına geçebileceklerini gösteriyor.[32]

Rostow'un çalışmasında dikkat çeken bir diğer nokta da, yukarıda belirtildiği üzere, gelişme iktisadı disiplini içerisinde yer alan çalışmaların önemli özelliklerinden bir başkası olan karşılaştırmalı yöntemin kullanılmış olmasıdır. Yani çalışmada ülkelerin gelişmişlikleri/azgelişmişlikleri, azgelişmiş ülkelerin tasarruf-yatırım gibi makro ekonomik verileri ile gelişmiş ülkelerin makro-ekonomik verilerinin karşılaştırılması yoluyla tespit edilir ve söz konusu verileri yeterli büyüklüklere ulaşamamış ülkelerin azgelişmiş olduğu hükmüne varılır.[33] Dolayısıyla azgelişmişlik olgusu, gelişmiş olana referansla ve gelişmiş olanın bakış açısıyla tanımlanır. Kaldı ki çalışmada tanımlanan gelişme aşamaları da, her ülkenin aynı aşamalardan geçeceğini ve nihayetinde aynı sonuca varacağı tezine dayanır.

Kalkınma meselesini soğuk savaş bağlamında, dolayısıyla ideolojik ön kabullerle ele alan bir başka gelişme iktsiatçısı da B. Hoselitz'dir. Gelişme yazının öncülerinden birisi olan Hoselitz'e göre, ekonomik gelişme yalnızca ekonomik faktörlerle ilintili değildir. Bir başka deyişle sosyo-kültürel faktörler ile ekonomik faktörler nedensellik ilişkisine sahiptir ve "azgelişmiş ülkeler"in içinde bulunduğu durumda, bu toplumların sahip olduğu sosyo-kültürel yapı önemli rol oynamaktadır. Gelişmenin yönü, geleneksel yapıdan modern yapıya doğru olacaktır ve bu noktada "azgelişmiş ülkeler" gelenekseli, bir diğer ifade ile modernleşmesi gerekeni ifade etmektedir. Bu anlamda azgelişmiş ülkelerin, gelişme/modernleşme sürecine girebilmeleri ancak sahip oldukları geleneksel davranış kalıplarını kırmaları ile mümkün olacaktır.[34] Azgelişmiş olarak tanımlanan ülkelerin kalkınma sürecinde, devletin bilinçli politikalarının önemini vurgulayan Hoselitz,[35] "Komünizmin Az Gelişmiş Bölge Halkları İçin Çekiciliği" başlıklı makalesinde, "geri kalmış toplumlar"ın gerekli aşamalardan geçerek Batı toplumlarının ulaştığı noktaya varmasını sağlayacak yolları bulmaları gerektiğini ifade eder.[36] Bu anlamda Hoselitz'in yaklaşımında da "azgelişmiş toplumların", geleneksel yani gelişmemiş olduğu ön kabulünden hareketle, gelişmiş yani modern toplumlara benzemesi gerektiği, dolayısıyla kapitalist ilişkiler bütününe dâhil olmaları gerektiği öne sürülür.

Gelişme iktisadı alt disiplininde önemli bir yeri olan Lewis ise, kalkınma sürecinde sermaye birikimi ve tasarrufların temel öneme sahip olduğunun altını çizer. Azgelişmiş olarak tanımladığı ülkelerin kalkınmalarının önündeki en önemli engelin ülke içi pazarın küçüklüğü olduğunu iddia eden Lewis, bu ülkelerin gelişmesini, çıktı başına girdinin en aza indirilmesi, tasarrufların en yüksek düzeye çıkarılması, üretim alanında bilgi kullanımının artması ve başta sermaye olmak üzere üretim faktörlerinin miktarının arttırılması gibi etkenlere bağlar.[37] Lewis'e göre bu etkenlerin hayata geçirilebilmesi ise, "sınırsız emek arzı"nın kalkınma, yani kapitalistleşme sürecinde işlevsel kılınabilmesine bağlıdır. "Sınırsız emek arzı"nın bu süreçte işlevsel kılınması ise, tarımdan sanayiye kaynak aktarımı yoluyla mümkün olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, bünyesinde "ikili yapı" barındıran azgelişmiş ülkelerin çoğunda, nüfus sermaye ve doğal kaynaklara göre fazladır ve başta tarım olmak üzere geleneksel sektörlerde emeğin marjinal verimliliği sıfır, sıfıra yakın, hatta negatiftir. Dolayısıyla bu kesimlerde "gizli işsizlik" söz konusudur "İkili yapı"nın diğer kesimini oluşturan kapitalist sektörde ise verimlilik yüksektir. Bu noktada yapılması gereken, özellikle tarım sektöründeki gizli işsizleri, tarımdaki ücret düzeyinin biraz üzerinde bir ücret

31 Ercan, s. 87
32 Ercan, s. 83–84
33 Ercan, s. 86
34 Mehmet Türkay, Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi, s. 47
35 Mehmet Türkay, "Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı", **İktisat Dergisi**, 366–367, (Nisan-Mayıs 1997), s. 29–36
36 Trak, "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular"…
37 Ercan, s. 91

ile kapitalist sektöre çekmektir. Öte yandan tarım sektöründeki verimlilik ve ücret ne kadar düşük olursa, kapitalist sektörde ödenecek ücret düzeyi de o kadar düşük olacaktır. Böylece kapitalist sektörün gereksinim duyduğu işgücü yaratılmış olacak ve bu şekilde artacak yatırımlarla kalkınma sağlanabilecektir.[38]

Gelişme iktisadı içerisindeki ilk ürünü veren isim olarak kabul edilen ve İngiltere Kraliyet Enstitüsü bünyesinde oluşturulan "Avrupa'nın Savaş Sonrası İmarı" konusuyla uğraşan komisyonun başkanı olan P. Rosenstein-Rodan'ın dikkat çektiği nokta da, benzer biçimde, azgelişmiş ülkelerde piyasanın yetersizliğidir.[39] Bir diğer ifade ile Rosenstein-Rodan da azgelişmiş ülkelerin içinde bulundukları koşulları bu ülkelerin içsel yapıları ile açıklar. Rodan'a göre azgelişmiş ülkelerin kalkışa geçmeleri sanayileşmeleri ile mümkün olacaktır. Ayrıca kalkışın sağlanması, "...çöküntü bölgelerinin gelirini zengin bölgelerinkinden daha hızlı bir oranda yükselterek, dünyanın farklı bölgeleri arasındaki gelir dağılımını daha eşit"[40] kılmak suretiyle dünya ekonomisi açısından da olumlu sonuçlar yaratacaktır. Ve bu süreç aynı zamanda "komünizm tehlikesi" altında olan bölgeleri de dünya ekonomisi ile bütünleştirecektir. Tüm bunların gerçekleşmesi ise, kaynakların tamamlayıcı yatırımlara yönlendirilmesi yoluyla ortaya çıkacak olan "büyük itiş"le gerçekleşebilecektir. Ancak azgelişmiş ülkelerin tasarrufları yetersiz olduğundan bu noktada dış yardımlar önemli bir rol oynayacaktır.[41]

Benzer şekilde R. Nurkse de, en tanınmış çalışması olan "kısır döngü" analizinde, azgelişmiş ülkelerde tasarrufların ve sermaye birikiminin yetersiz olduğunu, bu durumun dışarıdan kaynak girişi ile yani "dış yardım" mekanizması yoluyla ortadan kaldırılması gerektiğini ifade eder.[42] Nurkse'e göre, gelişmiş ülkeler, geniş bir pazara sahip olan ve üretimde büyük ölçekli sermaye kullanabilen ekonomilerdir. Dolayısıyla bu özellikleri taşımayan ülkeler, azgelişmişler kategorisine dâhildir.[43] Azgelişmiş ülkelerin yoksullukları dolayısıyla düşük bir tasarruf oranına sahip olduğunu, bu durumun düşük sermaye arzına ve talebine yol açtığını, sonuçta yatırımların düşük kaldığını ifade eden Nurkse'e göre, söz konusu ülkelerin, "yoksulluk kısır döngüsü" olarak adlandırılan bu durumdan kurtulmaları dışarıdan girecek kaynağa, yani "dış yardım"a bağlıdır. Bir diğer ifade ile az gelişmişlik, dış kaynak girişinin olmaması durumunda, içinden çıkılması mümkün olmayan bir durumdur, bir "kısır döngü"dür ve "azgelişmiş ülkeler" bu döngüden kendi olanakları ile kurtulma olanağına sahip değildir. Dolayısıyla bu ülkelere müdahale edilmelidir. "Ulusal ve Uluslararası Denge" başlığını taşıyan makalesinde de azgelişmiş ülkelere dışarıdan yapılacak müdahale konusunu ele alan Nurkse, kapitalist ekonomilerin bunalımdan kaçamayacağının altını çizdikten sonra, bu bunalımların, yatırımlara uluslararası düzeyde yapılacak müdahalelerle ve kamu yatırımlarının özel sermaye yatırımlarının yerini alması ile ortadan kaldırılabileceğini ifade eder. Söz konusu çalışmada, azgelişmiş ülkeler için önerilen çözüm önerisi ise, yine dış yardımlardır.[44]

Müdahale kavramına önem atfeden bir başka gelişme iktisatçısı da A. O. Hirschman'dır. Kalkınma meselesini daha çok Keynes'e referansla ele alan Hirschman'a göre, Keynes'in gelişme iktisadına yaptığı en önemli katkı, ekonomiye bilinçli müdahalelerde bulunulması gerektiği perspektifini geliştirmek suretiyle tek boyutlu iktisadın aşılmasını sağlamasıdır. Bir diğer ifadeyle, genel geçer iktisattan farklı olarak müdahale kavramına büyük bir önem atfeden Keynes, bu yanıyla gelişme iktisadına uygun ortam hazırlamıştır.[45] Yatırımların farklı sektörler arasında denge gözetilmeden hayata geçirilmesine dayanan "dengesiz büyüme" modelini savunan ve ard arda gelen bir dizi dengesizliğin büyüme sürecine girilmesi ile sonlanacağını ifade eden Hirschman'a göre, gelişme (kalkınma) politikalarının temeli bu dengesizliğe dayanmalıdır. Ancak yatırım kararlarında ve

38 Mehmet Türkay, Gelişme iktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi…, s. 68–70.
39 Ercan, s. 86
40 Aktaran Türkay, age. s. 62
41 Türkay, age. s. 62–65
42 Ercan, s. 88
43 Ercan, s. 87
44 Trak, "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular" …
45 Trak, age.

devletin bu süreçte yapacağı müdahalelerde temel kriter "tamamlayıcı etkiler" biçiminde açığa çıkan dışsal ekonomiler olmalıdır. Hirshman'a göre belirli sektörler lehine bilinçli olarak yaratılacak dengesizlikler, bir endüstrinin ürettiği düşük maliyetli girdileri kullanan diğer endüstrilere kârını arttırma olanağı sağlayacaktır. Kârını arttıran bu endüstri aynı zamanda diğerinin ürünlerine talep yaratacaktır. İleri ve geri bağlantılar olarak adlandırılan bu durum aracılığıyla da ekonominin diğer sektörleri de hareketlenecek, böylelikle "kalkışa geçme" sorunu aşılacaktır.[46]

Mehmet Türkay, "Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı" başlığını taşıyan çalışmasında, II. Dünya Savaşı sonrasında entelektüel, pragmatik ve ideolojik düzeylerde öne çıkan/etkili olan anahtar kavramın *müdahale* olduğunu belirtir.[47] Felsefi/entelektüel dayanaklarını ve meşruiyetini aydınlanma dönemindeki ilerleme/evrim kavramlarından; teorik dayanaklarını ise 1929 krizinin ardından iktisat disiplini içerisinde egemen bir konum elde eden Keynesyen iktisattan alan müdahale kavramı, yukarıda da görüldüğü üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında Modernleşme Kuramı tarafından yeniden formüle edilir.[48] Ayrıca müdahale kavramı bu dönemde hem ideolojik dayanaklara kavuşturulur hem de bu dönemin temel dinamiği olan sermayenin uluslararasılaşması sürecinin gereksinim duyduğu politikaların hayata geçirilmesini sağlar. Bununla birlikte bu süreçte, müdahale kavramı ifadesini daha çok, "azgelişmiş ülkeler"in gelişmesi amacını taşıyacağı iddia edilen "dış yardım" kavramında bulur. Bu durum ise, müdahale kavramının meşrulaşmasında önemli bir rol oynar. Nitekim modernleşme yazını ve bu yazın içerisinde önemli bir yere sahip olan gelişme iktisadı alt disiplininin "dış yardım" olarak meşruiyetini sağladığı müdahale kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistemin hegemonik gücü haline gelen ABD tarafından kuvveden fiile geçirilir.

46 Mehmet Türkay, Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi…, s. 72

47 Türkay, "Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı", s. 29–36

48 Türkay, age.

Bir diğer ifade ile kavram olmaktan çıkarılır ve olgu halini alır.

Savaş sonrasında ABD tarafından uygulamaya konan "dış yardım"ların ilk örneği ABD'nin Türkiye ile Yunanistan'a sağladığı "askerî yardım"lardır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Yunanistan ve Türkiye'ye önemli "mali yardım"lar yapan İngiltere, ekonomik gücünün elvermediği gerekçesiyle "yardım"ların 31 Mart 1947 tarihinden itibaren ABD tarafından devam ettirilmesi talebinde bulunur.[49] Uluslararası ölçekteki hegemonyanın İngiltere'den ABD'ye devrolması anlamına da gelen bu durumun yanında bu dönemde Yunanistan'da yaşanan iç savaşın sosyalistlerin iktidarıyla sonlanması ihtimali ve buna paralel olarak SSCB'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu arttırma "riski", "Truman Doktrini" olarak adlandırılan sürecin ortaya çıkmasını da beraberinde getirir. ABD devlet başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan'a "dış yardım" yapılmasını öngören yasa tasarısını Kongre'ye sunarken yaptığı konuşmada bu durumu "…bugün Yunanistan'ın mevcudiyeti, komünistler tarafından idare edilen binlerce silahlı insandan müteşekkil… çetelerinin faaliyeti yüzünden tehlikeye düşmüştür"[50] sözleri ile ifade eder. Konuşmada, Yunanistan'ın "kaybedilmesi"nin yalnızca Akdeniz ve Ortadoğu'da değil, Avrupa'da da önemli etkiler doğuracağı, dolayısıyla, Yunanistan'da kurulacak sosyalist bir yönetimin, kapitalist sistemin uluslararası ölçekteki işleyişine ilişkin oluşturulan çerçevenin ortadan

49 Bir dönem ABD Dışişleri Bakanlığı görevini de yürütmüş olan James Byrnes bu durumu şu sözlerle ifade ediyor: " …geçen kışın İngiltere'deki felaketli hava şartları, işçi grevleri ve bilhassa dolar kıtlığının hep birlikte İngiliz Hazine Bakanlığı memurlarını endişeye düşürdüğü ve İngiliz hükümetine 31 Marttan itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yaptıkları yardımı keseceklerinden bizi birden haberdar etmeğe mecbur etmiş olduğu kanaatindeyim.". James Byrnes, **Açık Konuşalım**, Semih Yazıcıoğlu (Çev.), 1. Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1948, s. 348

50 "Mr. Truman'ın Sözlerinin Tam Metnini Veriyoruz", **Ulus**, 17 Mart 1947, s. 4

51 age. Bu durum Truman tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "…Yunanistan'ın müstakil bir memleket olarak ortadan kalkması, bir taraftan harbin hasarlarını tamire çalışan ve diğer taraftan istiklal ve hürriyetlerini muhafaza için, mücadele eden Avrupa milletleri üzerinde derin bir tesir yaratacaktır"

kalkması riskini beraberinde getireceği vurgulanır.[51] Truman'ın konuşmasında dikkat çeken bir diğer vurgu da, "yardım"ları gerekçelendirmek için, dünyada varlık gösteren iki farklı sistem tanımı yapmış olmasıdır. Söz konusu sistemlerin tanımlanma biçimi ise, ABD'nin sosyalist ülkeleri algılama ve kamuoyuna sunma biçimini göstermenin yanında Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak olan yardımların asıl hedefini ortaya koyar niteliktedir:

> Tarihin bu belirli anında hemen bütün milletler, hayat tarzları bakımından iki şıktan birini tercih zorundadırlar. Bu tercih ekseriya serbest bir tarzda yapılmamaktadır. Bu hayat tarzlarından biri çoğunluğun iradesi üzerine müessestir. Bu sistemde hür müesseseler, temsili hükümet, serbest seçimler, ferdi hürriyet, vicdan ve söz hürriyeti vardır ve hiçbir siyasi tazyik mevcut değildir. Diğer hayat tarzı ise, çoğunluğa zor ile kabul ettirilmiş bir azınlık idaresine istinadeder. Bu hayat tarzında, tedhiş ve tahakküm vardır, kontrol edilen basın ve radyo vardır. Neticesi evvelden bilinen seçimler vardır. Bu sistemde şahsi hürriyet ortadan kaldırılmıştır.[52]

Truman aynı konuşmada, "Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu şartlar, Yunanistan'ın içinde bulunduğu şartlardan çok farklıdır. Türkiye Yunanistan'ın uğradığı felaket ve musibetlerden yoksun kalmıştır"[53] sözleriyle Türkiye'nin Yunanistan'a göre farklı koşullar altında olduğunu vurgular. Bu vurgu aynı zamanda yapılacak askerî "yardım"ın uygulanma biçimini de ortaya koyar niteliktedir. Bir diğer ifade ile Türkiye'nin de söz konusu yardımlardan faydalanacağı belirtilir; ancak Yunanistan'ın "kaybedilmesi" durumunda ikinci bir tampon bölge oluşturmak amacıyla. Truman bunu şu sözlerle ifade eder: "Yunanistan silahlı bir azınlığın kontrolü altına düştüğü takdirde bu sukutun tesirleri komşusu Türkiye üzerinde ciddi ve ani olacaktır. Husule gelecek olan karışıklık bütün orta şarka sirayet edebilir."[54]

Elbette ilerleyen dönemlerde hayata geçirilen bütün "dış yardım" uygulamalarında olduğu gibi Truman Doktrini'nin yöneldiği

52 age.
53 age.
54 age.

asıl amaç da çeşitli söylemlerle görünmez kılınır. Truman Doktrini'nde bu amaca hizmet eden ise, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere ABD'den (Truman Doktrini kapsamında) para alan ülkelerin (Türkiye ve Yunanistan) askerî harcamalarını azaltma olanağı elde ederek kalkınma için daha fazla kaynak ayırabilecekleri söylemidir. Bununla birlikte elbette "dış yardım" almanın getirdiği bir takım yükümlülükler de vardır (Burada, "dış yardım" kavramının, dönemin atmosferinde kullanıldığı biçimiyle kullanıldığını belirtmek gerekiyor). Ancak her şeyden önce şunu belirtmek gerekiyor: Truman Kongre'ye sunduğu "dış yardım" tasarısında, Türkiye ve Yunanistan'a verilecek "yardım"ların kredi, ikraz veya hibe şeklinde olacağını belirtir. Dolayısıyla, gene ileride daha ayrıntılı görüleceği üzere, söz konusu olan "yardım" değil, karşılığı büyük ölçüde geri ödenecek bir paradır. Bununla birlikte askerî "yardım" alacak ülkeler için başka şartlar da öne sürülür. Bunlardan ilki, ABD temsilcilerine, yardımların kullanım biçimini takip edebilmeleri için serbest denetim yapma yetkisinin verilmesi, diğeri de ABD basın ve radyo temsilcilerine yardımların kullanılış biçimi konusunda bilgi akışının sağlanmasıdır.[55] "Yardım" kapsamında kaynak alan ülkelerin bu kaynaklar üzerinde tasarrufu olmadığını da gösteren bu şartlar, ABD tarafından aktarılan kaynakların amacına ulaşıp ulaşmadığının ABD halkına gösterilmek istenmesi ile gerekçelendirilirse de asıl olarak "dış yardım" mekanizmasının ABD iç politikasında ideolojik manipülasyon aracı olarak kullanmak amacına hizmet eder. Nitekim bu süreçte ABD'de halkın azımsanamayacak bir kısmı "dış yardım" politikalarına tereddütlü yaklaşmaktadır. Daha da ötesi ABD'de "dış yardım" politikalarına karşı önemli tepkiler gelişmiştir. Bu konuda en fazla dikkat çeken örnek, Türk basınının ilerleyen dönemlerde sürekli suçlamalarla/hakaretlerle andığı, ABD Eski Ticaret Bakanı Henry Wallace'tır. Örneğin Wallace bir konuşmasında dış yardımlara olan tepkisini şu şekilde dile getirir:

> İşin doğrusu şudur ki Truman ile Cumhuriyetçi müşavirleri Yunan milletinin iaşe ihtiyacından ziyade Amerikan Bahriyesinin petrol

55 "Yardım Kredi, Hibe ve İkraz Şeklinde Olacak", **Ulus**, 19 Mart 1947, s. 1

ihtiyacı ile ilgilidir… Biz Birleşmiş Milletlerin, dünyanın güvenliği meselesini parçalı olarak değil, bir bütün halinde nazara almasını istiyoruz. Bu, bütün dünyanın silahsızlanması ve atom enerjisinin milletlerarası bir kontrole tabii tutulması da demektir. Birleşik, Amerika bunu reddederse Birleşmiş Milletler teşkilatı dağılacak ve insanlığın ümidi sönecektir.[56]

Buna ek olarak, ABD'de, Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımlarla ilgili bir ankette, "dış yardım" politikasının lehinde yanıt verenlerin oranı %56 çıkar. Dolayıyla ABD'de Truman Doktrini ya da "dış yardım"lar konusunda bir toplumsal mutabakattan bahsetmek söz konusu değildir.[57] Ancak, ileride de görüleceği üzere bu durum başta ABD basını tarafından yürütülenler olmak üzere birçok propaganda çalışması yoluyla tersine çevrilir. Truman Doktrini kapsamında aktarılan kaynaklarla ilgili getirilen diğer hükümler de ABD Cumhurbaşkanı'nın müsaadesi olmadıkça "yardım" olarak alınan malzeme ya da paranın dışarıya gönderilmemesi ve alınan malzemelerin emniyet altında bulundurulmasıdır.[58] Bu hükmün kaynak aktarılan ülkenin aldığı kaynaklar üzerinde sürekli bir denetim amacı güttüğünü tahmin etmek çok da zor değildir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında sermayenin uluslararasılaşması olgusunun yanında ideolojik dayanaklarından bağımsız olarak ele alınamayacak olan "dış yardım" süreci, Truman Doktrini ile önce askerî alana yönelmişse de ilerleyen dönemlerde Avrupa sermayesinin de desteğini alan Marshall Planı ile birlikte Batı Avrupa'da uygulamaya konur. Savaşın tahribatını oldukça ağır bir biçimde yaşayan bu coğrafyada, kapitalist sistemin istikrarlı işlemesini sağlayacak iktisadi/siyasi/ideolojik koşulların kalıcı hale gelmesi sonrasında ise, farklı mekanizma ve uygulama araçları ile birlikte daha geniş bir coğrafyaya yayılır.

56 "Amerikan Yardımı", **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1947, s. 3.
57 "Yardım Projesi Ayan Umumi Heyetine Verildi", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1947, s. 3
58 age.

BÖLÜM II
MARSHALL PLANI'NIN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ, KURUMSAL YAPISI ve UYGULAMA ARAÇLARI

Marshall Planı'nın Ortaya Çıkış Süreci

Yukarıda da ifade edildiği gibi Truman Doktrini Yunanistan'da sosyalistlerin iktidara gelmesini önlemeye ve bu harekâtta Türkiye'yi de tampon mekanizma olarak konumlandırmaya dönük bir proje olarak ortaya çıkar. Bu anlamda Truman Doktrini daha çok askerî ve ideolojik saiklerin ön planda olduğu bir politika olarak şekillenir. Bu dönemde ABD'nin kapitalist sistemi gereksinim duyduğu çerçevede yeniden yapılandırmak için hayata geçirdiği asıl önemli uygulama ise, Avrupa ülkelerine "ekonomik yardım" yapılmasını öngören bir plan hazırlığına girişmektir. Söz konusu "yardım planı"nın amacı ise, komünizme karşı ideolojik mücadeleyle birlikte, Avrupa ülkelerinde kapitalist ilişkiler bütününü yeniden yapılandırarak, uluslararasılaşma dinamiği içerisinde olan ABD sermayesinin dolaşımının zeminini inşa etmektir. Bu zeminin inşa edilebilmesi, Avrupa ülkelerinde "komünizm tehlikesi"nin ve işçi hareketindeki yükselişin bertaraf edilmesiyle beraber, bu ülkelerin ABD'de üretilen sanayi ürünlerini satın alabilecek seviyeye gelmesi ile mümkün olacağından, planla birlikte, Avrupa ülkelerinin anti-komünist bir temelde yeniden yapılandırılmasının yolları tartışılmaya başlanır. ABD hükümeti, sürecin başında, planın tüm Avrupa ülkelerini kapsayacağını; -ABD tarafından Rus nüfuzu altındaki ülkeler olarak tanımla-

nan- Doğu Avrupa ülkelerinin ise, ABD kontrolünü kabul etmedikleri takdirde dışarıda tutulacağını bildirir.[59] Dolaysıyla "tüm Avrupa" ifadesi ile kastedilen, sosyalizmden arınmış ve ABD hegemonyasını kabul etmiş bir Avrupa'dır. Ayrıca SSCB'nin nüfuzu altında olduğu iddia edilen ülkelerin açıkça ABD nüfuzuna girmeleri gerektiği de ifade edilir. İlerleyen dönemlerde ise, Batı Avrupa ülkelerine üç ya da dört yıllık bir dönem için beş milyar dolarlık kredi açılmasını öngören bir program açıklanır ve Kongre "dış yardımlar"ın arttırılmasına dönük ekonomi politikalarını onaylatmak amacıyla 1947 Sonbaharı'nda olağanüstü toplantıya çağırılır.[60] Resmi adıyla Avrupa İmar ve Kalkınma Planı (European Recovery Plan-ERP) yaygın adıyla Marshall Planı bu sürecin sonunda ortaya çıkar. Marshall Planı ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nin açılışında yaptığı konuşma ile dünya kamuoyuna duyurulur. Marshall, konuşmasında ilk olarak, Avrupa ülkelerinin büyük ve yeni bir kalkınma programına ihtiyaç duyduğunu ve bunu kendilerinin hayata geçirmeleri gerektiğini ifade eder. Sonrasında da, ABD'nin "diğer memleketlerin kalkınmasına engel olmak üzere 'manevra eden' herhangi bir hükümete karşı koyacağını"[61] belirtir. Diğer memleketlerin kalkınmasını engelleyecek manevralar yapma potansiyeli taşımakla itham edilen aktör ise elbette ki SSCB'dir. Dolayısıyla Marshall Planı daha başından itibaren, dünya kamuoyunu, SSCB'nin saldırgan ve kalkınmayı engelleyici politikalar izlediğine ikna etme çabalarıyla, yani anti-komünist saiklerle başlar. Marshall'ın konuşmasında dikkat çeken bir başka vurgu da, "dış yardım"ların önleyici olmaktan çok "deva sağlayacağı" olacağıdır.[62] "Deva sağlamak" ifadesi ile kastedilen, her şeyden önce Avrupa ülkelerinin kapitalist sistem içindeki konumlarının, ABD'nin ve kapitalist sistemin uluslararası ölçekteki ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tanımlanmasıdır. Bu ise Avrupa'da sosyalist hareketlerin güçlenmesinin ve işçi hareketindeki yükselişin engellenmesini de

59 "Avrupa Memleketlerine de Yardımlar Yapılacak", **Vatan**, 1 Mayıs 1947, s.1
60 "Beş Milyar Dolarlık Bir İkraz Programı", **Vatan**, 27 Mayıs 1947, s. 1
61 "General Marshall'ın Mühim Demeci", **Vatan**, 6 Haziran 47, s. 1
62 age.

zorunlu kılmaktadır. Bir diğer ifade ile kapitalist sistemin uluslararası ölçekte sağlıklı işlemesi Batı Avrupa kapitalizminin yeniden yapılandırılmasını, bu da işçi hareketinin ve sosyalist hareketlerin düzenle barıştırılarak "hür müesseseler" haline getirilmesini ya da düzenle barışık bir işçi hareketi yaratılmasını gerektirmektedir. (Bu noktada "hür" kavramının bu dönemde çok da masum bir kavram olmadığını, dahası anti-komünist anlamında kullanıldığını hatırlatmak gerekiyor). Tüm bunların hayata geçirilmesi ise, Marshall Planı ile gerçekleşecektir. Marshall bu durumu şu sözlerle ifade eder:

> …Sıhhatli bir ekonomi olmadan, siyasi istikrar veya güvenli bir barış temin edilemez. Amerikan siyasetinin gayesi sıhhatli bir ekonomiyi canlandırmak ve böylece hür müesseselerin bulunduğu her yerde, siyasi ve sosyal şartların meydana çıkmasına müsaade etmek olmalıdır. Üzerimize alacağımız herhangi bir hareketin netice vermesi için buna lüzum vardır.[63]

Marshall ayrıca, Batı Avrupa ülkelerine yapılacak "yardım"ları gerekçelendirmek için, bu ülkelerin ekonomik, mali, parasal ve ticari koşullarının olumsuzluğuna dikkat çeker. Bu olgulara dikkat çekilmesi ise, Avrupa ülkelerinin olumsuz ekonomik koşullarının, ancak ABD'den gelecek "yardımlar" yoluyla ortadan kaldırılabileceğini ima ederek, yardım sürecini dünya kamuoyunda meşrulaştırma çabasını ortaya koymaktadır. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi "dış yardım" politikaları ABD kamuoyunda beklendiği kadar taraftar bulmamıştır. Ayrıca ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere "dış yardım" sürecine ABD'nin yanında başka birçok ülkeden önemli tepkiler gelmiştir. Dolayısıyla Marshall'ın konuşması aynı zamanda, Marshall Planı'na gelmesi muhtemel tepkilerin bertaraf edilmesine dönük ilk çaba olarak tasarlanır ve deyim yerindeyse "dış yardım"ların "olmazsa olmaz" olduğunu vurgulama amacı güder:

> … Birçok memleketlerde mahalli paraya karşı olan güvenlik sarsılmış ve harp sırasında Avrupa'nın ticari bünyesi çökmüştür. Önümüzdeki 3 veya 4 yıl müddetle Avrupa yabancı memleketlerden ve bilhassa Amerika'dan gıda maddeleri ve diğer elzem mamul ve

63 age.

> mallar getirmek zaruretindedir. Bu ihtiyaçlar şimdiki tediye kabiliyetini o derece aşmaktadır ki, esaslı ve munzam yardıma ihtiyaç vardır…[64]

Marshall Planı bu ifadelerle dünya kamuoyuna duyurulduktan sonra, ABD'den yardım alacak Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkinin biçimi tartışılmaya başlanır. Çünkü bu ilişki hem ABD'nin süreci yönlendirebilmesi açısından hem de Batı Avrupa'da kapitalist ilişkilerin yeniden inşası açısından önem taşımaktadır. Bir diğer ifade ile Marshall Planı'nın uygulanması; Plan kapsamındaki ülkelerin komünizme karşı ortak bir savunma cephesi, ABD'de üretilen ürünlerin massedileceği büyük bir pazar ve de ABD sermayesinin rahatça dolaşabileceği bir serbest bölge görevi görmesine bağlıdır. Tabii ki bu süreç aynı zamanda Avrupa kapitalizminin yeniden yapılanmasını, dolayısıyla kapitalist ilişkiler bütününün dünya ölçeğinde daha geniş bir alanda işlemesini de mümkün kılacaktır. Bu süreçte, Marshall Planı'nın uygulanma biçimine dair yürütülen tartışmalarda kullanılmaya başlanan kimi kavramlar bu yöndeki çabaları ortaya koyar. Örneğin Plan'ın ilan edildiği dönemlerde en çok dikkat çeken söylemlerden birisi, ABD Hükümeti'nin Kongre'ye sunduğu "dış yardım" programında, Batı Avrupa'nın "kalkındırılması ve kurtarılması" ihtiyacı ile gerekçelendirilen "iktisadi federasyon" sözcüğüdür. Aynı şekilde bu dönemde ABD'de tartışılan önemli konulardan bir başkası da Batı Avrupa'nın birleştirilmesi[65] ya da "Avrupa Birleşik Devletleri" kurulması fikridir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 10 Haziran 1947 tarihinde, yani Marshall Planı dünya kamuoyuna duyurulduktan yalnızca beş gün sonra, Kongre'nin "Avrupa Birleşik Devletleri" oluşturulmasına taraftar olduğunu bildiren bir bildirgeyi imzalar.[66] Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi ABD sermayesi için "birleşik Avrupa" kavramı, Doğu Avrupa ülkelerini de kapsayan, dolayısıyla, komünizmden arınmış bir Avrupa'dır. Marshall da konuyla ilgili kendisine yöneltilen bir soruya verdiği yanıtta bu durumu doğrulamanın yanında ABD sermayesinin bu konudaki önceliğini ve kapitalist sistemin Avrupa coğrafyasının tamamında inşa edilmesine verdiği önemi ortaya koyar:

> Birleşik Amerika pek tabii olarak ikiye ayrılmamış ve eskisinden daha iyi bir Avrupa'nın mevcudiyetini arzu etmektedir. Ancak Avrupa'daki anlaşmazlıkların ortadan kalkması halinde harblerden kaçınılabilecek ve medeniyet muhafaza edilebilecektir.[67]

Ancak komünizmden arınmış geniş bir bölge yaratma isteği yalnızca Avrupa için dillendirilmez. Örneğin, Marshall Planı'nın ilan edildiği sırada ABD'den "askerî yardım" alan Yunanistan ve Türkiye de bu projenin önemli bir ayağını oluşturur. Hatta komünizmle mücadele konusunda Türkiye ve Yunanistan'a, o kadar önemli bir rol atfedilir ki, Marshall'ın ilan ettiği "dış yardım" projesinde Türkiye ve Yunanistan'ın SSCB'ye karşı "orta şarkta bir duvar" oluşturmak gerekçesiyle, konfederasyon haline getirilmesi önerilir.[68] Bu öneri de göstermektedir ki, Truman Doktrini ile başlayan komünizme karşı askerî yardımlarla desteklenmiş tampon bölgeler oluşturma politikaları Marshall Planı ile artarak devam eder.

Marshall Planı'nın ilan edilmesi, Avrupa'da, ABD'de ve SSCB'de konuyla ilgili bir dizi tartışmanın başlamasına ve olumlu/olumsuz tepkilerin ortaya çıkmasına yol açar. Tepkilerin niteliğinde belirleyici olan ise, ideolojik ve sınıfsal konumlardır. Örneğin SSCB tarafından yapılan resmi açıklamalarda, Marshall Planı'nın Truman Doktrini'nin devamı olduğu, komünizmin güçlenmesini önlemek ve kapitalist sistemin karşı karşıya kalması muhtemel bir aşırı üretim sorununu ortadan kaldırmak amacıyla tasarlandığı öne sürülür.[69] SSCB ayrıca, ABD'nin yardım söylemi altında Avrupa ülkelerinin iç işlerine müdahale edeceğini, sanayileşmelerini engelleyeceğini ve sonuçta bu ülkelerin ABD'nin tarımsal ürün/hammadde

64 age.
65 "Avrupa'da Bir İktisadi Federasyon Teklifi", **Vatan**, 2 Haziran 47, s. 1
66 "Ruslara Karşı Avrupa Birleşik Devletleri", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 47, s. 1–3
67 age.
68 "Birleşik Avrupa Devletleri Projesi", **Vatan**, 18 Haziran 47, s. 1
69 Henry Hazlitt, "Amerikan Yardımları Avrupa'yı Çıkmazdan Kurtarabilir mi?" (Yazı Dizisi), **Akşam**, 15 Şubat 1948, s. 4,5; **Akşam** 18 Şubat 1948, s. 4,5; **Akşam** 21 Şubat 1948, s. 3,6.

deposu olarak kalacağını iddia eder.[70] Kuşkusuz, SSCB'den gelen bu açıklamalar Marshall Planı'nın Avrupa sermayesi için de bir ihtiyaç olduğunu, dahası Avrupa sermayesinin de bu plana önem atfettiğini görmezden gelen bir yaklaşımdır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere, Marshall Planı Batı Avrupa'nın tarım ürünü ya da hammadde ihracatçısı olarak kalmasına hizmet etmez; ama Batı Avrupa'da kapitalist ilişkiler bütününün derinleşmesinde önemli rol oynar. Elbette ki kapitalist sermaye birikimine içkin olan eşitsiz ilişkileri de beraberinde taşımak suretiyle.

Bu dönemde işçi hareketinin yükselişte olduğu Batı Avrupa'da ise, Marshall Planı, özellikle işçi sınıfı tarafından sert tepkilerle karşılanır. Hatta birçok ülkede grev ya da sabotaj benzeri eylemlerle protesto edilir.[71] Bu tepkiler, özellikle sosyalistlerin gücünü kırmak için gayrı resmi yollarla ABD'nin de müdahil olduğu bir seçim süreci geçiren İtalya'da önemli boyutlara ulaşır. Örneğin Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Ömer Rıza Doğrul, 13 Nisan 1948 tarihli Cumhuriyet'te kaleme aldığı yazıda, İtalya'da yaşananları, elbette olabildiğince anti-komünist bir dille ve "gelen haberlere bakılırsa İtalya'da savaş günden güne şiddetlenmekte ve komünistlikle demokrasi arasında mücadele, en çetin safhaya girmiş bulunmaktadır. …komünistler… son haftalar içinde tecavüz ve tehdid yolunu tutmuşlar, evvelki gün bir saat süren bir grev yapmakla kuvvetlerini hissettirmek, bundan başka demokrasi cephesi kazandığı takdirde memleketin dahilî bir harbe sürükleneceğini anlatmak istemişlerdir"[72] sözleri ile anlatır. Doğrul'un korkudan gözlerinin fal taşı gibi açıldığı yazdıklarından bellidir neredeyse. Ayrıca Doğrul'un satırları hem ABD ve AB sermayesinin kaygılarını paylaştığını göstermektedir, hem de sermaye yanlısı kesimlerin süreçten duyduğu kaygıyı yansıtmaktadır. İtalya Başbakanı De Gasperi de söz konusu eylemler ile ilgili bir belgeyi (içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla bir istihbarat belgesi);

> Bu vesika Polonya'da Bialistok'da İtalyan Komünist Lideri Luigi Longo ile Sovyet Konseyinin Başkan Muavini Zhdanov arasında cereyan eden bir toplantının zabıtlarından müteşekkildir. Bu toplantı sırasında Marshall Plânına karşı açılacak olan mücadele için etraflı talimat verilmiştir. Amerika'nın yapacağı yardımın geri alınması için İtalya ve Fransa gibi memleketlerde karışıklıkların çıkarılması gerekmekteydi. Bu vesikada İtalya komünistlerinin bu plânı destekleyebilmek için icabeden vasıtalardan mahrum olmayacakları belirtilmektedir.[73]

sözleri ile basına duyurur. Kaldı ki ABD sermayesi ve Avrupa sermayesinin (ve tabii ki Türkiye'deki destekçilerinin) bu dönemde en önemli kaygılarından birisi İtalya'da faaliyet yürüten Halk Cephesi önderliğindeki silahlı işçilerin Marshall Planı'na karşı eylemleridir.[74] Ayrıca işçi sınıfının Marshall Planı'na tepki gösterdiği tek yer İtalya değildir. Fransa'da da Marshall Planı'na karşı önemli direnişler gerçekleştirilir. 1947 Haziran'ında, başta kimya, demir ve bakır fabrikalarında; sigorta şirketleri ve bankalarda; giyecek endüstrisinde çalışanlar olmak üzere neredeyse tüm işçilerin katıldığı bir saatlik iş bırakma eylemi dönemin Fransa hükümetinin adeta korkulu rüyası olur. Eylemcilerle kolluk güçleri arasında sert çatışmalar yaşanır. Eylemciler, barikatlarla yolları kapatır, resmi görevlileri teneke kutu ve çürümüş sebze bombardımanına tutar. Eylemde 4 kişi yaralanır ve çok sayıda insan gözaltına alınır.[75] Aynı günlerde İngiltere'de sadece Londra Limanı'nda greve çıkan işçi sayısı ise 9400'dür.[76] Marshall Planı'na tepki gösteren bir başka işçi örgütü de uluslararası işçi hareketi içerisinde önemli bir temsiliyet gücüne sahip olan Dünya Sendikalar Konfederasyonu'dur. Federasyon yaptığı bir açıklamayla Marshall Planı'nın uygulanmasına karşı çıkar.[77]

70 Türkkaya Ataöv, **Amerika, Nato ve Türkiye**, 1. Basım, Ankara: Aydınlık Yayınevi, 1969, s. 126

71 Cihat İren, "Silahlanma Programları ve Hammaddelerin Tevzii", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 31 (Şubat 1951), s. 17–22.

72 http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/nisan1948.htm (23 Nisan 2007)

73 age.

74 age

75 http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/haziran-1948.htm (23 Nisan 2007)

76 "İngiltere'de Grevler", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1947, s. 3

Marshall Planı Batı Avrupa basınında da önemli yer işgal eder, tartışmalar yaratır. Batı Avrupa basınının bir kısmı, Plan'ın kapitalist sistemin karşı karşıya kalması muhtemel bir krize karşı çözüm olarak tasarlandığını öne süren yorumlara yer verir.[78] Batı Avrupa basınında yer alan bu tür yorumlar, elbette ki ABD'li yetkililer tarafından rahatsızlıkla karşılanır. Örneğin ABD Ayan ve Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu üyeleri Alexander Smith ve Kari E. Mundt, kendileriyle Ankara Radyosunda gerçekleştirilen bir söyleşide, sunucu tarafından yöneltilen "Birçok memleketlerde komünistler tarafından Amerika aleyhtarı propagandalar yapılmaktadır. Bu mesele hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusunu;

> İlk Dünya Harbinden sonra Birleşik Amerika infirat siyaseti takibetti. O zamanlar bizi hodgâmlık ve emperyalistlikle itham ettiler. Bu harpten sonra ise Avrupa'ya yardım ediyoruz. Yine ayni ithamlar karşısındayız. Görülüyor ki yardımda bulunsak da bulunmasak da faydasız.[79]

sözleriyle yanıtlar. Aktarılan bu olgular göstermektedir ki, en azından sürecin başında, Batı Avrupa ülkelerinde Marshall Planı ile ilgili bir mutabakatın olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Bu yargı en azından işçi sınıfının ezici çoğunluğu ve muhalif hareketler için geçerlidir. Ancak Avrupa sermayesi için durum tam tersi yöndedir. Çünkü bu kesim İkinci Dünya Savaşı'nın Batı Avrupa'da yarattığı tahribattan dolayı sermaye birikimini sürdürmekte güçlük çekmektedir. Bu durumdan dolayı Batı Avrupa sermayesi Marshall Planı'nı Batı Avrupa coğrafyasında kapitalist sistemin yeniden inşası için bir zorunluluk olarak değerlendirir. Bir diğer ifade ile Marshall Planı Avrupa sermayesi ve bu kesimin organik aydınları ya da temsilcileri tarafından bir kurtarıcı gibi algılanır. Avrupa sermayesinin bu yöndeki görüşleri, Milletlerarası Ticaret Odası bünyesinde, Batı Avrupalı işadamlarının da katılımıyla oluşturulan ve "Beynelmilel iktisadi çevrelerin mütehassıs çevrelerinin" fikir ve düşüncelerini temsil ettiği belirtilen bir raporda ortaya konur. Öte yandan söz konusu Rapor'un giriş bölümünde "Avrupa kalkınması" için hazırlanacak bir programın, "sanayiciler, tacirler, nakliyeciler, maliyeciler, işçi ve ziraatçiler" gibi farklı sınıfların yan yana gelmesini zorunlu kıldığı ifade edilir.[80] Buradan hareketle Batı Avrupa sermayesinin kapitalist sistemin yeniden yapılandırıldığı bir süreçte, işçi sınıfının da sermayenin yanında yer almasını ve kapitalist sistemin yeniden inşası sürecine katılmasını talep ettiği söylenebilir. Elbette ki Türkiye'de de bu tür kaygılara sahip olanlar vardır. Örneğin Gece Postası gazetesi yazarlarından Nizamettin Nazif'in, Plan'ın hayata geçirilmenin gecikmesinden duyduğu endişeyi belirtmek amacıyla kaleme aldığı makale, sermayenin kaygılarını iyi ifade etmesi, söz konusu kesimlerin Marshall Planı'na yüklediği anlamı göstermesi ve bu dönemde Avrupa ülkelerinde gerçekleşen işçi eylemlerinin yarattığı etkinin/tedirginliğin görülmesi açısından güzel bir örnek oluşturmaktadır:

> İtalya'da ve Fransa'da ard arda ilan elden grevler ve bunların iş hakkını müdafaa hudutları dışında taşkın birer ifade almış bulunmaları asla hayra alamet değildir. Hele İtalya'daki grevlerin şehirden şehre sıçramakta olduğunu öğrenmekte oluşumuz Batı Avrupasının iktisadi ve siyasi durumu ile yakından ilgilenen Amerikan çevreleri için pek düşündürücü olsa gerektir. …Fransa'daki grevlerin de bilhassa Marsilya'da ve Akdeniz limanlarında şiddetli bir şekil alması ayrıca manalı olmak demektir. …Roma'da yapılan son belediye seçimleri mücadelelerinde sol partilerin bütün propagandası 'asmak, kesmek' kelimeleri ile hulasa edilebilir. …Fransız Meclisi kürsüsünde Mösyö Düklo'nun Fransız Komünist Partisi adına konuşmasından Marsilya grevine kadar da bütün Fransa politika mücadelesi iç kavga vaat edici şiarlarla doludur… Mr. Marshall nerede milyarlarınız?[81]

77 Alparslan Işıklı. **Sendikacılık ve Siyaset,** 3. Basım, İstanbul: Birikim Yayınları (1979), s. 182

78 Hazlitt, "Amerikan Yardımları Avrupa'yı Çıkmazdan Kurtarabilir mi?"

79 http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1947/ekim1947.htm (1 Şubat 2006)

80 "Milletler Arası Ticaret Odası Raporu", **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sayı 64 (Mart 1948), Sayfa 1–15

81 Nizamettin Nazif, İtalya ve Fransa Grevleri ve Amerika'nın Milyarları, **Gece Postası**,18 Kasım 1947, s. 1

Marshall Planı'na en önemli desteği ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında aşırı üretim sorunu ile dolayısıyla, sermayenin değersizleşmesi riski ile karşı karşıya kalan ve uzun süre öncesinden bu yana "dış yardım" planları hazırlanması için çeşitli girişimlerde bulunmuş olan ABD sermayesi verir.[82] Elbette ki bu desteğin en önemli nedeni (Avrupa coğrafyasının, bir bölümünün sosyalist ülkelerin varlığı nedeniyle pazar konumunu yitirmesine ek olarak) savaşın Batı Avrupa'da yarattığı tahribatın, bu bölgeyi ABD sermayesi için potansiyel pazar olmaktan çıkarması ve ABD sermayesini kriz riskiyle karşı karşıya bırakmasıdır. Bu durum Birleşmiş Milletler Ekonomik Kurul'u tarafından da ifade edilir. Söz konusu Kurul, Marshall Planı'nın açıklamasına yakın zamanlarda, ABD'nin dış yardım sürecini devreye sokmadığı takdirde önemli bir krizle karşı karşıya kalabileceğini ve bunun en önemli nedeninin Avrupa ülkelerinin yaşadığı dolar sıkıntısı olduğunu bildiren bir açıklama yapar.[83]

ABD sermayesinin Marshall Planı ile olan ilişkisinin önemli göstergelerinden birisi, bu kesimin önemli temsilcileri arasında yer almanın yanında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı ve Siyaset Planlama Dairesi üyeliği gibi görevleri yürüten William Clayton'un, Plan'ın gerek oluşumunda gerekse Kongre'de kabul edilmesinde üstlenmiş olduğu roldür.[84] Kaldı ki, Clayton'un tekstil alanında faaliyet gösteren firması 1949 yılı sonuna kadar Marshall Planı siparişlerinden 10 milyon dolar kazanç elde eder. Marshall Planı siparişlerinden kazanç elde eden diğer tanınmış firmalar da General Motors ve Ford Motor'dur. Örneğin Marshall Planı vesilesi ile General Motors Temmuz 1950-Temmuz 1951 tarihleri arasında 5,5 milyon dolar, Ford Motor ise 1 milyon dolar kazanç elde eder.[85] Bu örnekler ABD sermayesinin Marshall Planı'nı desteklemesinin nedenlerini ortaya

82 Mike Peters, "Bilderberg Grubu ve Avrupa'nın Birleşmesi Projesi", **AB Türkiye Gerçekler Olasılıklar**. Mehmet Türkay (Ed.), İstanbul: Yenihayat Kütüphanesi, 2003, s. 34–62

83 http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1947/kasim1947.htm (1 Şubat 2006)

84 Peters, age.

85 Peters, age.

koymanın yanında, Plan'la ABD sermayesinin pazar ihtiyacının karşılanmasının hedeflendiğini de gösterir niteliktedir.

ABD sermayesi Marshall Planı'nın destekçisi olmanın yanında, uygulama biçiminin belirlenmesinde de önemli rol oynar. Örneğin ABD'nin önemli sermaye örgütleri arasında yer alan Ulusal İmalatçılar Birliği, "yardım"ların uygulanma biçiminin saptanmasına dair önemli çalışmalar yürütür, açıklamalar yapar. Ulusal İmalatçılar Birliği'ne göre, "yardım"ları kabul eden ülkelerin hiçbir endüstriyi devletleştirmemeleri ve özel teşebbüslere zarar verecek tedbirler almamaları gerekmektedir. Ayrıca Marshall Planı kapsamında yer alan "yardım"lar özel sektöre yapılmalıdır.[86] ABD sermayesinin ya da sermaye çevrelerinin Marshall Planı'nın uygulanma biçiminde oynadığı rolün bir başka örneği de, klasik liberalizm ve Avusturya iktisat okulu üzerine eğitim/araştırma yapan bir merkez olan Ludwig Von Mises Enstitüsü'nün kurucuları arasında yer alan[87] Henry Hazlitt'in getirdiği önerilerdir. Hazlitt'e göre ABD tarafından, "yardım"ların sosyal güvenlik alanında, antikapitalist propaganda amacıyla ya da ücretlerin arttırılmasında kullanımı engellenmelidir.[88]

ABD sermayesinin temsilcileri tarafından dile getirilen bu öneriler büyük ölçüde karşılığını bulur. Marshall Planı'nın ilgili metinlerinde sıklıkla tekrarlanır ya da "yardım"lardan faydalanan ülkelere koşul olarak öne sürülür. Dolayısıyla Marshall Planı sürecin başından itibaren, başta ABD sermayesi olmak üzere, sermayenin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde yapılandırılır.

ABD'de Avrupa ülkelerine "dış yardım" yapılmasını öngören bir plana karşı çıkanların sayısı da azımsanmayacak rakamlara ulaşır. Bu tepkilerde, ABD'de enflasyon ve işsizlik gibi olguların yaşanması, sosyalist rejimi benimsemiş Avrupa ülkelerini kalkındırmak suretiyle komünizmin engellenemeyeceği, "yardım"ların üçüncü bir

86 Ataöv, s. 124

87 http://www.liged.org.tr/liberalizm_lib_kurumlar_ludwig_von_mises.aspx (1 Şubat 2006)

88 Henry Hazlitt, "Amerikan Yardımları Avrupa'yı Çıkmazdan Kurtarabilir mi?"

dünya savaşına yol açacağı gibi söylemler ön plana çıkar.[89] Ancak Marshall Planı'na bu argümanlara dayanılarak getirilen eleştiriler, ABD hükümeti tarafından "komünizm tehlikesi", "SSCB'nin saldırgan ve yayılmacı politikaları" gibi karşı söylemlerle bertaraf edilir. Ayrıca bu söylemlerin hegemonik bir konum kazanması için basın, hükümet ve sermaye çevreleri tarafından önemli çabalar sarf edilir, kamuoyunun ikna edilmesine yönelik birçok açıklama yapılır, deyim yerindeyse tam bir "propaganda bombardımanı" hayata geçirilir. Örneğin ABD'nin en büyük demiryolları ağları arasında bulunan Union Pacific Railroad'ın ortaklarından olan[90] ve aynı zamanda Ticaret Bakanlığı görevini yürüten Harriman bugünlerde "Sovyet saldırısı Hitler'den daha büyük tehlikedir" biçiminde bir açıklama yapar. Başkan Truman da ilerleyen dönemlerde Kongre'de genel askerî eğitim önerisi sunar ve askere alınacakların sayısının arttırılmasını isteyen bir konuşma yapar. Öte yandan bu dönemde ABD basınının önemli gündemlerinden birisi, savaş durumunda SSCB'ye nasıl atom bombası atılacağıdır.[91] Bir diğer ifade ile Marshall Planı'nın ilan edilmesi sonrasında, devlet, sermaye çevreleri ve basın elbirliğiyle ABD toplumunun militarize olmasını sağlar (Bu noktada ABD'nin o dönemdeki çabalarıyla bu dönemdeki çabalarının birbirine ne kadar benzediğine dikkat çekmek gerekiyor. Bilindiği gibi ABD devleti, sermayesi ve basını bugün de Latin Amerika ve Ortadoğu halklarını ya da bu bölgelerde kendi egemenliğine aykırı işler yapan yöneticileri terörist ya da barbar ilan ediyor; kendi halkına, bu bölgelerde yaşayan insanları "özgürlüğümüze kasteden caniler" olarak tanıtıyor. Ve bu yolla buralara yaptığı müdahaleleleri meşrulaştırıyor…) Elbette ki bu "propaganda bombardımanı" yalnızca ABD kamuoyunun ikna etmeye dönük değildir. Eş zamanlı olarak ABD dışında da propaganda çalışmaları yürütülür, Marshall Planı kapsamında yer alan ülkelerin de propaganda çalışmalarına ortak olması sağlanır. Bir diğer ifadeyle yürütülen propaganda faaliyetlerinin ölçeği sosyalist

89 Hazlitt, age.

90 Şahin Artan, Irak'ta Soyguncular Baronlar: Halliburtın vs., http://www.bianet.org/2003/10/22/25259.htm (1 Şubat 2006)

91 Ataöv, s. 132

ülkeler dışındaki tüm ülkeleri kapsayacak şekilde genişletilir. Bu amaçla geliştirilen araçlardan birisi, kapitalist ülkelerin tümünde, 24 saat boyunca yayın yapması planlanan bir radyo programıdır. Söz konusu program ile plana dâhil olması muhtemel ülkelerde, farklı sınıflardan insanların düşüncelerine yer vermek suretiyle Plan'ın meşrulaştırılması hedeflenir. Söz konusu dönemde Marshall Planı'nda görev alan kişilerden biri olan Murray Martin, T.C. Başbakanı Hasan Saka'ya yazdığı bir mektupla bu durumu şu şekilde ifade eder:

> …Bu desteklemenin temin edilebilmesi için her hangi bir planın dünya halkı tarafından anlaşılması gerekir… Bu yüz yüze münakaşayı, bir dünya toplantısını icabettirir. Yani intihap veya tayinle teşkil olunmuş makamların, liderlerin para sahiplerinin, imalatçıların, iş adamları, ticarethane ve sanayi müdürleri, tacirleri, makinistler, çiftçiler ve işçilerin hep birlikte hali hazır dünya vaziyetinin; Marshall Planı'nın bu vaziyetin müşkillerini (müşküllerini) hal için teklif ettiği çarelerin, bu planın muvaffakiyet imkânlarının; bunun tatbiki için halen düşünülen açık ve teferruatlı bir münakaşasını dinleyebilecekleri bir toplantıya lüzum vardır… Bu itibarla bütün dünya radyolarının 24 saat müddetle Marshall planına tahsis edilmesini teklif ediyorum.[92]

Programda, Plan kapsamında yer alan her bir ülkeye (18 ülke), ilk yarım saatini üst düzey devlet yöneticilerine, ikinci yarım saatini halka, on beş dakikasını da tanınmış simalara ayırmaları şartıyla bir saat on beş dakika süre verilmesi, kalan bir buçuk saatlik sürede ise Marshall Planı'nın metninin okunması kararlaştırılır.[93] Bu politikalar özellikle ABD kamuoyunun yönlendirilmesinde büyük başarıya ulaşır. Örneğin Baran ve Sweezy, "Tekelci Kapitalizm" adlı çalışmalarında, hükümette, sermaye temsilcileri arasında ve entelektüel çevrelerde bir SSCB saldırısının söz konusu olmadığına inanan kişilerin fazlalığına rağmen, bu politikaların ABD kamuoyunda yarattığı etkiyi şu sözlerle ifade ederler: "Sovyet saldırganlığı konusu geçen yirmi beş yılda öylesine sık ve bağıra çağıra işlenmiştir ki artık bu çoğu Amerikalılarca gecenin ardından gündüzün geleceği gibi kuşku-

92 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 0300152311 No'lu Belge, 5.12.1947

93 age.

suz bir gerçek diye kabul edilir."[94] Plan kapsamındaki ülkelerin kamuoyunun ikna edilmesi için yürütülen çabalar uzun süre devam eder. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecek olmakla birlikte bunun en güzel göstergesi, Marshall Planı'na temel teşkil eden Anlaşma'da, Plan'ın propagandasının yapılması şartının yer almasının yanında, çekilen yüzlerce propaganda filmi ve basılan propaganda broşürüdür.[95]

Paris Konferans(lar)ı (Üçler Konferansı ve Onaltılar Konferansı)

Marshall'ın Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmadan kısa bir süre sonra, İngiltere ve Fransa, Avrupa ülkelerinin ihtiyaçlarının saptanması amacıyla Paris'te bir konferans toplanması için SSCB'ye çağrıda bulunur. SSCB, yayınladığı bir nota ile, İngiltere ve Fransa'nın konferans çağrısını olumlu karşıladığını, Avrupa ülkelerinin kalkındırılması fikrine sıcak baktığını belirtmekle birlikte, sürecin ilerleyişinde belirleyici aktör olmamasından ve tarafına konuyla ilgili gerekli bilgilerin ulaştırılmamış olmasından dolayı konferansın katılımcısı olma konusunda çekimser davranır.[96] Ancak SSCB'nin gelişmelere çekinceli yaklaşmasında rol oynayan asıl faktör, -çalışmanın önceki kısmında ifade edilmiş olan- ABD'nin, kendisinden "yardım" alan ülkelerin iç işlerine müdahale edeceği yönündeki tezidir. ABD eski Dışişleri Bakanı James Byrnes bu durumu şu şekilde ifade eder:

94 Paul A. Baran, Paul M.Sweezy, **Tekelci Kapitalizm**, Filiz Onaran (Çev.). 1. Basım, Ankara: Doğan Yayınevi, 1970, s. 225

95 Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bkz. http://www.marshallfoundation.org, (15 Şubat 2005)

96 "Rusya'nın Daveti Kabulü İyi Bir Hava Yarattı", **Vatan**, 24 Haziran, 1947, s. 1,3. Bu çekimserlik şu şekilde ifade edilmiştir: "Sovyet hükümeti, Avrupa memleketlerine yapılması mümkün yardımın mahiyetine ve bu iktisadi müzaheretin ne gibi kayıtlara tabii tutulacağına dair olarak şimdiye kadar tamamlayıcı bir malumat almamış bulunduğu gibi bu bahiste Fransa ve İngiltere hükümetleri arasında görüşülen mevzuun neden ibaret olduğundan haberdar bulunmamaktadır."

> Benim tahminim şudur ki, Sovyetler Birliği'nde veyahutta Sovyetlerin kontrolü altında tutulan sahalarda Birleşik Amerika temsilcileri tarafından teftiş ve nezaret bulunmayacağı hususunda teminat alınıncaya kadar Sovyetler Paris Ekonomik Konferansı ile işbirliği yapmağı reddetmekte devam edeceklerdir.[97]

SSCB ile ilgili Avrupa ve ABD kamuoyunda yapılan değerlendirmelerin, "dünya barışını baltalamak için elinden geleni yapacağı yönünde" olduğu dikkate alındığında, SSCB'nin sürece ilişkin kaygılarının yersiz olmadığı söylenebilir. Çünkü bu süreçte ABD ve Batı Avrupa basınında tam bir anti-Sovyet hava estirilmektedir. Örneğin 27 Haziran tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan ve Anadolu Ajansı'nın Londra Muhabiri tarafından kaleme alınan bir haberde, "Rusların görüşmelere katılması memnunluk yaratmışsa da, her zamanki menfi ve bozucu tavrı takınmalarından korkulmaktadır"[98] ifadesi yer alır. Benzer şekilde Byrnes de, SSCB'yi kastederek "onların Avrupa'da bir huzursuzluğun devam etmesine muhalif olmamaları tamamiyle mümkündür"[99] sözlerini sarf eder. Sovyetler Birliği'nin Paris Konferansı'na davet edilmesi konusunda dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da, bu davetin, özellikle ABD'de, dış yardım sürecini meşrulaştırmaya yönelik bir iç politika malzemesi olarak tasarlanmış olmasıdır. Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Nadir Nadi'nin şu ifadeleri, sürecin Türkiye'de algılanışı konusunda bir örnek oluşturmanın yanında, bu durumu da ortaya koymaktadır:

> …Marshall, Sovyet Rusya'nın tuttuğu hareket çizgisi hakkında bir şeyler düşünmez mi? …Bu suali cevaplandırmaya çalışanlar, Marshall'ın Sovyet politikasına dair çok sağlam bir bilgi sahibi olduğunu ve bu bilgiyi Amerikan halk efkârına iyice anlatabilmek için son teşebbüsü göze aldığını ileri sürüyorlar. Paris toplantısı, harp bittiği günden beri şimdiye kadar gördüğümüz bütün toplantılar gibi fiyasko ile sona erdiği zaman, Sayın Marshall vatandaşla-

97 James Byrnes, **Açık Konuşalım**, Semih Yazıcıoğlu (Çev.), 1. Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1948, s. 356

98 "Üçler Konferansı Bugün Öğleden Sonra Açılıyor", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1947, s. 1–3

99 Byrnes, s. 356

rına ispat etmiş olacaktır ki, Sovyet Rusya ile beraber bir sulh dünyası kurmaya imkân yoktur. Böylelikle halk efkârının reyini kazanarak kuvvetlendikten sonra, Amerikan hükümeti, barışsever milletlerin katılacağı bir demokrasi cephesi kurmanın yolarını arayacak ve muhtemel bir çarpışmanın sorumluluğundan kendini kurtaracaktır.[100]

Bu noktadan hareketle, konferans çağrısı yapan tarafın, sürecin başından itibaren sonuç hakkında fikir sahibi olduğu, daha da ötesi böyle bir sonucun doğması için gayret sarf ettiği söylenebilir. Kaldı ki Plan'ın SSCB tarafından kabul edilmesinden ve böylelikle ABD Kongresi'nde onaylanmama riskinin doğmasından çekinen İngiltere ve Fransa temsilcileri, Paris Konferansı'na SSCB'yi temsilen katılan Molotov'a oldukça mesafeli davranırlar ki, bu durum da yukarıdaki iddiayı doğrulayan bir gösterge olarak kabul edilebilir.[101]

SSCB Konferans'ta, ortak bir program çerçevesinde yardım yapılması durumunda, Avrupa'nın doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılması riskinin ortaya çıkacağı gerekçesiyle, her bir ülkeye ayrı ayrı yardım yapılmasını öngören bir plan önerir.[102] SSCB'nin bu teklifi İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmez. Bunun üzerine Konferans dağılır. Ancak Konferans'ın bu şekilde sonuçlanacağı da başından itibaren bilinen bir durumdur. Konferans esnasında Fransa Dı-

100 Nadir Nadi, "Başlarken", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1947, s. 1,3. Byrnes'in şu sözleri de bu durumu ortaya koymaktadır: "Eğer Kongre, Türkiye ve Yunanistan meselelerinde icap eden nezaret ve teftişe ve kalkınma tasarruflarına lüzum görürse, Sovyetler ve etrafındaki devletler yardım kabul teklifini reddedeceklerdi. Kendilerine yardım teklifi yapılmazdan önce bu şartların mevcudiyetine dair malumat verilmemiş olduğunu bildireceklerdi. Diğer taraftan, Kongreden bu memleketlerde nezaret ve teftişte bulunmaksızın Sovyetler Birliği ve onun etrafındaki devletlere büyük bir yardım yapılması talep edilecek olunursa, mevcut imkânlara göre Kongre bu yardımı kabul etmiyecekti. Mr. Molotov, Paris Konferansında bulunmağı reddetmekle Kongreyi bu güç karardan kurtarmıştır.", Byrnes, s. 357

101 Ataöv, s. 126

102 Athanase J. Sbarounis, "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Ekonomisi" **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 12. Cilt, No: 3–4, (Nisan 1951-Temmuz 1951), s. 72–108

şişleri Bakanı'nın Molotov'a hitaben "İşler yürümüyor" sözlerine, Molotov'un verdiği yanıt bu durumu göstermektedir: "…Elbette yürümez, başlıca prensibimiz her devletin içişlerine karışılmaması değil midir? Devletlerin istihsal dereceleri ile istikbaldeki iktisadi inkışaf kabiliyetlerini milletler arası komisyonlar vasıtası ile incelemeğe kalkışmak bu prensip ile taban tabana zıttır."[103] Molotov'un bu yanıtına karşılık Fransa Cumhurbaşkanı'nın yönelttiği "Rusya'nın bir yardım yapması mevzu bahis edilse bile, tahkiksiz, tetkiksiz milyarlar verebilir mi?"[104] sorusu ise, Avrupa ülkelerinin de sürece ABD ile aynı perspektiften baktıklarının, bir diğer ifade ile SSCB ile herhangi bir uzlaşmaya razı olmadıklarını ortaya koyar niteliktedir.

3 Temmuz 1947 tarihinde dağılan "Üçler Konferansı"nın ardından, İspanya ve Almanya hariç 22 Avrupa ülkesine, Paris'te toplanacak yeni bir konferans daveti yapılır. SSCB'ye de ümit mesajı gönderilir. Elbette bu ümit mesajı da bir önceki Konferans'ın düzenlenmesi ile benzer bir amaca sahiptir. Yani, dünya kamuoyunda Marshall Planı'nın meşruiyetini sağlamaya dönük bir çabanın ürünüdür. Bu davetin ardından, 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 16 devletin katılımı* ile "16'lar Konferansı" olarak adlandırılan ikinci bir Konferans toplanır. Dört gün süren Konferans'ta ilk olarak, "ABD yardımları"ndan faydalanacak ülkelerin ihtiyaçlarını saptayacak raporu hazırlayacak bir komite (CEEC- Comitee Of Eurepean Economic Cooperation - Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi) oluşturulur. Çalışmaların başında, Komite'nin karar organlarında Konferans'a katılan ülkelerin bir kıs-

103 Nizamettin Nazif, "Şu Paris Konferansı", **Gece Postası**, 1 Temmuz 1947, s. 1

104 age.

* Katılımcı ülke sayısı ilerleyen dönemlerde, Almanya'nın SSCB nüfuzu altındaki bölgesinin dışındaki diğer üç bölgesinin de katılımıyla 19'u bulmuştur. Bu ülkeler şunlardır: Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Trieste Müstakil Mıntıkası, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, Büyük Britanya, Batı Almanya. Bkz. **Marshall Planı ve Siz**, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, 1951, s. 4

mının delege bulundurması eğilimi belirmişse de, Türkiye ile birlikte bazı ülkelerin önerilerinin kabul görmesi sonucunda, tüm katılımcı ve ileride katılacak ülkelerin delege bulundurması kabul edilir.[105] Konferans'ın son gününde alınan bir başka karar da, "İspanya'nın muvakkaten *(geçici olarak)* hariç tutulması"dır[106] ki, bu karar Marshall Planı'nın ideolojik yönünün görülmesi açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Paris toplantılarında, Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin dışında, İcra Komitesi ve çeşitli "teknik komite"ler oluşturulur. İcra Komitesi'nin görevi Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin günlük işlerine yardımcı olmak, "teknik komite"lerin görevleri ise İktisadi İşbirliği Komitesi'nin emrinde çalışmak biçiminde tanımlanır.[107] İlk olarak ziraat ve iaşe *(gıda)*, eneri, demir-çelik sanayi, ulaştırma alanlarında olmak üzere dört tane "teknik komite" oluşturulur, ilerleyen dönemlerde bunlara, kereste, işçi, mali mütehassıslar *(uzmanlar)*, ticaret ve gümrük meseleleri, tediye muvazeneleri *(ödemeler dengesi)* komiteleri eklenir.* Bu konuda dikkat çeken önemli bir nokta, komitelerde katılım, temsiliyet ve yönetsel organlarda yer alma noktasında görülen eşitsiz ilişki biçimidir. Örneğin İktisadi İşbirliği Komitesi'nin en önemli organı olan İcra Komitesi sadece Fransa, İtalya, Norveç, Hollanda ve İngiltere temsilcilerinden oluşur. Bir diğer ifade ile Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin en önemli organında tüm ülkeler temsil edilmez. Eşitsizlik sadece bu noktada değildir. Sürecin önde gelen ülkeleri olan İngiltere ile Fransa'nın tüm teknik komitelerde temsil edilmesine karşın bu hak her

105 E. Betül Çakırca, "1946–1950 Arasında Türkiye ve ABD Yardımları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2001, s.80. "Paris Konferansı'nda Üçüncü Genel Toplantı", **Gece Postası**, 14 Temmuz 47, s. 1

106 "Konferans Kapanıyor", **Ulus**, 16 Temmuz 1947, s. 1,3

107 Ali Rıza Türel'den aktaran Çakırca, s. 80

* Demir-Çelik Sanayi, Ulaştırma ve Ziraat komitelerinde Türkiyeli uzmanlar da görev almıştır. Demir Çelik Sanayi Komitesinde Sümerbank Müşavirlerinden Sedat Ekter, Ulaştırma Komitesinde Devlet Demiryolları Daire Başkanı Cemal Devrimel-Galip Yenal, Ziraat Tali Komitesinde ise Devlet Ziraat İşletmeleri Umum Müdürü Şefik Bekay. Çakırca, s. 80.

ülkeye tanınmaz. Örneğin Türkiye uzmanı olmadığından dolayı Mali Mütehassıslar Komitesi'ne kabul edilmez. Bu durum katılım ve temsiliyet ilişkilerinde görülen eşitsizliklerin göstergesi olarak değerlendirilebilir.[108] Öte yandan İşbirliği Komitesi ve İcra Komitesi Başkanlığı İngiltere temsilcisi tarafından yürütülürken Genel Raportörlük ve Genel Kâtiplik görevleri Fransa temsilcileri tarafından yürütülür ki, bu durum da yönetim organlarındaki üstlenilen görevler açısından ortaya çıkan eşitsizliğe örnek oluşturmaktadır.[109] Konferans'ta bulunan Türkiye delegelerinden Ali Rıza Türel de "konferansta öne çıkmak isteyen memleketlere karşı verdiğimiz mücadele"yi[110] vurgulamanın yanında şu sarfettiği sözlerle, Paris Konferansı'ndaki eşitsiz ilişkilerin varlığını doğrular:

> Aslında başından beri konferansa katılan ülkeler arasında fark gözetme eğilimi çok kere kendini gözetmiştir. İlk önce İşbirliği Komitesi'nin konferansa katılan devletlerden sadece bir kısmının delegeleriyle kurulması teklif edilmiş, diğer delegelerin teklifleriyle bu itirazlar reddedilmişti. Ama sonuçta yine onlar kazandı. Çünkü yalnız 5 ülkenin temsilcilerinden kurulan 'İcra Komitesi' tatbikatta öyle hareket etmiştir ki adeta İşbirliği Komitesi'nin yerine geçmiş, onun yetkilerini fiilen kullanmıştır. İşbirliği Komitesi bir formalite mesabesine indirilmiş oldu.[111]

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin asıl görevini oluşturan ve ABD'ye sunulmak üzere, katılımcı devletlerin ekonomik durumlarıyla ilgili bilgileri tespit etmeye yönelik raporun hazırlanması süreci ise, ABD'nin denetimi ve yönlendirmesi altında ilerler. Her şeyden önce Rapor'un çerçevesi ve kapsayacağı bilgiler ABD tarafından belirlenir. Hatta ABD'li uzmanların müdahaleleriyle Rapor'un

108 Çakırca, s.81

109 Çakırca, s.81

110 Ahmet Mendi, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Etkileri, Truman Doktrini, Marshall Planı ve Türkiye", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2002, s. 157

111 Ali Rıza Türel'den aktaran Çakırca, s. 86

112 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 10, Toplantı 2, 37. Birleşim, 02.02.1948, s. 4–14

kapsamı hakkında çeşitli ("prensip") kararlar(ı) alınır.[112] Alınan bu kararlar sonrasında Rapor'un şu unsurları kapsaması kararlaştırılır: Plan kapsamındaki her bir ülkenin;

a) Karşılaştığı güçlükleri yenmek için gösterdiği çabalar ve diğer Avrupa ülkelerinin kalkınması için sunduğu hizmetler;

b) Belirlenen dört yıllık süre zarfında, kaynaklarını ve üretim kapasitesini geliştirmek için sarf edeceği çabalar;

c) İhtiyaçlarını karşılamak için gereksinim duydukları yakacak, enerji, çelik, gıda maddeleri, ulaştırma araçları, ödeme araçları, vs. miktarları;

d) Yardımları en az düzeye indirebilmek ve uluslararası ticareti yeniden kurarak dünya refahının gelişmesini sağlamak için alınabilecek tedbirler.[113]

Rapor'un hazırlanması için, yetkili teknik komiteler tarafından katılımcı ülke temsilcilerine 3 Ağustos 1947 tarihine kadar yanıtlamaları istenen soru formları gönderilir.[114] 13 sorudan oluşan bu formlarla, her bir ülkenin 1938–1951 yılları arasındaki üretim, tüketim, ithalat ihtiyacı, ihracat imkânları ve ihtiyaç duydukları teçhizat bilgilerine ulaşılması hedeflenir.[115] Bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkan ilk Rapor'a göre katılımcı devletlerin ABD'den talep ettikleri yardım tutarının yıllık 7–7,5 milyar dolar, dört yıl için ise, 28–30 milyar dolar civarında olduğu görülür.[116] Rapor'da vurgu yapılan diğer noktalar ise, katılımcı ülkelerin kalkınmalarını sağlamak amacıyla önceliği kendi kaynaklarına vermelerinin, aralarında işbirliği yapmalarının, iktisadi, mali ve parasal istikrar sağlamalarının gerekliliğidir.[117] Rapor'un nihai halini alması sonrasında, Konferans katılımcıları arasında bulunan ABD'li uzmanlar, ABD'de kolay kabul görmesini sağlamak gerekçesiyle raporda bir takım değişiklikler yapılmasını ve 15 Eylül 1947'de toplanması planlanan Konferans'ın 22 Eylül 1947'de toplanmasını teklif ederler. Ali Rıza Türel, bu sürecin işleyişini şu şekilde aktarmaktadır:

> İcra Komitesi, Amerika Ekonomi Müsteşarı Mr. Klayton'la (*Clayton*) ve diğer Amerikan diplomatlarıyla sıkı temas halindeydi… Komite Başkanı, Amerikalı diplomatlara ve özellikle Mr. Klayton ile son iki gün içinde yapılan konuşmalar hakkında komiteye izahat verdi. Amerikalılar, raporun aldığı son şekil hakkında, intibaının *(izleniminin)* tamamen müsait olmadığını söylemişlerdir ve kendilerince ileri sürülecek bazı noktaların nazarı itibare *(dikkate)* alınabilmesi için konferansın daha bir müddet uzatılmasını teklif etmişlerdir. İlk toplantıda rapora karşı yaptıkları itirazlar, raporda tüketim esasiyle tesis malzemesinin birbirinden iyice ayrışmamış olduğu, ithalat takyidlerinin *(kısıtlama)* zamanla kaldırılması lüzumunda mutabık kalındığı halde tatbikata yeni yeni tahditler *(sınırlamalar)* konulmakta olduğu gibi hususlardan ibarettir.[118]

ABD'li uzmanların Rapor'da değişiklik yapılması teklifinde bulunmalarında, ABD'nin öngördüğü tutarın 15 milyar dolar olmasının yanında "dış yardım" konusunun ABD kamuoyunda tartışmalı olması rol oynar.* Yapılan bu düzenleme sonrasında ABD'den talep edilecek yardım tutarı önce 21 sonra da 18 milyar dolara düşürülür.[119] Ancak Rapor'da yapılan tek değişiklik bu değildir. ABD'li uzmanlar ayrıca, ABD'nin süreç üzerindeki belirleyiciliğinin bir (başka) göstergesi olarak değerlendirilebilecek olan ve Avrupa ülkeleri-

113 age
114 "Avrupa'ya Yardım İşi", **Gece Postası**, 25 Temmuz 1947, s. 3
115 age
116 Orhan Oğuz, **Marshall Planı (Konferans)**, İzmir, 1951 (Beyazıt Devlet Kütüphanesi Kitap No: 135314), s. 6
117 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, s. 4–14

118 Aktaran Çakırca, s. 83. ABD Maliye Clayton'un şu sözleri de bu durumu doğrulamaktadır: "…Bu birleşik Amerika hükümeti Maliye Bakanı Clayton'un müdahalesinin bir neticesidir. Nihai rapor kendisine gösterildiği vakit M. Clayton bazı noktaları tenkit etmiş ve raporun o vaziyetiyle Amerikan efkârı umumisini ikna edebilecek bir kuvvete sahip bulunmadığını söylemiştir ." bkz. "Paris Konferansı 22 Eylül'e Ertelendi", **Gece Postası**, 13 Eylül 1947, s. 1

* Ali Rıza Türel bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Yardım projesini Amerikan kamuoyuna ve Kongresi'ne kabul ettirebilmek için Avrupalıların kendi kalkınmalarını temin yolunda her çareye başvurmuş olduklarını göstermek lazımdır", Aktaran Çakırca, s. 84

119 age

nin uygulayacağı iktisat politikaları konusunda bağlayıcı hükümler getiren kimi noktaların da netleştirilmesini sağlarlar. Söz konusu düzenlemeler, temel olarak şu noktaları kapsar:

- Tüketim malları ile yatırım mallarının birbirinden iyice ayrılması,
- Mali istikrara ve para istikrarına ait bölümün güçlendirilmesi,
- Her ülkenin üretimi artırma konusunda büyük çaba sarf edeceğini taahhüt etmesi,
- Uluslararası ticarette engellerin kaldırılması ve bir gümrük birliği veya birlikleri kurulacağının öngörülmesi,
- Yardımların denetlenmesini kolaylaştıracak bir organ kurulmasının taahhüt edilmesi,
- Raporun geçici olduğunun kabul edilmesi.[120]

Elbette ki, Konferans boyunca yapılan çalışmalar, söz konusu Rapor ve hazırlanan Rapor'a ABD tarafından yapılan bu müdahale, savaş sonrası süreçte kapitalist sistemin geleceğini tehdit eden riskleri bertaraf etme amacından bağımsız olarak ele alınamaz. Bu bağlamda, değinilmesi gereken risklerden ilki, kapitalist sistemin savaş sonrasında yaşadığı istikrarsızlıklardan Avrupa ülkelerine düşen paydır. Savaşın sanayide yarattığı tahribatın yanında;

- Sömürgeler üzerindeki denetimlerinin ortadan kalkması,
- Gıda maddesi/hammadde üreticisi olan Doğu Avrupa ülkelerinin kapitalist sistemden kopmaları sonucunda, bu maddeleri ABD'den ithal etmek zorunda kalmaları;
- Sentetik madde üretiminin gelişmesi dolayısıyla ABD'nin kauçuk, ipek gibi mallara olan talebinin azalması;
- Hammadde fiyatları ile mamul mal fiyatları arasında oluşan makasın, dış ticaret hadlerini aleyhine çevirmesi gibi olgular,

Avrupa ülkelerini, kapitalist sistemin geleceğini de tehlikeye

120 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, s. 4–14

sokan, ödemeler bilânçosu açığı, dolar kıtlığı ve yüksek enflasyon gibi "istikrarsızlık"larla karşı karşıya bırakmıştır.[121] Bu durum, uluslararasılaşma dinamiği içerisinde olan ABD sermayesinin, Avrupa coğrafyasında değerlenmesi açısından risk oluşturduğundan, bir diğer ifade ile ABD'yi üretim fazlasını emebilecek önemli bir pazardan yoksun kalma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığından dolayı, Marshall Planı aracılığı ile kapitalist sistemin Avrupa coğrafyasında yeniden yapılandırılması gündeme gelir. Böylelikle bir yandan, fazla sermayenin uluslararası ölçekte yeniden mal ticareti ve üretime yönlendirilmesinin ön koşulları yaratılırken[122] diğer yandan sosyalizmin güçlenmesi engellenmeye çalışılır.

Marshall Planı'nın ortaya çıkışında, yukarıda değinilenlerle ilintili olarak rol oynayan bir başka faktör de, sermayenin dolaşım alanının tanımlanmasına yönelik bir dizi düzenlemeyi hayata geçiren Bretton Woods sisteminin, bu amacı beklenen ölçüde yerine getirememesi; dolayısıyla ABD sermayesinin değerlenme koşullarını sistemin istikrarını sağlayacak düzeyde yaratamamasıdır. Marshall Planı'nın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra, para sermayenin dolaşım alanını belirlemenin yanında, değerinin istikrarlı olmasını sağlama misyonuna da sahip olan IMF'nin denetiminin dışında birçok devalüasyonun yaşanması ve Dünya Bankası'nın vermiş olduğu kredilerin çeşitli nedenlerle ABD sermayesinin değerlenmesini sağlayacak düzeye ulaşamaması bu durumu doğrulamaktadır.[123] Nitekim aynı günlerde Dünya Bankası Başkanı "…kalkınma için muhtelif memleketlere verilen kredilerin yekûnu, başlangıçta umduğumuz miktara ulaşamamıştır"[124] sözlerini sarfederek bu durumu doğrular. 1950 yılı itibarıyla Dünya Bankası ve IMF'nin elinde bulunan atıl para sermayenin 14 milyar dolar civarında olması da söz konusu yargıyı des-

121 Ekrem Özelmas, Dolar Meselesi ve Marshall Planı, **Muhasebe ve Maliye Mecmuası**, Sene 3, Cilt 4, Sayı 44–46, (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s. 795–801

122 Arrighi, s. 441

123 Refii Şükrü Suvla, **Türkiye ve Marshall Planı**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 4

124 Age, s. 4

tekleyen bir başka olgudur.[125] Sözü edilen bu gelişmeler Dünya Bankası aracılığıyla başarılamayanın, Marshall Planı aracılığıyla yeniden denenmeye çalışılması ile sonuçlanır. Bir başka ifade ile Marshall Planı, sabit döviz kurları yoluyla uluslararası ticaretin dengeli işlemesini ve böylelikle kapitalist sistemin süreklilik koşullarını güvence altına almayı hedefleyen Keynes'in teorilerinin daha geniş bir ölçekte uygulanmasının zemini oluşturur.[126] Refii Şükrü Suvla bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

> 1944'te tasavvur edilemeyen yeni hadiseler bu iki müessesenin statü ve siyasetinde değişikliklere lüzum göstermektedir. Bunların zayıf birer faktör haline gelmesi mali takyidler dolayısıyla olmayıp fiili sahadaki kifayetsizliklerdendir. Hem Marshall Planı ve hem de Amerikan İngiliz ikraz ve hatta Atlantik Paktı mali ihtiyaçları ve Başkan Truman'ın programı mucibince geri kalmış yerleri kalkındırmak maksadiyle yapılan yardımlar bu müesseselerin çalışma sahasına girmiştir. Fakat Atlantik Paktı müstesna, Birleşik Devletlerin yaptığı bu yardımlar ve borçlar aslında bunların vazifesi olarak düşünülmüştür.[127]

Sürecin başında Marshall Planı'nın temel hedefi, Avrupa ülkelerinin ABD'den yaptığı ithalatın azaltılması ve böylelikle bu ülkelerin ödemeler bilânçosu açıklarının ortadan kaldırılarak ihracatlarını artırmalarının sağlanması olarak ifade edilir.[128] Genel olarak Marshall Planı'nın uygulamada olduğu zaman diliminde, özel olarak Paris Konferansı toplantılarında, çalışmalarında ve ilgili metinlerinde öne çıkan önemli söylemlerden bir diğeri de, Avrupa ülkelerinin, tüketim, tasarruf, ihracat vb. büyüklüklerinin belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için, kendi kaynaklarını kullanarak üretimlerini arttırmaları gerekliliğidir.[129] Bu amaçlara ulaşılabilmesi için de, anti-komünist

125 "Dünya Bankası ve Milletler Arası Para Fonu Daha Müfit Olmalıdır", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 26 (Nisan 1950), s. 269–272.
126 Suvla, s. 4
127 "Dünya Bankası ve Milletler Arası Para Fonu Daha Müfit Olmalıdır", s. 269–272
128 Özelmas, age.
129 Sbarounis, age.

bir temelde, yasal düzenlemeler ve kurumsal yapılar oluşturularak, ulusal düzeyde üretim/tüketim kalıplarının, iktisat politikalarının, sınıflar arası ilişkilerin; uluslararası düzeyde ise Avrupa ülkelerinin birbirleriyle ve ABD ile kuracakları ilişkilerin biçimi belirlenir. Bu durum, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından, Paris Konferansı'nda hazırlanan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi Genel Rapor'unda da (Rapor) ifade edilir. Bir başka deyişle Rapor'da "Avrupa kalkınması"; programa katılan ülkelerin en üstün çabayı sarf etmelerine, mali istikrar sağlamalarına, en yüksek derecede işbirliğini hayata geçirmelerine ve ihracat(lar)ını arttırmalarına bağlanır.[130]

Yukarıda da belirtildiği gibi, bu süreçte, çözüm arandığı iddia edilen sorunlardan ilki Avrupa ülkelerinin dolara bağımlı olmalarıdır. Örneğin Rapor'da Avrupa kaynaklarının tek başına yeterli olmadığının, Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinin Avrupa'ya savaştan önceki ithalatı sağlayamayacağının altı çizildikten sonra, bu durumun Batı Avrupa'nın dolara bağımlılığını arttırma riski yaratacağı; dolar meselesine çözüm bulunmadan Batı Avrupa'nın kalkınmasının mümkün olmayacağı vurgulanır.[131] Bahsi geçen sorunun çözümü için değinilen noktalardan ilki ise Avrupa ülkelerinin üretim durumudur. Bu amaçla, plan kapsamındaki ülkelerin demografik gelişimi de dikkate alınarak çeşitli alanlarda gerçekleştirecekleri üretim miktarları ve bu üretimin sağlanması için istihdam edilmesi gereken emek miktarı konusunda öngörülerde bulunulur. Söz konusu öngörülerden ilki Avrupa ülkelerinin gıda maddeleri üretimine ilişkindir. Tablo 1'de görüldüğü üzere Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'ne katılmış olan ülkelerin gıda ihtiyacını karşılayacak olan malların (et hariç) üretim miktarının, en azından savaş öncesindekine eşit olması, genellikle üzerine çıkması planlanır.

130 Marshall Planı Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (CEEC)'nin Genel Raporunun Hülasası, **Türk Ekonomisi**, Sayı 56 (Şubat 1948), s. 47–51
131 age., s. 47

Tablo 1

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin Gıda Maddeleri Üretim Planları

(Milyon Ton)

Mahsuller	1934–38	1946–47	1947–48	1950–51
Bütün hububat	64.5	55.6	48.9	65.8
Ekmeklik hububat	34.0	28.3	21.4	34.0
Patates	57.7	50.7	61.6	68.2
Şeker	3.4	3.3	3.4	3.9
Et	9.0	5.9	6.0	8.1
Süt	72.5	55.7	57.0	73.4
Yağlar (nebati-hayvansal)	2.8	2.0	2.2	2.9

Kaynak: Marshall Planı Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin (CEEC)Genel Raporunun Hülasası, **Türk Ekonomisi**, Sayı 56 (Şubat 1948), s. 47–51

Rapor'a göre, Komite içerisinde yer alan ülkelerin gıda maddeleri üretimi, gübre kullanımının ve toprağın veriminin arttırılması durumunda ihracat fazlası oluşturacak kadar artacak, ihracat fazlası da "karşılıklı yardım"ı temin edecektir.[132] Bunlar, 1938–51 yılları arasında gübre üretiminin iki katına çıkarılmasına bağlıdır ki, gübre kullanımının belirtilen rakama çıkması durumunda Plan kapsamındaki ülkelerin tarımsal üretimi %5–10 arasında katkı sağlanacaktır.[133] Gıda maddeleri üretiminin arttırılması ile ilintili olarak ele alınan bir diğer konu da tarımın makineleşmesidir. Örneğin 1950–51 döneminde Plan kapsamındaki ülkelerdeki traktör üretiminin, 1946–47 dönemine oranla beş kat, diğer tarım teçhizatı üretiminin de üç kat artırılması, üretilecek tarım makinelerinin bir kısmının da ihraç edilmesi planlanır.[134] Tablo 2'de görüldüğü gibi, Plan kapsamındaki ülkelerde 1946–47 yıllarında 74 bin adet olan traktör üretiminin 1950–51 yıllarında 380 bine, 1946–47 yıllarında 18 bin olan traktör ihracının ise 227 bin adede ulaşması hedeflenir. 1946–47 yıllarında, 449 bin ton olan diğer zirai alet üretiminin 1 milyon 456 bin tona, bu alandaki ihraç edilebilir fazlanın ise, 395 bin tona çıkması hedeflenir. Söz konusu ürünlerin üretiminde en önemli payın İngiltere'ye ait olduğu belirtilir. İhracatın dağılımında ise, özellikle Plan kapsamı dışında kalan ülkelere ağırlık verilir. Örneğin 1950–51 yılında Komite'ye dâhil memleketlere ihraç edilecek traktör miktarı 30 bin adet, "deniz aşırı ülkeler"e ihraç edilecek traktör miktarı 23 bin adet, "diğer memleketler" olarak adlandırılan ülkelere ihraç edilecek traktör miktarı ise 174 bin adet olarak belirlenir (Tablo 2).[135]

132 age., s. 48

133 Avrupa Memleketlerinin Ekonomik Planları, **Çalışma Dergisi**, Yıl 4, Sayı: 26, Ocak-Şubat-Mart 1949, s. 32–88

134 age., s. 32–88

Tablo 2

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin Traktör ve Diğer Zirai Alet Üretimine İlişkin Planları (Adet)

	1946–47	1950–51
Traktör üretimi(Bin adet)		
Üretim	74	380
İhraç edilebilir fazla	18	227
Diğer Zirai Aletler(Bin ton)		
Üretim	449	1.456
İhraç edilebilir fazla	33	395

Kaynak: Avrupa Memleketlerinin Ekonomik Planları, **Çalışma Dergisi**, Yıl 4, Sayı 26, Ocak-Şubat-Mart 1949, s. 38

Rapor'da ele alınan konulardan bir diğeri de maden üretimidir. 1951 yılı için Batı Avrupa ülkelerinin maden kömürü ve linyit üretiminin 1938 yılına oranla yaklaşık %6, 1947 yılına oranla ise yaklaşık %32 arttırılması planlanır.[136] Tablo 3'te, görüldüğü gibi, Plan kapsamındaki ülkelerin ihtiyaç duydukları kömür üretiminde asıl ağırlık İngiltere, Batı Almanya, Fransa ve Belçika'ya verilir. Örneğin bu dört ülkenin 1951 yılı için sırasıyla 249, 210, 63, 31 milyon ton kömür üretmesi öngörülür. Oysa aynı yıl için diğer ülkelerin tümü için öngörülen kömür üretim miktarı 31 milyon tondur.

135 age., s. 32–88

136 age., s. 32–88

Tablo 3

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dahil Ülkelerin Maden Kömürü ve Linyit Üretimine İlişkin Planları (Milyon Ton)

Ülkeler	1938	1947	1948	1951
İngiltere	231	199	214	249
Batı Almanya				
— Çift Mıntıka	206	133	149	193
— Saar	14	10	14	17
Fransa	48	51	51	63
Belçika	30	24	26	31
Diğer Ülkeler	23	22	24	31
Toplam	552	439	478	584

Kaynak: Marshall Planı Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin (CEEC) Genel Raporunun Hülasası, **Türk Ekonomisi**, Sayı 56 (Şubat 1948), s. 47–51

Rapor'da, 1951 yılı itibarıyla Komite içinde yer alan Avrupa ülkelerinin kömür ve linyit ihtiyaçlarının 609 milyon ton olduğu, bu rakamın yaklaşık %90'ının söz konusu ülkeler tarafından karşılanacağı, kalan kısmın ise, ABD'den ve diğer Avrupa ülkelerinden ithal edileceği, böylelikle ABD'den yapılacak kömür ithalatının %5'e indirileceği belirtilir. Rapor'a göre kömür üretiminin arttırılabilmesinin bir başka şartı da yatırım malları ve maden işçilerinin miktarının arttırılmasıdır.[137] Örneğin bu hedefin yerine getirilmesi için yalnızca İngiltere'nin ihtiyacı olan madencilik makinesi 1 milyar dolar tutarındadır ve bu miktarın büyük bir kısmı İngiltere'de üretilecektir.[138] Öte yandan tüm ülkelerin üretim miktarlarının, gıda üretiminde olduğu gibi savaş öncesi dönemin üzerine yükseltilmesi planlanır. Plan kapsamındaki ülkelerin çelik sanayi için ise modernizasyona ve yeniden yapılandırmaya gitmenin yeni yatırım yapmaktan daha önemli olduğu vurgulanır. Bununla birlikte Almanya'nın İngiltere, ABD ve Fransa'nın kontrolü altında tutulan bölgeleri hariç, Komite

137 age., s. 38

138 "Marshall Planı Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (CEEC) nin Genel Raporunun Hülasası", s. 47–51

içinde yer alan tüm ülkelerin ham çelik üretimlerini savaş öncesi döneme göre arttırmaları hedeflenir. İngiltere, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya, Diğer Ülkeler, Alman Çift Bölgesi, Saar ve Fransız Bölgesi için 1938 yılında sırasıyla 10,6; 6,2; 3,8; 2,3; 1,8; 17,8; 3 milyon ton olan ham çelik üretim miktarının 1951 yılında sırasıyla, 15; 12,7; 7,9; 3; 4,1; 10; 2,7 milyon tona çıkması planlanır (Tablo 4). Ayrıca, çelik sanayinin bir yerde toplanmasının önemi üzerinde durulur ve bu alanda Plan kapsamındaki diğer ülkelerden daha önde olan ülkelerin aralarında işbölümü yapmaları gerektiği belirtilir. Bir diğer ifade ile çelik üretimi yapacak tesislerin mekânsal dağılımı saptanır. Örneğin, İngiltere'nin ham ve yarı mamul çelik, Belçika ve Lüksemburg'un da mamul çelik kapasitelerini arttırmaya çalışması gerektiğinin altı çizilir.[139] Rapor'a göre çelik üretimini arttırmanın önemi, makine imalatını geliştirecek olmasından kaynaklanmaktadır.[140]

Tablo 4

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin Çelik Üretimine İlişkin Planları

Ülkeler	1938	1947	1951
İngiltere	10.6	12.7	15
Fransa	6.2	5.8	12.7
Belçika ve Lüksemburg	3.8	4.6	7.9
İtalya	2.3	1.6	3.0
Diğer Memleketler	1.8	2.0	4.1
Alman Çift Bölgesi	17.8	2.8	10.0
Saar ve Fransız Bölgesi	3.0	0.8	2.7

Kaynak: Marshall Planı Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (CEEC) nin Genel Raporunun Hülasası, **Türk Ekonomisi**, Sayı 56 (Şubat 1948), s. 47–51

139 "Avrupa Memleketlerinin Ekonomik Planları", s. 32–88

140 age., s. 49

Rapor'da en çok önemsenen alanlardan birisi de petrol üretimidir. Bir diğer ifade ile petrol üretimine ilişkin rakamların Rapor'un göz alıcı noktalarından birisi olduğu belirtilir. Petrol üretiminin bu derece önemsenmesi ise, ilerleyen yıllarda kömürün yerine mazot kullanımının yaygınlaşacak olması, tarımın makineleştirilmesinin planlanması, otomobil ve hava nakliyatının gelişecek olması gibi faktörlerle gerekçelendirilir.[141] Öte yandan Almanya'nın İngiltere, ABD ve Fransa bölgeleri de (ve deniz aşırı ülkelere tabi topraklar da) dahil olmak üzere, Komite içerisinde yer alan ülkelerin 1938 yılında 36.226 milyon ton olan petrol ihtiyaçlarının 1951 yılında 76.763 milyon tona çıkacağı ve bu artışın büyük kısmının Marshall Planı'nın yürürlükte olduğu 1947–51 yılları arasında gerçekleşeceği belirtilir. Petrol üretimindeki artışın 27,6 milyon tonunun mazot, 7 milyon tonunun esans ve diesel yağı, 2,7 milyon tonunun ise uçak ve otomobil benzini ile ilgili olduğunun altı çizilir.[142]

Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi'ne katılan ülkelerin elektrik enerjisi tüketimlerinin, savaş ile Raporun hazırlandığı dönem arasında %52 artış gösterdiği belirtildikten sonra, elektrik üretiminin 1938'e oranla %209, 1947'ye oranla ise %32 artırılması planlanır. Rapor'da bu rakamlara çeşitli ülkelerin milli programları ile ulaşılmaya çalışılacağı belirtilir. Bununla birlikte tüm ülkelerin milli programları başarıya ulaşsa dahi istenilen hedefe ulaşılamayacağı iddia edilir. Bu sorunun çözümü için ise iki çözüm bulunur: Uluslararası bir yardım programı oluşturulması ve Avusturya, İtalya ve Almanya'da her biri 2,3 milyon KW kapasitesinde dokuz santral kurulması.[143]

Üretim artışı sağlanması planlanan bir başka alan da, kereste üretimidir. Savaş öncesinde, Komite içerisinde yer alan ülkelerin ihtiyaç duydukları kereste miktarının 71,1 milyon metreküp, üretimin ise 49,2 milyon metreküp olduğu belirtilirken bu değerlerin 1951 yılında sırasıyla 75,5 ve 49,2 milyon metreküpe ulaşması planlanır.

141 age, s. 39
142 age, s. 39
143 age, s. 41

Ambalaj, mesken, ulaşım inşaatında önemli rol oynamasının yanında ihtiyaç duydukları keresteyi sağlayamamış olmalarından dolayı bazı ülkelerin, mesken inşaatında ve ambalaj malzemesi üretiminde kereste kullanımını kıstıklarının altı çizilir.[144]

Plan kapsamındaki ülkelerin ulaştırma olanakları ise, daha çok yük taşımacılığı bağlamında ele alınır. Tablo 5'te görüldüğü üzere, 1938 yılında sırasıyla 917, 150 ve 413 milyon ton taşıma kapasitesine sahip olan demir yolu, iç deniz yolları ve limanların taşıma kapasitelerinin 1951 yılında sırasıyla 854, 174 ve 428 milyon tona çıkarılması planlanır Bir diğer ifade ile, 1938 yılı taşıma kapasitesi 100 kabul edildiğinde demiryollarının taşıma kapasitesinin 93, iç deniz yollarının taşıma kapasitesinin 116 ve limanların taşıma kapasitesinin 104 olması öngörülür. Dolayısıyla Batı Avrupa'nın ulaştırma sisteminde oldukça önemli bir yere sahip olan demiryollarının 1951 yılında ulaşması istenen kapasite, savaş öncesi dönemin altında kalarak ikincil plana düşer. Ancak bu durum, vagonların yaşlarının yüksek oluşu ve savaş döneminde ortaya çıkan hasarlar ile açıklanır.[145]

Tablo 5

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Dâhil Ülkelerin ve Batı Almanya'nın Ulaşım Olanaklarına İlişkin Planlar (Milyon Ton)

	1938	**1951**	**1938/51**
Demir yolu	917	854	93
İç Deniz Ulaşımı	150	174	116
Limanlar	413	428	104

Kaynak: Avrupa Memleketlerinin Ekonomik Planları, **Çalışma Dergisi**, Yıl 4, Sayı 26, Ocak-Şubat-Mart, s. 32–88

Paris Konferansı sürecinde gerek Avrupa ülkelerinin temsilcileri arasında gerekse ABD ve Avrupa temsilcileri arasında önemli çatışmalar da yaşanır. İleride ele alınacak olmakla birlikte Plan kapsa-

144 age.
145 age., s. 55

mındaki Avrupa ülkeleri arasında yaşanan çatışmalar, her bir devletin kendi sermayesinin birikim olanaklarını güvence altına alma çabasından, Avrupa temsilcileri ile ABD temsilcileri yaşanan çatışmalar ise Batı Avrupa coğrafyasındaki sermaye birikim sürecini denetlemede başat rolü üstlenme kaygısından kaynaklanır. Örneğin Avrupa ülkeleri Plan kapsamında aktarılan kaynakların kullanım alanını, ülkelerin inisiyatifine bırakılması talebinde bulunur. Ancak bu talep ABD tarafından kabul edilmez ve Konferans ABD'nin belirlediği çerçevede sonuçlanır.[146] Böylelikle "dış yardım" sürecinin genel çerçevesi ve işleyiş biçimi ABD tarafından çizilmiş olur.

Konferans'ın sonunda oluşturulan Rapor, 22 Eylül 1947 tarihinde, Avrupa Kalkınma (Recovery) Planı adıyla ABD'ye sunulur, üç ayrı komisyon tarafından -Kruge, Nourse, Harriman Komisyonları-[147] incelendikten sonra (yasa tasarısı olarak) oylanmak üzere ABD Kongresi'ne gönderilir. Tasarı ile Batı Avrupa ülkelerine 6 milyar 800 milyon doları ilk on beş ay için olmak üzere toplam 17 milyar dolar yardım yapılması öngörülür.[148] ABD Devlet Başkanı Truman, Tasarı'yı Kongre'ye sunarken, ABD'nin dış yardım politikasına başvurma nedenini ortaya koymanın yanında, dış yardımlar konusunda ABD kamuoyunun (hâlâ) ikna edilmeye çalışıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilecek şu sözleri sarf eder:

> …hür insanlar ve müesseseler için bir medeniyetin idame ettirilmesindeki menfaatimiz, bizi Avrupa kalkınmasına büyük bir alaka göstermeye sevk eden amillerdir. Fakat en kuvvetli amil, Avrupa'nın kalkınmasının, Amerikan hayatının beşiği olan bir medeniyetin idamesi için elzem bulunmasıdır. Bu, hürriyet, adalet ve insan şerefi prensipleri için bir kale teşkil eden bir milletler grupunun devamlı bağımsızlığı ve bütünlüğü için yegâne teminattır.[149]

146 "Avrupa Memleketleri Arasında Tediye ve Takas Anlaşmaları", **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Cilt 64, No:3 (1949), s. 326–335

147 Hariciye Vekâleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 11, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1952–30.6.1952, s. 8

148 "Avrupa'ya Yardım İçin Truman 17 Milyar Dolar Tahsisat İstedi", **Akşam**, 20 Aralık 1947, s. 1,2

149 age

Tasarı'da, yardımların, bir kısmının hibe, bir kısmının kredi olarak verileceği ve yardımlardan faydalanacak olan ülkelerin dövizlerinden bir ihtiyat akçesi ayıracakları belirtilir. Tasarı'nın ilk haline göre Avrupa ülkeleri ile Batı Almanya'ya dolar ve mal olarak verilecek "yardım"ların yıllara göre dağılımı aşağıdaki gibi olacaktır:

- 30.6.1949'a kadar 8 milyar 727 milyon dolar,
- 1950 mali yılı için 5 milyar.720 milyon dolar,
- 1951 yılı için 3 milyar 612 milyon dolar ile 4 milyar 529 milyon dolar arası,
- 1952 yılı için 2 milyar 502 milyon dolar ile 3 milyar 709 milyon dolar arası.

Görüldüğü gibi sürecin başında Marshall Planı kapsamında aktarılan kaynakların yardımların yıllar ilerledikçe azalması planlanır.[150] Ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi zaman ilerledikçe ve kapitalist sistemin uluslararası sürekliliğinin sağlanması için duyulan gereksinimler farklılaştıkça "dış yardım" sürecinin işleyişi de farklılaşır.

Tasarı'da yer alan diğer maddelerin incelenmesi de, sürecin işleyişine ve Plan'ın yöneldiği amaca ilişkin kimi noktaların daha iyi görülmesine yardımcı olacaktır. Bu noktalardan ilki, ABD'nin Rapor'un hazırlık sürecinde dikkat çekmiş olduğu noktalardan birisi ile, "tüketim maddeleri ile yatırım malzemesinin birbirinden iyice ayrılmış olması" konusu ile ilintilidir. ABD Kongresi'ne sunulan Yasa Tasarısı'nda, gıda maddelerinin hibe olarak, makine vb. yatırım malzemesinin ise borç olarak verileceği bildirilir Bu durum "dış yardım" sürecinin her şeyden önce, ABD'nin üretim fazlasını, kredilendirmek suretiyle, dış pazarlarda eritmek amacıyla tasarlandığını göstermektedir. Ancak dış ticareti gözetilen tek bölge ABD olmaz. Bir diğer ifade ile Marshall Planı'nın ölçeği yalnızca ABD-Avrupa ilişkilerini düzenlemekle sınırlı tutulmaz. Örneğin Tasarı'da, Amerika kıtasının ihracatının korunarak dolar ihtiyacının karşılanması gerekçesiyle, bazı tüketim maddelerinin, bedeli yardım parasından do-

150 age.

lar olarak ödenmek şartıyla, Kanada ve Güney Amerika'dan satın alınması öngörülür. Tasarı'da yer alan diğer maddeler ise şunlardır:

- Plan kapsamındaki her bir ülke ile para değerinin belirlenmesi konusunda bağlayıcı hükümler getiren ikili anlaşmaları imzalanması,
- Yardım gören ülkelerin kendi aralarındaki ilişkileri ve bu ülkelerin ABD ile ilişkilerini düzenleme görevi görecek bir İşbirliği İdaresinin Kurulması,
- Her bir ülkede bu idarenin İşbirliği İdaresi Şefi'nin ABD elçiliğine bağlı kişiler olması.[151]

Tasarı'da yer alan bu hükümler, Marshall Planı'nın, kapitalist sistemin işleyişi açısından yerine getirdiği misyonun yanında, uluslararası ölçekte çok yönlü ilişkiler ağı yarattığını da göstermektedir. Marshall Planı vesilesiyle ortaya çıkan bu çok yönlü ilişkilerin ilki Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkiler iken diğeri de, her bir Avrupa ülkesinin ve bir bütün olarak yardım kapsamındaki coğrafyanın ABD ile kurduğu ilişkilerdir. Ancak bu ilişkiler bütünü içerisinde, nihai karar vericinin ABD (Dışişleri Bakanlığı) olması, belirleyiciliğin, en azından belirli bir süre için tek yönlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Düzenleyici Mekanizmalar, Uygulama Araçları ve Genel İşleyiş

ABD Kongresi 3 Nisan 1948 tarihinde Dış Yardım Kanunu'nu kabul eder. Böylece Marshall Planı resmen uygulanmaya başlanır. Marshall Planı'nın uygulanması aşamasında, katılımcı ülkeler arasındaki ilişkilerin yanında, bu ülkelerin tekil olarak ya da toplu düzeyde ABD ile kuracakları ilişkilerin çerçevesini belirlemek amacıyla kapsamlı bir, kurumsal yapı ve düzenlemeler bütünü oluşturulur. Bu kurumsal yapı ve düzenlemeler bütünü ile Plan kapsamında bulunan ülkeler arasındaki para sermayenin/ticaret sermayesinin serbest dolaşımının sağlanması ve Avrupa işçi sınıfının/emek hareketinin sürecin aktif katılımcısı haline getirilmesi hedeflenir. Bu noktadan hareketle Marshall Planı'nın işlemesi için oluşturulan mekanizmaların bir kısmının ulusal devletler arasındaki ilişkileri bir kısmının ise sınıflar arası ilişkileri düzenlediği ve böylelikle kapitalist sistemin her açıdan istikrarlı işlemesini amaçladığı söylenebilir. Söz konusu mekanizmalardan ilki bir eşgüdüm mekanizması görevi gören Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı, ikincisi ise, bir merkezi denetim ve yürütme organı olan İktisadi İşbirliği İdaresidir. İlerleyen dönemlerde, Avrupa ülkeleri arasında serbest ticaretin geliştirilmesi amacıyla Ödeme ve Takas Anlaşmaları devreye sokulur. Ancak Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile beklenen hedefe ulaşılamaz. Bunun yanında bu mekanizmanın oluşturulması sonrasında Avrupa ülkeleri arasında çeşitli ticari sorunlar ortaya çıkar. Bunun sonucunda Ödeme ve Takas Anlaşmaları'nın yerini Avrupa Tediye Birliği alır. "Soğuk savaş"ın daha da kızışması ve Kore Savaşı'na yol açan gelişmelerin ortaya çıkması ile birlikte de, İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın yerini, askerî ihtiyaçları ön planda tutan Karşılıklı Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı alır. Bu tarihten sonra Marshall Planı kapsamındaki yardımlar, bu örgütün koordinasyonunda devam eder. Plan'ın uygulama sürecinde (ve ilerleyen dönemlerde) Avrupa ve ABD emek hareketinin sürecin öznesi olması için oluşturulan yapı ise, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Birliği'dir.* Çalışmamızın bu kısmında bu yapılar/düzenlemeler ele alınacak ve böylelikle Marshall Planı süresince oluşturulan kurumların işleyiş biçiminden hareketle sürecin mantığı ve kapitalist sistem içinde yarattığı etkilere değinilmeye çalışılacaktır.

151 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 10, Toplantı 2, 37. Birleşim, 02.02.1948, s. 4–14

* Ancak bu çalışmada, uluslararası emek hareketi ile ilgili ayrı bir çalışma konusu olduğundan dolayı Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Birliği ayrı bir başlıkta ele alınmayacak, bu konu sadece Marshall Planı'nın Türkiye uygulaması kısmında örneklenecektir.

Bir Eşgüdüm Mekanizması: Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC- Organization for Eurepean Economic Cooperation)

ABD Kongresi'nin Dış Yardım Kanunu'nu kabul etmesi sonrasında, 16 Nisan 1948 tarihinde, katılımcı devletler birbirleri ve ABD ile "Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi"ni, ABD ile de iki taraflı bir anlaşma niteliği taşıyan "Ekonomik Yardım Anlaşması"nı imzalarlar.* Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı da ortaya çıkaran Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi (Sözleşme) ile ulaşılmak istenen amaçlardan ilki, Avrupa ülkelerini, kapitalist sistemin yeniden yapılandırılması olarak ifade edilebilecek ortak hedef çerçevesinde bir araya getirmektir. Bu durum her şeyden önce çalışmanın önceki kısımlarında ayrıntıları ile ele alınmış olan 15 Mart 1948 tarihli Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi Raporu'nda, kurulacak örgütün amacı "iştirak eden memleketlerin kalkınma mevzuunda sarf ettikleri gayretleri telif etmek ve onları müşterek hedefe yöneltmek"[152] olarak belirlenmek suretiyle ifade edilir. Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesinde göze çarpan noktalardan ilki ise, Plan kapsamındaki ülkelerin birikim süreçlerinin yönlendirilmesinde ulusal ölçekle yetinilmemesi ve bu ülkelerin oluşturduğu coğrafyanın bir bütün olarak ele alınmasıdır. Öte yandan Sözleşme ile ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında klasik sömürgeciliğin tasfiyesinde oynadığı rol ile tutarlı olarak, Plan kapsamındaki ülkelerin denetimi altında bulunan coğrafyaların da sürece eklemlenmesi hedeflenir. Böylelikle, bu coğrafyalar, birikim süreçleri sadece Batı Avrupa sermayesi tarafından denetlenen alanlar olmaktan çıkarılarak, ABD'nin belirleyiciliğindeki ilişkiler ağına dahil edilir. Bu durum Sözleşme'de "…gerek anavatanda gerek denizaşırı memleketlerde malik oldukları kaynakları kullanarak ferden olduğu kadar müştereken de istihsallerini inkişaf ettirmeye enerjik bir surette çalışmayı taahhüt ederler" biçiminde ifade edilir.[153] Ayrıca Sözleşme'de Plan kapsamındaki ülkelerin birliği de sıklıkla vurgulanır.

Sözleşme'de sıklıkla rastlanan ve sürecin ABD sermayesinin üretim fazlasını emebilecek birleşik bir pazar oluşturmak üzere kurgulanmış olması ile açıklanabilecek olan bir diğer vurgu da, dış ticaretin serbestleştirilmesidir. Bu kurguya bağlı olarak Plan kapsamındaki ülkeler arasında çok taraflı bir ödeme rejiminin oluşturulması ve gümrük birliği ile sonuçlanması hedeflenen bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması hedeflenir. Bu hedefe ulaşmak için de, Plan kapsamındaki ülkelerin kendi aralarında ya da üçüncü ülkelerle gerçekleştirecekleri ticaret üzerindeki gümrük tarifelerinin ve tarife dışı engellerin kaldırılması gerektiği ifade edilir. "Enflasyonla mücadele", "bütçe denkliği" gibi konularda başarıya ulaşılması için plan kapsamındaki ülkelerin uygulayacakları para, maliye ve döviz politikaları konusunda, bağlayıcı hükümler getirilir.

Sözleşme'de dikkat çeken bir başka nokta da, birikim süreçlerinin kapitalist sistemin sürekliliğini sağlayacak şekilde inşa edilebilmesi için, "dış yardımlar" yoluyla edinilen sermayenin yanında, Plan kapsamındaki ülkelerde mevcut bulunan emek, sermaye ve doğal kaynakların da bir koordinasyon içinde kullanılması gerekliliğine yapılan vurgudur. Bu koordinasyonun yaratılması için, katılımcı ülkelerin üretimlerini artırmaları, tarımsal/sınaî teçhizatlarını yenilemeleri, emeği etkin kullanmaları ve bunlar için gerekli kurumsal ya-

* Avrupa İmar ve Kalkınma Planı kapsamında verilecek yardımlardan fayda lanmak için Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi'nin ve "ABD İle Ekonomik İşbirliği Anlaşması"nın imzalanması şartı getirilmiştir. Türkiye bu anlaşmalardan ilkini 16 Nisan 1948 tarihinde, ikincisini ise 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalamıştır. Ancak her iki Anlaşma da TBMM'de 8 Temmuz 1948 tarihinde onaylanmıştır. "Türkiye Cumhuriyeti İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması" çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıca ele alınacaktır.

152 Hariciye Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, Başlangıçtan 1951 Sonuna Kadar, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1951, s. 11

153 "Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, İtalya, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre Hükümetleri Ve Almanya'nın Fransa, Birleşik Krallık Ve Amerika Birleşik Devletleri İşgali Altındaki Mıntıkalar Başkomutanları Arasında İmzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi İle Eklerin Onanması Hakkında Kanun", **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 30, 1948 -1949, s. 1265

pıları yaratmaları gerektiği ifade edilir.[154]

Sözleşme'nin karar almaya ilişkin bölümünde, karar alma yönteminin bütün üyelerin katılımıyla olacağı belirtilmişse de, üyelerden herhangi birisinin ilgili olmadığı konuda alınan bir karara katılmamasının önü açık bırakılır. Bu durum, Plan kapsamında yer alan ülkelerin sermaye sınıfları arasındaki çıkar çatışmalarının varlığını doğrulamakla birlikte, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın bu çıkar çatışmalarını ortadan kaldırarak ortak hedeften sapmaların en aza indirilmesi gibi bir misyonu da taşıdığını gösterir.[155] Bu konudaki bir diğer gösterge de, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın en önemli karar organı olan İcra Komitesi'nde yer almayan bir ülkenin, kendisi ile ilgili görüşme yapılan toplantıya katılarak karar alma sürecine katılmasının önü açılmasıdır.

Gerek Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın öncüsü sayılabilecek Komite çalışmalarında, gerekse örgütün kuruluş sözleşmesinde ya da ilerleyen dönemlerde üretilen metinlerinde sıklıkla vurgulanan amaçlar, Plan kapsamındaki ülkelerin, ABD'ye olan bağımlılığının ortadan kaldırılması, ihracatlarının arttırılması, dolar sorununun çözümü ve kalkınmalarının sağlanmasıdır. Ancak, Teşkilat'ın önerdiği politikaların hayata geçirilmesi sonucunda ortaya çıkan gelişmeler Plan'ın oluşum sürecinde kullanılan söylemin aksi yönde sonuçlar doğurur. Örneğin Marshall Planı'nın yürürlükte kaldığı süre zarfında Plan kapsamındaki ülkeler ile ABD arasında gerçekleşen ticaret önemli ölçüde eşitsizlikler doğurur ve ilerleyen dönemlerde Plan kapsamındaki ülkelerde "dolar kıtlığı" sorunuyeniden gündeme gelir.[156] Bu durum ilk olarak Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından hazırlanan bir raporda dile getirilir. Söz konusu Rapor'da, Plan kapsamındaki ülkelerinin hayat seviyesinin 1952 yılına kadar eski

154 age., s. 1264

155 Bu konudaki bir açıklama için bkz. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Niçin Kuruldu, Nasıl Çalışıyor, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Cilt 6, Sayı 36 (Temmuz 51), s. 39–41.

156 Francois Perroux, Dolar Kıtlığı ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın İkinci Raporu, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 25 (Mart 1950), s. 159–162

seviyesine ulaşmasının bir hayal olduğu vurgulandıktan sonra bu koşulun ancak Avrupa ülkelerinin ABD pazarına girmesi ile mümkün olacağı belirtilir. Bunun ABD'nin izleyeceği politikalara bağlı olduğu vurgulanan Rapor'da, Avrupa ülkelerinin, Marshall Planı ile elde ettikleri "serbest" dolarları ABD'den ithal etikleri malların finansmanında kullanmaları sonucunda, ABD ithalatı içindeki paylarının %23'ten %13'lere gerilediği de vurgulanır.[157] Bu gelişmelerin yaşanmasında temel olarak iki faktör rol oynar. Bunlardan ilki, ABD'nin Plan kapsamındaki ülkelere sürekli olarak dış ticaretlerini serbestleştirmeleri yönünde basınç uygulamasına karşın kendi gümrük duvarlarını yüksek tutması iken, ikincisi Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın, sürecin başında kullanılan söylemin tersine, Batı Avrupa ülkelerinin ihracatına değil ABD'de üretilen metaların Avrupa pazarlarında değerlenmesine öncelik veren politikalarıdır. Türkiye'de ve Yunanistan'da üretilen tütünlerin Plan kapsamındaki ülkelerin pazarlarında yer bulamamasına karşın, bu ülkelerde ABD'de üretilen Virginia tütününün kullanımının artması bu konuda bir örnek oluşturmaktadır.[158] Bu durum aynı zamanda Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın çalışmalarının Plan kapsamındaki ülkelerde ABD yaşam tarzının yerleştirilmesine hizmet ettiği konusunda da

157 Türk Ekonomi Kurumu, Alacaklı Memleketler İçin Marshall Planı, **Türk Ekonomisi**, Sayı 70 (Nisan 1949), s. 77, 79

158 Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı İçinde Tütün Konusundaki Çalışmalar, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 43 (Şubat 1952), s. 27–33. Türkiye ve Yunanistan, tütünün zorunlu tüketim malı dolayısıyla ithalatı serbest bırakılan mallar kategorisinde yer alması için önemli çabalar sarf etmişlerdir. Plan kapsamındaki ülkelerin egemen sınıflarının tercihleri yönünde politikaları hayata geçirme çabalarına da bir örnek oluşturan bu durum karşısında, ilk başlarda Türk ve Yunan tütünlerinin Almanya'nın ABD işgali altındaki bölgesine ihraç edilmesine müsaade edilmiş, ancak Türk ve Yunan tütünleri Almanya'da kullanıma sunulmadan yeniden ABD'ye ihraç edilmiştir. Bir diğer ifade ile ABD bu bölgede kendi üretimi olan tütün tüketiminin yaygınlaşması yönünde çaba sarf etmiştir. İlerleyen dönemlerde Türkiye İngiltere'de sigara üretiminde kullanılan Virginia tütünlerinin arasına Türk tütününün karıştırılmasını kabul ettirdiği halde bu durum da bir süre sonra ortadan kalkmıştır.

bir gösterge oluşturmaktadır.

Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı ile ilgili aktarılan bu bilgiler, Teşkilat'ın, Plan kapsamındaki ülkelerde kapitalist sistemin yeniden inşa edilmesi sürecinin ABD sermayesinin gereksinim duyduğu çerçevede ilerlemesinde ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin bu amaçla koordine edilmesinde önemli görevler üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluş amacının Avrupa ülkelerinin "kalkınma" sürecinin koordine edilmesi değil, ABD sermayesinin Avrupa coğrafyasında değerlenmesinin garanti altına alınma sürecinin koordine edilmesi olduğu söylenebilir.

Bir Merkezi Denetim ve Yürütme Organı: İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA)

Avrupa İmar ve Kalkınma Planı'nın uygulanması amacıyla oluşturulan kurumsal yapılardan bir diğeri de Marshall Planı'nın uygulanışının merkezi olarak denetlenmesinin yanında, "dış yardım" kapsamındaki ülkeler ile ABD arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla oluşturulan İktisadi İşbirliği İdaresi'dir (ECA). Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından ABD'ye sunulan Avrupa İmar ve Kalkınma Planı'nı inceleyen üç komisyondan en önemlisi olan Harriman Komisyonu'nda yer alan tavsiyelerin de dikkate alınmasıyla, 3 Nisan 1948 tarihli "Yabancı Memleketlere Yardım Kanunu" ile kurulan İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın görevi, söz konusu kanunda "yardım" işlerinin yürütülmesi olarak tanımlanır. İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın bir başka işlevi de, "dış yardım"ların ve sürecin işleyiş biçiminin ABD kamuoyunda kabul görmesine yardımcı olmaktır. Bu durumun en önemli göstergesi, örgütün başında bulunan yöneticinin ABD Cumhurbaşkanı tarafından atanmasına ve yalnızca ona karşı sorumlu olmasına rağmen, ABD Devlet Başkanı tarafından seçilen on iki kişilik Halk İstişare Heyeti ile ABD Temsilciler Meclisi ve Senato üyelerinden oluşan bir başka heyet tarafından denetlenmesinin öngörülmüş olmasıdır.[159] Kaldı ki İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın

159 Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği İdaresi, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 13

hiyerarşik yapısı ve işleyiş mekanizması da yukarıda belirtilen işlevlerine uygun biçimde inşa edilmiştir. Şöyle ki: Örgütün hiyerarşik yapısı sırasıyla, Washington'daki "İdareci"ye bağlı olarak Paris'te büyükelçi yetkisi ile görev yapan bir "Özel Temsilcilik"ten (o dönemdeki yazılışıyla Administratöür) ve bu özel temsilciliğe bağlı olarak Plan kapsamındaki ülkelerde diplomatik muafiyete sahip olarak görev yapan "Özel Misyon"lardan oluşur.[160] Örgütün, aktarılan kaynakların belirlenmesi ve kullanılması aşamalarındaki çalışma biçimi de benzer bir hiyerarşik yapılanmaya dayandırılır. Bu yapılanmanın çerçevesi ise şu şekilde çizilir: Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) Teknik Komiteleri tarafından hazırlanan ve her ülkenin ihtiyacını belirten raporlar, öncelikle Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı İcra Komitesi'ne, oradan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Konsey'ine ve Konsey tarafından da İktisadi İşbirliği İdaresi'ne (ECA) gönderilir. Ancak, görevi söz konusu raporları ABD Kongresi'nin onayına sunmak olan İktisadi İşbirliği İdaresi'ne, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndan gelen raporlar üzerinde değişiklik yapma yetkisi, bir diğer ifade ile ülkelerin kaynak taleplerinin ne biçimde gerçekleşeceği konusunda son sözü söyleme yetkisi verilir. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Raporları üzerinde yapılan çalışmalardan sonra ise, kaynak taleplerinin son durumunun ilgili ülkelere bildirilmesi ile beraber, planın son hali ABD Kongresi'nin onayına sunulur.[161] Böylelikle daha kaynak talebi ABD Kongresi'nde onaylanmadan, ilgili ülkenin bu kaynağı kullanacağı alanlar belirlenmiş olur. Görüldüğü gibi, önce İktisadi İşbirliği İdaresi aktarılacak kaynakların kullanım alanlarını belirlemekte sonrasında da, ABD Kongresi'nden kaynak talebinde bulunulmaktadır. Dolayısıyla Marshall Planı kapsamında gerçekleşen kaynak aktarımında ve bu kaynakların kullanım alanlarının belirlenmesinde İktisadi İşbirliği İdaresi, yani ABD, önemli bir rol oynar. Kaynak talebinin ABD Kongresi tarafından değişiklik yapılarak ya da aynen kabul edilmesi sonrasında sonuç Paris Teşkilatı'na bildirilir ve aktarılan kaynaklar İktisadi İş-

160 age., s. 14

161 **Marshall Planı ve Türkiye'deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra,** T.C. Milletler Arası İktisadi İşbirliği Teşkilatı, Ankara: 1951, s. 5, 6

birliği İdaresi'nin onayı ile kullanılmaya başlanır. Aktarılan kaynakların kullanımının denetlenmesi görevi de İktisadi İşbirliği İdaresi'ne verilmiştir. Bunların tümü İktisadi İşbirliği İdaresi'nin merkezi denetim işlevini ortaya koyar.[162] Öte yandan İktisadi İşbirliği İdaresi'nin yetkileri yalnızca Plan dolayısıyla ülkelere aktarılacak kaynakların yönlendirilmesi ile sınırlı tutulmamış, ABD özel sermayesinin doğrudan yatırımlarının yönlendirilmesinde de söz sahibi olması sağlanmıştır. Örneğin Plan kapsamındaki ülkelere aktarılacak kaynakların miktarının ve biçiminin (hibe, kredi vs.) belirlenmesi yetkisi İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) Özel Temsilcilik Şefleri'ne aittir. Benzer şekilde, İktisadi İşbirliği Teşkilatı Özel Temsilcilik Şefleri'ne, ABD firmalarının plan kapsamındaki ülkelere -en fazla- 15 milyon dolar tutarında (toplamda 300 milyon doları geçmemek şartıyla) yatırım yapmalarını garanti edebilme yetkisi de tanınır.[163] İlerleyen yıllarda ise bu miktar daha da arttırılır. Ayrıca İktisadi İşbirliği İdaresi'ne Plan kapsamındaki ülkelerin yapacakları borçlanmalara garantör olabilme yetkisi de verilir.[164] Bu konuda dikkate alınabilecek bir diğer örnek de, İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) bünyesinde ABD'nin ithalat ihracat açığını kapatma amacı güden bir "Ticaret Dairesi" kurulmuş olmasıdır.[165] Bu örnekler, İktisadi İşbirliği İdaresi'nin misyonunun Marshall Planı ile aktarılan kaynakları denetlemenin çok daha ötesinde olduğunu ortaya koymanın yanında, söz konusu örgütün ABD sermayesinin uluslararası ölçekte hareket edebilme zemininin hazırlanmasında önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.*

162 Age. s. 5–6

163 Oğuz, s. 8

164 F. De Voghel, Milletlerarası Sermaye Yatırımları, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 30 (Ocak 1951), 36–41

165 Dünya Bankası ve Milletler Arası Para Fonu Daha Fazla Müfit Olmalıdır, s. 269–272

* ABD Ziraat Bakanları Eski Mütehassıslarından Milo Perkins'in şu sözleri bu konuda fikir verebilir: "Amerika yabancı memleketlere yatırılmış Amerikan hususi sermayesini garanti eden, aynı iktisat sistemine sahip memleketlerle mukavelevi bağlar tesis etmek istiyor. Birleşik Devletler'in bu mukavelelerden beklediği şey Amerikan iş adamlarına dışarıda sair ecnebilerin malik oldukları hak ve hukuku temin etmektir. Bu hususta herhangi bir zorluk çıkmadığı takdirde Amerikalılar servetlerini yabancı fabrikalara yatırmaya hazırdır." Bkz. Milo Perkins, Dünya Refahı ve Amerikan Tezi, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 26 (Nisan 1950), s. 266–268

Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelere paralel olarak İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın işleyişinde ve kurumsal yapısında önemli değişiklikler yapılır. Örneğin 1951 yılına doğru Plan kapsamındaki ülkelere aktarılacak kaynak miktarı İktisadi İşbirliği İdaresi tarafından resen belirlenmeye başlar.[166] 1952 yılında ise İktisadi İşbirliği İdaresi, yerini Karşılıklı Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na bırakır. Bu durum da göstermektedir ki, dünya ekonomisinde yaşanan dönüşümlere göre Marshall Planı'nın işleyiş biçiminde ve kurumsal yapısında önemli değişiklikler meydana gelir.

Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi İçin İlk Adım: Ödeme ve Takas Anlaşmaları

Marshall Planı'nın uygulanması amacıyla oluşturulan düzenlemelerden bir diğeri de, Avrupa İktisadi İşbirliği Sözleşmesi'nin 4. maddesiyle çerçevesi çizilen ve Plan kapsamındaki ülkeler arasında, 1948–1949 dönemi için 16 Ekim 1948; 1949–1950 dönemi için ise, 7 Eylül 1949 tarihinde Paris'te imzalanan Ödeme ve Takas Anlaşmaları'dır. Ödeme ve Takas Anlaşmaları (Anlaşma) ile Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin paralarının birbirine tahvil edilmesinde yaşanan güçlükleri bertaraf ederek, bu ülkeler arasındaki ticaretin geliştirilmesi hedeflenir. Ancak, Plan kapsamındaki ülkeler arasındaki ticareti geliştirmek amacıyla yeni mekanizmalar yaratma çabaları, Plan'ın uygulandığı dönemde yaşanan ve kapitalist sistemin süreklilik koşulları açısından risk oluşturan gelişmelerden bağımsız değildir. Bu risklerden en önemlisi, Marshall Planı'nın uygulanmaya başlaması ile birlikte, Plan kapsamındaki ülkelerin ABD'den gerçekleştirdikleri ithalat dolayısıyla, dış ticaretlerinin önemli bir açıkla karşı karşıya kalmasıdır.* Bir diğer ifade ile ABD tarafından akta-

166 Hariciye Vekâleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği Yayınları, **Türkiye'de Marshall Planı**, s. 15

* 1948 yılında Avrupa ülkelerinin bütününün dış ticaret bilânçoları açık vermektedir. Bu durum ABD sermayesinin Avrupa coğrafyasında değerlenmesi açısından önemli bir risk oluşturmanın yanında gümrük birliği hede-

rılan kaynaklar, Plan kapsamındaki ülkelerin ihracatlarının azalmasına ve nihayetinde bu ülkelerde yeniden dolar kıtlığı sorununun baş göstermesine yol açmış, bu durum ise, Avrupa ülkelerinde korumacılık uygulamalarını gündeme getirmiştir. Bu süreçte Marshall Planı kapsamında yaratılan yeni mekanizmalar da bunun önüne geçilerek söz konusu ülkelerin serbest ticaret ilkeleri çerçevesinde hareket etmelerinin garanti altına alınması amacı güder. Bu amaca ulaşabilmek için, Plan kapsamındaki ülkeler arasındaki mal ticaretinin milli paralar üzerinden gerçekleştirilmesi ve sonrasında ortaya çıkan alacak ve borçların, her ay sonunda, iki taraflı anlaşmalar yoluyla üzerinde uzlaşılmış kur üzerinden dolara çevrilmesini mümkün kılan bir sistem meydana getirilir. Böylelikle Avrupa ülkeleri arasında çok taraflı ticari ilişkilerin yeniden inşa edilmesi hedeflenir.[167] Bu noktadan hareketle, Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile asıl hedeflenenin, sermayenin Avrupa ölçeğinde dolaşımını düzenlemek suretiyle, Avrupa ülkeleri arasında oluşturulması planlanan çok taraflı serbest ticaret ilkelerinin çerçevesini çizmek ve kurallarını belirlemek olduğu söylenebilir. Kaldı ki Anlaşma'nın amacı da, Plan kapsamındaki ülkelerin ödemelerinin serbestleştirilmesi ve bu ülkeler arasında çok taraflı bir ödeme sisteminin oluşturulması[168] olarak ifade edilir. Bu-

finin de ortadan kalkma riskini doğurmaktadır. Bkz. Hakkı Toklu, Amerikan Yardımı ve Dünya Dış Ticaret Durumu, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 222 (30 Mart 1949), s. 6–21

167 Hüseyin Kunter, Marshall Planı ve Avrupa Yardımlaşması, **Muhasebe ve Maliye Mecmuası**, Sayı 44–46 (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s. 802–806

168 Türkiye Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre Ve Almanya'nın Fransa, Birleşik Krallık Ve Amerika Birleşik Devletleri İşgali Altındaki Bölgeler Başkomutanları Ve Serbest Trieste Ülkesi İngiliz Ve Amerikan Komutanı Arasında Paris'te 16 Ekim 1948 Tarihinde İmzalanan "Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme Ve Takas Anlaşması" Ve Eklerinin Ve Bu Anlaşmanın Geçici Olarak Uygulanmasına Dair Olan Protokol Ve Mezkur Anlaşmaya Ek Olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Birleşik Krallık Hükümeti Arasında 25 Ocak 1949 Tarihlinde Ankara'da İmzalanan Anlaşma Ve Eki Mektupların Onaylanması Hakkında Kanun, **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 30, 1948, s. 878–896

nunla birlikte, bu sürecin daha önce öngörüldüğü de söylenebilir. Avrupa İktisadi İşbirliği Sözleşmesi'nin, Ödeme ve Takas Anlaşmaları'na kaynaklık eden 4. maddesinde yer alan şu ifadeler bu yargıyı destekler niteliktedir:

> Akid *(akit)* taraflar en geniş mikyasta *(ölçüde)* ve bilmüzakere *(karşılıklı müzakerelerle)*, karşılıklı mal ve hizmet mübadelelerini *(değişimlerini)* inkışaf ettireceklerdir *(geliştirecektir)*. Aralarında mümkün olduğu kadar süratle çok taraflı bir ödeme rejimine varmak için sarf edilen gayretlere devam edecekler ve karşılıklı mübadele ve ödemelerine mani teşkil eden mevcut tahdidatı *(kısıtları)* imkân hâsıl olur olmaz kaldırmak maksadiyle bunları hafifletmek hususunda işbirliği yapacaklardır. … Akid Taraflar, gerek birbirleriyle gerek iştirak etmeyen memleketlerle mevcut ekonomik ve mali münasebetlerindeki had muvazenesizlikleri azaltmak veya bunlardan kaçınmak hususunda, hepsi ve her biri için mevcut lüzumu nazarı itibara alacaklardır…[169]

Ödeme ve Takas Anlaşması'nda, tarafların döviz transfer politikalarının kolaylaştırılması amacıyla gerçekleştirilecek olan para takaslarına, bu konuda Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı ile bir anlaşma imzalamış olan Milletler Arası Tediyat Bankası'nın aracılık etmesi kararlaştırılır. Ancak Milletler Arası Tediyat Bankası'nın bu işi Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın direktiflerine göre gerçekleştireceği belirtilir.[170] Takaslar ise, "akid (akit) tarafların önceden muvafakati (onayı) alınmaksızın icra olunan" birinci derece takaslar ile "akid (akit) tarafların önceden muvafakatine" bağlı ikinci derece takaslar olmak üzere iki kategoride tanımlanır. Takas işlemlerinin yerine getirilmesi, dolayısıyla Avrupa ticaretinde bir aksama yaşanmaması için, Plan kapsamındaki ülkelerin bankacılık sisteminde bulundurulacak rezervlere ilişkin de kimi hükümler getirilir. Örneğin Anlaşma'nın 6. maddesinde "Her akid (akit) taraf, merkez bankalarından gayrı bankaların, diğer akid (akit) taraflar paralarından anormal bakiyeler bulundurulmasına yol açacak şekilde hareket etmemeyi

169 Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi İle Eklerin Onanması Hakkında Kanun, s. 1262–1277

170 Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması…, s. 879

ve umumi olarak bu bakiyeleri takasa gayrı müsait şekilde plase etmemeyi taahhüt eder"[171] ifadesi yer alır. Bu ifade de göstermektedir ki Marshall Planı ve Plan'ın uygulanması amacıyla oluşturulan mekanizmalar Plan kapsamındaki ülkelerin bankacılık sistemlerinin kapitalist sistemin istikrarını sağlayacak biçimde düzenlenmesine de hizmet eder.

Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile oluşturulan önemli araçlardan bir diğeri de Marshall Planı'nın işleyişinde önemli bir rolü olan "şartlı yardım"lar ile Ödeme ve Takas Anlaşmaları'nda, 30 Haziran 1949 itibarıyla ödemeler bilançosunun, herhangi bir tarafa karşı alacaklı bakiyeye sahip olacağı tahmin edilen ülkelerin, borçlu bakiyeye sahip olacağı tahmin edilen ülkelere sağlaması kararlaştırılan "tiraj hakları"dır.[172] "Tiraj hakları" Anlaşma'da, "Birleşik Devletler İktisadi İşbirliği İdaresi tarafından alacaklıya temin edilecek mal ve hizmetlerin Birleşik Amerika doları ile olan kıymetine tekabül etmek üzere her alacaklı tarafından, bu anlaşmaya tevfikan *(uygun olarak)* her borçlu lehine tesis edilen" haklar olarak tanımlanır.[173] Anlaşma'da tiraj haklarını kullandıran tarafın bu işlemi kendi parasıyla gerçekleştireceği belirtilirken, kullanan tarafın ise, tiraj haklarına karşılık gelen paraları, kendi paraları cinsinden, talep ettiği anda Milletler Arası Tediyat Bankası'nın emrine sunması zorunlu kılınır. Tiraj haklarının işleyişi aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi gerçekleşir.*

171 age., s. 880
172 age., s. 881
173 Age. s. 882
* Aslan Tufan Yazman tiraj haklarını şu şekilde tanımlamıştır: "…'tiraj hakkı' bir memleketin diğer memleketten ihraç ettiğinden daha fazla mal almak mecburiyetinde olduğu zaman kullanılan bir sistemdir. Alacaklı kalan devlet bu alacağını, karşı devletin Marşal Planı'ndan alacağı olan meblağdan tahsil etmektedir.", bkz. Aslan Tufan Yazman, Tiraj Hakları İngiltere Belçika Tezleri Karşısında Türkiye, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 233 (25 Eylül 1949), s. 1–24

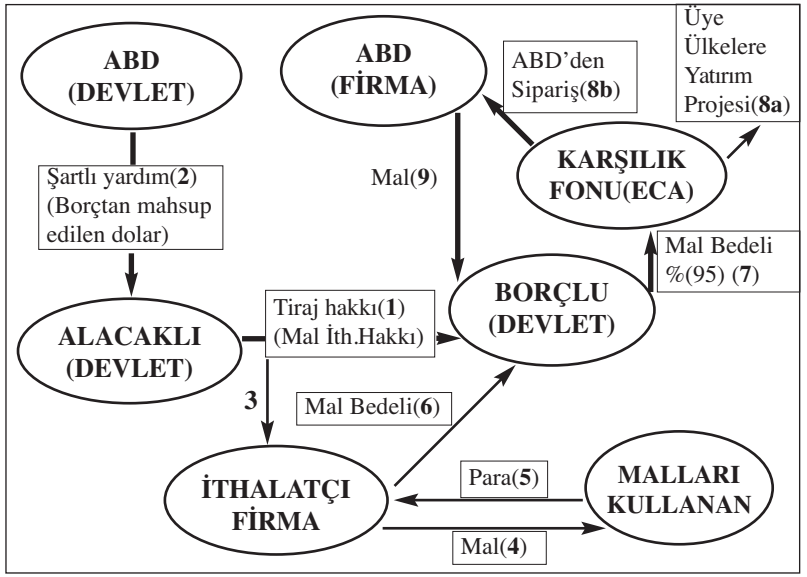

Şekil 1. Tiraj Hakları ve Şartlı Yardımların Uygulanış Biçimi

İlk olarak alacaklı bakiyeye sahip olan ülke borçlu bakiyeye sahip olan ülkeye kendisinden ithalat yapma hakkı (tiraj hakkı-keşide hakkı) tanımaktadır (Şekilde 1 numaralı işlem). Tiraj hakkı sağlayan ülke ise, sağladığı tiraj hakkı kadar ABD'den dolar alma hakkı elde etmektedir (şartlı yardım-şekilde 2 numaralı işlem). Ancak hak edilen dolarlar ilgili ülkeye nakit olarak ödenmemekte, bu ülkenin ABD'ye olan borcundan düşülmektedir.[174] Dolayısıyla ABD bir Avrupa ülkesinin bir diğer Avrupa ülkesine yaptığı yardım için herhangi bir bedel ödememekte, buna karşın kendisine olan borçlarının bir kısmını silme karşılığında söz konusu ülkelerin kararlarında belirleyici olabilme gücü elde etmektedir. Tiraj haklarını kullanan ülkeler ise, bu hak karşılığı yurda getirilecek malları özel sektör eliyle ithal etmektedir* (Şekilde 3 numaralı işlem). Söz konusu firmalar da, ge-

174 "Marshall Planı ve Avrupa Yardımlaşması", Hüseyin Kunter'in Dikkate Şayan İzahı", **İktisadi Yürüyüş Mecmuası**, Sayı 227, 228, 229 (30 Haziran 1949), s. 16–17
* Türkiye'de bu işi genellikle TMO üstlenmiştir. Ancak bu durum sermaye

tirdikleri malları para karşılığında kullanıcılara satmaktadır* (Şekilde 4 ve 5 numaralı işlemler). İktisadi Uyanış mecmuası yazarlarından İlhan İpek'in ifadesi ile "Amerika yardımda bulunmakta ama buradaki çiftçinin cebinden para çıkmaktadır."[175] Böylelikle bir yandan Plan kapsamındaki ülkeler arasındaki serbest ticaret güçlendirilirken diğer yandan da her bir ülkedeki özel sermayeye kaynak aktarılmak suretiyle kapitalist sermaye birikiminin süreklilik koşulları yaratılmaktadır. Söz konusu uygulamanın ortaya çıkardığı bir diğer olgu ise, ithalat yapan firmaların bir süre sonra ihracatçı ülkelerin sermayesi ile acentelik, bayilik ya da ortaklık ilişkileri geliştirmiş olmalarıdır.

Tiraj hakları ile birlikte başvurulan bir başka uygulama da "karşılık paralar hesabı"dır. Bu hesap Marshall Planı kapsamında -çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan- hususi kaynak ya da hibe biçiminde elde edilen tüm mallar için uygulanır. Tiraj hakkı kullanan devlet, bu kapsamda ithal ettiği malların bedelinin %95'ini, İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) tarafından denetlenen/yönlendirilen ve "Karşılık Fonu" (%95'ler Hesabı) adı verilen bir hesapta, %5'ini ise ülkedeki ABD Misyonu'nun masraflarını karşılamak üzere ayrı bir hesapta biriktirir (6 ve 7 numaralı işlemler). İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) ise, söz konusu paraları, uygun gördüğü projelerin finansmanında ya da çalışmanın önceki bölümünde değinilmiş olan fonksiyonları çerçevesinde –ve sıklıkla- ABD'den yapılacak ithalatın finansmanında (8a ve 8b numaralı işlemler) kullanılmasını sağlar.[176] "Karşılık fonu"nda biriken paralar, ABD açısından

çevreleri yoğun eleştiriler getirilmesine yol açmıştır. Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

* Tiraj hakları sonucunda ithal edilen malların kullanıcı ülkede bedava dağıtılması gündeme gelmişse de ABD bu görüşe karşı çıkmıştır. Bu konuda bkz. "Marshall Planı İle Verilen Malların Bedelleri Ne Oluyor?", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 15 (Nisan 1949), s. 39–40

175 İlhan İpek, Bana Göre Marshall Planı Ne İfade Eder, **İktisadi Uyanış**, Sayı 32 (Ağustos 1951), s.15–16

176 Bu konuda bkz. "ECA yardımı Gereğince Getirilen Ziraat Alet Makine ve Vasıtalarıyla Mücadele İlaçları, Kimyevi Gübreler ve Sairenin İthal ve Satış Usullerine Dair Yönetmeliği Yürürlüğe Koyan Bakanlar Kurulu Kararı", **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 31, 1949–1950, s. 88–95

önem arz eden hammaddeleri üreten özel sermayenin desteklenmesinde de kullanılır.[177] Bu durum genel olarak Marshall Planı'nın özel olarak ise ECA'nın ABD sermayesinin dolaşımının düzenlenmesine değil, ihtiyaç duyduğu hammaddelerin sağlanmasına hizmet ettiğini de gösterir niteliktedir.

Tiraj haklarında olduğu gibi "karşılık fonu"ndan yapılan ithalat da özel firmalara verilen ithalat hakkı aracılığıyla gerçekleştirilir. Ayrıca, tiraj hakkında olduğu gibi bu yolla ithal edilecek malların kullanım ve satış usulleri de şarta bağlanır. Örneğin Türkiye uygulamasında, ithalat yapmak isteyen firmalara yedek parça ithal etme zorunluluğu da getirilir ya da söz konusu firmaların yalnızca yetkili makamlar tarafından zirai üretim yaptığı belgelenen çiftçilere satış yapmalarına müsaade edilir.[178]

Marshall Planı kapsamındaki ülkeler birbirlerine, Ödeme ve Takas Anlaşmaları kapsamında ve 1948–49 döneminde 810.4 milyon dolarlık tiraj hakkı tanır. Bir diğer ifade ile, tiraj hakları uygulaması ile birlikte, Plan kapsamındaki ülkeler ABD'ye olan borçlarının azalması karşılığında birbirlerine aşağıdaki tabloda (Tablo 6) gösterilen tutarlar kadar mal ihracatı yaparlar, ABD de söz konusu ülkelerdeki birikim sürecini sistemin gereksinim duyduğu çerçevede yapılandırılabilmesi için bu ülkelerin kaynaklarını uygun gördüğü alanlara yönlendirebilme gücü elde eder.

177 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 17

178 ECA yardımı Gereğince Getirilen Ziraat Alet Makine…, s. 88–95

Tablo 6

Marshall Planı Kapsamında Yer Alan Ülkelerin 1948–1949 Döneminde Birbirlerine Tanımaları Kararlaştırılan Tiraj Hakları Miktarları

İşaret edilen tiraj hakları baliğlerinin lehlerinde tesis edilmiş olduğu Akid taraflar(Borçlular) (milyon dolar)																
İşaret edilen tiraj hakları baliğlerini tesis eden taraflar (Alacaklılar)	Avusturya	Belçika Lüksemburg	Danimarka	Fransa	Yunanistan	İtalya	Hollanda	Norveç	İsveç	Türkiye	Birleşik Krallık	Bizon	Z.F.O.A	Akid taraflarca tesis edilen tiraj hakları baliğleri yekûnu
Avusturya	-	-	-	-	0.4	2	-	-	0.7	-	-	-	-	3.1
Belçika-Lüksemburg	4,5	-	6,5	40,0	13,0	-	72,5	23,0	6,0	2,0	30,0	17,0	4,0	218,5
Danimarka	0,1	-	-	-	2,0	-	-	-	3,0	-	-	-	-	5,1
Fransa	2,0	-	2,7	-	5,0	-	-	-	-	-	-	-	-	9,7
Yunanistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İtalya	-	11,0	-	11,0	7,0	-	-	0,5	0,1	5,0	-	10,1	2,6	47,3
Hollanda	1,0	-	-	-	5,0	-	-	2,5	-	0,8	-	-	2,0	11,3
Norveç	1,5	-	-	5,0	2,0	-	-	-	-	-	-	8,0	-	16,5
İsveç	-	-	-	-	5,0	-	2,0	21,8	-	1,0	-	5,0	-	34,8
Türkiye	-	-	1,5	-	13,0	-	-	0,5	-	-	-	12,0	1,5	28,5
Birl. Krallık.	25,0	-	-	200,0	10,0	25,0	-	-	-	-	-	46,5	5,5	312,0
Bizon	32,0	-	1,0	63,0	4,3	-	8,5	-	-	-	-	-	-	108,8
Z.F.O.A	0,5	-	0,2	14,0	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	14,8
Akid taraflar lehine tesis edilen tiraj hakları baliğleri yekûnu	66,6	11,0	11,9	333,0	66,8	27,0	83,0	48,3	9,8	8,8	30,0	98,6	15,6	810,4

Kaynak: Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması

Tabloda, dikkat çeken bir başka nokta da bazı ülkelerin kullandıkları tiraj hakkı ile kullandırdıkları tiraj hakkı arasındaki büyük farklardır. En fazla tiraj hakkı kullanan ülke olma özelliği taşıyan (333 milyon dolar) Fransa'nın kullandırdığı tiraj haklarının, kullandığının yaklaşık %3'ünde kalması (9,7 milyon dolar) bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Buna karşılık sırasıyla İngiltere ve Belçika-Lüksemburg'un en yüksek tiraj hakkı kullandıran ülkeler olduğu görülürken (sırasıyla 218,5 milyon dolar, 312 milyon dolar) bu ülkelerin kullandıkları tiraj hakkı miktarının kullandırdıklarına oranı sırasıyla %5 ve %10 civarında kalmıştır. Bu durum Plan kapsamındaki ülkeler arasında anlaşmazlıkların doğmasına yol açar. Örneğin İngiltere, kendilerinin Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu sterlini sağladığını, buna karşın Belçika'nın Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu belgayı bu ülkelere sağlamaktan kaçındığını iddia eder. Bunun yanında, İngiltere ve Belçika, kullandırdığı tiraj haklarına oranla oldukça yüksek miktarda tiraj hakkı kullanan Fransa'ya karşı ortak tepki gösterirler.[179]

Tiraj hakları yoluyla ithalat yapılacak ülkelerin belirlenmesi de tiraj haklarından kaynaklanan bir başka anlaşmazlık noktasını oluşturur. Bir önceki anlaşmazlığın uzantısı olması dolayısıyla, bu konuda da başı İngiltere ve Belçika çeker. İngiltere konuyla ilgili olarak, kendisine herhangi bir ülke tarafından tiraj hakkı tanınan bir ülkenin bu hakkını ancak, ilgili ülkeden ithalat yaparak kullanması gerektiği tezini savunur. Belçika ise, amacın Avrupa ülkeleri arasında çok taraflı ticareti geliştirmek olduğundan hareketle, kendisine herhangi bir ülke tarafından tiraj hakkı tanınan bir ülkenin bu hakkını istediği ülkeden ithalat yaparak kullanabilmesi gerektiğini ileri sürer.[180] Süreç içerisinde Avrupa sermayesi arasında yaşanan çelişkilerin görülmesi açısından bir örnek oluşturan bu konu ile Türkiye de yakından ilgilenir ve Belçika'nın tezlerine destek olur. Ancak bu durum eleştirilerle karşılanır. Aslan Tufan Yazman'ın aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnek oluşturmaktadır:

179 Orhan H. Evcimen (Çev.), Tediye Planı'ndaki Noksanlar, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 220 (28 Şubat 1949), s. 6

180 Yazman, s. 1, 24

İthalat yaparken Belçika tezi lehimizde, ihracat yaparken aleyhimizde bulunacaktır. Bugün için yaptığımız ihracat ithalat sıkıntımıza kâfi gelmemekte ve ticaret müvazenemiz (*muvazene: denge*) mütemadiyen (*sürekli*) açık vermektedir. …İktisat ilmi, mübadelenin esasını ithalat gayesine bağlar. İhracat hiçbir zaman gaye değildir. …bazı maddeleri ihraç edip mukabilinde (*karşılığında)* onları ithal ediyoruz. Acaba bizimkiler Belçika tezini tutarken bu kaideden mi mülhem olmuşlar (*esinlenmişler*) ve ithalatımızı, ihracatımıza tercih etmişlerdir. Yoksa zaten miktarı ithalata nazaran az olan ihraç mallarımızı nasıl olsa satabileceğimizi hesaplayarak ithalat sıkıntımızı mı hesaplamışlardır.[181]

1949–1950 devresi için imzalanan Ödeme ve Takas Anlaşmaları'nda, yaşanan anlaşmazlıkların da etkisiyle kimi değişiklikler yapılır ve tiraj hakları, iki taraflı ve çok taraflı olmak üzere ikiye ayrılır. Anlaşma'da, iki taraflı tiraj haklarının, "bunu tanımış olan alacaklıya karşı aylık açıkların kısmen veya tamamen kapatılmasında", çok taraflı tiraj haklarının ise, "Akid taraflardan herhangi birine olan aylık açıklarının tamamen veya kısmen kapatılmasında" kullanılacağı belirtilir.[182] Öte yandan, bir ülkeye tanınan tiraj haklarının %25'i ile diğer ülkelerden ithalat yapılabileceği (çok taraflı tiraj hakları), kalan %75'i ile ise (iki taraflı tiraj hakları) bu hakkı sağlayan ülkeden ithalat yapılabileceği kararlaştırılır.[183] Anlaşma'ya, tarafların yeni bir anlaşmazlık yaşamalarının önüne geçilmesi amacıyla da kimi hükümler de konur. Bu hükümlerden ilki "borçlulardan biri lehine vaz'olunan çok taraflı tiraj haklarının anormal şekilde istimali sebebiyle kendisini zarara uğramış telakki eden her alacaklı Teşkilata müracaat edebilir"[184] ifadesidir. Bir diğer ifadeyle tiraj hakları uygu-

181 Yazman, s.1,24

182 Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Holanda, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre ve Fransa, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'daki İşgal Bölgeleri Başkomutanları ve Triyeste Serbest Ülkesi İngiliz Amerikan Bölge Komutanı Arasında İmzalanan "1949–1950 İçin Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme ve Takas Anlaşması" ve Ekleriyle Bu Anlaşmanın Geçici Olarak Uygulanmasına Ait Protokolün Onanması Hakkında Kanun", **Düstur**, Üçüncü Tertip Cilt 31, 1949–50, s. 327–353

183 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 20

lamasından dolayı dış ticareti zarar gören ülkelere, bu duruma çözüm bulunmasını talep hakkı sağlanır. Ayrıca Anlaşma'da, ithalat üzerine kısıtlama getiren taraflarla; tiraj hakkını alan tarafın bu hakkını kullanmasına çeşitli yollarla engel olan alacaklının davranışından zarar gören tarafın da, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na başvurabileceği belirtilir ki, bu durum hem, Marshall Planı'nın uygulandığı süre zarfında Plan kapsamındaki ülkeler sermayesi arasındaki çelişkilerin görülmesini hem Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın konumunun görülmesini sağlamaktadır.

Ödeme ve Takas Anlaşmaları ve bu anlaşma ile yürürlüğe giren şartlı yardımlar ile tiraj hakları, Plan kapsamında yer alan ülkelerin ABD karşısındaki dış ticaret açıklarının daha da artmasına yol açar. Bu durumun bir sonucu olarak Plan kapsamındaki ülkelerde dolar açığı sorunu şiddetlenerek devam eder ve bu ülkeler dolar cinsinden kredi temin etme yönünde önemli çabalar sarf etmek durumunda kalırlar.[185]

Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi İçi Bir Kurumsal Yapı: Avrupa Tediye (Ödeme) Birliği (Eurepean Payment Union-EPU)

Ödeme ve Takas Anlaşmaları'nın sistemin istikrarının sağlanmasında beklenen etkiyi yaratamaması, sistemin sürekliliğinin sağlanıp sağlanamayacağının sorgulanmaya başlanmasının yanında,*

184 1949–1950 İçin Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme Ve Takas Anlaşması…, s. 338

185 Banker'den Tercüme İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, Son Devalüasyonlar ve Marshall Planı, **Muhasebe ve Maliye Mecmuası**, Sayı 34 (Ocak 1950), s. 408– 411

* Hazım Atıf Kuyucak'ın şu sözleri bu konuda örnek oluşturmaktadır: "Bir müddetten beri kapitalist ve serbest teşebbüs memleketlerine aleyhtar olanlar yeni propagandaya başlamış bulunuyorlar ki, bu da yakında Amerika başta olmak üzere garp bloğuna dahil memleketlerde iktisadi bir buhranın baş göstereceği ve bu buhranın netice itibarile garbi yıkacağı hakkındaki tahminlerdir. Yakın zamanlara kadar Amerika'dan gelen haberler ve bilhassa bazı Avrupa memleketlerinde duyulan mali sıkıntılar bu nevi bir propaganda için oldukça kuvvetli deliller teşkil ediyordu.", Hazım Atıf Kuyucak, İktisadi Buhran, **Muhasebe ve Maliye Mecmuası**, Sayı 35 (15 Şubat 1950), s. 443–446

çok taraflı serbest ticaret konusunda yaşanan sorunların ortadan kaldırılma yöntemlerinin, dolayısıyla sermayenin değersizleşmesi olgusundan kaynaklanan ve sistemin işleyişi açısından kriz potansiyeli oluşturan sorunların, çözüm yollarının neler olabileceğine dair tartışmaların başlamasına yol açar. Söz konusu tartışmalarda, bir çözüm önerisi olarak üzerinde en çok durulan noktalardan birisi, Avrupa ülkelerinin ihracatlarının artmasını sağlayacak çok taraflı bir ticaret rejimini kalıcı kılacak yeni bir kurumsal yapının inşa edilmesi olur. Örneğin Avrupa'da yayınlanan Boom dergisinde henüz 1949 yılında yayınlanmış olan bir makalede bu gereksinim şu sözlerle ifade edilir:

> …Bu yolda, kati tesirli iki hal tarzı hatıra gelir: Paraların serbestçe tahviline ve mübadelelerin serbestîsine rücu edilmesi *(geri dönülmesi)* veya Marshall planını tatbik eden teşekküle benzeyen bir birlik kurarak ihracatın teşkilatlanması, şöyle ki, bu yeni teşekkül kredi yoluyla bugün satışına imkân bulunamayan maddelerin sürümünü temin vazifesini deruhte etsin *(üzerine alsın)*.[186]

Bu tartışmalar sonrasında, Marshall Planı'nın uygulama araçlarından birisi olmanın ötesinde, Plan kapsamındaki ülkelerin serbest ticaret temelinde uzun vadeli birliğini sağlayacak ve Avrupalılar arası para birliğinin oluşturulması hedefine odaklanacak bir örgüt modeli gündeme gelir. Ancak söz konusu örgüt üzerine yapılan tartışmalar sırasında İngiltere ve ABD ile diğer Avrupa ülkeleri arasında yaklaşım farkları ortaya çıkar. İngiltere iki taraflı ticari anlaşmalarının süreçten zarar göreceği gerekçesiyle, ABD ise plan kapsamındaki ülkelerin yeniden korumacılığa dönme riskini doğurabileceği gerekçesiyle Avrupa Para Fonu biçiminde çalışacak bir örgütün oluşumuna karşı çıkar. Ancak ABD, devlet kararlarıyla ya da Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın da katılımıyla kurulması durumunda böyle bir oluşumu destekleyeceğini bildirir.[187] İlerleyen dönemlerde ise ABD, sürecin kendi koyduğu şartlara göre gerçekleşmesi için Avrupa ülkeleri üzerinde basınç uygular, dahası Marshall Planı'nın devamını bu şarta bağlar.[188] Nihayetinde ABD'nin yaklaşımı egemen olur ve Avrupa Para Fonu biçiminde çalışması hedeflenen örgütün Uluslararası Para Fonu'ndan farklı olarak, yalnızca üye ülkeler tarafından değil, ABD tarafından da finanse edilmesi kabul edilir.[189] Bu kararla birlikte ABD, örgütün kuruluşuna 350 milyon dolarlık finansman desteği verir.[190] ABD'nin Avrupa Tediye Birliği'nin oluşum sürecinde uyguladığı politikalarda iki faktör belirleyici olur: Bu faktörlerden ilki, Plan kapsamındaki ülkelerin serbest dış ticaret rejiminden vazgeçmelerinin önüne geçerek ABD sermayesinin bu ülkelerde değerlenme olanaklarını korumak, ikincisi ise süreç üzerindeki hegemonik gücünü korumaktır.

Yukarıda ele alınan gelişmeler, 30 Haziran 1950 tarihinde sona eren 7 Eylül 1949 tarihli "Ödeme ve Takas Anlaşmaları"nın yerini almak üzere, 19 Eylül 1950 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile çalışmaya başlayan Avrupa Tediye Birliği'nin kurulması ile sonuçlanır. Avrupa Tediye Birliği'nin temellerini atan anlaşmada kurumun amacı, "çok taraflı bir tediye *(ödeme)* sistemi vasıtasıyla, akid (*akit*) tarafları para sahaları arasında yetkili mercilerce kendi döviz nakli politikalarına uygun olarak yapılmasına müsaade edilen bilumum muamelelerin (*işlemlerin*) tesviyesini (*ödemelerini*) kolaylaştırmak ve bu suretle ticaret politikası ile mübadelelerin ve görünmeyen mu-

186 İzzet Pensoy (Çev.), Avrupa İhracatı'nın Planlaşması veya Kambiyo Serbestîsi, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 17 (Haziran 49), s. 44–45

187 M.Perlman (Çev.), OEEC'nin Karşılaştığı Güçlükler, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 25 (Mart 1950), s. 16

188 Suat Keskinoğlu, Avrupa Tediye Birliği'nin Bir Yıllık Çalışmaları, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 39 (Ekim 1951), s. 7–9. Bu konuda iki farklı ifade ile karşılaşıldığını bildirmek gerekiyor. Türkiye İktisat Mecmuası'nın Mart 1950 tarihli 25. sayısında yayınlanan ve M. Perlman tarafından çevrilen yazıda, ABD ve İngiltere'nin yukarıda belirtildiği biçimde sürece karşı çıktığı belirtilirken, aynı derginin Ekim 1951 tarihli sayısında Suat Keskinoğlu imzalı bir yazıda ise, Avrupa Tediye Birliği'nin "Amerikalıları ısrarları ve hatta Marshall Planı'nın devamını böyle bir birliğin kurulması şartına bağlı tuttukları" bildiriliyor. Bu ifadelerden hareketle çalışmada süreç ABD ile plan kapsamındaki ülkelerin hegemonya çatışması olarak ele alınmıştır.

189 Nasuhi Bursalı, Avrupa Ekonomi Birliği, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 24, (Şubat 50), s. 87–90

190 Keskinoğlu, s. 7–9

amelelerin serbestleştirilmesini sağlamak"[191] olarak ifade edilir. Dolayısıyla Avrupa Tediye Birliği ile Plan kapsamındaki ülkeler arasında serbest ticaret ilkelerinin kalıcı bir şekilde hayata geçirilmesi ve böylelikle sistemin istikrarlı işleyişinin güvence altına alınması hedeflenir. 30 Haziran 1952 tarihine kadar birlik üyesi ülkelerin dış ticaretlerinde liberalizasyona gitmelerinin planlanmış olması da bu yargıyı doğrular niteliktedir.[192]

Anlaşma ile plan kapsamındaki ülkelerin kurduğu ticari ilişkiler sonucunda ortaya çıkan alacak ve borçların Avrupa Tediye Birliği (Birlik) üzerinden takasa tabii tutulması, bir diğer ifade ile her ülkenin ortaya çıkan alacak ya da borçları miktarında Birlik'e karşı alacaklı ya da Birlik'e karşı borçlu olmaları karar altına alınır. Böylelikle, Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile oluşturulan sistemden farklı bir biçimde, ülkeler arasındaki ikili ilişkiler ortadan kaldırılarak ortaya çıkması muhtemel çatışmaların önüne geçilmesi olanağı yaratılır. Bu amaca ulaşabilmek için Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile ortaya çıkmış olan "tiraj hakları"nın ve "şartlı yardım"ların yerini "başlangıç kredileri"nin, "kota"ların ve "hususi yardım"ların alması öngörülür. Başlangıç Bakiyesi (Kredisi), Birlik kapsamındaki ülkelerden her birisinin, 1 Temmuz–30 Haziran 1951 tarihleri arasında Birlik kapsamındaki diğer ülkeler ile gerçekleştirdiği ticaret sonucunda ortaya çıkan ticaret fazlasının toplamı ile ticaret açığının toplamı arasındaki farktan oluşan hesap açık ya da fazlalarının tesviyesi *(ödenmesi)* için, ABD tarafından ilgili ülkeye, hibe ya da ikraz *(borç-kredi)* olarak verilecek kredi olarak tanımlanır.[193] Anlaşma'da, söz konusu süreçte ticaret fazlasına sahip olan ülkelerin Birlik nezdinde aynı miktarda borçlu bakiyeye, ticaret açığına sahip olan ülkenin ise, aynı miktarda alacaklı bakiyeye sahip olacağı belirtilir. Öte yandan ikraz *(borç-kredi)* biçiminde verilen alacaklı bakiyelerin birlik lehine faiz getireceği ve kullanılmadığı takdirde iptal edileceği karar altına alınır.*

Birlik tarafından ülkelere tanınan alacaklı ve borçlu başlangıç bakiye miktarları aşağıdaki Tablo 7'de gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, ödemeler bilânçosu açık veren ülkelerden Avusturya, Yunanistan, İzlanda, Hollanda'ya tamamı hibe olmak üzere sırasıyla 80, 115, 4, 30 milyon; Norveç'e 50 milyonu hibe, 10 milyonu ikraz *(kredi)* olmak üzere 60 milyon ve Türkiye'ye ise tamamı kredi olarak 25 milyon dolar alacaklı başlangıç kredisi tahsis edilir. Ödemeler bilânçosu fazla veren ülkelerden Belçika-Lüksemburg'a, Avrupa Kalkınma Programı gereğince ABD tarafından tahsis edilen yardımın yarısı, İsveç'e bu ülkeye tahsis edilen yardımın tamamı, Birleşik Krallık'a ise 150 milyon dolar tutarında borçlu başlangıç bakiyesi tahsis edilir.

191 Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na Dâhil Memleketler Arasındaki Mübadeleleri Serbestleştirmek Amacıyla Mezkûr Teşkilata Dâhil Memleketler Arasında İmzalanan (Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkında Anlaşma) İle Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkındaki Anlaşmanın Muvakkat Tatbikatına Dair Olan Protokolün Onanması Hakkında Kanun, **Düstur**, Üçüncü Tertip, 5684–5843, Cilt 32, 1950–1951, s. 1862–1888

192 Keskinoğlu, s. 7–9

193 Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkında Anlaşma, s. 1862–1888

* Anlaşmada söz konusu faiz oranı konusunda bir hüküm getirilmemiştir. Ancak Türkiye'ye tahsis edilen 25 milyon dolarlık alacaklı başlangıç bakiyesi 15 sene vadeli ve % 2 faizle verilmiştir. Bkz. Türkiye'de Marşal Planı, cilt 9, s. 22–23

Tablo 7

Avrupa Tediye Birliği Nezdinde Ülkelere Sağlanan Başlangıç Bakiyeleri

Alacaklı Başlangıç Bakiyeleri	
Akid Taraf	**1950–1951 Miktar (1 Milyon Hesap Vahidi İtibarıyla)**
	a) Hibe Yoluyla
Avusturya	80
Yunanistan	115
İzlanda	4
Norveç	50
Hollanda	30
	b) İkraz Yoluyla
Norveç	10
Türkiye	25
Borçlu Başlangıç Bakiyeleri	
Akid taraf	1950–1951 Miktar (1 Milyon hesap vahidi itibarıyla)
Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği	Avrupa Kalkınma Programı gereğince Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından Belçika Lüksemburg Ekonomik Birliği'ne tahsis edilen yardımın yarısı
İsveç	Avrupa Kalkınma Programı Gereğince Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Tarafından İsveç'e tahsis edilen yardım
Birleşik Krallık	150

Kaynak: Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkında Anlaşma, **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 32, 1950–1951, s. 1862–1888

Birlik üyesi her ülkenin, ticaret hacmi ölçüsünde üye ülkelere kredi marjı tanıması ve Birlik'ten kredi marjı alması biçiminde uygulanan "kotalar" da, Avrupa Tediye Birliği ile gündeme gelen bir diğer uygulama aracıdır. Ancak kotaların kullanımı, başlangıç bakiyeleri yoluyla ödemeler bilânçosunun denkleştirilmesi sonrasına bırakılır.[194] Bir diğer ifade ile öncelikle başlangıç bakiyeleri yoluyla Birlik kapsamındaki ülkelerin ticaret açıkları ya da fazlalarının ortadan kaldırılması sağlanır, sonrasında bu ülkelerin birbirlerine kredi vermesi planlanır. Böylelikle, Plan kapsamındaki ülkelerin, ulusal kaynaklarını da Plan ile çizilen çerçevede kullanmaları garanti altına alınır. Tablo 8'de görüldüğü üzere, Plan kapsamındaki ülkelere Birlik nezdinde toplam 3 milyar 950 milyon dolarlık kota tanınır. Gene Tablo 8'de görülmektedir ki, en yüksek kota %26,9 ile Birleşik Krallık'a tanınmış, bu ülkeyi %13, 2 ile Fransa, %8,1 ile de Almanya takip etmiştir.

Tablo 8

Avrupa Tediye Birliği Nezdinde Plan Kapsamındaki Ülkelere Tanınan Kotalar

Akid Taraf	**Kota (1 milyon hesap vahidi itibariyle*)**	**Her Akid Tarafın kotaların mecmuuna nispeten % olarak ifade edilen kotası**
Almanya	320	8,1
Avusturya	70	1,8
Belçika-Lüksemburg	360	9,1
Danimarka	195	4,9
Fransa	520	13,2
Yunanistan	45	1,1
İzlanda	15	0,4
İtalya	205	5,2
Norveç	200	5,0
Hollanda	330	8,3
Portekiz	70	1,8
Birleşik Krallık	1060	26,9
İsveç	260	6,6
İsviçre	250	6,3
Türkiye	50	1,3
Toplam	3.950	100.0

Kaynak: Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkında Anlaşma, **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 32, 1950–1951, s. 1862–1888

Avrupa Tediye Birliği tarafından sağlanan Kotaların kullanılması belirli şartlara bağlanır. Söz konusu şartlar, "her akid *(akit)* tarafın fazlalığı veya açığı… kendisine tahsis edilen kotayı tecavüz etmediği nispette… ikrazat ve altın tediyatı suretiyle tesviye edilir"[195] biçiminde ifade edilir. Bir diğer ifade ile ülkelerin kendilerine ayrılan kotayı kullanmaları, Birlik'e belirlenmiş oranda altın ödemesi yapmaları şartına bağlanır. Bunun yanında, her bir ülkeye tanınan kota miktarı %20'lik dilimler halinde beş eşit parçaya bölünür. Birlik'ten kredi alarak hesap açığını kapatmak isteyen ülkelerin, kotasının her bir dilimi için Birlik'ten kullanabileceği kredi ve Birlik'e yapacağı altın ödemeleri ile Birlik'e kredi sunmak yoluyla hesap fazlalığını gidermek isteyen ülkelerin, kotasının her bir dilimi için birliğe sağlayacağı kredi ve birlikten edineceği altın miktarı belirli oranlara bağlanmak yoluyla kısıtlanır. Burada bir nokta dikkat çekmektedir: Kredi kullanımı arttıkça ayrılan kotanın daha düşük bir miktarının serbest bırakılması ve buna karşılık birliğe ödenecek altın miktarının arttırılması öngörülmüştür. Böylelikle, Birlik'ten kredi kullanan ülkelerin kendilerine ayrılan kotaların tamamını kullanmalarının önüne geçilmiştir. Buna karşılık Birlik'e kredi sunan ülkelerin sundukları kredi karşılığında elde edecekleri altın miktarları sunulan kredi oranıyla aynı tutulur.

Avrupa Tediye Birliği'nden kullanılacak krediler karşılığında birliğe yapılacak altın ödemeleri ve Birlik'e sağlanacak krediler karşısında Birlik'ten edinilecek altın miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından, tablonun açıklamasının bir örnek eşliğinde yapılmasında fayda var. Örneğin Türkiye'ye sağlanmış olan 50 milyon dolarlık kotanın ilk %20'lik dilimi (birinci tranş) olan 10 milyon doların toplamını aşmayan açık miktarı birlik tarafından verilecek kredi ile karşılanacaktır, dolayısıyla

194 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 22

* Avrupa Tediye Birliği'nde hesaplar 0,88867088 gram safi altın olarak tespit edilen hesap vahidi ile tutulmuştur. Herhangi bir tarafın kendi parası ile hesap vahidi arasındaki paritenin ise söz konusu taraf tarafından tespit edilmesi kararlaştırılmıştır.

195 Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkındaki Anlaşma…, s. 1862–1888

Türkiye, Birlik'ten 10 milyon dolar kredi alacaktır (%100). Buna karşılık Türkiye Birlik'e altın ödemesi yapmayacaktır. İkinci %20'lik dilim için ise, Türkiye Birlik'ten, bu dilimin %80'i oranında (8 milyon dolar) kredi alacak, buna karşın birliğe, bu dilimin %20'si oranında altın ödemesi yapacaktır. Benzer şekilde, üçüncü dilim için alınacak kredi miktarı 6 milyon dolar (10 milyon x 0,60), dördüncü dilim için alınacak kredi miktarı, 4 milyon dolar (10 milyon x 0,40), beşinci dilim için alınacak kredi miktarı ise 2 milyon dolar olacaktır (10 milyon x 0,20). Birliğe ödeyeceği altın oranı ise, alınacak kredi oranının azalmasına paralel olarak ve toplam oran %100'e tamamlanacak şekilde artacaktır. Bu durumda Türkiye'nin hesap açığının kapatabilmek için alacağı toplam kredi miktarı 30 milyon dolar olacaktır (10+8+6+4+2=30). Benzer işlemlerin (oranlar farklı olmak şartıyla), hesap fazlalığının kapatılması için Birlik'e sağlanacak kredi ve birlikten altına uygulanması durumunda, Birlik'e sağlanan kredi miktarının da 30 milyon dolar olacağı görülecektir.[196]

Tablo 9

Ticaret Açık Ve Fazlalarının Kapatılması İçin Avrupa Tediye Birliği Bünyesinde Gerçekleşen Kredi Ve Altın Ödemeleri

Kotaya nispeten % olarak ifade edilen müterakim (birikmiş) hesap fazlalığı veya açığı miktarı	Müterakim hesap açığının tesviyesi		Müterakim hesap fazlalığının tesviyesi	
	Birlik ikrazatıyla tesviye edilen (ödenen) nispet	Birliğe altın tediyatıyla (ödemesiyle) tesviye edilen (ödenen) nispet	Birliğe ikrazatla tesviye (ödenen) edilen nispeti	Birlikçe altın tediyatıyla tesviye edilen (ödenen) nispet
Birinci %20	%100	0	%100	0
İkinci %20	%80	%20	%50	%50
Üçüncü %20	%60	%40	%50	%50
Dördüncü %20	%40	%60	%50	%50
Beşinci %20	%20	%80	%50	%50

Kaynak: Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkında Anlaşma…, **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 32, 1950–1951, s. 1862–1888

Anlaşma ile tanımlanan son uygulama aracı da, bir tarafın, hesap açığının kapatılması için yapmakla yükümlü olduğu altın ödemesini yapmaya yetecek kadar altını olmaması durumunda, ABD tarafından kendisine, "bazı şartlar altında" ve dolar olarak yapılacak yardım miktarı biçiminde tanımlanan "hususi yardım"lardır.[197]

Avrupa Tediye Birliği'nin yönetiminin, tarafların önerileri ile İşbirliği Teşkilatı Konseyi tarafından atanacak (en fazla 7 kişi) bir İdare Komitesi tarafından ve Avrupa İktisadi İşbirliği Konseyi gözetiminde yürütülmesi kararlaştırılır. Ancak Anlaşma'da ABD'nin Avrupa Tediye Birliği'ni denetlemesinin yolu açık bırakılır. Örneğin Teşkilat'ın İdare Komitesi'nde, oy hakkı olmasa da bir ABD Hükümeti temsilcisinin bulunması ve müzakerelere katılması karar altına alınır. Avrupa Tediye Birliği'nin Anlaşma ile kararlaştırılmış takas işlemlerinin yerine getirilmesi görevi ise (Ajan), Milletler Arası Tediyat Bankası'na bırakılır. Bununla birlikte, Birlik kapsamındaki tüm ülkelerin Ajan'a vereceği mali bilgiler de bağlayıcı bir şekilde belirlenir.

Marshall Planı'nın uygulanması için oluşturulan diğer mekanizmalarda olduğu gibi, Avrupa Tediye Birliği'nin oluşumunda da, amaçlananın, Plan kapsamındaki ülkelerin ihracatlarının arttırılması yoluyla dış ticaret açıklarının kapatılması olduğu ifade edilir. Ancak bu süreçte ABD açısından, söz konusu ülkelerin ihracat durumu ve dış ticaret açıkları, ABD sermayesinin değerlenmesi sürecini sekteye uğrattığı ve borçlarını geri ödeyememe riski doğurduğu ölçüde önem taşımıştır. Dolayısıyla Plan kapsamındaki ülkelerin bu gibi durumlarla karşı karşıya kaldığı dönemlerde, ABD, bahsi geçen riskleri bertaraf etmek için yeni mekanizmaları devreye sokulur. Ancak oluşturulan her bir mekanizma, bir yandan Plan kapsamındaki ülkelerin ABD'ye olan borçlarının artmasına ve bu ülkelerdeki "dolar kıtlığı" sorununun derinleşmesine, diğer yandan ABD sermayesinin söz konusu ülkelerde avantajlı konum elde etmesine yol açar. Nitekim 1951 yılı sonuna gelindiğinde, ABD'nin Plan kapsamındaki ülkelere aktardığı kaynak miktarının 12,3 milyar dolara ulaşmış olmasına rağmen[198] Avrupa Tediye Birliği üyesi ülkelerin çoğunluğu kotalarını tüketir.[199] Bununla birlikte aynı dönemde Birleşmiş Milletler Avrupa İktisat Konseyi'nin "zayıf ümitlere rağmen endişe verici" olarak tanımladığı bu ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdiği ticaret hacmi daralır, ABD'ye ihracatları azalır, ancak ABD'den gerçekleştirdikleri ithalat artar.[200] Elbette ki bu tablonun ortaya çıkmasında ABD'nin uyguladığı korumacı politikalar önemli rol oynar. Bu durum Türkiye İktisat Mecmuası'nın Kasım 1952 tarihli nüshasında şu şekilde ifade edilir:

> Avrupa'nın Amerika'ya yapacağı ihracatla dolar meselesini hallet-mesine en ufak bir ümit dahi yoktur. Amerika pazarlarında Avrupa mallarının karşılaştığı rekabet mânialarını yenebilmek için sarf edilen gayretler Amerika'da himayeciliğin yeni bir hamlesiyle heder olursa, istikbal büsbütün heder olacaktır.[201]

Yukarıda aktarılan gelişmeler 1950 yılında ABD'li sanayicilerin kazançlarının %10'unu yurtdışındaki kuruluşlarından elde etmesini de beraberinde getir. 1953 yılına gelindiğinde ise, ABD'nin 1949'da %16 olan dünya pazarındaki payı %18'e çıkar.[202]

Silahlanma Yoluyla Sermaye Birikimi İçin Bir Kurumsal Yapı: Karşılıklı Yardım ve İşbirliği Teşkilatı (MSA)

Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere yön veren faktörler, kapitalist sistemin hegemonik gücü ABD'nin, sistemi uluslararası ölçekte ve anti-komünist bir temelde yeniden yapılandırma çabalarıdır. Buraya kadar ele alındığı gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında

196 **Türkiye'de Marshall Planı**, Cilt 9
197 Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkındaki Anlaşma…, s. 1862–1888

198 Sbarounis, s. 72–108
199 İktisatçı, Avrupa Tediye Birliği Üçüncü Faaliyet Yılına Girerken, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 51 (Ekim 1951), s. 21–23
200 İktisatçı, Avrupa'nın İktisadi Durumu, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 52 (Kasım 1952), s. 17–21
201 Age. s. 17–21
202 Winfred Wolf, "Avrupa Birleşik Devletleri Projesi", **Avrupa Kalesi**, Winfred Wolf-Jutta Klas (derl.), İstanbul: Yazın Yayınları, 1996, s. 13–71

askerî yanı ağır basan Truman Doktrini ile başlayan bu süreç, iktisadi yanı ağır basan Marshall Planı ile devam eder. İlerleyen dönemlerde ise bu çabalara, SSCB'yi "çevreleme siyaseti" çerçevesinde, batı Avrupa ülkelerinin anti-komünist bir temelde ve ABD öncülüğünde askerî birliğinin sağlanmasını hedefleyen NATO eklenir. Ancak, aynı sürecin ürünü olan ve bu anlamda bir süreklilik ilişkisine sahip olan bu olgularda, ABD sermayesinin yayılma dinamiklerine zemin hazırlanması ve komünizmin güç kazanmasını engelleme çabaları daima iç içe olur. Konjonktürün farklı dönemlerinde bu çabalardan birisi diğerinin önüne geçebilmişse de, yaratılan mekanizmalar aracılığıyla diğer amacın geri plana düşmesi engellenir.

İlan edildiği dönemde, Marshall Planı'nın 1951 yılı sonunda sona ermesi planlanır. Ancak, Çin'de ve Kuzey Kore'de komünistlerin iktidara gelmesi sonucunda, oluşturulan diğer anti-komünist mekanizmalarla birlikte Marshall Planı'nın da bir süre daha uzatılması kararlaştırılır. Ancak Plan'ın 1951 yılından sonra sürmesi yönünde bir karar alınmasında, 1951 yılının sonuna gelindiğinde, -Kore savaşının da etkisiyle- Plan kapsamındaki ülkelerdeki birikim sürecinin, kapitalist sistemin sürekliliğini garanti altına alacak biçimde istikrara kavuşturulamaması da önemli rol oynar. Nitekim bu dönemde Plan kapsamındaki ülkeler, yeniden korumacı politikalara dönülmesi riskini de doğuran, hammadde sıkıntısı, yüksek enflasyon, ödemeler bilânçosu açığı, işsizlik gibi sorunlarla karşı karşıyadırlar.[203]

Öte yandan Plan'ın sürmesi yönündeki karar yalnızca ABD'nin talebi ile alınmaz. Bir diğer ifade ile Avrupa sermayesi de (ya da en azından İngiltere) "dış yardım" sürecinin devam etmesi taraftarıdır. Örneğin bu dönemde İngiltere, ABD tarafından sürdürülen "dış yardım" politikalarının devam etmesi, İngiliz sömürgelerinin geliştirilmesi, "komünizm ve faşizm sızmalarına karşı kuvvetli bir müdafaa"nın oluşturulabilmesi gibi gerekçelerle "Karşılıklı Yardım Planı" adı altında yeni bir planın hayata geçirilmesini önerir.[204] Yukarıda, bu

203 Üçüncü Marshall Yılında Avrupa'nın İktisadi Durumu, **İktisadi Uyanış**, Sayı 32 (Eylül 51), s. 10

204 Marshall Planı'nın Yerine Geçecek Yeni Bir Plan Teklifi Dünya Karşılıklı Yardım Planı, **Muhasebe ve Maliye Mecmuası,** Sene 3, Cilt 4, Sayı 44–46, (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s. 869–870

dönemde anti-komünist mekanizmalar ile kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayacak politikaların iç içe geçtiği vurgulanmıştı. Bu durumun en önemli göstergelerinden birisi, sermayenin dolaşım alanının daha da daralması anlamına gelmesi dolayısıyla önemli bir kriz dinamiği oluşturan Çin ve Kore'deki iktidar değişmeleri sonrasında, ABD'nin, birikimin sürecinin devam ettirilmesine yönelik politikalarında ortaya çıkan yeni yönelimdir. Bir diğer ifade ile dünya ekonomisinde/siyasetinde yaşanan gelişmelerin farklılaşması, ABD'deki sermaye birikimi sürecinin niteliğinin farklılaşması sonucunu da beraberinde getirir. Bu gelişmenin ortaya çıkardığı ilk olgu, Plan kapsamındaki ülkelerin yeniden inşa edilmesi sürecini sekteye uğratmamak koşuluyla, kaynak aktarılan coğrafyanın genişlemesi ve "dış yardım"ların daha çok askerî alana yönelmesidir. Bu amaçla 1949 yılında "Karşılıklı Savunma ve Yardım Kanunu" çıkarılır ve ABD'nin yeni yöneliminin çerçevesini çizen bir program hazırlanır. ABD Devlet Başkanı Truman yaptığı bir konuşmada, hazırlanan bu yeni programın amaçlarının, "hür dünya"nın askerî savunması, ABD ve müttefiklerinin iktisadi genişlemesi, ABD siyasal yapılarının diğer ülkelerde güçlenmesi ve ABD ekonomisinin işleyişinin savunmaya endekslenmesi olduğunu ifade eder.[205] Nitekim 1949 yılında Marshall Planı kapsamında aktarılan kaynakların dörtte biri askerî alana aktarılırken bu oran 1950 yılında dörtte üçe yükselir. Buna ek olarak Avrupa dışında birçok bölge de "askerî yardım" kapsamına alınır.[206]

ABD sermayesinin bu dönemde içine girdiği yeni yönelimin ana hatları da, ABD'de yayınlanan bir raporla ortaya konur (Gray Raporu). Rapor'da, kapitalist sistemin geleceğinin güvence altına alınması, "yardımlar"ın "askerî yardım" biçiminde devam etmesi, Marshall Planı'nın 53–54 yılına kadar sürmesi, Avrupa'nın ABD'ye ihracatının desteklenmesi, hammaddelerin dağıtımının dünya ölçüsünde gerçekleştirilmesi ve azgelişmiş ülkelere sermaye yatırımları-

205 Sbarounis, s. 72–108

206 Sezai Orkunt, **Türkiye ABD Askerî İlişkiler**i, 1. Basım, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978, s. 146–151

nın teşvik edilmesi gibi şartlara bağlanır.[207]

Bu süreçte ABD'de ortaya çıkan bir başka durum da, karar alma süreçlerinin farklılaşmasıdır. Örneğin ABD'de Aralık 1950'de "tecavüze karşı hazırlık durumu" ilan edilerek devlet ve hükümet başkanlarının yetkileri arttırılır. Ancak karar alma süreçlerinin farklılaşmasının asıl önemli boyutunu, ABD sermayesinin önemli karar mekanizmalarına doğrudan doğruya katılımı oluşturur. Bu konudaki en önemli örnek, General Motors şirketi yöneticilerinden C.E.Wilson başkanlığında bir Savunma Ofisi'nin (Office Of Defance) oluşturulması ve Ekonomik İstikrar Ajansı ile (Ekonomic Stabilization Agency) Ulusal İmalatçılar Birliği'nin (National Production Authority) bu ofise bağlanmasıdır.[208]

Sürecin Marshall Planı'na etkisi ise, İktisadi İşbirliği İdaresi'nin (ECA) lağvedilmesi ve 1951 yılında çıkarılan "Karşılıklı Yardım Kanunu" ile birlikte Karşılıklı Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (MSA) kurulması olur. Marshall Planı'nın uygulama biçiminin ve mekanizmalarının konjonktüre göre farklılaştığının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilecek olan bu dönüşüm sonrasında, Marshall Planı kapsamında yürütülen dış yardım politikası Karşılıklı Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı eliyle sürdürülür.*

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte, ABD'de silahlanma harcamaları önemli artış gösterir. Ernest Mandel, sürekli soğuk savaşın, sınırsız silahlanma yarışı ve sürekli yüksek silahlanma harcamaları ortaya çıkardığını ve bunun ulusal gelirin önemli bir bölümünün devlet tarafından denetlenmesi anlamına geldiğini ifade ettikten sonra, silahlanma harcamaları ile kapitalist sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder:

> En önemli endüstri dalları arasında, teknolojik ilerlemenin doruğunda olan, başlıca devlet siparişlerini alan pek çok sektör bulunmaktadır. Onlar devlet siparişlerinin ortadan kalkması durumunda yok olurlar. Bu dallar arasında uçak endüstrisini, elektro tekniğini, gemi yapımını, iletişim hatta sivil yapım işleri ve unutulmaması gereken atom endüstrisini sayabiliriz. Aynı durum ABD için söz konusudur. Ama Birleşik Devletleri'nde bu özel endüstri dalları çok daha geliştiği için, ekonominin bütün alanları bu dallara bağlıdır.[209]

Bu noktadan hareket edildiğinde ve bu dönemde ABD tarafından Plan kapsamındaki ülkelere aktarılan kaynakların daha çok hibe biçimindeki "askerî yardım"lardan oluştuğu göz önüne alındığında, silahlanma harcamalarının artmasının, ABD sermayesinin karlarının devlet tarafından garanti edilmesine hizmet ettiği söylenebilir. Nitekim 1951–1952 dönemi için hazırlanan ABD bütçesinde, toplam harcamalar önceki yıla oranla 70 milyar dolar artarken, silahlanma harcamalarına bütçeden ayrılan pay 140 milyar dolara ulaşır (milli gelirin %18'i). Bununla birlikte, yıllık uçak üretiminin 50.000, yıllık tank üretiminin 35.000 adede, çelik üretiminin 103 milyon tondan 120 milyon tona ve elektrik üretiminin toplamda 20 milyon KW arttırılması planlanır. Tüm bunlarla 4 milyon kişiye ek istihdam ve yıllık %7 ekonomik büyüme sağlamak suretiyle, ortaya çıkması muhtemel bir aşırı üretim krizinin öne geçmek hedeflenir.[210]

Ayrıca bu dönemde silahlanma harcamaları sadece ABD'de artış göstermez, OEEC üyesi ülkelerde de önemli boyutlara ulaşır. Örneğin bütçede silahlanmaya ayrılan kaynaklar İngiltere'de (3 milyar 600 bin sterlinden) 4 milyon 500 bin sterline, Fransa'da 740 milyar franka, İtalya'da ise 325 milyar lirete (bütçenin %23'ü) çıkarılır.[211] Böylelikle hem Batı Avrupa ülkelerinde hem de ABD'de bir yandan soğuk savaş ve silahlanma politikaları ile ABD sermayesinin dolaşım alanı korunmaya çalışılırken diğer yandan da askerî/sınai komplekse yapılan yatırımlar sayesinde sermayenin değerlenme olanakları yaratılmaya çalışılır.

207 **Türkiye İktisat Mecmuası**, Gordon Gray'in Reisi Cumhur Truman'a Verdiği Rapor, Sayı 31 (Şubat 1951), s. 61–62

208 Suat Keskinoğlu, Şimali Amerika'da İktisadi Plan ve Tedbirler, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 42 (Ocak 1952), s. 23–25.

* 1954 yılında ise MSA'nın yerini Dış Muameleler İdaresi almıştır.

209 Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, 1. Basım, İstanbul: Ünlü Yayınevi, 1991, s. 68

210 İren, Silahlanma Programları ve Hammaddelerin Tevzii, s. 18–22

211 İren, age.

Marshall Planı'nın Uygulama Araçları

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi Marshall Planı sadece ABD tarafından sağlanan olanaklarla yürütülmemiş, Plan kapsamındaki ülkelerin de birbirlerine kaynak aktarmaları sağlanmıştır. Plan kapsamındaki ülkelere ABD tarafından sağlanan kredi, hibe ya da şartlı yardımlar "doğrudan yardım" olarak, plan kapsamındaki ülkelerin birbirlerine sağladıkları "tiraj hakları", "başlangıç kredisi" ve "hususi yardımlar" ise "dolaylı yardım" olarak tanımlanmıştır. Diğer uygulama araçları ise "Teknik Yardım"lar ve "Karşılık Paralar"dır. Aşağıda söz konusu uygulama araçları açıklanmaktadır. Ancak bazıları, çalışmanın önceki bölümünde ortaya çıkış koşullarıyla birlikte ele alınmış olduğundan dolayı, burada sadece hatırlatmak amacıyla ve tüm kaynak aktarım biçimlerinin derli toplu görülebilmesi için, kısaca ele alınacaktır.

I) "Doğrudan ('Direkt') Yardımlar"

a - Krediler: ABD'nin ithalatını ve ihracatını finanse etmek amacıyla kurulan ve ABD Cumhurbaşkanı ile Kongresi'ne karşı sorumluluğu bulunan[212] İthalat-İhracat Bankası (Export Import Bank-EXIMBANK) aracılığıyla, %2,5 faiz oranı ve otuz beş yıl vade ile verilir. 1952–1956 yılları arasında yalnız faiz, 956 sonrasında da hem faiz hem anapara ödemesi biçiminde tahsil edilir.[213] Kredilerin kullanım alanları ise İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) tarafından belirlenir. Bir diğer ifade ile krediler İktisadi İşbirliği İdaresi'nin onayladığı yatırım projelerinin finansmanında ve malların ithalatında kullanılır. Öte yandan bir ülke tarafından talep edilen ya da bir ülkeye verilmesi düşünülen kredi tutarı, ilgili ülkeye bütün olarak değil, İktisadi İşbirliği İdaresi'nin tespit edeceği miktar ve zamanlarda verilir.[214]

212 W. McCheseney Martin, İthalat İhracat Bankası'nın Rolü, **Türk Ekonomisi**, Sayı 63, Sene 6, s. 231–233

213 Hariciye Vekâleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği Teşkilatı, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 16

214 Örnek bir kredi anlaşması için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Adına Hareket Eden Export-Import Bank Arasında Akdedilen (36) milyon dolarlık Kredi Anlaşmasının Onanmasına

b - "Hibeler": Karşılıksız tüketim maddeleri yardımı olarak ifade edilir. Ancak hibe alan ülkelere, tiraj hakkı uygulamasında olduğu gibi karşılık fonu ayırma zorunluluğu getirilir. Bir diğer ifade ile hibe alan ülkeler, aldığı hibe miktarının dolar karşılığı kadar milli parayı (daha önce anlatıldığı üzere %95-%5 biçiminde) İktisadi İşbirliği İdaresi tarafından denetlenen Karşılık Fonu'na yatırır.[215] Dolayısıyla hibelerin karşılıksız olduğu söylenemez. Öte yandan hibeler diğer kaynak aktarım mekanizmalarında olduğu gibi Plan kapsamındaki ülkelerin kaynaklarının İktisadi İşbirliği İdaresi (yani ABD) tarafından yönlendirilmesinde önemli rol oynar. İktisadi İşbirliği İdaresi'nin faaliyetlerinin ABD sermayesinin değerlenmesine ve ABD yaşam tarzının yaygınlaşmasına odaklandığı düşünüldüğünde, tüketim maddeleri biçiminde ifade edilen hibelerin Plan kapsamındaki ülkelerde ABD tarzı yaşam biçiminin yaygınlaşmasına hizmet ettiği de söylenebilir.

c - "Şartlı Yardımlar": Marshall Planı kapsamındaki bir ülkenin, Plan kapsamındaki ülkelerden herhangi birisine (1948–49/ 1949–50 dönemlerinde) tanıdığı tiraj hakkı (bedelsiz ithalat hakkı) karşılığında ABD'nin aktardığı ve "dolar yardımı" olarak ifade edilen paradır. Ancak çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği üzere, bir ülkenin bir başka ülkeye tiraj hakkı sağlaması durumunda, ABD tiraj hakkı sağlayan ülkeye bu malların bedelini ödemez, ilgili tutarı bu ülkenin ABD'ye olan borcundan mahsup eder.

II) "Dolaylı ('Endirekt') Yardımlar":

a - "Tiraj Hakları": Plan kapsamında yer alan ve ödemeler bilânçosu fazla veren bir ülkenin, Plan kapsamında yer alan ve ödemeler bilânçosu açık veren bir ülkeye tanıdığı (bedelsiz) ithalat hakkıdır. Gene çalışmanın önceki kısımlarında detaylı açıklandığı üzere herhangi bir ülkeye tiraj hakkı tanıyan ülke, bunun karşılığını ABD'den alır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, ABD tiraj hakkı tanıyan ülkeye para ödemesi yapmaz, ilgili ülkenin kendine olan borcundan bu tutarı mahsup eder.

Dair Kanun, **Düstur**, Üçüncü Tertip, 5684–5843, Cilt 32, 1950–51, s. 172–175

215 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 17

b - "Başlangıç Kredisi": 1950 yılında kurulan ve üye olan her ülkenin bir birine "kota" adı verilen krediler tanıdığı Avrupa Tediye Birliği nezdinde, hesap açığı veren, bir diğer ifade ile borçlu konumda olan ülkeye ABD tarafından (faiz karşılığı) verilen kredi ya da hibelerdir. Ancak başlangıç kredisi kapsamında aktarılan kredi ya da hibeler için de, "doğrudan yardımlar" başlığı altında aktarılan hibe ya da krediler için öne sürülen şartlar söz konusudur.

c - Hususi Kaynak: Avrupa Tediye Birliği'ne yapması gereken altın ödemesini yapamayan ülkelere ABD tarafından, şartlı olarak verilen kredilerdir.

III) "Teknik Yardım"

a - A Tipi Teknik Yardım: İlgili ülkenin ABD'ye uzman göndermesi biçiminde ifade edilen teknik yardımlardır.

b - B Tipi Teknik Yardım: ABD'den ilgili ülkeye uzman gönderilmesi biçimindeki teknik yardımdır.

c - Teknik Malzeme Temini

d - Karşılaşılan Teknik Zorluklarının Bilgi Alışverişi Yoluyla Çözülmesi

Yukarıda ele alınanlar dışında, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın da (OEEC) "teknik yardım" sunması kararlaştırılır. Bunun için Milletler Arası Teknik Yardım Grubu oluşturulur.[216] OEEC aracılığıyla yürütülen "teknik yardımlar", üye ülke uzmanlarının ABD'de ya da Plan kapsamındaki ülkelerde incelemeler yapması ve ABD'li uzmanların söz konusu ülkeleri ziyaret etmesi biçiminde yürütülür.

Plan kapsamındaki ülkelerden "teknik yardım"lar kapsamında ABD'ye gönderilen uzmanların masrafları asıl olarak gönderen ülke tarafından karşılanır. İktisadi İşbirliği İdaresi de (ECA) bu uzmanlara 8–12 dolar arasında yevmiye verir. Bir ülkenin Plan kapsamındaki diğer ülkelere gönderdiği uzmanların masrafları ise gönderen ülke tarafından kararlaştırılır.[217]

216 age.
217 age.

IV) Karşılık Paralar: Marshall Planı kapsamında hibe, tiraj hakkı, özel kaynak ve teknik yardımlardan faydalanan ülkelerin, bu kapsamda aldıkları paranın ulusal para karşılığını, ülkenin, emisyon bankasına yatırması sonucunda oluşan fona verilen isimdir. Bu fonda biriken paraların kullanımı, ABD'de faaliyet gösteren Milli İstişare Konseyi'nin (National Advisory Council) denetimi altında olmak üzere ABD'nin inisiyatifine bırakılır.[218] Daha önce belirtilmiş olduğu üzere, ABD bu paraların, özellikle gereksinim duyduğu hammaddeleri üretecek firmalara ya da gerekli gördüğü diğer yatırım alanlarına aktarır. Bununla birlikte bu fonda biriken paralar, ilgili ülke tarafından ithal edilen malların bedeli kadar ulusal paranın piyasadan çekilmesine yol açması dolayısıyla ya da devlet borçlarının ödenmesi amacıyla kullanılması durumunda, enflasyonu azaltıcı bir faktör olarak da kurgulanır.[219] Dolayısıyla, karşılık paralar bir yandan Plan kapsamındaki ülkelerin ulusal kaynaklarının ABD inisiyatifi altında ve Plan hedefleri doğrultusunda yönlendirilmesine, diğer yandan da ilgili ülkenin iktisat politikaları üzerinde ABD'nin belirleyicilik kazanmasına hizmet eder.

218 **Türkiye'de Marshall Planı**, Cilt 9, s. 37
219 age., s. 36

BÖLÜM III

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA TÜRKİYE'DE YAŞANAN DÖNÜŞÜM İÇİN GENEL ÇERÇEVE

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya ekonomisinde/siyasetinde uluslararası ölçekte yaşanan gelişmelere ve sermaye birikiminin ulaştığı aşamayla birlikte ülke içi sınıfsal kompozisyonun farklılaşmasına bağlı olarak Türkiye'de de önemli bir dönüşüm yaşanır. Bu durum, Türkiye sermayesinin, yeniden yapılanan kapitalist sistem içerisinde oluşan işbölümüne eklemlenme biçiminin farklılaşmasında önemli rol oynar.[220]

Bu dönemde Türkiye'de yaşanan dönüşümün belirleyicilerinden birisi olan sınıfsal yapıya değinilecek olduğunda, göze çarpan ilk olgu, ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin önemli bir birikim düzeyine ulaşmış olmasıdır. Bu durum, söz konusu kesimlerin sermaye birikiminin sürdürülmesinde belirleyici olabilme talebiyle birlikte bir dizi çatışmanın açığa çıkmasına yol açar ve süreç, iktidar değişimiyle son bulan bir siyasal temsiliyet kriziyle son bulur.[221] Bu dönemde ticaret sermayesinin birikim olanaklarının artmasında ise İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan bir dizi gelişme önemli rol oynar.

---

220 Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, 1. Basım, Ankara: Yurt Yayınları, 1983, s. 29, Haluk Gerger, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği**, İkinci Basım, İstanbul: Belge Yayınları, 1999

221 Gülalp, age.

İkinci Dünya Savaşı Dönemine Kısa Bir Bakış

İkinci Dünya Savaşı döneminde sanayileşme süreci kesintiye uğramış ve ekonomi durgunluk içerisine girmişse de birikim süreci yavaşlamaz.[222] Bu dönemde Türkiye'nin tarım ürünlerine ve hammaddelerine olan dış talebin artması, hükümetin silah altında önemli sayıda asker bulundurmasının tarımsal üretimi azaltması ve 1942 yılında, fiyatlarının belirlenmesinin serbest piyasaya bırakılmış olması sonucunda[223] tarım ürünlerinin fiyatlarında önemli artışlar meydana gelir.* Bu durum, özellikle, bu ürünlerin piyasaya dönük üretimini yapan büyük toprak sahiplerinin ve ticaretini yapan tüccar kesimin önemli bir birikim olanağı elde etmesini sağlar. Kaldı ki, savaş döneminde, hükümetin askerî masrafları karşılamak amacıyla başvurmuş olduğu parasal finansman dolayısıyla oluşan yüksek enflasyondan en çok yararlanalar da, tacirler ve özellikle dış ticaretle uğraşanlardır.[224] Bu dönemde söz konusu kesimin birikim olanaklarının artmasında rol oynayan bir başka faktör de, 1942 yılında savaştan aşırı kazanç elde edenlerin vergilendirilmesi amacıyla çıkarılan, ancak uygulamada gayrı-müslim tüccar ve sanayiciler için önemli farklılıklar içeren Varlık Vergisi'dir. Vergi, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarların elden çıkarmak zorunda kaldıkları taşınmaz malların, fabrikaların ve ticari stokların zengin Türkler/Müslümanlar tarafından yok pahasına satın alınmasında önemli rol oynar.[225]

222 Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, 1. Basım, İstanbul: Belge Yayınları, 1993, s. 32

223 Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Üçüncü Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 259

* Korkut Boratav, bu uygulamanın kentlerde fiyatları ve çiftçi-tüccar kazançlarını büyük ölçüde artıran sonuçlar yarattığının altını çizdikten sonra, bu dönemde buğday fiyatlarının %200'ler civarında arttığını belirtiyor. Bkz. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985**, 5. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995, s. 55. Y. S. Tezel ise, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi başlıklı çalışmasında bu uygulama sonucunda iç ticaret hadlerinde tarım ürünleri lehine önemli değişimler olduğunu, bundan özellikle piyasaya yönelik üretim yapan çiftçi ve köylülerin yararlandığını belirtiyor.

224 Tezel, s.258

Ticaret sermayesinin birikim olanaklarının yukarıda ele alınan olgular sonucunda genişlemiş olması, bu kesimin birikim sürecinin yönlendirilmesinde daha aktif bir rol oynama talebini de beraberinde getirir. Bu talep, özellikle savaş sonrası dönemde bu kesimin söylemlerinde öne çıkan devletçilik karşıtı vurgularda ve devletçi politikaları uygulayan yönetici kadrolara karşı dozu yüksek eleştirilerde somutlanır. Ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin, birikim olanaklarının gelişmiş olmasının yarattığı siyasal temsiliyet krizinin yanında, savaştan galip çıkan blok içerisinde yer alma isteği, yönetici kadrolar tarafından uygulanan politikaların tedrici olarak farklılaşmasını da beraberinde getirir. Bu tedrici farklılaşmanın ilk nüveleri ise, henüz savaş devam ederken açığa çıkar.

Türkiye, savaşan taraflar arasındaki ve tarafların kendi içindeki çelişkilerden faydalanarak izleme şansı bulduğu "denge politikası" sayesinde İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarır.[226] Ancak her iki taraf da savaş boyunca Türkiye'nin kendi lehine dış politika izlemesi için önemli çabalar sarf eder. Savaşın başlarında Almanya, SSCB'nin Boğazlar üzerinde hak iddia ettiği yönünde propaganda

225 Tezel s. 262. Öte yandan Ayşe Buğra Devlet ve İşadamları başlıklı çalışmasında Varlık Vergisi'nin hukuk ve ahlak kurallarının acımasızca çiğnenmesini beraberinde getirdiğini ve devletin seçici olarak uyguladığı ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmaları ile özel kesimde sermaye birikiminin oluşumuna katkıda bulunduğunu belirtiyor. Bkz. Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 81

226 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, "II. Dünya Savaşı'nda Dış Politika", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 8 (Aralık Ocak 1984), s. 12–28. Burada müttefiklerin kendi içindeki çelişkilerden kastedilen özellikle, SSCB ile diğer devletler arasındaki çelişkilerdir. Sovyetlerin savaşta önemli başarılar kazanması özel olarak başarı kazandığı bölgelerde, genel olarak ise, dünya siyasetinde nüfuz alanların genişlemesi anlamına gelmektedir. Cemil Koçak bir başka çalışmasında bu durumun Türkiye'nin dış politikasındaki yansımasını şu şekilde ifade etmektedir: "Türkiye'nin bu dönemde temel arzusu, savaşan hiçbir tarafın kesin zafere ulaşamaması, yani Orta Avrupa'da Sovyet ilerlemesine karşı koyabilecek güçlü bir Almanya'nın bulunması ve savaşın bir uzlaşma barışı ile bir an önce sona ermesidir." bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, 1. Basım, Ankara: Yurt Yayınları, 1986, s. 261

yaparak ve Türkiye içerisindeki ırkçı-Turancı akımlara destek vererek Türkiye'nin kendi tarafında savaşa girmesi sağlamaya çalışır.

Nitekim Almanya'nın çabaları karşılıksız kalmaz. Türkiye, özellikle savaşın ilk dönemlerinde, Nazi Almanyası ile önemli ekonomik ilişkiler geliştirir. Bu dönemde Almanya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin en açık görüldüğü konu, askerî açıdan stratejik değer taşıyan krom ticaretidir. Ancak Almanya ile yürütülen bu ticaret, Türkiye'nin Müttefik devletlerle olan ilişkilerinde önemli sorunlar yaratır. Örneğin ABD daha önce imzalanmış olan ticaret anlaşmasına ek olarak, 1 Haziran 1942 tarihinde Almanya ile imzalanan Anlaşma'ya oldukça sert tepki gösterir.[227] Dönemin ünlü gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu tepkiyi şu sözlerle ifade eder:

> Birleşik Amerika'ya ayak basar basmaz, krom meselesi ile karşılaştım. Otelde hemen dinlenmeden bir gazete muhabiri elinde gazeteden kesilmiş bir havadisi uzatarak mütalaamı sordu. Bu, İstanbul'dan gelmiş bir telgraftı. Almanlara silah mukabilince krom vermek üzere aramızda bir mukavele imzalandığını bildiriyordu. Bu mukavelenin Amerika'da fena bir tesir yaptığı gittikçe meydana çıktı.[228]

Türkiye'nin Almanya ile gerçekleştirdiği krom ticaretine tepki gösteren tek ülke ABD olmaz. İngiltere, Türkiye'nin Almanya'ya krom satmasını protesto etmenin yanında, bu ülkeye yapılan krom sevkıyatını sabote etme çabalarına girişir. Sovyetler Birliği ise Türkiye'nin, Karadeniz'de krom taşıyan gemilerini batırma girişiminde bulunur.[229]

Müttefikler ise savaşın ilk dönemlerinde Türkiye'nin tarafsız kalması yönünde çaba sarf ederken 1943 yılından sonra Türkiye'ye savaşa girmesi yönündeki baskılarını arttırırlar. Müttefikler, Türkiye'nin kendileri lehine politikalar uygulaması için 1941 yılında

227 Mehmet Gönlübol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası** Cilt 1 (1919–1973), 4. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 407, 1977, s. 167

228 Aktaran Gönlübol ve diğerleri, s. 167

229 Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, s. 280

ABD'de çıkarılmış olan "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"na dayanarak, Türkiye'ye İngiltere üzerinden silah yardımında bulunurlar.* Söz konusu yardım, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinin yakınlaşmasından dolayı 1941 Haziran'ında kesilirse de kısa bir süre sonra yeniden başlar.[230] Türkiye 1943 yılından itibaren savaşan taraflar arasında uyguladığı "denge politikası"nı yürütmekte önemli zorluklarla karşılaşır. Her şeyden önce savaşın ilk yıllarında Türkiye'nin bağımsız kalması yönünde diplomasi yürüten Müttefikler, Mihver devletlerinin 1943 yılında iki cephede birden yenilgi alması sonrasında savaşta önemli bir avantaj elde ederler ve bu tarihten sonra Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa katılması için yoğun bir diplomasi yürütürler.[231] Öte yandan bu süreçte, savaştan sonra yeni düzenin Birleşmiş Milletler tarafından şekillendirileceğini, bu teşkilata üye olma koşulunun ise Mihver Devletleri'ne savaş açmak olduğunu bildirerek Türkiye'yi Mihver Devletleri'ne savaş açmaya zorlarlar.[232] Türkiye bu dönemde Müttefiklerin iç çelişkilerinin de yardımıyla savaşın dışında kalmayı başarırsa da savaşın Müttefik devletler tarafından kazanılacağının kesinleşmesi ile birlikte bu politika farklılaşır. Bu süreçten sonra iç ve dış politikada tedrici olarak önemli değişiklikler gündeme gelir. Türkiye ilk olarak (İngiltere ve ABD'nin, Almanya'ya krom sevki durdurulmadığı takdirde Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanacağını bildirmesinin de etkisiyle) 21 Nisan 1944 tarihinde Almanya'ya krom sevkini durdurur.[233] Hemen sonrasında ise, olağanüstü toplanan TBMM, Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin kesilmesi kararını alır. Ancak her iki kararın alınma nedeni de Türkiye'nin faşizme gösterdiği tepki değil, kapitalist sistem içerisinde oluşan işbölümünde yer bulabilme kay-

* "Türkiye, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası gereğince Amerika Birleşik Devletlerinden savaş boyunca almış olduğu 95 milyon dolarlık savaş malzemesinden kullanılmayanlardan Birleşik Devletlerin işaret ettiklerini geri vermeyi taahhüt ediyor." Bkz. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler 1908–1998** Cilt 2, 1. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2003, s. 269

230 Çakırca, s. 29

231 Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, s. 266

232 Koçak, age. s. 272

233 Koçak, age s. 308

gısıdır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 11.1.1944 yılında yaptığı Meclis'i açış konuşmasında bu durumu şu sözlerle ortaya koyar:

> Dış siyasetimiz bu yıl... yeni bir merhaleye *(aşamaya)* varmıştır. İngiltere ile ittifakımızın çerçevesinde olarak, Almanya ile ekonomik ve diplomatik münasebetlerimizin kesilmesine karar verdiniz. Bu tarihi karar, şümul *(kapsamı)* ve tesiri itibariyle, beklenen neticeleri vermiştir. Şüphesiz ki bu karar, milli iradenin çok önemli ve isabetli bir eseri olmuştur.[234]

İnönü aynı konuşmada ABD ve İngiltere ile ilişkilere, bir diğer ifade ile savaş sonrasında kapitalist sistem içerisinde oluşacak yeniden yapılanmaya Türkiye'nin geleceği adına yüklediği anlamı da şu sözlerle ifade eder:

> Birleşik Amerika ile münasebetlerimiz ve temaslarımız ikinci cihan harbi esnasında daha artmış ve daha dostane olmuştur. İki memleket arasındaki münasebetlerin gelecekte daha geniş ve yakın olacağını ümid ediyoruz. İngiltere ile ittifak meselemiz en güç imtihanlardan geçtikten sonra, taze ve canlı mahiyetini *(niteliğini)* muhafaza etmektedir. Memleketimiz ittifaka büyük değer vermekte devam edecektir.[235]

Savaş döneminde dış politikada yaşanan tedrici farklılaşmanın göstergelerinden bir diğeri de, Türkiye'nin, savaşın son günlerinde, 23 Şubat 1945 tarihinde, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesidir. Ancak Almanya'ya krom satışının durdurulmasında olduğu gibi bu karar da sembolik olmaktan öte bir anlam taşımaz. Bir diğer ifade ile bu kararın alınmasında da kapitalist sistem içerisinde oluşan yeni işbölümüne ve onun kurumlarına dâhil olma çabası önemli rol oynar. Her şeyden önce Türkiye bu dönemde Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olma çabasındadır ve bu durum söz konusu ülkelere kâğıt üzerinde de olsa savaş açılmasında önemli rol oynar.[236] Bu duru-

234 İsmet İnönü, "Reisi Cumhur İnönü'nün T.B.M.Meclisinin VII. Devre İkinci Toplantı Yılını Açış Nutku", **Cumhurbaşkanları'nın T. Büyük Meclisini Açış Nutukları**, Av. Kazım Öztürk (derl.), İstanbul: AK Yayınları, 1969, s. 364

235 İnönü, s. 365

236 Bu konuda bkz. Feroz-Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili**

mu 1.11.1945 tarihli Meclis'i açış konuşmasında sarfettiği şu sözlerle İnönü de ortaya koyar:

> Cihan barışının kurulması için çalışmaları biz de heyecan ile takip ediyoruz. Bu kadar felaket ve ıstıraptan sonra insanlığın Birleşmiş Milletler tarafından ilan olunan esaslar üzerine barış içinde yaşama gayesine kavuşabilmesi, bütün milletler için bugün tek emel oluştur. Bu kesinhesap günlerinde, Türkiye adalet hissi olan her insana her cemiyete karşı, alnı açık ve temiz vicdan ile bakacak durumdadır.[237]

Görüldüğü üzere, Türkiye, henüz savaş sonlanmadan, ancak Müttefik Devletlerin zaferinin belirginleşmeye başladığı dönemlerden itibaren Batı Bloku ile ilişkilerini geliştirme çabalarına girişir. Bu durumda rol oynayan en önemli faktör de, savaş sonrasında ABD öncülüğünde oluşacak sistemde yer bulabilmeyi garantileme çabalarıdır ki bu çabalar savaş sonrasında artarak devam eder.

Savaş Sonrası Gelişmeler ve Türkiye'nin Yeni Düzene Eklemlenme Çabaları

I) Kontrollü Çok Partili Yaşama Geçiş ve Solu Tasfiye

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarından itibaren başlayan kapitalist bloka dâhil olma çabaları savaş sonrasında da devam eder. Ancak farklılaşma artık yalnızca dış politika alanında değildir. Her şeyden önce savaş sonrasında Türkiye'nin batılı ülkeler gibi "demokrasi" ile yönetilen bir ülke olduğu yönündeki vurgular daha sık işitilir. Elbette ki bu demokrasi, aşağıda daha da açık görüleceği üzere, Türkiye'nin ABD ile ilişkilenme biçimine eleştirel yaklaşan, SSCB ile barışçı politikalar izlenmesini savunan ya da anti-kapitalist söylemler taşıyan kesimlere kapalı bir demokrasidir.

Savaş sonrasında yaşanan diğer dönüşümlerde olduğu gibi bu konuda da belirleyici olan iki temel etken olduğu söylenebilir. Tür-

Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971, 1. Basım, Ankara: Bilgi Basımevi, 1976, s.12

237 İnönü, "… Yılını Açış Nutku", s. 371

kiye'nin savaştan galip çıkan blok içerisinde yer alma isteği ve dönemin koşullarının sağladığı olanaklardan faydalanarak sermaye birikim sürecinin yönlendirilmesinde daha aktif rol oynamak isteyen ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin yarattığı basınç. Feroz Ahmad, "Modern Türkiye'nin Oluşumu" çalışmasında bu durumu şu şekilde ifade eder:

> Özel sektör cumhuriyet döneminde önemli ölçüde gelişmişti ve artık devletin önceden kestirilemeyen, keyfi davranışlarına katlanmak istemiyordu. Batıdan, özellikle Türk sisteminin piyasa güçlerine açılmasını isteyen Birleşik devletlerden gelen baskı, bu gelişmeyi teşvik etti. Nitekim özel sektörün Cumhuriyet Halk Partisi içindeki temsilcileri liberalleşme yönde baskı yaparlarken, Recep Peker'in olanca heybetiyle önderlik ettiği sert devletçiler, devletin baskısını arttıracak şekilde sistemi dönüştürmek istiyorlardı.[238]

Söz konusu olgular, bu zamana kadar yerleşik kimi kalıpların/tanımlamaların farklılaşmasına da hizmet eder. Örneğin yakın zamana kadar Almanya'daki "führer" kavramından esinlenilerek "milli şef" unvanı ile anılan ve halen iktidar üzerinde önemli bir güce sahip olan İnönü, 01.11.1944 tarihli Meclis'i açış konuşmasında siyasal yapının, CHP içindeki ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin talepleri doğrultusunda değişeceği yönündeki ilk işareti verir. Söz konusu konuşmasında hükümet-parlamento ilişkileri ve demokrasi konusuna değinen İnönü;

> Bu kürsüden vakit vakit Hükümet icraatına karşı yükselen sözlerin her zaman tasvip ve takdir sesleri olmadığını gösteren örnekler sayısızdır. Millet murakabesinin *(denetleme)* şüphe götürmeyen delillerini Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarında bol bol bulabiliriz… İdaremiz, bütün manasiyle halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir *(geliştirmektedir)*.[239]

sözleri ile, hükümetin kendi vesayeti altında olmadığını ifade eder. Bu ifadenin aynı zamanda dışarıya verilen bir mesaj olduğu da kabul edilebilir; çünkü Türkiye bu dönemde, başta ABD olmak üzere dâhil olmaya çalıştığı Batı Bloku ülkeleri tarafından "diktatörlük" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda İnönü yukarıda ifade edilen vurgu ile, rejimin işleyişinde asıl unsurun parlamento ve milletvekilleri olduğunu ifade ederek bu yargıyı değiştirme kaygısı güder. İnönü'nün bu tür vurguları zaman ilerledikçe daha da netleşir. Örneğin, San Francisco görüşmelerine giden Türkiye heyetine, Türkiye'de en kısa sürede demokrasiye geçileceğini bildirmelerini ister.[240] Bunu, 19 Mayıs 1945 tarihinde gençlik bayramı için yayınladığı mesajında, sarfettiği "memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir"[241] sözleri izler. İnönü böylece aynı mesajı ülke içindeki aktörlere de duyurmuş olur. 1.11.1945 tarihli Meclis'i açış konuşmasında sarf ettiği sözlerle ise konuya son noktayı koyar:

> Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette gelişmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar, tarafından teşvik olunarak teşebbüse girilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka bir siyasi partinin kurulması da memnun olacaktır.[242]

İnönü aynı konuşmasında, 1947 seçimlerinin tek dereceli olacağını, yazı hürriyeti, basın hürriyeti ve ihracat kısıtlamaları gibi konularda da hükümetin eskiye oranla daha esnek davranacağını da ifade eder. Böylelikle Türkiye'nin yalnızca bir müttefik olarak Batı'nın yanında yer almakla kalmayacağını, siyasal ve ekonomik sistemini de Batı'ya yakınlaştıracağının işaretlerini verir.

238 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Yavuz Alogan (çev.), Üçüncü Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s. 126

239 İnönü, s. 366

240 Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 8 (Aralık Ocak 1984), s. 64–75

241 Ahmad-Ahmad, s. 13. Feroz ve Bedia Tugay Ahmad İnönü'nün bu sözlerinin Türkiye'de siyasetin liberalleşmesinde bir dönüm noktası olarak kabul edildiğini belirtirler.

242 İnönü, s. 379. Feroz ve Bedia Ahmad Tugay, İnönü'nün bu sözlerinin Türkiye'nin çok partili yaşama geçmesinde önemli bir dönüm noktası olduğunu ifade ederler. Bkz. Ahmad-Ahmad, s. 15

1945 yılında yaşanan gelişmelerden bir diğeri de, CHP içerisinde yaşanan ayrışmaların daha da açığa çıkmasıdır. Bu konuda özellikle bir grup CHP milletvekilinin verdiği Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu önergesi önemli rol oynar. Mülkiyet altında tutulabilecek toprak miktarının 5000 dönüme kadar çıkmasına izin vermekle birlikte, büyük toprakların bir kısmının kamulaştırılarak, 50 dönümün altında toprak kalmaması koşuluyla dağıtılmasını öngören yasa teklifi CHP içinde var olan ayrışmanın kristalize olmasında önemli rol oynar.[243] Önergenin TBMM'de kabul edilmesi sonrasında, başını Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın çektiği bir grup milletvekili CHP'den istifa ederek, Demokrat Parti'yi kurar.[244] Ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Demokrat Parti'nin kurulmasının yalnızca yüzeydeki nedenidir. Böyle bir siyasi oluşum ortaya çıkaran asıl neden ise, sermaye birikiminin yönlendirilmesinde daha aktif rol oynamak isteyen ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin siyasal temsiliyet ihtiyaçlarıdır. Bu durumun en önemli göstergesi ise, Demokrat Parti'nin programında yer alan ve söz konusu sınıfların çıkarlarına hitabeden, tarım sektörüne öncelik verilmesi, özel girişimin esas kabul edileceğinin bildirilmesi gibi maddelerdir:

> …programın öngördüğü iktisat politikası, tamamen bu sınıfların çıkarına uygundur. Program tarım sektörüne öncelik kazanacağını ve özel girişimin esas kabul edileceğini müjdeliyordu… tarıma öncelik vermek demek, büyük toprak sahiplerinin geniş ölçüde kredi, donanım, ucuz tohumluk ve uygun tarım fiyatlarından yararlanması demekti. Özel girişimin esas alınması ilkesi ise, ticaret burjuvazisine 'nurlu ufuklar' açıyordu. Devlet makinesi onun lehine işleyecekti; hatta gücü yeterse iktisadi devlet teşekküllerini elverişli fiyatla satın alabilecekti… Ancak bütün bu hürriyetlerin iki esaslı şartı vardı: birincisi mülkiyetin dokunulmazlığı ikincisi sınıf fikrinin reddi.[245]

243 Ecehan Balta, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu?, **Praksis**, Sayı 5 (Kış 2002), s. 277-322

244 Toprak Kanunu sonucu çıkan tartışmalar için bkz. Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, s. 9–10

245 Eroğul, s. 49

Demokrat Parti'nin kurulması ile birlikte çok partili yaşama geçiş başlarsa da, siyasal alana yeni katılan muhalefet partisinin faaliyetlerinin sınırlarını belirleme yönünde çeşitli girişimler yaşanır. Bir başka ifade ile ortaya çıkan muhalefetin Türkiye'nin yeni yönelimlerine aykırı bir söylem içerme potansiyeli taşıyıp taşımadığı test edilir. İnönü ile Demokrat Parti'nin kurucularından Celal Bayar arasında geçen konuşma bu konudaki göstergelerden birisini oluşturur:

> "- Terakkiperverlerde olduğu gibi 'İtikadatı diniyeye biz riayetkârız' diye madde var mı?
>
> Celal Bayar:
> - Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var…
> - Ziyanı yok. Köy enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?
> - Hayır.
> - Dış politikada ayrılık var mı?
> - Yok.
> - O halde tamam"[246]

Ancak çok partili yaşama geçilmiş olmasına rağmen Türkiye'nin yeni yönelimine aykırı tavır alan siyasal yapılara izin verilmemesinin daha önemli ve çarpıcı göstergesi bu dönemde sosyalist hareket üzerinde yoğunlaşan baskılardır. Kapitalist sisteme ve Türkiye'nin ilişkilerini derinleştirme çabasında olduğu ABD'ye eleştirel yaklaşmayan siyasal yapılanmalara kontrollü onay verilmiş olunmasına rağmen Türkiye'nin kapitalist bloka katılmasına eleştirel yaklaşan hareketler, baskı altına alınır. Bu duruma örnek olarak gösterilebilecek en önemli gelişme, çok partili yaşamla birlikte yasal siyasal faaliyet yürütmeye başlayan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) ve Türkiye Sosyalist Partisi'nin kapatılmasıdır. 29.01.1947 tarihli TBMM Genel Kurul oturumunda Demokrat Parti Giresun Milletvekili Ahmet Ulus'un "komünist tahriklerinden dolayı Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yapılan soruşturma hakkındaki" sözlü soru önergesine İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in vermiş olduğu cevap, dönemin iktidarının ABD'ye ya da kapitalist sisteme

246 Metin Toker'den aktaran Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987, s. 42

eleştirel yaklaşan siyasetlere nasıl yaklaştığı konusunda bir fikir verir niteliktedir:

> Bu devirde demokratik gelişmelerden faydalanma faaliyeti canlı bir surette göze çarpmaktadır. Tan Gazetesi'ni neşriyatı, Şefik Hüsnü'nün Türkiye Sosyalist, Emekçi ve Köylü Partisi'nin kuruluşu, Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Partisini örtülü olarak kurması, işçilerimizin milli duygularını çürütecek telkinler alında bu iki örtü altında çalışan Komünist Parti'nin direktifi ile birçok işçi sendikalarının kurulması, komünizm zihniyetini besliyen gazete ve dergilerin basın alanında aşırı yayınlara başlaması, bu devirdeki faaliyetin ana hatları olup Sıkıyönetim Mahkemesi' kararıyla örtülü bu komünist partileri ve bunlara bağlı sendikaları, gazete ve dergilerin kapatıldığı yüksek bilgileri dâhilindedir.[247]

Bu konuda dikkat çekilmesi gereken noktalardan birisi de, dış politikada olduğu gibi solun tasfiyesi konusunda da Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin aynı yönde görüşe sahip olmasıdır. Bir başka ifade ile iki siyasi partinin, dış politikada Batı yanlısı politikaların savunulmasına ilişkin rekabeti, solun tasfiyesi ve kendini soldan ayrıştırma konusunda da geçerli olur. Bu ortak tutum ile birlikte dönemin koşullarında, taraflar adeta birbirleri ile anti-komünist olma yarışına girişirler. Örneğin DP ve CHP arasında yaşanan birçok tartışmada, taraflar sürekli olarak karşısındakini komünist olmakla ya da komünistlere destek olmakla suçlar. Suçlanan taraf ise komünist olmadığını, komünistlerin tasfiye edilmesi için gösterdiği çabalarla ispatlama yoluna gider.[248]

II) 7 Eylül 1946 Devalüasyonu ve IMF'ye Üyelik

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası ortama uyum sağlama çabalarından birisi de 7 Eylül 1946 Kararları'dır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yeni ekonomi politikalarını belirlediği ilk önemli adım olarak da tanımlanan bu kararların alınmasında rol oynayan temel faktör ise Bretton Woods'ta oluşan sisteme katılma isteğidir.[249] Dönemin Maliye Bakanı da 7 Eylül Kararları'nın açıklanmasının hemen ardından, Türkiye'nin henüz IMF'ye üye olmamasına karşın Bretton Woods kararlarına uymayı ilke edindiğini açıklayarak bu durumu doğrular.[250]

1946 Kararları'nın en önemli maddesi TL'nin dolar karşısında %117 devalüe edilmesiyse de, kararlar ile birlikte uygulamaya konan tek düzenleme Cumhuriyet tarihinin bu ilk devalüasyonu değildir. Söz konusu kararlar ile devalüasyonun haricinde, kapitalist sistemin içinde bulunduğu konjonktüre uygun birçok düzenleme hayata geçirilir. Ekmek satışlarının karneden kaldırılması, bazı temel malların fiyatlarında indirim yapılması, altın fiyatlarının yükselmesinin önlenmesi için Ziraat Bankası'nın altın alım satımının serbest bırakılması, ihracatta farklı mallara farklı kur uygulamasının kaldırılması, madenlerin dış satımının serbest bırakılması bu konuda verilebilecek başlıca örneklerdir.[251]

Devalüasyon kararının alınmasında, başta Türkiye'den hammadde ithalatı yapan İngiltere ve ABD olmak üzere birçok Batılı kapitalist ülkenin, ürettiği malların iç ve dış fiyatları arasındaki makasın açıldığı gerekçesiyle Türkiye üzerinde baskı kurması da önemli rol oynar. Ancak bu durum dönemin yöneticileri tarafından baskı olarak algılanmaktan ziyade, savaş sonrasında oluşan yeni düzene eklemlenebilmek için bir fırsat olarak değerlendirilir. Nitekim devalüasyon kararından sonra, yakın zamana kadar dış ticaretini büyük ölçüde Almanya ile gerçekleştiren Türkiye'nin, İngiltere ve ABD gibi ülkelerle olan ticareti önemli artış yaşar.[252] 7 Eylül Kararları'nın dönemin yönetici kadrosu tarafından kapitalist sistem içerisinde oluşan yeni düzene eklemlenme çabası olarak görülmesi konusunda bir diğer gösterge de, hükümetin devalüasyonun olumsuz etkilerini, ABD'den talep ettiği 300–500 milyon dolarlık kredi ile ortadan kaldırmayı planlanmış olmasıdır. Ancak hükümetin bu talebi, kısa bir

247 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 4, Toplantı 1, 44. Birleşim, 29.01.1947, s. 66–76
248 age.
249 Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, s. 44
250 Yalçın Doğan, **IMF Kıskacında Türkiye 1946–1980**, 3. Basım, İstanbul: Tekin Yayınları, 1987, s. 63
251 Doğan, s. 59–61
252 Doğan, s. 62

süre sonra Türkiye'nin Bretton Woods'a üye olacağı ve o zaman IMF'den ya da Dünya Bankası'ndan kredi alabileceği gerekçesiyle reddedilir.[253]

Demokrat Parti Türkiye'nin Bretton Woods'a üye olmasının memlekete fayda sağlayacağını ifade etmekle birlikte[254] 7 Eylül Kararları'na oldukça sert tepki gösterir. Bu tepkilerin dayanak noktası ise, Avrupa ülkelerinin tarımsal ürün talebinin yüksek olduğu bir dönemde yapılan bu devalüasyonun, tarım üreticilerinin aleyhine sonuçlar doğuracağı ve Türkiye'nin ödemeler dengesini bozacağı söylemidir. Bu söylem DP'nin, 7 Eylül kararlarına ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını zaafa uğrattığı gerekçesiyle karşı çıktığını göstermektedir. Nitekim, devalüasyon bu kesimlerin ihraç ettiği ürünlerin dolar karşısında ucuzlamasına, dolayısıyla önemli kazanç kayıpları ile karşı karşıya kalmasına yol açar. Hükümet ise devalüasyon kararını, Türkiye'nin Bretton Woods Sistemi'nde yer alması ve özellikle savaştan hasarla çıkmış tarım ihracatını arttırabilmesi için bir zorunluluk olduğu argümanıyla savunur.[255] Ancak DP'liler, bu argümanla ikna olmaz ve ilerleyen yıllarda da bu konudaki eleştirilerini sürdürür. Hükümetin 7 Eylül Kararları ile ulaşmak istediği sonuç 11 Mart 1947 tarihinde gerçekleşir ve Türkiye, Truman Doktrini'nin ilan edilmesinden bir gün önce IMF'ye üye olur. Böylelikle Türkiye kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılanması sürecine resmen dâhil olur.

III) 1946 Kalkınma Planı'ndan 1947 Kalkınma Planı'na

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerden bir diğeri de, çalışmaları savaşın son günlerinde başlatılan bir kalkınma planının gündeme gelmesidir. Söz konusu planın en önemli özelliği, özel kesim öncülüğünde ve tarımsal üretime ağırlık vermek suretiyle kalkınma fikrinin yerine, devlet eliyle sanayileşmeye öncelik verilmiş olmasıdır. Böyle bir planın hazırlanma nedeninin yönetici kadroların, savaş öncesi dönemde uygulanan devlet eliyle sanayileşme yoluyla birikim sağlama sürecinin tıkanmışlığını aşarak, farklı toplumsal kesimlerin desteğini almak ve ortak birleştirici söylem olma özelliği taşıyan "kalkınma" mitinin, sanayileşme yoluyla hayata geçirileceği inancını toplumda yerleştirmeye çalışmak olduğu söylenebilir. 1946 İvedili Planı olarak bilinen bu planın temel hedefinin, ülke bağımsızlığını korumak ve bütünlüğünü sağlamak[256] olarak tanımlanması bu yargıyı doğrular niteliktedir. Plan'da, ülkenin hammaddeleri ile kurulacak sanayi tesislerinin bütünleşmiş bir yapı içerisinde bir arada bulundurulması ve bu yolla sanayileşmenin sağlanması hedefinin güdülmesi[257] de söz konusu yargıyı doğrulayan bir başka göstergeyi oluşturmaktadır. Bu durum Plan'ın bir özeti niteliğinde olan "Öz Rapor"da şu şekilde ifade edilir:

> …Politikültür ise evvela ziraatle çeşitliliği istihdaf eder ve bu çeşitlilikteki memleket sanayi için hammadde tedariki gayesi de vardır. Aynı zamanda memlekette bu sanayileşme hareketini de besleyecek böyle bir polikültür, milli vasıflı bir gelişmenin ilk şartıdır.[258]

1946 İvedili Planı'nın hazırlanma amacına ilişkin bilgi sunabilecek önemli özelliklerinden bir diğeri de, hazırlanışında etkili olan düşünsel arka plandır. Teknik yönetimini Kadro Dergisi yazarlarından olan İsmail Hüsrev Tökin ve Şevket Süreyya Aydemir'in üstlendiği planda, devlet eliyle sanayileşmenin öngörülmesi, özel sektöre dayalı bir sanayileşmenin sınıfsal farklılıkların açığa çıkmasına zemin hazırlayacak oluşu ile gerekçelendirilir. Buna göre, özel sektör eliyle yürütülecek bir sanayileşme "memlekette yeni bir içtimai tabaka" yaratacak ve "bu tabakanın hayat kaygıları ve şartları, kendi

253 Doğan, s.63

254 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 4, Toplantı 1, 44. Birleşim, 14.2.1947

255 Bu konudaki tartışmalar için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VII-I, Cilt 2, Toplantı 1, 3. Birleşim, 13.11.1946, s. 20–42

256 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı,** 1. Basım, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 24, 1981, s. 2.
1946 Kalkınma Planı ile ilgili bir başka değerlendirme için bkz. Ergün Günçe, Türkiye'de Planlamanın Dünü Bugünü Yarını, **Toplum ve Bilim**, Sayı 14 (Yaz 1981), s. 84–97

257 Tekeli ve İlkin, s. 2

258 Öz Rapor'da aktaran Tekeli ve İlkin, s. 2

haricinde kalan kitlelere nazaran hususiyet arz ve içtimai alaka talep" edecektir.[259]

Uygulanması için ihtiyaç duyulan meblağın yüksek olmasının yanında,[260] Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı döneminde biriktirme olanağı elde ettiği 245 milyon dolarlık altın stokunun, SSCB ile yaşanması olası görülen bir askerî harcama için saklanması,[261] hükümeti, Plan'ın uygulanması için gerekli olan kaynağın dış finansman yoluyla sağlama çabalarına iter.* Hükümet bu amaçla ABD Export İmport Bankası'ndan 500 milyon dolarlık kredi talep eder. Ancak Banka'dan yalnızca 25 milyon dolar kredi alınabilir.[262] 1946 Planı, dönemin koşulları nedeniyle yeterli finansman sağlanamayacağının anlaşılması ve DP muhalefetinin yönelttiği sert eleştiriler nedeniyle yürürlükten kaldırılır. Sonrasında ise, yeni bir plan çalışmalarına başlanır. 1947 Planı olarak adlandırılan bu yeni planda ise, sektörel öncelikler uluslararası konjonktürün gerektirdiği biçimde belirlenir. Bir diğer ifade ile yeni hazırlanan Plan'da, devlet eliyle kalkınmanın yerini özel sektör eliyle kalkınma, sanayi yatırımların yerini ise, tarımsal alanda yapılması öngörülen yatırımlar alır.[263] Öte yandan planı

259 age. s.4

260 age. s.5

261 Aktaran Gönlübol ve diğerleri, s, 220

* Ancak Plan, elde edilecek dış kaynağın devlet eliyle kullanılmasını öngörüyordu. Bkz. Tekeli ve İlkin, age. s. 4

262 Tezel s. 91, Gönlübol ve diğerleri, s. 220 Vatan gazetesinde hükümetin 500 milyon dolarlık kredi başvurusu manşetten şu şekilde verilmiştir: "Türkiye'ye 500 milyon dolarlık yeni bir ikraz bahis mevzuudur. İktisadi ve zirai plana göre bu ikraz kalkınma işiyle alakalıdır.." bkz. "Türkiye'ye 500 Milyon Dolarlık Yeni Bir İkraz Bahis Mevzuudur", **Vatan**, 24 Nisan 1947, s. 2

263 Tekeli ve İlkin, age. s. 10 Akşam Gazetesi de konuyla ilgili olarak şunları yazmaktadır: "…Bu planın Amerika Dışişleri Bakanı Marshall'ın Avrupa kalkınması hakkındaki planın tetkiki için Türkiye'nin de iştirakiyle Paris'te toplanan milletlerarası konferansın mevzuiyle alakalı olduğu söylenmektedir. Bakanlar Kurulu planın mali kısmı için gelir kaynaklarımızla ve milletler arası yardımlaşma imkanlarıyla ayarladıktan sonra bir kanun tasarısı hazırlanacaktır " Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlığı, **Akşam**, 6 Kasım 1947, s. 1

hazırlayan kadro da değişir. Kadro Dergisi yazarlarının yerini, Kemal Süleyman Vaner başkanlığında çalışan ve önemli bir kısmı liberal bir örgütlenme olan Türk Ekonomi Kurulu üyesi olan bir ekip alır.[264] Ancak ileride değinilecek olan gelişmeler (Türkiye'nin Paris Konferansı'nda karşı karşıya kaldığı durum ve Marshall Planı) bu yeni planın uygulanmasını da mümkün kılmaz.

IV) Truman Doktrini ve (Komünizme Karşı Ortadoğu'da Üs Olarak) Türkiye

ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Yunanistan'a Truman Doktrini kapsamında askerî "yardım" politikasını hayata geçirdiği çalışmanın başında ifade edilmişti. ABD tarafından sermayenin uluslararasılaşması olgusunun sonucunda ve anti-komünist saiklerle hayata geçirilen Truman Doktrini, Türkiye'nin egemen sınıfları tarafından, deyim yerindeyse, coşkuyla karşılanır. Bu konuda başvurulacak örneklerden ilki CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus Gazetesi'nin 13 Mart 1947 tarihli nüshasında, Nihat Erim imzasıyla ve "Amerika'nın Kararlı Durumu" başlığı ile kaleme alınan başyazıdır. "Son günlerde Amerika'dan çok iyi haberler gelmektedir"[265] cümlesi ile başlayan yazıda, yirminci yüzyılda insanlığa en büyük katkıyı yapan milletlerin başında Amerika'nın geldiğinin altını çizdikten sonra, ABD'nin çeşitli ülkelere yaptığı yardımlarla ilgili şu değerlendirme yapılır:

> …Bu iki memleketin şu veya bu baskı altında kalması, ekonomik güçlükler çekmesi, ilk bakışta Amerika'yı ilgilendirmez sayılabilirdi. On dokuzuncu yüzyılın emperyalizmi ve nemelazımcılığı bugün dahi revaçta kalmış bulunsaydı Amerika yeniden 'muhteşem infiradı' içine çekilebilirdi. Lakin İkinci cihan harbinin başından beri, bu memleket infiraddan uzaklaşmış, dünyanın kaderi ile pek yakından ilgilenmek için birbiri ardı sıra cesaretli adımlar atmaktadır.[266]

Yazıda, Birleşmiş Milletler'in önemi vurgulandıktan, "tek bir dünya", "dünya parlamentosu" gibi "idealler"e artık daha yakın

264 Tekeli ve İlkin, age. s. 7

265 Nihat Erim, "Amerika'nın Kararlı Durumu", **Ulus**, 13 Mart 1947, s. 1

266 age, 1

olunduğu belirtildikten sonra "…Amerika el uzatmadığı, kendi üzerine düşen insanlık mesuliyetlerini cesaretle yüklenmediği takdirde, yeni bir felaket uzak ihtimal değildir" sözleriyle, ABD'den ve "dış yardım"lardan duyulan beklenti ifade edilir.[267] Başbakan Recep Peker ise, Truman'ın nutkuna cevaben yayınlamış olduğu mesajda, önce Truman'ın realistliğini ve insaniliğini vurgular, sonra, nutkunda yaptığı vurguların etkilerinin Akdeniz'i, yakın doğu ve uzak doğuyu aşacağını belirtir.[268] TBMM Dışişleri Komisyonu Mahmut Şevket Esendal da, Truman'ın nutkunu "İkinci cihan harbi ertesi devrinin en manalı politika olayı" olarak tanımlar.[269]

Truman Doktrini Demokrat Parti'ye yakın basın tarafından da coşkuyla karşılanır. Örneğin Demokrat Parti yanlısı yayın yapan Vatan Gazetesi'nin başyazarı Ahmet Emin Yalman, "Yardımın Açtığı Ufuklar" başlıklı yazısında Truman Doktrini'ni "…Tarih bir defa daha Türk milletinin yüzüne gülmüştür. Birleşik Amerika ile başlayan işbirliği milletimizin önünde yeni ufuklar açmış, yeni imkânlar yaratmıştır…" sözleri ile selamlar.[270]

ABD'nin başlattığı askerî yardım süreci SSCB tarafından, İngiltere'nin Yunanistan'da izlediği politikaların iflas ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilir ve tepkiyle karşılanır. SSCB'de yayınlanan İzvestia Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede bu durum "Yunan milleti başında bir patron yerine başka bir patron görmek tehlikesiyle karşı karşıyadır"[271] biçiminde ifade edilir. Aynı makalede,

267 age, 1

268 "Başkan Truman, Tam Realist ve Tam İnsani Bir Görüşten Mülhem Olmuştur", **Ulus**, 14 Mart 1947, s. 1

269 "Truman'ın Nutku Türkiye'de Derin Akisler Bıraktı", **Ulus**, 14 Mart 1947, s. 1. Ulus gazetesinin aynı nüshanın sağ alt köşesinde yer alan karikatür de özellikle hükümetin yardımlara ve Sovyetler Birliği'ne bakışı konusunda bilgi sunmaktadır. Söz konusu karikatürde, Sovyetler Birliği ve ABD'yi temsil eden iki kişi poker oynamaktadır. ABD yetkilisi SSCB temsilcisine üzerinde 400.000 dolar yazan bir kese uzatmaktadır. Karikatürün altında ise, ABD yetkilisinin ağzından şu ifade verilmektedir: "Küçücük bir bob"

270 "Yardımın Açtığı Ufuklar", Ahmet Emin Yalman, **Vatan**, 24 Mayıs 1947, s. 1,3

271 "Moskova Memnun Değil", **Ulus**, 15 Mart 47, s. 4

hiçbir tehdit altında olmadığı halde, toprak bütünlüğünün güvence altında olmaması gerekçesiyle "yardım" kapsamına alınmasının Türkiye'nin kontrol altına alınması amacını taşıdığı ifade edilir.[272] SSCB'den gelen eleştirilerde vurgulanan bir başka nokta da, Türkiye'nin savaş döneminde Hitler'e yardım etmesi, müttefiklere katılmakta tereddütlü davranması, dahası müttefikler bakımından tamamen gereksiz olduğu bir sırada Mihver devletlerine savaş ilan etmesidir.* Bunların yanında SSCB, "yardım"ların, ülkelerin halklarına ve BM eliyle yapılması gerektiğini öne sürer. ABD ise, SSCB'nin bu tepkilerine, "yardım projesi"nin emperyalist olmadığı ve SSCB'ye karşı herhangi bir tecavüz niyeti taşımadığı yanıtını verir.[273] SSCB'den gelen bu eleştiriler, hem CHP yanlısı hem DP yanlısı yayın yapan basın tarafından sert tepkilerle karşılanır. Örneğin 9 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan başyazıda SSCB'ye şu şekilde yanıt verilir:

> Groenyko yoldaşın bilhassa memleketimize mani olmak için ileri sürdüğü sebeplerin hiçbir değeri haiz olmadığını tekrar belirtmeğe lüzum yoktur. Çünkü Türkiye ta başlangıçta mukadderatını, Nazizm ve Faşizmin düşmanı olan cepheye bağlamış ve bu siyasetten zerre kadara ayrılmayarak sonuna kadar bu siyaseti tatbik etmiştir. Sovyetler birliği ise, evvela nazizmle işbirliği yapmış ve nazizmle pazarlığa girişerek onunla anlaşmış, bir takım menfaatler koparmak mukabilinde Nazizmle anlaşmak istemiş ve ancak nazistler

272 agm., s. 4. Gazetenin aynı sayısında bu durum şu şeklide ifade edilmiştir: "…Bundan sonra bağımsız bir Türk siyasetinden bahsetmek imkânsız olacaktır. Çünkü bu siyaset Amerika'nın emperyalizmine tabii bulunacaktır… Diğer memleketlerin dâhili işlerine Amerika'nın yeni bir müdahalesi ile karşı karşıyayız"

* BM Güvenlik Konseyi Rus Temsilcisi Gromyko Türkiye konusunda, ABD'nin Türkiye'ye yardım etmesi için bir sebep bulunmadığını bildirdikten sonra şu sözleri sarf etmiştir: "Türkiye harp sırasında müttefiklere katılmadıktan başka, Hitler'e de yardım etmiş ve ancak müttefikle bakımından tamamile lüzumsuz olduğu sırada Mihvere harp ilan etmiştir." Bkz. "Amerikan Yardımı İçin Rusya'nın Noktai Nazarı", **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1947, s. 1

273 Ömer Rıza Doğrul, "Vandenberg'in Nutku", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1947, s. 3

tarafından taarruza uğradıktan sonra taarruza karşı gelmek üzere harbe girmek zorunda kalmıştır.[274]

Hükümet de, ilerleyen günlerde, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik devletlere yaptığı yardımları anlatan bir broşür hazırlama çabalarına girişir.[275]

Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılmasını öngören kanun tasarısı, 22 Nisan 1947 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi'nde, 22 Mayıs 1947 tarihinde ise ABD Kongresi'nde onaylanır. Truman Doktrini kapsamında, Yunanistan ve Türkiye'ye sağlanan yardımlarda daha çok askerî ve ideolojik saikler ön planda olur. Ancak Türkiye'nin beklentileri askerî işbirliğinin ötesindedir. Bir diğer ifade ile Türkiye sürecin başından itibaren, Truman Doktrini'nin ekonomik kalkınmayı da sağlayacağı ön kabulüyle hareket eder. Bu durum 12 Temmuz 1947 tarihli Anlaşma'nın kabul edilmesi için TBMM'ye verilen yasa tasarısının gerekçe kısmında yer alan şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

> Bu anlaşma, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını koruyan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini sağlamak suretiyle dünyanın halen içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık karşısında Türkiye'nin arazi bütünlüğünü ve egemenlik haklarını koruyabilecek bir durumda bulunmasına yardım edecek ve aynı zamanda memleketimizin ekonomisindeki düzenin devamına da yarayacaktır.[276]

Anlaşma ile ilgili Dışişleri Komisyonu tarafından hazırlanan raporda ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler tarafından dünya barışının sağlanamadığı belirtildikten sonra, Türkiye üzerine çevrilmiş bulunan tehditlerin "uyanık bulunmamızı" zorunlu kıldığının altı çizilir. Raporun devam eden kısmında ABD'nin yapacağı yardımlar şu sözlerle değerlendirilir:

> …yurdunuzun güvenliğini açıktan açığa tehdit eden tehlikeler karşısında Amerika Birleşik Devletleri gibi milletler arasında eşitlik ve adalet prensiplerinin riayet edilir düsturlar olarak ayakta kalmasına var gayretiyle çalışan bir devletin yardımının sağlanmış olması büyük bir teminattır.[277]

ABD'nin yapacağı "askerî yardım"lar Milli Savunma Komisyonu tarafından da değerlendirilir. Bu komisyon tarafından hazırlanan raporda da ABD tarafından "askerî yardım" kapsamında alınacak kaynakların Türkiye'nin bağımsızlığına katkı sunacağı ifade edilir ve bundan dolayı ABD'ye duyulan minnet dile getirilir.[278]

Söz konusu raporlar üzerine TBMM Genel Kurulu'nda yürütülen görüşmeler ise, ABD'nin, SSCB'nin ve Türkiye'ye yapılacak yardımların nasıl algılandığı konusunda fikir veren bir başka kaynağı oluşturmaktadır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, konu üzerine yaptığı konuşmada, bazı yayın organlarının Anlaşma ile Türkiye'nin bağımsızlığının zedelendiğini ifade eden yayınlar yaptığını belirtir ve bu iddiaları(!) şu şekilde yanıtlar:

> …ne Türk hükümetinin ne de Amerika hükümetinin tarihinde herhangi bir mukavele yolu ile müstakil, bağımsız bir devletin bağımsızlığına aykırı bir teşebbüs gösterilebilir. Ne de Büyük Millet Meclisinin hükümetleri tarafından Türkiye'nin herhangi bir memleketle olan harici münasabatında *(münasebat: ilişkiler)* yaptığı mukavelat *(sözleşme)* ve akdettiği muahedelerde *(antlaşmalarda)* kendi bağımsızlığına dokunacak herhangi bir hükmü kabul etiğine dair bir misal zikredilebilir. (Bravo sesleri, alkışlar).[279]

274 "Son Harbde Türkiye'nin Müttefiklere Yardımları", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1947, s. 1

275 age. s. 1

276 Türkiye İle Birleşik Amerika Devletleri Arasında İmzalanan (Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma)nın Onanmasına Dair Kanun Tasarısı Ve Dışişleri, Milli Savunma, Maliye Ve Bütçe Komisyonları Raporları, Gerekçe, **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 6, Toplantı 1, 77. Birleşim, 27.8.1947, s. 1–5

277 agm.

278 agm. Bu durum şu sözlerle ifade edilmiştir: "…Bir tartışmaya lüzum bırakmamakla beraber, … memleketimizin bağımsızlığını, emniyetini ve milletimizin hürriyetini ve refahını sağlamaya hizmet edici mahiyette olan ve Amerikalıların tam insani bir jestini ifade eyleyen bu yardım hakkındaki teati edilen mukavelenin tam siyasi bir başarı eseri olduğu kanaatine varılmıştır"

279 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 6, Toplantı 1, 79. Birleşim, 1.9.1947, 552–556

Söz konusu raporlar üzerine TBMM Genel Kurulu'nda yürütülen görüşmeler ise, ABD'nin, SSCB'nin ve Türkiye'ye yapılacak yardımların nasıl algılandığı konusunda fikir veren bir başka kaynağı oluşturmaktadır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, konu üzerine yaptığı konuşmada, Türkiye'nin savaşın başından itibaren giriştiği savunma masraflarının ekonomi üzerinde doğurduğu olumsuz etkiler nedeniyle yardım talebinde bulunduğunu belirtirken, ABD'nin yapacağı yardımların Türkiye aleyhine herhangi bir hüküm ve karşılık beklentisi içermediğini belirterek yardımları dolayısıyla ABD'ye teşekkür eder. Saka'dan hemen sonra söz alan Nihat Erim ise, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "ender rastlanır bir tehlike ile karşı karşıya kaldığını" vurgular, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan Milletler Cemiyeti içerisinde ABD'nin bulunmayışının dünya devletleri arasındaki yardımlaşma fikrinin güçlenmemesinin en önemli nedeni olduğunun altını çizer.[280] Erim'e göre İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının en önemli sebebi, savaş çıkana kadar ABD'nin Avrupa'ya yeterli ilgi göstermemesidir. Savaştan sonra kurulan BM "malum nedenlerle" (SSCB'yi kasten) işlemez hale gelmiştir ve bu durumun her ülkeyi, yeniden başının çaresine bakmak zorunda bırakmıştır. Ve memleketlerin kendi başlarının çarelerine bakmaları ancak "her memleketin… aynı menfaatler ve aynı ideal sahibi milletlerle iş ve teşebbüs beraberliği yapma(sı)"[281] ile mümkün olabilecektir. Türkiye ve dünyanın bütün haksever milletleri ortak bir tehlike ile karşı karşıyadır (komünizm kastediliyor). Bu noktada ABD'nin "kendi kıtasına çekilmeyerek kıtası dışında" aktif bir rol üstlenmesi Türkiye açısından oldukça önemli bir gelişmedir.[282] Erim konuşmasının ilerleyen bölümlerinde ise, Türkiye'nin izlediği dış politika ile ABD dış politikasının benzerliklerini ve Türkiye'nin öteden beri ABD ile aynı anlayışa sahip olduğunun altını çizer. Bu anlayış ortaklığını "Amerika Birleşik Devletlerinin şampiyonluğunu yaptığı fikirler, bizim de milli rejim kurulduğu günden beri, Cumhuriyet Hükümetlerinin uğrunda çalıştığı fikirlerdir" sözleri ile ifade eden Erim'e göre, Türkiye artık İkinci Dünya Savaşı döneminde karşı koyduğu tehlikelerden daha büyük bir tehlike ile karşı karşıyadır ve bu elbette ki komünizm tehlikesidir (!).[283]

ABD tarafından Truman Doktrini kapsamında yapılacak "askerî yardım"lar hükümet tarafından olduğu kadar, muhalefette bulunan Demokrat Parti tarafından da olumlu karşılanır. Anlaşma'nın görüşüldüğü Meclis oturumunda, Demokrat Parti adına söz alan tek kişi olan İstanbul milletvekili Enis Akaygen bu durumu;

> Birleşik Amerika Devletleri hükümetinin memleketimizin kalkınmasını kolaylaştırmak için yapmaya karar verdiği yardımı büyük bir memnuniyet ve şükranla karşılamış olan Demokrat Parti bu yardımın mütekabiliyet esası ve Kongrenin tayin ettiği şerait dairesinde süratle tahakkuma medar olan bu anlaşmayı temamile tasvip eder.[284]

sözleri ile ortaya koyar.

TBMM'de bu konuşmalar sonrasında Anlaşma'nın kabul görmesi için hazırlanan kanun tasarısı oylamaya sunulur ve oybirliği ile kabul edilir.[285] 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan bu Anlaşma ile Türkiye ve Yunanistan ABD'den "askerî yardım" almaya başlar. Truman Doktrini ile ilgili gerek basında yürütülen tartışmalar gerekse TBMM'de yürütülen tartışmalar göstermektedir ki, soğuk savaş koşulları altında tamamen anti-komünist saiklerle oluşturulan bu doktrine dahil olma konusunda hem CHP hem de DP aynı kanıya sahiptir.

280 agm.
281 agm.
282 agm.

283 agm.
284 agm.
285 agm.

BÖLÜM IV
MARSHALL PLANI
ve TÜRKİYE UYGULAMASI

Çalışmanın bu kısmında öncelikle Marshall Planı'na Türkiye'de gösterilen tepkiler ve Türkiye'nin Plan'a dâhil olma süreci ele alınacak, sonrasında Marshall Planı'nın Türkiye uygulaması çeşitli yönleri ile incelenecektir.

Türkiye'de Marshall Planı'nın İlan Edilmesine Yönelik Tepkiler

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşma ile Marshall Planı'nı dünya kamuoyuna duyurduğu, çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilmişti. Aynı bölümde Marshall Planı'na çeşitli ülkelerin gösterdiği tepkiler de ele alınmıştı. Marshall Planı'nın ilan edilmesi sonrasında Türkiye'de de önemli tartışmalar yaşanır. Her şeyden önce Marshall Planı'nın ilan edilmesi ile birlikte Demokrat Parti, hükümete yönelttiği eleştirileri daha gür sesle dile getirmesine fırsat sağlayan bir dayanak elde eder. Örneğin Demokrat Parti çizgisinde yayın yapan Vatan Gazetesi'nin, başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın "Marshall Çevirmesi" başlıklı yazısı hem bu duruma hem de Demokrat Parti fikriyatının Marshall Planı'nı algılayış biçimine güzel bir örnek oluşturur. Yalman söz konusu yazıya Marshall'ın Harvard Üniversite'sinde yaptığı konuşmanın "şaika *(şahika: doruk, zirve)* etkisi" yarattığını belirterek başlar. Yazının ilerleyen kısımlarında ise "tek akıllı ve muvazeneli adam" olarak nitelediği Marshall'ın attığı adımı "daha dahiyanesi görülemeyecek bir çevirme hareketi" olarak

tanımladıktan sonra şu değerlendirmeleri yapar:

> Harp yıllarında kendinden hiç bahsettirmeyen bu feragatli insan; mücadelenin teşkilatlanmasında en faal rolü oynamış, her vazife için mevcudun içindeki en elverişli adamı seçmeği bilmiş, mesela genelkurmayın bir şubesinde çalışıp bir yarbayı elinden tutup bir gün içinde askerî basamakların en yükseğine çıkarmak ve tarihin en muazzam askerî kuvvetlerine başkumandan tayin etmek gibi eşi hiç görülmemiş, çok cüretli bir hamle yapmıştır.[286]

Yalman'a göre ABD'nin "yeni siyaseti"nde George Marshall'ın önemli bir rolü vardır. Marshall'ın hayata geçirdiği politikalar sayesinde önce ABD'de komünizmin "ipliği pazara çıkarıl(mış)" ve "ortalığı bulandırma imkânları elinden alın(mış)" sonra da "komünist mikrobuna karşı mukavemetli memleketler"e yardım kararı alınmıştır. Ayrıca aynı politikaların kıvraklığı sayesinde, "komünist sademesi"ne *(sadme: çarpışma)* uğrayan Macaristan'a verilen krediler durdurulmuş, İtalya'nın talep ettiği krediler ise askıya alınmıştır.[287] Öte yandan ABD'nin Marshall sayesinde uygulamaya koyduğu "yeni siyaset", başta İşçi Partisi tarafından yönetilen İngiltere olmak üzere, Avrupa ülkelerinin iç siyasetinde çatışmalar yaratma potansiyelini de hesaba katmış ve SSCB'ye güç verme riski taşıyan bu duruma karşı da yeni çözümler oluşturabilmiştir:

> Bugün tutulan yol, kiralama ve ödünç verme gidişini tazelemek ve kendi başının çaresine bakmak üzere harekete geçecek bir Avrupa'ya geniş ölçüde yardımda bulunmaktır. Bu yardım için siyasi şart yoktur. Sovyet Rusya ve peykleri de işbirliğinden hariç bırakılmamıştır. Yeni hamle; Amerika'nın menfaatini insanlığın menfaatinde ve emniyetinde aramak düşüncesinin mahsulüdür.[288]

Yukarıda da görüldüğü gibi Yalman ABD'nin "dış yardım" politikası ile ilgili gelişmeleri daha çok George Marshall'ın kişiliği ya da başarıları üzerinden değerlendirir. Yalman'ın bu tavrı neredeyse yazısının son paragrafına kadar devam eder. Ancak yazının sonlarına

286 Ahmet Emin Yalman, "Marshall Çevirmesi", **Vatan**, 22 Haziran 1947, s. 1,3
287 age.
288 age.s. 1

gelindiğinde bu durumun yalnızca George Marshall'a duyulan hayranlıktan kaynaklanmadığı anlaşılır. Şöyle ki: Yalman yazısının sonunda önce, "...milletlerine hizmet yoluyla mevki alan mühim şahsiyetlerin Marshall gibi benlik ihtirasından azade kalarak feragetle (feragat) vazifelerini görmeleri ve vicdanlarına sadık kalmaları" [289] durumunda her memleketin ve insanlığın "hakiki huzura, saadete, kardeşliğe ve manevi hazlarla dolu yüksek bir âleme" kavuşacağını ifade eder. Ve yazısını "Bazı iktidar sahiplerindeki benlik iddiasının milletlerine nelere mal olduğunu düşününce insanın içi yanıyor."[290] Sözleri ile tamamlar. Bu satırların da gösterdiği gibi, Yalman'ın süreci Marshall'ın kişiliği üzerinden okumaktaki amacı, iktidara ve özellikle İnönü'ye gönderme yapmaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmi yayın organı olan Ulus Gazetesi ve Cumhuriyet Gazetesi ise, söz konusu günlerde Truman Doktrini ile ilgili gelişmeleri yoğun bir şekilde işlemekle birlikte, Marshall'ın Harvard konuşmasına yer vermez. Benzer şekilde, hükümet üyeleri de Marshall'ın Harvard konuşmasına fazla ilgi göstermez. Bu durum, başta Yalman olmak üzere, Demokrat Parti'ye yakın çevrelerin, hükümete yeniden sert eleştiriler yöneltmelerine yol açar. Örneğin Ahmet Emin Yalman 24 Haziran 1947 tarihli Vatan Gazetesi'nde kaleme aldığı başyazısında hükümetin Marshall Planı'na olan ilgisizliğini;

> Avrupa mühim inkişafların arifesindedir. Marshall Planı, hadiselerin seyrini birdenbire değiştirmiş, yepyeni ufuklar açmıştır. …Bu teçhizatı temelli bir surette kurmak için hiçbir hazırlık ihtiyacı bile duyulmaması, eski sistem bir iktidar grubunun, yem kabilinden ara sıra sarfettiği bazı tenkitli sözlere rağmen ortalığa pembe gözlüklerle bakması, kırtasi makinenin verimsiz faaliyetine devam edip gitmesi; ıstırap hislerini son hadde çıkarıyor [291]

sözleri ile eleştirir. İlerleyen günlerde ise Demokrat Parti'nin bu konuda sürdürdüğü eleştiriler daha da sertleşir. Her ne kadar Demok-

289 age.s. 1
290 age.s. 3
291 Ahmet Emin Yalman, "Taş Kesilen Vaziyet", **Vatan**, 24 Haziran 1947, s.1

rat Parti'ye yakın çevreler hükümeti Marshall Planı ile ilgilenmemekle eleştirseler de hükümetin bu ilgisizliği! fazla uzun sürmez. Nitekim bu gelişmelerden çok kısa bir süre sonra, Marshall Planı kapsamında yer alan ülkelerin kaynak ihtiyaçlarını saptamak amacıyla toplanan Paris Konferansı'nın katılımcılarından birisi de Türkiye olur.

Türkiye'nin Marshall Planı İçinde / "Dış Yardım"ların Dışında Tutulması ve Tepkiler

12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te, Avrupa ülkelerine yapılacak yardım miktarının saptanması amacıyla, Türkiye'nin de katılımcısı olduğu, bir Konferans toplandığı çalışmanın önceki kısımlarında ifade edilmişti.* Söz konusu Konferans'ta Türkiye'nin, Avrupa İmar ve Kalkınma Programı'ndan talep edeceği kaynak miktarını belirtmek amacıyla verdiği bilgiler, çalışmanın önceki kısımlarında değinilmiş olan ve 1946 Planı'nın yürürlükten kaldırılması sonrasında, Türk Ekonomi Kurumu üyeleri tarafından hazırlanan 1947 Kalkınma Planı'na dayanır. Ancak, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu kaynak tutarının 615 milyon dolar olduğunu ortaya koyan bu Plan, Konferans'ta kabul görmez.[292] Bir diğer ifade ile Konferans'ta Türkiye'ye Marshall Planı kapsamında kaynak aktarılmayacağı bildirilir. İlerleyen dönemlerde bu durum, Türkiye'nin Plan'a dâhil edilmesi için diplomatik girişimlerde bulunmak üzere Washington'da bulunan Türkiyeli yetkililere;

> Türkiye'nin ihtiyacının esaslarını teşkil eden hesaplar 5 senelik ekonomik inkişaf planına dayanmaktadır. Bu inkişaf planının, Türkiye ekonomisinin ilerlemesi ve binnetice Avrupa kalkınmasına yardım bakımından faydalı olduğuna inanıyoruz. Fakat Marshall Planı milli bir iktisadi inkişaf planı değil, harbden yıkılmış Avrupa'nın yeniden inşa planıdır[293]

* Konferans süreci söz konusu kısımda detaylı olarak ele alınmış olduğundan dolayı burada yeniden ele alınmayacaktır.

292 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, s. 11

293 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, Cilt 10, Toplantı 2, 37. Birleşim, 02.02.1948, s. 4–14

sözleri ile gerekçelendirilir. Ancak, Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmeme nedenleri, bu görüşmelerden bir süre sonra yayınlanan bir raporda daha kapsamlı bir şekilde açıklanır.[294] Paris Konferansı'nda dağıtılan soru formlarına Türkiye tarafından verilen resmi yanıtların yanında, bu dönemde Türkiye'de bulunan ABD'li uzmanların çalışmalarından elde edilen bulgulara dayanan Rapor'da, Türkiye ekonomisinin geniş kapsamlı bir değerlendirmesi yapılır ve Türkiye'nin uluslararası işbölümüne eklemlenme biçimine dair bir çerçeve çizilir. Rapor, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmış olması nedeniyle Avrupa ülkelerinin karşılaştığı sorunlarla karşılaşmadığı tespitiyle başlar. Ayrıca Türkiye'nin siyasal durumu da değerlendirilir. Rapor'a göre, Türkiye'de dış baskılarla uzun süredir başarıyla mücadele eden bir hükümet işbaşındadır ve siyaset sahnesinde bulunan iki parti dış politikada hemfikirdir. Dolayısıyla Türkiye'de siyasal açıdan bir sıkıntı söz konusu değildir. Ancak kimi ekonomik sıkıntılar vardır. Buna yol açan en önemli faktör ise, silah altında çok fazla asker bulundurulmasıdır. Silah altında bulundurulan asker sayısının fazlalığının, yani savunma masraflarının bütçeye getirdiği külfet, halen dış ticareti oldukça yüksek bir noktaya ulaşan Türkiye'nin tarım, madencilik, sanayi, ulaştırma gibi alanlardaki gelişme hızının azalmasına yol açmaktadır. Türkiye'nin bu noktada yapması gereken ise, özellikle kömür ve hububat ihracatının artmasına yardımcı olacak biçimde daha fazla "teknik yardım" almaktır.[295] Çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi bu süreçte bahsedilen teknik yardımlardan kastedilen ise, daha çok ABD firmalarından danışmanlık hizmeti satın alınmasıdır.

Rapor'da ele alınan bir başka nokta da Türkiye'deki kişisel tüketim durumudur. Bu bölümde Türkiye ekonomisinin birçok Avrupa ülkesinden daha iyi durumda olduğu, hatta Türkiye'de savaş sonrası dönemde kişi başına kalori tüketiminin arttığı vurgulanır.[296]

294 "Avrupa İktisadi Kalkınma Programı Beşeriyete Hizmet Eden Tarihi Vesika Marshall Planı", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 196, 8 Mart 1948, s. 9–15

295 age. s. 9–15

296 age, s. 9–15

Rapor'un "Tesislerin Durumu" başlığını taşıyan bölümünde Türkiye'nin Marshall Planı ile içine girilen sürece eklemlenme biçimine ilişkin kimi önerilerde bulunulur. Bu bölümde Türkiye'nin sanayisinin savaştan fazla hasar görmediği; ancak ulaştırma konusunda önemli sorunlar yaşadığı iddia edilir. Bu eksikler ise ihraç ürünlerinin hem üretimi hem de pazara ulaştırılması açısından önemli sıkıntılar doğurmaktadır:

> Türkiye'nin ulaştırma vasıtaları kifayetsizdir ve mevcut vasıtaların durumu harpten evvelkinin durumundadır. Nakledilen hamulenin *(yükün)* hacmi 1939'dan beri yüzde 50 den fazla artmışsa da, fazla miktarda zirai emtianın, bilhassa hububat ve meyvelerin, nakliyat kifayetsizliği *(yetersizliği)* yüzünden ziya *(ziyana)* uğradığı malumdur. Aynı şekilde ulaştırmadaki geriliğe ilaveten Zonguldak limanındaki kifayetsiz tahmil *(yükleme)* tahliye *(boşaltma)* tesisleri, kömür istihsalinin genişlemesini şiddetle tahdit etmektedir *(sınırlamaktadır)*. Şoselerin ıslahı ve kamyon nakliyatının gelişmesi, pazar sağlamak suretiyle zirai istihsali ziyadesiyle *(fazlasıyla)* teşvik edecektir.[297]

Rapor'un Türkiye'de yatırım durumunun incelendiği kısmında, son yıllarda Türkiye'deki yabancı yatırımların artarak milli gelirin %5'ine kadar çıktığı; ancak gene de yatırımların %90'ının hükümet %5'inin ise hususi fertler tarafından yapıldığı vurgulanır. Ancak bu noktada hükümete destek olunması gerekmektedir. Yani hükümetin yabancı sermaye yatırımlarını daha çok desteklemesi sağlanmalıdır. Ayrıca Türkiye, savunmaya ayırdığı kaynakları azaltma imkânı bulana kadar daha çok, madencilik, tarım, ulaştırma gibi alanlarda yatırım yapmalıdır. Hükümetin elindeki kaynaklar, gerek savunma masraflarından dolayı gerekse döviz kıtlığından dolayı bu alanlarda yatırım yapmaya yetmeyecektir. Bundan dolayı Türkiye, Marshall Planı'ndan aktarılan kaynaklara değil ama uluslararası sermaye kaynaklarına başvurmalıdır:

> Milli müdafaanın yükünü azaltmaya imkân hâsıl oluncaya *(doğuncaya)* kadar, Türk istihsali ancak madencilikte ve ziraatta işçiden tasarruf sağlayan makineler kullanmak ve ulaştırma vasıtalarını ıslah etmek suretiyle, en iyi şekilde arttırılabilir. Hükümetin şose inşaatı, irva ve ıskan *(iskan)* projeleri ve hidroelektrik enerji istihsali için planları vardır. Kısmen döviz azlığı ve kısmen de milli müdafaanın bütçede ve mevcut işçi kaynakları yerli inşaat malzemesinde açtığı rahneler *(gedikler)* sebebiyle Hükümet bu planları tatbik edememiştir. Daha büyük gelişme projeleri için lazım olan döviz, Milli Müdafaa yükünde bir tenkis *(azaltma)* yapıldığı zaman beynelmilel sermaye kaynaklarından tedarik edilebilecektir.[298]

297 age., s. 11

Rapor'un Türkiye'nin ödemeler bilânçosunu konu edinen kısmında, önce özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde gerçekleştirdiği ihracatın ve gördüğü "dış yardım"ların Türkiye'nin altın stoklarında önemli bir artış sağladığına dikkat çekilir. Yukarıda aktarılan ve Türkiye'deki tüketim seviyesinin Avrupa ülkelerinden daha iyi olduğunu ifade eden satırlar ile birlikte bu vurgu Türkiye'nin Marshall Planı'ndan kaynak almasının gerekli olmadığını, yani ekonomik durumunun Avrupa ülkelerinden çok daha iyi olduğunu ispatlamaya dönüktür:

> 1940–1945 harp devreleri esnasında, muharip devletlerin Türk mallarını elde etmek hususundaki rekabetleri neticesinde ihracat fazlası artmıştı. Aynı zamanda Türkiye, evvela Fransa ve İngiltere'den daha sonra daha küçük ölçüde Amerika'dan ehemmiyetli mali yardımlar gördü. Böylece, Türkiye altın ihtiyatlarını bir hayli arttırmaya muvaffak oldu; harp sonu devresinin başlangıcında, Türkiye'nin beynelmilel mali durumu diğer yakın Avrupa ve yakın şark memleketlerinden ekserisinin mali durumuna nispetle çok daha iyi idi.[299]

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik durumunun dış yardım gerektirmeyecek ölçüde iyi olduğunu ima eden bu vurgulardan sonra ise, 1946 yılı sonrasında ortaya çıkan dış ticaret açıkları üzerinde durulur. Rapor'a göre, Türkiye söz konusu tarihten itibaren dış ticaret açıkları dolayısıyla kimi sıkıntılar yaşamıştır. Örneğin altın satmak zorunda kalmış, dolayısıyla altın stoklarında bir miktar azalma meydana gelmiştir. Ancak, bu durum Türki-

298 age., s. 11
299 age., s. 12

ye'nin Marshall Planı'ndan kaynak alması için bir gerekçe değildir, nitekim ilerleyen yıllarda özellikle tütün ihracatında yaşanması muhtemel artış sonucunda altın miktarı yeniden eski seviyesine dönecektir.[300] Ayrıca Türkiye, Türk-Yunan Yardım Kanunu (Truman Doktrini) çerçevesinde halen ABD'den önemli ölçüde "yardım" görmektedir ve bu "yardım"lar asker sayısının azalmasında önemli bir rol oynayacaktır. Öte yandan, Truman Doktrini kapsamında aktarılan kaynaklar ile inşa edilen "stratejik yollar", ihracat olanaklarının artmasına da katkı sunacaktır [301]

Buraya kadar görüldüğü üzere, Rapor'da Türkiye'nin ekonomik durumunun "dış yardım" sürecine dahil edilmesini gerektirmeyecek kadar iyi olduğu, Türkiye'nin sadece "teknik yardım" alması gerektiği tezi işlenir. Ancak Türkiye Marshall Planı ile birlikte işleyen sürecin dışında da tutulmaz, Batı Avrupa kapitalizminin ve dolayısıyla dünya kapitalizminin yeniden yapılandırılması sürecine katkı sunacak bir aktör olarak değerlendirilir. Bu durum, Rapor'un "Kalkınma Planında Türkiye'nin Rolü" başlığını taşıyan ve Türkiye'nin zirai/sınaî üretim durumunu inceleyen ikinci bölümünde ele alınır. Bir diğer ifade ile Rapor'un bu bölümünde, Batı Avrupa'nın yeniden yapılandırılması sürecinde Türkiye'ye biçilen rol ifade edilir:

> Türkiye'nin kalkınma programındaki başlıca rolü Avrupa ve dünya ihtiyaçlarına uygun olan zaruri maddeler istihsalini arttırmak olacaktır. Bu maksatla Türkiye'nin ziraat, ulaştırma, madencilik teçhizatı ile diğer teçhizat ve bu malzemenin verimli bir şekilde kullanılması için lazım gelen teknik yardımları göreceği beklenmektedir. Bu malzemenin temini için lazım olan parayı Türkiye belki de kendi kaynaklarıyla karşılayabilecek bir durumda bulunacaktır.[302]

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Avrupa'nın, kapitalist sistemin süreklilik koşullarını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmasında Türkiye'ye, "kalkınma" sürecini finanse edeceği söylemiyle birlikte, Avrupa ülkelerinin hammadde ve tarım ürünleri ihtiyacını karşılama rolü verilir. Bu rolün yerine getirebilmesi için Türkiye'ye yapılan öneri, Plan kapsamındaki ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayacak ürünlerin üretiminde uzmanlaşmasıdır:

> …eğer Türkiye'nin esaslı ihraç maddeleri Avrupa'nın umumi ihtiyaçlarına göre ayarlanacak olursa işbirliğine giren memleketlerle, hatta dolar mıntıkası dışında kalan ve fakat işbirliğine girmeyen memleketlere olan ticaretinde bu memleket belki de esaslı bir ihraç fazlası gösterecektir.[303]

Rapor'da dikkat çeken bir başka nokta da, Türkiye'nin Paris konferansında dağıtılan soru formlarına verdiği yanıtlara göre hazırlanan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Raporu'nda bulunan rakamlar ile ABD'li uzmanlar tarafından hazırlanan nihai rapor arasında farklar bulunmasıdır. Bir diğer ifade ile Türkiye'nin belirli ürünler için verdiği tahmini üretim rakamları ABD'li uzmanlar tarafından yüksek bulunur. Bu durum ABD'li uzmanların hazırladığı raporda şu şekilde ifade edilir:

> Tütüne ait rakamlar müstesna *(hariç)*, Türkiye'nin kalkınma devresi için verdiği istihsal rakamları zirai istihsalin mühim kategorilerinin her birinde mühim artışlar göstermektedir. Umumiyet *(genel)* itibariyle Amerika Birleşik Devletleri mütehassısları (*uzmanları)* Türk ziraatının geleceği hakkında tahminlerde daha muhafazakâr davranmışlar ve istihsalin OEEC raporunda gösterilen seviyelere kavuşabilmesi için daha birçok yılların lazım geldiğini bildirmişlerdir.[304]

Örneğin Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi Raporu'na sunulan bilgilerde, Türkiye 1950–51 yılı için ekmeklik ve diğer hububat üretiminin %30 artacağını bildirmiştir. Ancak bu rakamlar ABD'li uzmanlar tarafından gerçekçi bulunmaz.[305] Benzer bir durum, kuru meyve ve et üretimi konusunda da görülür. Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nde Türkiye Marshall Planı süresince kuru meyve üretimi-

300 age., s. 9-15
301 age., s. 9-15
302 age., s. 13

303 age., s. 13
304 age.,s. 15
305 age., s. 9-15

ni %8, et üretimini de %50 arttırabileceğini belirtir. ABD'li uzmanların söz konusu ürünler için tahminleri ise sırasıyla %2 civarında ve %35'tir.[306]

Rapor'un "Kalkınma Programı İle İlgili Devlet Politikası" kısmında, kalkınma programı neticesinde (Marshall Planı kastediliyor) hükümetin ekonominin her alanına getirdiği kısıtlamalarda ve kontrol düzeninde bir değişme olmayacağı belirtilir. Ayrıca, ülkenin sınaî kapasitesinin büyük kısmının devletin elinde olduğunun altı çizilir. Ancak tarımsal alanda devlet kontrolü daha azdır, kambiyo rejimi ise savaş dönemindeki şartların da etkisiyle serbestleştirilmiştir. Türkiye'nin Marshall Planı'na katkı yapabilmesinin yolu ise, zirai üretimini Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda arttırması ve ihracatını Kalkınma Planı'na (Marshall Planı'na) göre ayarlamasıdır.[307] Bir diğer ifade ile Türkiye'nin "kalkınma planından" faydalanma biçimi, dış ticaret yoluyla, yani, Avrupa ülkelerine zirai ürün ihracatı yapmak biçiminde olacaktır ve bunun için de Türkiye en azından şimdilik tarımsal üretimde uzmanlaşmalıdır:

> Hiçbir Türk ihraç maddesi yalnız başına miktar bakımından… mühim bir yer işgal etmemekle beraber, Türkiye müşterek kalkınma gayretine büyük yardımlarda bulunabilecek durumdadır. Türkiye'nin yardımı hububat başta olmak üzere, bilhassa ziraat maddeleri istihsalatini arttırmak, bu gibi mahsullerin ihracını dâhili ihtiyaçların tatminini sekteye uğratmadan, azami hadlere çıkarmak ve ihracatı umumiyetle kalkınma planının ihtiyaçlarına uygun ayarlama şeklinde olacaktır. … Türkiye, zaruri *(zorunlu)* ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektiği maddeleri temin bakımından yardım göreceğini ve… Avrupa iktisadiyatının kalkınması neticesi olan ticaretten bir hisseye sahip olacağı ümit edilebilir.[308]

Yukarıda görüldüğü üzere Türkiye, Paris Konferansı'nda Marshall Planı vesilesi ile oluşturulan işbölümü içerisine dahil edilmişse

306 age., s. 9-15

307 "Avrupa İktisadi Kalkınma Programı Beşeriyete Hizmet Eden Tarihi Vesika Marshall Planı'nın Mütebaki Kısmını Veriyoruz", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 197, 28 Mart 1948, s. 9–16

308 age.,s. 10

de, "peşin para ile mal satın alabilecek ülkeler" arasında tanımlanarak dış yardım olgusunun dışında bırakılır. Bu durum Türkiye kamuoyunda tam anlamıyla bir hayal kırıklığı yaşanmasına yol açar. Çoğu yayın organında konu manşete taşınır, ABD'nin aldığı kararın yanlışlığı vurgulanır.* Birçok köşe yazarı köşesini konuya ayırır. Aynı günlerde Maliye Bakanlığı'nın, Türkiye'nin Avrupa'ya yapacağı tarım ve maden ürünleri ihracatını attırmak için ihtiyaç duyduğu makinelerin bedelini ödeyemeyeceğini belirten bir muhtıra hazırlığına girişiği yönünde söylentiler yayılmaya başlar.[309] CHP'ye yakın yayın organları muhtıra haberlerinin söylentiden ibaret olduğunu duyururlarsa da,[310] hükümet, Türkiye'nin Plan dışında bırakılmasının söz konusu olmadığını ispatlama çabalarıyla birlikte** ABD'nin kararı gözden geçirmesini ve Türkiye'nin konuyla ilgili tezlerinin dikkate alınmasını sağlama çabalarına girişir. Hükümetin konu ile ilgili temel tezi, ABD'li uzmanların hesaplarının yanlışlığıdır. Maliye Bakanı, Türki-

* Bu konuda bkz. Marshall Planı ve Türkiye, **Akşam**, 23 Ocak 1948, s. 5. Söz konusu yazıda Paris Konferansı'nda Türkiye üzerine yapılan çalışmanın özeti sunulduktan sonra, Türkiye'ye ait hesapların yanlışlığı şu şekilde ifade ediliyor. "Bu netice, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi yanlış hesaplara dayanmaktadır. Bu yanlışlığı Maliye Bakanlığımız şüphesiz hemen düzeltmeğe teşebbüs edecektir veya etmiştir. Bu gibi hesaplara ve mütalaalara dayanarak Türkiye'yi İsviçre ve Portekiz'e kıyas etmek ve aynı muameleye tabi tutmak, memleketimizin meydanda olan istisnai durumunun takdirinde hataya düşmek olur. Yanlış hesap Bağdat'tan döner derler. Biz de bu ümit içinde neticeyi bekleyeceğiz."

309 "Marshall Planı'na Türkiye'nin İtirazları", **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1948, s. 1,4

310 "Hükümet Kredi İstemek İçin Beynelmilel Banka'ya Müraacata Karar Verdi", **Akşam**, 23 Ocak 1948, s. 1

** Bu konuda CHP'ye yakın bir yayın politikası izleyen Akşam Gazetesi şunları yazıyor: " Bizim, yetkililer nezdinde yaptığımız tahkikata göre, esasen bu şekilde bir haber mevzuubahis olamaz. Bilindiği gibi Kongrede henüz müzakere edilmekte olan Marshall Planı neşredilmiştir. Kongre müzakereleri ise henüz nihayet bulmamıştır. Marshall planına dair kanunda hükümet ve memleket isimleri de bahis mevzuu edilmemiştir. Türkiye'nin hariçte kalıp kalmadığı tarzında şimdiden haberler vermek gülünçtür." Bkz. "Birleşik Amerika, Türkiye'ye Yardım Hissesini Arttıracak", **Akşam**, 21 Ocak 1948, s. 1

ye'nin konu hakkındaki tezlerini, New York Times gazetesine verdiği bir mülakatta şu sözlerle ifade eder:

> 1946 başında Türkiye'nin 241.276.000 dolar olarak tahmin edilen bir altın stoku ve altına kabili tahvil 10.517.000 dolar kıymetinde dövizi mevcuttu. 1947 bidayetinde bu rakamlar sırasile *(sırasıyla)* 237.180.000 ve 2.042.000 dolara düşmüştür. Halen Türkiye'nin 170.118.000 dolar kıymetinde bir altın stoku ve 705.000 dolarlık tahvili kabil dövizi vardır. Bu rakamlardan mart ayından evvel Federal Rezerve Bank'a tediyesi gereken 20 milyon dolar ve milletler arası para sermayesi teşkilatına verilmesi lazım gelen 5 milyon doları tenzil etmek gerekiyor. Böylelikle Türkiye'nin şimdiki para mevcudu kuvvetli döviz olarak 145.823.000 dolara inmiş oluyor.[311]

İsmet İnönü ise ABD Büyükelçisi Wilson'la yaptığı görüşmede, şahsi otoritesini kullanarak ABD makamları nezdinde Türkiye'yi desteklemesi talebinde bulunur ve bunun yapılmaması durumunda Türkiye'nin önüne geçilmez bir krizle karşı karşıya kalacağını belirtir.[312]

Türkiye'nin Marshall Planı'ndan kaynak alamaması, Plan'ın ilan edildiği süreçte olduğu gibi, Demokrat Parti'nin ve çevresindeki basın organlarının hükümete olan eleştirilerini daha gür sesle dile getirmesini sağlayan bir ortam yaratır. Bu dönemde hükümete yönelen eleştiriler sadece Türkiye'nin Plan dışında tutulmasıyla sınırlı kalmaz. Özellikle Demokrat Parti, ortaya çıkan durumda hükümetin geçmişten bugüne uyguladığı politikaların önemli rolü olduğu iddiasıyla birlikte, başta devletçilik olmak üzere, birçok politikayı hedef tahtasına yerleştirir. Örneğin Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, Balıkesir'de düzenlenen bir parti toplantısında, Türkiye'nin Marshall Planı dışında tutulmasında "bugünki iktisadi ve ticari muvazenesizliklerin" rol oynadığını; Türkiye'nin Avrupa kalkınmasından önemli kazançlar sağlayabilmesinin "kararlı bir ticari ve iktisadi program"a sahip olmaya ve "zirai gücümüzü arttıracak vasıtaların" temin edilmesine bağlı olduğunu belirtir. Bayar aynı konuşmada, hükümeti ve Paris Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden diplomatları "Üç çadırlı bir aşiret beyi dahi bu derece sakat iş görmez" sözleriyle eleştirir.[313] Ertesi gün Eskişehir'de yapılan parti toplantısında da, ABD'nin, Türkiye'nin altın stoklarının fazla olduğu yönündeki hesabının yanlış olduğunu ve böyle bir hesaptan dolayı Türkiye'nin Marshall Planı dışında tutulmasının doğru bir karar olamayacağını vurgular. Bayar'a göre Türkiye'nin Marshall Planı'nın dışında kalması, asıl olarak hükümetin öngörüsüzlüğünün eseri olan 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyon kararlarının sonucudur. Hükümetin bu kararla Türkiye'yi serbest dış ticaret rejimine kavuşturma ümidi taşıdığını, ancak kısa bir süre sonra bu hayalin gerçekçi olmadığının anlaşıldığını belirten Bayar, 7 Eylül 1946 devalüasyonunun, ilan edildiği dönemde getirdiği zararların dışında, Türkiye'nin Marshall Planı'nın dışında kalmasında ve altın/döviz sıkıntısı yaşamasında önemli bir rolü olduğunun altını çizer.[314] Böylelikle bir yandan ABD'nin aldığı kararın yanlışlığını vurgular diğer yandan hükümetin geçmişte uyguladığı "yanlış" bir politikanın, "yardım" alamamış bir Türkiye'ye büyük kayıplar verdirdiğini ima ederek hükümete birkaç koldan eleştiri oklarını yöneltir. Demokrat Parti'nin Türkiye'nin Marshall Planı'ndan kaynak alamaması konusunda hükümete yönelttiği diğer eleştiriler de, Paris Konferansı sürecinde yaşanan gelişmelerin kamuoyundan gizlenmesi, hükümetin Konferans'ta verdiği bilgilerin yanlışlığı ve Konferans'a yeterince hazırlık yapılmadan katılmasıdır.*

311 "Marshall Planı'na Türkiye'nin İtirazları", **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1948, s. 1,4

312 age.

313 "Marshall Planı ve Türkiye", **Akşam**, 25 Ocak 48, s. 1,2

314 "Maliye Bakanı Amerikalılara Vaziyetimizi Olduğundan Daha İyi Göstermedik Diyor", **Akşam**, 26 Ocak 1948, s. 1

* Demokrat Parti milletvekillerinden Ahmet Oğuz bu eleştirisini şu şekilde dile getirmiştir: "Öğreniyoruz ki Paris Konferansı'nda Amerika'ya verilen bilgi, iki yıldan beri yaptığımız izahlarla kabili telif değildir. Hükümet, Marshall Planı'nın bu memleket için ne gibi faydalar temin edeceğini maalesef düşünememiştir; gene teessürle ifade etmek lazımdır ki; gafil avlanmıştır. Bunun en bariz misali, bu işte tavzif edilen arkadaşlarım, meslek ve ihtisas bakımından memleketin en güzide elemanları olması gerekirken, fiiliyatta bu noktaya dikkat edilmemiş olmasıdır." "Marshall Yardım Planı ve Türkiye", **Akşam**, 28 Ocak 1948, s. 1,2.

Hükümet ise eleştiriler karşısında, Türkiye'nin Marshall Planı dışında tutulmasının Paris Konferansı'nda alınan bir karar olmadığını ve Konferans'a sunulan bilgilerin doğruluğunu ispatlama çabalarına girişir. Paris Konferansı'nda Türkiye ikinci delegesi olarak bulunan Ali Rıza Türel, Türkiye'nin Plan dışında kalmasının ABD'de verilen ve sebebi bilinmeyen bir karar olduğunu,* Hazine Genel Müdürü Said Ergin ise Konferans'ta verilen bilgilerin doğru olduğunu belirtir.[315] Hükümet sözcüleri sıklıkla, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman alamamasının henüz kesinleşmediğini ve yapılan girişimlerin mutlaka başarıya ulaşacağını vurgulamışsa da, alternatif dış finansman arayışlarına girmeyi ihmal etmezler.**

Bu süreçte dikkat çeken bir başka olgu da, hükümet temsilcilerinin, ABD ile ilişkilerin iyi olduğunu ispatlamaya dönük argümanlara sıkça başvurmasıdır. Örneğin aynı günlerde Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, Türkiye'nin su işlerinde olduğu gibi yol işlerinde de ABD ile işbirliği yapacağını belirten bir demeç verir ve demeç CHP'ye yakın yayın politikası izleyen Akşam gazetesinin manşetinden duyurulur.[316] Benzer şekilde CHP Genel Başkan vekili Hilmi Uran da basına yaptığı bir açıklamada "…Amerikan Büyükelçisinin faaliyetini şükranla anmak isterim. …Amerikan hükümeti meseleyi yeniden ele almış, bizden dokümanlar istemiştir"[317] sözlerini sarf

* Ali Rıza Türel konuyla ilgili olarak verdiği bir demeçte şunları söylemiştir: "Hükümetimizin verdiği cevaplarda, Avrupa kalkınması işine tesirli şekilde yardım edebilmekliğimiz için, zirai ve sınai istihsal sahalarında iptidai madde veya tesis malzemesi olarak nelere ihtiyacımız olduğu tafsilatıyla bildirilmiştir...", "Ali Rıza Türel Yanlış Malumat Verilmemiştir Diyor", **Akşam**, 25 Ocak 1948, s. 1,2.

315 "Hazine U. Müdürünün Dün Verdiği Demeç", **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1948, s. 1,4.

** Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir bu konuda şu sözleri sarf etmiştir: "Marshall planı mucibince kredi suretile yapılacak yardımdan ve beynelmilel imar bankası kredilerinden faydalanmak yolarının hala açık olduğuna kaniim". "Marshallin Yardım Planı ve Türkiye", **Akşam**, 24 Ocak 1948, s. 1,2.

316 "Su ve Yol İşlerinde Amerika İle İşbirliği Yapacağız", **Akşam**, 30 Ocak 1948, s. 1

eder. Ancak hükümetin oldukça sertleşen siyasi atmosferi yumuşatmaya dönük bu çabaları sonuç vermez. Nitekim Demokrat Parti, konuyu, bir soru önergesi vermek suretiyle, TBMM'ye de taşır. Meclis'te konu üzerinde sürdürülen tartışmalar, hemen öncesinde yaşanan gelişmelerin bir uzantısı olsa da, sürecin algılanma biçiminin daha da net görülmesini ve CHP ile DP'nin yeniden yapılanan kapitalist sisteme eklemlenme noktasında kullandıkları söylemlerin benzerliğini ortaya koyması açısından ilgi çekicidir. Demokrat Parti Zonguldak milletvekili Emin Erişirgil'in verdiği soru önergesini yanıtlamak için söz alan Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak "Havadan nem kapan fakat bu keskin hassasiyetlerini, yüklendikleri ağır vazifenin zaruri icabı saydığım muhalefet partisi… bu işi de hükümetin hata hanesine geçiriverdiler. Acele ettiklerine kendilerini inandırabilirsem bahtiyarlık duyacağım"[318] sözleriyle başladığı konuşmasında Paris Konferansı'nın başından itibaren yaşanan gelişmeleri aktarır ve Türkiye'nin Plan'dan kaynak alamayacağının ortaya çıkmasından sonra, durumu tersine çevirmek için birçok girişimde bulunduklarını bildirir.* Sadak konuşmasını şu sözlerle tamamlar:

> …Avrupa'nın kalkınması işbirliğinde Türkiye, yardım vazifesi istiyor. Memleketimiz sekiz yıldır ve hala gelirinin yarısını Milli Müdafaasına harcamak zorundadır. Herkes için, her çeşit kalkınmanın ilk şartı olan sulhü korumak yükünü, bu ağır yükü taşımak yüzünden ekonomisini özlediği gibi geliştirme imkânı bulamayan Türkiye'nin, yardıma hak iddia etmesi çok görülemez (Alkışlar).[319]

Sadak'tan sonra söz alan Emin Erişirgil ise, Sadak'ın verdiği bilgilere dayanarak, Türkiye'nin Plan dışında kalması durumunun kesinleşmemiş olduğunun ve Türkiye'nin konu ile ilgili itirazlarını ABD'nin hoş karşıladığının altını çizer. Erişirgil Türkiye'nin Plan dı-

317 "Muhalefet Partisinin Faaliyetini Gönül Rahatlığı İçinde Müşahede Ediyorum", **Akşam**, 1 Şubat 1948, s. 2

318 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 10, Toplantı 2, 37. Birleşim, 02.02.1948, s. 4

* Söz konusu gelişmeler çalışmanın önceki bölümünde aktarıldığından burada tekrar değinilmeyecektir.

319 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, s. 10

şında tutulması konusunda iki noktada üzüntü duymuştur ve bunlardan ilkini;

> … Amerika Hariciye Bakanı Mr. Marshall bir nutku ile Avrupa kalkınması için, Avrupa Milletlerinin hamle göstermesini talep ettiği zaman ve bu hamlenin neticesi olarak müşterek gayretlere kendilerinin temin edemeyeceği vasıtaları, Amerika'nın temin edemeyeceği vasıtaları temin edeceğini söylediği zaman Türk milleti bunu benimsemiş ve sulha hizmet eden bir tedbir olduğu için alkışlamıştır. Onun için ümidediyorduk ki, kendisi Avrupa kalkınması işine geniş surette iştirak etmeye davet edilsin. Bu işte, Türk vatandaşının gücünün, enerjisinin verimliliğini arttırmak hususunda, Amerika cömertlik göstersin, demeyeyim, hiç olmazsa Amerika milleti realist olsun, bunu bekliyorduk[320]

sözleri ile dile getirir. Erişirgil konuşmasının ilerleyen bölümlerinde ise, Türkiye'nin güvenliğinin sulh için çok önemli olduğunun altını çizer ve Marshall Planı içerisinde yer almanın önemini vurgular:

> Türk milletini… ekonomik bakımdan mukavemetli (güçlü) hale getirmek sulh için lazımdır. Fakat biz Türkler, bunu istemiyoruz. Çünkü bizim karşımızda diyebilirler ki, bu Marshall Planına dâhil değildir. Bizim istediğimiz şey, Avrupa kalkınmasında geniş bir surette vazife almak arzusudur ve biz kendimizi gerek toprak membalarımız bakımından, gerek insan enerjisi, insan gücü bakımından bunu yapabilecek bir halde addediyorduk ve kendimizi buna davet edilmeyi bekliyorduk...[321]

Erişirgil, konuşmasını Sadak'ın sözlerine aşağıdaki biçimde gönderme yaparak tamamlar:

> Dışişleri Bakanımız arkadaşımız dediler ki, Avrupa kalkınmasına iştirak hususunda Türk milletinin hakkı vardır. Ben diyeceğim ki, Türk milletinin Avrupa kalkınmasına geniş mikyasta iştirakinde Amerikan dostlarımız ve Amerikan milletinin de büyük menfaati vardır. Bunu ergeç dostlarımız anlayacaklardır.[322]

320 age., s. 11
321 age., s. 11
322 age., s. 14

Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman sağlayamaması CHP içerisinde de önemli tartışmaların yaşanmasına yol açar. Yukarıda değinilen Meclis görüşmesinden sonra yapılan CHP grup toplantısında şiddetli tartışmalar çıkar, bazı milletvekilleri Dışişleri kadrosunun tasfiye edilmesini ister. Bu tartışmalar üzerine Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak yeni bir teşkilat tasarısı hazırlandığını ve Dışişleri Bakanlığı'nda bazı yetkililerin emekliye sevk edileceğini bildirir.[323]

Konu günlük basında da benzer tartışmalara yol açar. CHP'ye yakın yayın organları, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman sağlayamamasının olumsuzluğunu vurgulamakla birlikte, sıklıkla ABD ile ilişkilerin iyi gittiği temasını işler.* Diğer yayın organları ise, hükümetin, Paris Konferansı'na sunduğu bilgileri kamuoyu ile paylaşmadığı ve Konferans'a hazırlıklı gitmediğini ifade eden yayınlar yapmış/makaleler yayınlarlar. Dolayısıyla ortaya çıkan durumu hükümetin izlediği politikalara bağlarlar.** Söz konusu yayınlarda, kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılanması sürecinde Türkiye'ye biçilen "tarımsal ürün üretiminde uzmanlaşma" rolü sahiplenilmekle birlikte, Türkiye'nin, ABD açısından önemine ve

323 "Gösterilen Kayıtsızlık Acı Bir Lisanla Muaheze Edildi", **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1948, s. 1,4

* Akşam gazetesinde yayınlanan bir haber Ulus gazetesinde yayınlanan bir başmakaleyi şu şekilde aktarmaktadır: "Bu sabahki Ulus gazetesi, Türk-Amerikan işbirliği başlıklı yazısında Dışişleri Bakanımızın da belirttiği gibi Marshall Planı dolayısile hükümetin gerekli teşebbüsler yapmış olduğunu, bu teşebbüslerin nazarı itibare alınabileceğini yetkili Amerikan mahfillerinin kabul ve teyyit etmiş olduklarını kaydetmekte ve Türkiye'nin hak ettiği yardıma kavuşacağı Birleşik Amerika ve dünyanın menfaati olduğu kadar hürriyet ve demokrasi uğrunda işbirliğinin de zaruri bir neticesi addedilmektedir." "Ulus ve Kudret Gazeteleri Ne Diyor", **Akşam**, 4 Ocak 1948, s. 2

** Bu konuda bir örnek için bkz. "Türkiye Yardım Dışında Kalınca Vaziyet Ne Olacak?", Başyazı, **Gece Postası** , 27 Ocak, s.1 "…Bizim cephemize gelince, hükümetin Paris'te vaktile toplanan konferansta meselelerimizi, ihtiyaçlarımızı iyi anlatamadığı muhakkaktır. Eğer, Washington mahfilleri iyice ikna edilmiş olsaydı, herhalde hakkımızda böyle bir karar zuhur etmiyecekti."

ABD'den kaynak al(a)madığı takdirde "Avrupa'nın Kalkınması"na yardım edemeyeceğine ilişkin vurgular da dikkat çeker.[324] Bir diğer ifade ile Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman sağlamasının aynı zamanda ABD'nin çıkarları açısından da gerekli olduğu vurgulanır.[*] Basın tarafından hükümete yöneltilen eleştiriler de, Demokrat Parti muhalefetinde olduğu gibi, sadece Marshall Planı ile sınırlı kalmaz. Marshall Planı vesilesi ile başta devletçilik politikası olmak üzere, hükümetin uyguladığı birçok politika eleştirilir, özel sektöre yeni alanlar açılması gerekliliği vurgulanır.[**]

Türkiye'nin Marshall Planı dışında kalmasının ele alındığı bir diğer yayın organı da, Ticaret ve Sanayi Odalarının yarı resmi, dolayısıyla hükümetin denetiminde olmasından dolayı, bir dernek çatısı altında örgütlenme ihtiyacı duyan ticaret sermayesinin örgütü İstanbul

324 Şu cümleler bu konuda bir örnek oluşturmaktadır: "…halbuki bugünki hal ve manzara ile, Türkiye kendi kendine yeter duruma giremeyeceği gibi, Avrupa'nın yoksul memleketlerine de yardım edemeyecektir. Kömür istihsalimiz, kendi ihtiyaçlarımızı sağlayamazken, nasıl başkasına kömür satabiliriz. Hububat vaziyetimiz keza aynıdır.". "O halde, Türkiye'den Yoksul Avrupa'ya Yardım Beklenmemeli", Başyazı, **Gece Postası**, 29 Ocak 1948, s. 1

* Örneğin: "Türkiye'nin iktisadi kalkınması, refaha kavuşması, satın alma ve yaşayış seviyesinin yükselmesi, bizzat Amerikalıların da lehinedir. …O zaman, Türkiye, Amerika'dan daha fazla mal satın alacaktır. …Ortadoğu'da kuvvetli bir Türkiye'nin bulunması, her şeyden evvel Amerikan menfaati iktizasıdır. Kuvvetli bir Türkiye, Amerikan menfaatlerini elbette ki koruyabilir.". "Türkiye'ye Yardım Amerika'nın Kendi Menfaati İktizasıdır", Başyazı, **Gece Postası**, 25 Ocak 1948, s. 1

** Örneğin: "…bana öyle geliyor ki resmi makamlar, şahsi teşebbüslerin devletle rekabete girişmesini bir türlü doğru bulmuyorlar. …Herhalde iktisadi manada devletçiliğimizin bir hududunu çizmek, bizzat memleket kalkınması için zaruri ve elzemdir. Devlet hususi teşebbüs ve sermayeden çekinmemeli,"bilakis, kendi işletme bünyesini ıslah tarafını iltizam eylemelidir. Hususi teşebbüs ve sermaye sahasında mali emniyet olmazsa, kimse, umumi memleket kalkınmasına katılmaz, parasını meçhul bir akıbete atmaz. Hususi sermayenin ve devletin yapacağı işler ayrılmalı, arada lüzumsuz bir rekabet mevzuubahis olmamalıdır." "Hususi Teşebbüslerin Yeni İş Sahaları Vücuda Getirmeleri Teşvik Olunmalıdır", Başyazı, **Gece Postası,** 8 Mart 48, s. 1

Tüccar Derneği'nin yayın organı Türkiye İktisat Mecmuasıdır. Ancak, derginin ABD yardımlarını dosya konusu olarak ele alan 2. sayısında, genel olarak dış yardım olgusu özel olarak Marshall Planı yukarıda değinilen tartışmalardan farklı bir biçimde ele alınır. Bu fark, dergide Marshall Planı ile ilgili yazıların ortak bir noktaya vurgu yapmasından kaynaklanır. Bu ortak nokta ise, Türkiye'nin yabancı sermayeye ihtiyacı olduğunu kabul etmekle birlikte, bu ihtiyacın "dış yardım" ya da Marshall Planı'yla sağlanmasının gerekmediğinin, Türkiye'ye yatırım yapmasını sağlayacak siyasi ve ekonomik koşulların yaratılmasıyla birlikte yabancı sermayenin kendiliğinden geleceğinin vurgulanmasıdır. Dergide devletçiliğin yeniden yapılandırılması ve özel sektörün sermaye birikimini güçlendirecek politikaların hayata geçirilmesi de bu perspektifle ele alınır. Yukarıda değinilen tema ilk olarak "Amerikan Yardım"ı başlıklı sunuş yazısında işlenir. Söz konusu yazıda, Türkiye'nin dış yardımlardan faydalanması gerektiğinin altı çizilir, bunun tek yolunun, "Avrupa'nın yeniden kalkındırılması" amacını taşıyan Marshall Planı olmadığı belirtilir ve Türkiye'nin dış yardımlardan faydalanmak için yapması gerekenler ifade edilir:

> Şüphe yok ki memleketimiz… kalkınma işini tamamlamak için dış yardımlardan istifa etmelidir. Fakat bunu normal yoldan, sermayeye ve işe güven vererek yapma yolu daima açıktır. Marşal yardımına gelince, bu daha ziyade harpten zarar gören memleketlere aittir. Bizim için böyle bir yardım şu veya bu sebeple yapılamazsa, adeta mahvolurmuşuz gibi bir zihniyete saplanmak, ne yapıp yapıp Amerika'nın bize yardım etmesini istemek, kanaatimizce hatadır ve milli izzeti nefsimizi rencide eder.[325]

Dergide aynı yöne vurgu yapan bir diğer yazı da, Hazım Atıf Kuyucak imzasını taşımaktadır. Kuyucak'a göre 19. yüzyıldan itibaren Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin kapitülasyon vb. taleplerde bulunması, "kendine yeterlilik siyaseti"ni gündeme getirmiş, bu siyaset ise kalkınmayı engellemiştir. Çünkü yalnızca milli sermayeye dayanarak sermaye birikimi sağlamak mümkün değildir ve ya-

325 "Amerikan Yardımı", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 2, (Şubat 1948), s. 6

bancı sermaye "emniyet ve istikrar"ın olmadığı yerden her zaman kaçacaktır. Kuyucak'a göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sermaye ihraç etme olanağı olan tek ülke ABD'dir, ancak oradan gelecek sermayenin illa dış yardım olarak gelmesi gerekmemektedir, hatta dış yardım yoluyla gelecek sermaye denetimi de kapsayacağından sakıncalıdır. Sermaye sağlanabilecek bir diğer kaynak da Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'dır. Ancak söz konusu kuruluş hem özel sektörün faaliyette bulunacağı alanlara yatırım yapmamakta hem de faiz karşılığı kredi vermektedir. Dolayısıyla bir takım dezavantajlar taşımaktadır.[326] Bunun için Türkiye'nin dış yardımlara ya da uluslararası kurumlara gereksinim duymadan yabancı sermaye çekebilmesi gerekmektedir ve bunun ilk koşulu devletçilik politikasını gözden geçirmektir:

> Devletçiliği idarede ana prensip olarak kabul eden bir memlekete girecek sermaye, her şeyden evvel çalışacağı sahanın devlet rekabetine maruz kalıp kalmayacağını ve ilerde devletin yerleşmiş ve gelişmiş bir faaliyet sahasına el koyup koymayacağını bilmek ister. Bu sebeple hususi sermayeyi celp için ilk yapılacak iş devletin iktisadi politikasını ve memleketin iktisadi gelişme planını açıklamak olacaktır.[327]

Ancak Kuyucak'a göre, devletçiliğin sınırlarının belirlenmesi ya da devletin özel faaliyet alanlarına el koymayacağı garantisi vermesi yeterli değildir, çünkü yasal mevzuat değişmeden özel sektöre serbestlik tanımak bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla yabancı sermayenin gelmesi için yerine getirilmesi gereken ikinci kural, yasal mevzuatta kapsamlı değişiklikler yapmaktır. Kuyucak bu konudaki görüşlerini "…sermaye bilhassa mali kanunlarla, vergilerle, gümrük resimleriyle ve bunların tatbik şekilleriyle ilgilidir. Hâlbuki bizde bu sahada yapılacak daha birçok iş vardır"[328] sözleriyle ortaya koyar. Ayrıca sermayenin kârlarını yurtdışına transfer etmesine olanak veren ve yabancıların ikametleri ile ilgili düzenlemelerin de önemli olduğunun altını çizer. Kuyucak'ın bu dönemde ticaret sermayesi için önemli bir konu olarak değerlendirilebilecek olan bir başka noktayı, yabancı sermaye ile ortaklık ilişkileri geliştirilmesi konusunu da "memlekette herhangi bir sahada ecnebi sermaye ile çalışmağa hazır yerli müteşebbislere hariçte sermaye bulma hususunda gösterecekleri faaliyetler için azami kolaylıklar gösterilmelidir"[329] sözleriyle vurgular.

Derginin aynı sayısında M. R. Eralp imzasıyla yayımlanmış olan bir başka makale ise, konuya daha farklı bir açıdan yaklaşmakla birlikte, Kuyucak ile aynı noktaya varır. "Marşal Planı'ndan Türkiye'nin hariç bırakıldığı haberi, adeta bizde bir ümitsizlik havası uyandırmış gibi oldu"[330] ifadesiyle Türkiye'nin Marshall Planı'na alınmaması konusunda hükümete yöneltilen eleştirileri abartılı bulduğunu vurgulayan Eralp, Türkiye'nin Plan kapsamına alınmamasının yarattığı "ümitsizlik havası"nın gereksiz olduğunu n altını çizer. Eralp'e göre, savaştan zarar gören Avrupa'nın yeniden imarını sağlamak amacıyla gündeme gelen Marshall Planı ile ABD'nin kendi çıkarları açısından dünyaya yapmak zorunda olduğu yardımları birbirinden ayırmak gerekmektedir.[331] Ayrıca, Türkiye'nin Marshall Planı'nın dışında kalması önemli değildir; çünkü asıl önemli ve sorun yaratacak olan Türkiye'nin, ABD'nin dünyaya yapmak zorunda olduğu yardımların dışında kalmasıdır. Eralp Marshall Planı kapsamında yapılacak yardımlar ile ABD tarafından diğer ülkelere yapılacak olan yardımlar arasındaki farkı şu şekilde ifade eder:

> Bizim gibi Amerika'dan çok uzak olan ve şark sayılan memleketlerde Amerika'nın yardım işinin eşe dosta, uzak yakın akrabalara, fakir fukaraya yapılan yardımlar mahiyetinde telakki edilmesi belki mümkündür… Hâlbuki Amerika'nın kendisini bütün dünyaya yapmaya mecbur tanıdığı yardımın mahiyeti geçim darlığı içinde bulunan Avrupa halkına yapılacak acil yardım dışında kalan kısmı,

326 Hazım Atıf Kuyucak, "Mühim Bir Davamız Ecnebi Sermayeden İstifade Meselesi", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 2, (Şubat 49), s. 7–9

327 Hazım Atıf Kuyucak, **"Mühim Bir Davamız Ecnebi Sermayeden İstifade Meselesi"**, s. 8

328 age., s. 8

329 age., s.9

330 M. R. Eralp, "Amerika Dünyaya Yardıma Borçludur", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 2, (Şubat 48) s. 48–53

331 age., s. 48

bu değildir. O, yarın ki mevcudiyetini koruyabilmek için kendisinin çok zengin, bütün dünyanın da derece derece fakir olması durumunun değişmesini, fakat bu değişikliğin Amerika'yı fakirliğe götürmek şeklinde değil, dünya seviyesini yükseltmek suretiyle olmasını istemektedir.[332]

Eralp'e göre bu durumun nedeni, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin üretim gücünün oldukça yüksek bir aşamaya ulaşmasıdır. Ancak ABD on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan Avrupa emperyalizminin dünya üzerinde yarattığı sorunlardan büyük ölçüde ders almış ve söz konusu dönemde dünyanın büyük bir kısmının fakirleşmesi karşısında azınlığı oluşturan ülkelerin gittikçe zenginleşmesinin yarattığı sonuçları iyi analiz etmiştir. Dolayısıyla;

… kendi istikbali bakımından meseleyi on dokuzuncu asır emperyalistleri gibi mütalaa etmemeye başlamıştır. Geçen asrın zihniyeti, kapitalist sanayi memleketlerinin refahını başka, bunun dışındaki âlemin sefaletini ve fakrını başka ölçülerle mütalaa etmekte idi. Şimdi Amerika bu zihniyetin yıkılmasına çalışıyor. Onun için bütün dünyaya yardım etmek istiyor. Fakat mühim olan nokta, Amerika'nın bu yardımı, diğer memleketlerin istihsallerinin çoğalması ve kalkınmalarının kolaylaşması için yapmak istemesidir.[333]

Ancak Eralp'e göre ABD'nin dünyaya yardım etmek istemesi yalnızca yukarıda değinilen olgularla ilintili değildir. ABD dünyaya yardım etmek istemektedir çünkü yüksek üretimini emebilecek pazarlara ihtiyaç duymaktadır ya da ihracat yapma zorunluluğu ile karşı karşıyadır.[334] İşsizlik ve krizlerle ancak bu sayede başa çıkabilecektir. Nasıl ki ABD ihracat yapmaya muhtaçsa Türkiye de kalkınmasını sağlamak için ABD sermayesini çekmeye muhtaçtır. Ancak bunun da belirli şartları vardır:

…iktisat ve istihsal politikamızda radikal bir değişiklik yapar, memlekette iş ve sermaye emniyetini kurar ve nihayet şartlarımıza göre dünya ölçüsünde rantabl olan istihsaller üzerinde kuvvetimizi toplarsak, bizim şimdi ayaklarına giderek istediğimiz, fakat bulamadığımız kredinin o zaman ayaklarımıza geleceğine ve… Bunları seçip dilediğimizi alacağımıza şüphe etmiyorum.[335]

Yukarıda ele alındığı üzere, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman sağlayamamış olması, kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılandığı bir dönemde, sürece uluslararası işbölümü çerçevesinde, ticaret sermayesinin birikim olanaklarını güçlendirecek biçimde eklemlenmek isteyen çevrelerin iktidara sert eleştiriler yöneltmesine ve uygulanan iktisat politikalarının meşruiyet zeminini sarsmayı hedefleyen yayınlar yapılmasına yol açar. Türkiye İktisat Mecmuası etrafında toplanan yazarlar ise, süreci Marshall Planı özelinde ele almaktansa, daha geniş bir perspektiften tartışmaya açmayı tercih ederler. Böylelikle, Türkiye'nin, Marshall Planı'nın ortaya çıktığı konjonktürün gerektirdiği düzenlemeleri hayata geçirmesi gerektiği tezini işleyerek farklı bir basınç dalgası oluştururlar.

Dönemin koşulları dikkate alındığında, toplumsal alanda karşılığını bulan bu eleştiriler, CHP'yi, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman almasını sağlayacak çabalara girişmeye iter. Bu çabalardan ilki, yeni bir kalkınma planının çalışmalarına başlamak olur. Hükümet, söz konusu planın finansmanının büyük ölçüde Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan sağlanacağını duyurmuşsa da, planla gerçekleşmesi tasarlanan hedefler, bu süreçte uluslararası işbölümünde Türkiye'ye biçilen rolle ve bu rolün mevcut hükümet tarafından yerine getirilemediği noktasından hareketle hükümete sert eleştiriler yönelten ticaret sermayesinin yönelimleri ile örtüşür.* Bunun dışında, hükümet, Marshall Planı'ndan finansman sağlayabilmek amacıyla birçok diplomatik girişimde bulunur, her fırsatta, Türkiye'nin de diğer Avrupa ülkeleri gibi yardıma ihtiyacı bulunduğunu

332 age., s. 49
333 age., s. 50
334 age., s 50

335 age., s. 52

* Yeni planın özellikleri şu şekilde ifade edilmiştir: "…Hükümetin, kömür havzasının esaslı ıslahı, ziraat istihsallerinin arttırılması, makineleştirilmesi, su ve elektrik enerjileri tesisi için hazırladığı projelerin, bugünlerde Amerikan beynelmilel bankaya gönderileceği ve oradan geniş kredi isteneceği haber alınmıştır. Bu iktisadi kalkınmanın kısa zamanda memleket hayatını değiştirecek ehemmiyette olduğu söylenmektedir.". "Geniş Bir İktisadi Kalkınma Planı Hazırlanıyor", **Akşam**, 17 Ocak 1948, s. 1

ispatlama kaygısıyla birlikte, "Avrupa Kalkınmasını" desteklemek için elinden geleni yapacağının altını çizer. Örneğin 15 Mart 1948'de toplanan Paris Konferansı'na Türkiye'yi temsilen katılan Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın, Konferans'ın açılışında yaptığı konuşma bu konuda bir örnek oluşturmaktadır. Sadak konuşmasında ilk olarak Konferans'a katılan ülkelerin, ABD'ye minnettarlığını ifade etmek ve Avrupa'nın kalkınması için her şeyin yapılıp yapılamadığını sorgulamak gibi iki görevle karşı karşıya olduğunu vurgular. Elbette ki bu ifade ile kastedilen Türkiye'nin Plan dışında bırakılmasıdır. Konuşmasının devamında, Türkiye'nin "Avrupa kalkınmasına" yardımcı olmak için elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğunu belirten Sadak, sözlerini "Türkiye'nin iktisadi ihtiyaçları ve imkânlarının, daha derin bir tetkike tabii tutulması" temennisi ile bitirir.[336]

Hükümet, Paris Konferansı'nda gerçekleştirdiği girişimlerle büyük ölçüde amacına ulaşır. Yani ABD'li yetkililere Türkiye'nin de "yardım"a ihtiyacı olduğunu kabul ettirir. Paris Konferansı'nın sona ermesine yakın günlerde, DP milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in konuyla ilgili soru önergesini yanıtlayan Necmeddin Sadak, Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye de "yardım" yapılacağını "…memleketimizin de ciddi yardıma ihtiyacı olduğunu kabul eden Birleşik Devletler Hükümetine huzurunuzda teşekkür etmeyi vazife bilirim" sözleriyle ifade eder.[337] Bu durum, söz konusu dönemde DP karşısında zor günler yaşayan CHP'ye, kendisine dönük eleştirileri toptan yanıtlama olanağı yaratır. Nitekim Sadak aynı konuşmasında, hükümetin girişimleri ve uyguladığı politikalar sayesinde Türkiye'nin gerek Avrupa ülkeleri gerekse ABD tarafından itibarı artan bir ülke olarak gördüğünü vurguladıktan sonra bu durumu Türkiye'nin dışarıya karşı dürüst, içeride ise istikrarlı olmasına bağlar.[338] Böylelikle CHP iktidarının, kapitalist sistemin yeniden yapılanması sürecine, Türkiye'yi entegre etmekte önemli bir başarı gösterdiğini ortaya koyar. Bu gelişmeler sonrasında Türkiye kömür ve

336 Paris Konferansı Görüşmelere Başladı", **Akşam**, 16 Mart 1948, s. 1,2
337 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 2, Toplantı 2, 48. Birleşim, 16.04.1948, s. 44
338 age., s. 46

tarımsal ürün üretiminin artmasını öngören bir proje hazırlar. Söz konusu projelerin ABD tarafından onaylanmasıyla birlikte, Türkiye'ye bir yıl için on milyon dolarlık kredi verilmesi kabul edilir.

Türkiye'nin Yardım Alan Ülkeler Arasına Katılma Süreci ve Tepkiler

Türkiye, ABD ile imzaladığı 4 Temmuz 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Anlaşma) ile Marshall Planı'ndan "kredi" alan ülkeler arasına katılır. ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Anlaşma'nın imzalanması sonrasında yayınladığı mesajında, Plan'ın kısa bir tarihçesine değindikten sonra, "…iki taraflı anlaşmalar iştirak eden memleketlerle Birleşik Amerika'nın karşılıklı gayelerini tayin etmekte ve Amerikan yardımının Avrupa'nın gayretlerini tamamlamasını sağlayacak münasebetleri kurmaktadır"[339] sözlerini sarf eder. Türkiye de, Marshall Planı'ndaki konumunu da ifade eden bu mesaja, Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak tarafından okunan bir mesajla yanıt verir. Sadak mesajında ilk olarak Türkiye'nin, milletler arası davalara daima sadık bulunduğunu, Avrupa'nın iktisadi kalkınmasında, "emsaline tesadüf edilemez" bir eser olarak tanımladığı Avrupa konvansiyonunu tereddütsüz imzaladığını ve Türkiye'ye yapılacak yardımların günden güne artmasından bahtiyarlık duyduğunu belirtir.[340] Sadak'ın mesajı, dönemin iktidarı tarafından Marshall Planı'a dâhil olmanın ve ABD ile işbirliği yapmanın önemsenme derecesini açık bir biçimde ortaya koyan şu sözlerle devam eder:

> …Bu ehemmiyetli vesikaya imzamı koyarken Türk Milletinin büyük Amerikan milletine karşı duyduğu şükran hislerine tercüman olmağı ve Türkiye'ye yapılacak olan ve yapılmadıkça kalkınma programının tahakkukuna ve iştirak eden diğer memleketlere karşı girişilmiş olan taahhütlerinin yerine getirilmesine imkân bulunmayan bu yardıma Türkiye'nin bağladığı bu ümitleri burada tebarüz ettirmeyi bir vazife telakki ederim.[341]

339 İktisadi İşbirliği Anlaşması İmzalandı, **Ulus**, 5 Temmuz 1948, s. 1,3
340 age.
341 age.

Anlaşma, köşe yazarlarının gündeminde de yer işgal eder. Örneğin 7 Temmuz 1948 tarihli Ulus Gazetesi'nde Yavuz Abadan Unat imzasıyla yayımlanan başyazıda ABD ile yapılan işbirliğinin hedefine ulaşmasının yardımların devam etmesine bağlı olduğu belirtilir.[342] Aynı gazetede Sabah Can imzasıyla yayınlanan makalede de Türkiye'nin Marshall Planı'ndan kredi almasının Avrupa'ya ve Türkiye'ye sağlayacağı faydalara değinilir. "Bu ayın dördüncü günü Türkiye Dışişleri Bakanlığı pek nadir rastladığı bir hadiseyi kutlamakla şereflendi"[343] ifadesiyle başlayan yazıda önce "emsalsiz bir şans ve büyük bir fazilet eseri" olarak tanımlanan Marshall Planı'nın ortaya çıktığı konjonktür ele alınır sonra da, Türkiye'nin Marshall Planı ve kapitalist sistem içerisinde oynayacağı rolden duyulan mutluluk dilegetirilir:

> Allaha şükrederek düşünebileceğimiz farklar şunlardır ki evvela istihsal memleketi Türkiye, bu yardımlarla artacak mahsulünün mühim kısmını 15 Avrupa memleketine aktararak onların refahını temin için çalışacak, bu arada kendisine kalan nispi bir miktarla Türkiye'de hayat pahalılığı denen belayı yenecektir… Çünkü biz büyük müttefikimiz İngiltere'den sonra veya onunla bir hizada ancak Amerika'dan, menfaat ummadan dostluk güden bir politika görebildik. Hatta komünist serhaddinde *(serhat: sınır)* müstahkem *(sağlamlaştırılmış)* bir kale olan Türkiye'nin muhtaç olduğu yardımları yapmak lüzumunu ancak Amerikan stratejisi fark edebildi. Bunların Türk milleti için kıymeti ölçüsüzdür ve karşılığını icabında kanı pahasına her zaman görecektir…[344]

8 Temmuz 1948 tarihinde çıkarılan 5253 No'lu yasa ile TBMM'de onaylanan Anlaşma, DP ve CHP arasındaki gerilimin bir süre için de olsa ortadan kalkmasına yol açar. Bu durumu ortaya çıkaran faktör ise, Türkiye'nin kapitalist sistemin yeniden yapılanması sürecinde, askerî üs olmanın ötesinde bir yer edindiğinin resmi belgesi olma niteliği taşıyan Anlaşma'nın, her iki parti ve temsil ettiği sınıflar açısından önemli kazanımlar sağlamasıdır. Anlaşma, iç politikada CHP'yi, ABD yardımlarından faydalanmayı ve Cumhuriyet ideolojisinin temel düsturlarından olan "muasır medeniyetler" ile daha da yakınlaşmayı sağlayan parti konumuna taşırken; Demokrat Parti'yi ise "resmen", temsil ettiği sınıfların (ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri) birikim olanaklarını güçlendirecek ve uluslararası sermaye ile eklemlenmesini sağlayacak bir atmosfere kavuşturur. Kaldı ki henüz Anlaşma imzalanmadan bu sürecin meyveleri alınır ve Türkiye Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) toplantılarında bir Tütün Komisyonu kurulmasına öncülük eder.[345] Bunun yanında Türkiye, ABD işgali altındaki bölgelerde Türk tütünlerinin satışına sınırlama getirilmemesi talebinde bulunur.[346] Bahsedilen bu olgular her iki partinin de anlaşmayı coşkuyla karşılamasına, daha da ötesi iki partinin ABD'ye "şükran sunmada" adeta yarışa girmesine yol açar. Söz konusu yarışın en önde gidenlerinden birisi de CHP Milletvekillerinden Fazıl Ahmet Aykaç'tır. Aykaç TBMM'de Anlaşma'nın onaylandığı oturumda yaptığı konuşmada önce, "…insanın en geniş saygı duyguları ile hatırladığı ilk isim Amerikalı dostlarımız değil midir? Askerî, siyasi, iktisadi ve mali yardımlarını Niyagara şelalesi halinde dünyaya akıtarak, bizim memleketimizde de kendine, en güvenilir kardeşini bularak…" sözleriyle ABD'yi selamlar. Sonra da, Türkiye'nin dostları hakkında fazla konuş(a)madığı için diğer milletvekillerinden özür diler ve konuşmasını "hakiki âşık muhabbetten çok bahsetmez"[347] sözü ile tamamlar. Aykaç'ın sözleri milletvekillerinden yoğun alkış alır. Aynı oturumda konu ile ilgili söz alan Demokrat Parti milletvekilleri ise, ABD ile ilgili benzer ifadeler kullanmakla birlikte, daha çok Marshall Planı'nın Türkiye'nin üretimi ve ihracatı üzerinde yaratacağı etki üzerinde dururlar. Örneğin Bursa Milletvekili Fahri Bük, Necmeddin Sadak'a hükümetin tütünlerini satamayan tüccarların durumu ile ilgili bir planı olup olmadığı sorusunu yöneltir. Eskişehir Mil-

342 Yavuz Abadan Unat, Türk Amerikan İşbirliği, **Ulus**, 7 Temmuz 1948, s. 1,2
343 Sabah Can, Amerikan Türk İrtibatları, **Ulus**, 7 Temmuz 1948, s. 3
344 age.

345 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 12, Toplantı 2, 85. Birleşim, 8.7.1948, s. 998–1005
346 age.
347 age., s. 1001

letvekili Ahmet Oğuz ise, Türkiye'nin, "ahitlere (antlaşma) ve akitlere sadık kalan bir millet olarak"[348] yardım almasa da, insanlık çıkarına olan her işte olduğu gibi bu işte de kendisini ortaya atacağı belirtir. Ahmet Oğuz sözlerini "Türkiye… öyle bir memleket ki, tabii kaynaklarının belki de yüzde on beşi istismar edilmemektedir. Yeraltı, yer üstü iktisadi ve zirai imkânları baştanbaşa bize iktisadi imkânlar vermektedir"[349] ifadesiyle sürdürerek sürece ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin penceresinden baktığını ortaya koyar.

Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmış olması, TBMM'de ve basında sevinçle karşılanmışsa da, ilerleyen günlerde bu sevincin yerini, Marshall Planı'ndan Türkiye'ye verilen kredi miktarının düşüklüğüne yapılan vurgular yer alır. Hatta kimi yazarlar yalnızca on milyon dolarlık bir kredi için yükümlülük altına girmenin Türkiye'ye önemli külfet getireceğini kaygısını dile getirirler. Örneğin Ulus Gazetesi yazarlarından Esat Tekeli konuyla ilgili olarak şunları yazar:

> On milyon dolar yani 28 milyon Türk liralık ufak bir kredi için Birleşik Amerika ile karşılıklı anlaşma imza etmek ve yüz milyonlarca kredi alan memleketlerin arasına katılarak, alınan paranın kullanılması tarzı hakkında bilgi vermek vesaire şeklinde az çok kayıtlayıcı hükümleri kabul etmek, hem milyarlarla oynayan Birleşik Amerika gibi kudretli bir memleket için hem de mali imkânları mahdut olmakla beraber derdine deva olacak bir yardımla karşılaşmayan Türkiye için külfet teşkil edeceği bile düşünülebilir… Bunun için Türk halkı da Marshall yardımından Türkiye'ye düşen payın ileride bu memleketin ihtiyaçları ile mütenasip bir hadde çıkarılacağı ümidine bel bağlıyarak yeni anlaşmayı gene memnunluk ve şükranla karşılayacaktır.[350]

Görüldüğü gibi Tekeli'nin itirazı (benzer kaygıları dile getiren diğer yazarlarda olduğu gibi) Marshall Planı'nın kendisine ya da bir ülkenin aldığı kaynakları kullandığı alanlar konusunda bilgi vermek

348 age., s. 1002
349 age., s. 1002
350 Esat Tekeli, Marshall Planı Millet Meclisi'nde, **Ulus**, 8 Temmuz 1948, s.2.

zorunda bırakılmasına değil, ABD gibi oldukça geniş ekonomik olanaklara sahip bir ülkenin Türkiye'ye reva gördüğü kredi miktarınadır. Dolayısıyla Tekeli, alınacak paranın bu zahmete değecek bir miktar olması durumunda, tüm külfetlere katlanılabileceğini ima eder. Ayrıca Tekeli'ye göre her şeye rağmen Anlaşma'nın imzalanması memnunluk ve şükran vericidir.

Kamuoyunun Marshall Planı'ndan Türkiye'ye verilen kredi miktarının düşüklüğü konusunda duyduğu rahatsızlık hükümeti bu defa kredi miktarını arttırma yönünde girişimlerde bulunmaya iter. Bu girişimler sonrasında ABD Türkiye'ye verilecek on milyon dolarlık kredinin ilk üç ay için (ilk devre olan on beş aylık sürenin ilk üç ayı) söz konusu olduğunu bildirir ve Türkiye'nin kalan on iki ay için talep ettiği kredi tutarını kapsayan bir proje hazırlamasını ister. Bunun üzerine hükümet, tarım makineleri, maden makineleri, kömür üretiminde ve ulaştırma işlerinden kullanılacak makineler satın almak amacıyla seksen beş milyon dolar kredi talep edildiğini bildiren bir proje hazırlar.[351] İlk üç ay için alınacak on milyon doların da yedi milyon dolarıyla tarım makineleri, üç milyon dolarıyla madencilik makineleri siparişi verilmesi kararlaştırılır.[352]

Ekonomik İşbirliği Anlaşması

Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nda dikkat çeken ilk nokta, her şeyden önce "dış yardım" kapsamına alınan ülkeler için anti-komünist bir düzenlemeler bütününü işaret etmesidir. Örneğin Anlaşma'nın giriş kısmında Avrupa memleketlerinde "ferdi hürriyet prensiplerini", "hür müesseseleri" ve "hakiki istiklali" sürekli kılabilmenin, sağlam bir ekonomiye; sağlam bir ekonominin ise, para değerinin korunması, dış ticaret engellerinin kaldırılması, üretimin arttırılması gibi koşullara bağlı olduğu vurgulanır.[353] Bu noktada söz konu-

351 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Cilt 12, s. 998–1005
352 age.
353 Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında 4 Temmuz 1948 Tarihinde İmzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Eki İle Aynı Tarihte Teati Edilen Mektupların Onanması Hakkında Kanun, **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 30, 1948–1949, s. 1279–1293

su dönemde "ferdi hürriyet", "hür müessese", "hakiki istiklal" gibi kavramların, sosyalist ülkeler ile mesafe oluşturmak için kullanıldığını hatırlatmak gerekiyor. Öte yandan aynı ifade, öne sürülen ekonomik hedeflere, bir dizi bağlayıcı iktisat politikası aracılığı ile ulaşılmaya çalışıldığını da göstermektedir ki, bu durum Plan kapsamında aktarılan kaynakların ilgili ülke tarafından serbestçe kullanılamayacağının işaretlerini verir niteliktedir. Kaldı ki Anlaşma'da Türkiye Cumhuriyeti tarafından talep edilen "yardım"ların, ABD tarafından, "bütün kayıt, şart ve nihayet verme" hakkına sahip olarak temin edileceğini belirten bir madde de yer alır (Madde I).[354] Öte yandan Plan kapsamında aktarılan kaynaklarla birlikte ülkenin tasarrufundaki kaynakların, hükümet tarafından hazırlanan projelere uygun kullanımı için tedbir alınması gerektiği de vurgulanır (Madde II). Ancak bu ifade ile yalnızca Türkiye'nin coğrafi sınırları içinde bulunan "kaynaklar" kastedilmez, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait olup ABD ya da "ABD'ye ait ülkeler/topraklar" dâhilinde bulunan kazançlar da ülkenin tasarrufu altında olan "kaynaklar" olarak gösterilir.[355] Dolayısıyla Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile yalnızca Marshall Planı kapsamında sağlanan malların/paranın değil mevcut kaynakların kullanımı da belirli şartlara bağlanır. Burada "kaynakların hükümet tarafından hazırlanan projelere uygun kullanılması" ifadesine ayrıca dikkat çekmek ve bu konuda bir hatırlatma yapmak gerekiyor. Çalışmanın önceki kısımlarında ifade edildiği üzere Marshall Planı'nın uygulanmasında Plan kapsamındaki ülke hükümetleri tarafından hazırlanan yatırım/kalkınma projeleri önce Marshall Planı'nın eşgüdüm örgütü olan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın (OEEC) kontrolünden geçer. OEEC tarafından onaylanan yatırım projeleri de, Marshall Planı'nın merkezi denetim ve yürütme örgütü olarak da tanımlanan ve tamamen ABD tarafından yönlendirilen İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın (ECA) kontrolünden geçer ve nihai kararı bu kurum verir. Dolayısıyla "kaynakların hükümetlerin hazırlayacağı projelere göre kullanılacağı" söylemi, ABD'nin aktarılan kaynakların kullanımına ilişkin belirleyiciliğinin üstünü örten bir

354 agm.
355 agm.

anlatım oluşturur. Bu durum da göstermektedir ki "yardım" ve "işbirliği" diye anılan ve böylelikle eşitler arası bir ilişkiymişçesine sunulan süreç, başından itibaren tüm inisiyatifin ABD'de olacağı biçimde kurgulanır. Anlaşma'da özellikle gıda ve kömür üretiminde dış ticareti serbestleştirmenin gerekliliği de vurgulanır. Böylelikle, bir yandan uluslararasılaşmış sermayenin gereksinimlerini karşılayan bir düzenlemenin hayata geçirilmesi, diğer yandan da Batı Avrupa'nın antikomünist bir temelde ve kapitalist sermaye birikiminin uluslararası ölçekte sürdürülebilirliğini sağlayacak mekanizmaların oluşturulması suretiyle yeniden yapılandırılması sürecine, Türkiye'nin gıda maddeleri/hammadde tedarikçisi olarak eklemlenmesi güvence altına alınır. Ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan raporlar gösterecektir ki, amaç Türkiye'nin hep bu pozisyonda kalması değildir. Anlaşmada yer alan bir başka hüküm de yardım adı altında verilecek malların korunması, "gayrı meşru veya uygunsuz pazarlara veya ticaret kanunlarına sapmasının önlenmesi" amacıyla tedbir alınması gerekliliğidir (Anlaşma Ek-Madde 2).[356] Böylelikle buraya kadar belirtilenlerin dışında, Türkiye'nin dış ticaret politikaları ve uluslararası ilişkilerinin de çerçevesi belirlenir.

Anlaşma'da özel sektörün gelişimi ile ilgili hükümlere de yer verilir. Konuyla ilgili hükümler, söz konusu dönemde Türkiye'de sermaye birikim sürecinde başat konumda olmakla birlikte politik süreçlerde aynı ölçüde söz sahibi olamayan kesimlerin (ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin) talepleri ile örtüşür biçimde ifade edilir. Bu hükümlerden ilki hükümete, özel sektörün sermaye birikim sürecini zaafa uğratacak politikalar uygulamasını engelleme amacını güden kısıtlamalar getirilmesidir. Örneğin, Anlaşma'da devlet teşebbüsleri ile özel sektör arasındaki rekabeti kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılması gerekliliği vurgulanır (Madde II). Benzer şekilde Anlaşma'nın ekinde de, hükümetin herhangi bir maddenin alımında, satımında, kiralamasında fiyat, kayıt ve şartları belirlememesi; özel sektörü herhangi bir piyasadan dışlamaması, sınırlamaması, farklı işlemlere tabii tutmaması; üretim kısıtlamalarına gitmemesi gerektiği

356 agm.

ifade edilir (Anlaşma Ek- Madde 3).[357] Bu hükümler göstermektedir ki, Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın, dolayısıyla Marshall Planı'nın önemli hedeflerinden birisi, özel sektörün sermaye birikim sürecini hızlandırmak suretiyle kapitalist ilişkilerin derinleşmesini sağlamaktır. Bu durum da göstermektedir ki, devletçiliğin ters yüz edilmesi sürecini DP iktidarından çok önceleri, yani CHP henüz iktidardayken başlar. Burada devletçiliğin ters yüz edilmesi kavramı özellikle kullanılmaktadır. Çünkü gene aşağıda ele alınacak raporlar gösterecektir ki, devletçilik olarak tanımlanan uygulamalar bütünü, bu Anlaşma imzalandıktan sonra da varlığını korur; ancak eskisinden farklı olarak sermaye birikim sürecinin özel sektör eliyle sürdürülmesini sağlamak, dolayısıyla özel sektörün gereksinim duyduğu altyapının yaratılmasını sağlamak amacıyla. Kaldı ki, Türkiye İktisat Mecmuası'ndan aktarılan yazılarda görüldüğü gibi ve ileride yeniden görüleceği gibi, özellikle DP içerisinde örgütlenmiş ticaret sermayesinin temel talebi de devletçilik politikalarının bu yönde düzenlenmesidir.[358]

Anlaşma'yla ABD'nin ihtiyaç duyduğu maddelerin temini de garanti altına alınır. Örneğin bu tür maddelerin ABD'ye ihracatını olumsuz etkileyen tüm engellerin kaldırılması şartı getirilir ve ABD'nin söz konusu maddeleri talep etmesi üzerine (Anlaşma'nın dördüncü maddesinin işlemesi için) gerekli tedbirlerin alınacağı ifade edilir. Ancak bu konuda getirilen yükümlülük yalnızca Türkiye'de var olan maddelerin ABD'ye temin edilmesi değildir. Anlaşma'ya göre Türkiye, bu maddelerin Türkiye dışında bulunması durumunda da, ilgili maddeleri elde etmesine yardımcı olmak üzere ABD ile işbirliği yapacaktır (Madde IV).[359] Bu anlamda Marshall Planı'na temel teşkil eden Anlaşma aynı zamanda bugün egemen çevrelerin "stratejik ortaklık" olarak tanımladığı durumun tescilini de beraberinde getirir. Anlaşma'da yer alan diğer maddeler ise şunlardır:

357 agm.

358 Bu konuda **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 213–214–215, Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı, 31 Aralık 1948

359 Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında 4 Temmuz 1948 Tarihinde İmzalanan..., **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 30, 1948–1949, s.1279–1293

- Anlaşma'yı imzalayan hükümetin, katılan ülkelerin herhangi birindeki insan gücünden azami faydalanmayı sağlamak amacıyla Uluslararası Mülteci Teşkilatı'nın tekliflerini dikkate alması, (Madde II).
- ABD vatandaşlarının Türkiye'ye yapacakları seyahatlerin kolaylaştırılması için ABD ile işbirliği yapılması (Madde V),
- "Dış yardım" sürecinin kontrolü amacıyla Türkiye'de bulunacak ABD'li yetkililere, uzmanlara, temsilcilere diplomatik muafiyet tanınması ve görevlerini yerine getirmeleri için kolaylıklar sağlanması (Madde VIII).

Anlaşma ile, Anlaşma'nın sona ermesi durumunda dahi yükümlülüğün bir süre daha devam etmesi güvence altına alınır. Şöyle ki: Anlaşma 30 Haziran 1953 tarihine kadar yürürlükte kalacak, bu tarihten en az altı ay önce taraflardan biri Anlaşma'yı feshetmek istediğini bildirmez ise kendiliğinden devam edecektir.[360] Bu tarihten sonra, taraflardan birisi Anlaşma'yı sona erdirmek isterse Anlaşma hükümleri, tebligattan itibaren altı ay müddetince geçerliliğini koruyacaktır. Benzer bir düzenleme Anlaşma hükümlerinin değiştirilmesi konusunda da getirilir. Örneğin, Anlaşma'yı imzalayan hükümetlerden birisi şartlarda değişiklik olduğu yönünde gerekçesiyle Anlaşma'nın gözden geçirilmesini istediğinde, taraflar öncelikle konu ile ilgili görüş alışverişinde bulunacak, üç ay zarfında uzlaşmaya varılamazsa da, taraflardan biri Anlaşma'ya son vermek üzere yazılı bildirimde bulunacaktır. Ancak Anlaşma, bu tebligattan altı ay sonra ya da ABD'nin tebligat sonrasında sağlamaya devam edebileceği kaynaklar için Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlayacak kadar devam edecektir (Madde XI).[361] Ancak ABD'nin ihtiyaç duyduğu maddelerin ve enformasyonun sağlanması yükümlülüğünü getiren maddeler (dördüncü maddenin ve altıncı maddenin üçüncü alt maddesi), (30 Haziran 1953 tarihini geçmemek kaydıyla) Anlaşma'nın bitimine dair verilen yazılı bildirimden

360 agm.

361 agm.

sonra iki sene daha devam edecektir.[362]

Anlaşma ilgili aktarılması gereken son bilgi de uygulanan projelerin, alınan paraların, malların, hizmetlerin ve bunların kullanımları sonucunda ortaya çıkan gelişmelerin belirli dönemlerde ABD'ye sunulacağı hükmüdür. Ayrıca "karşılıklı yardım hissini geliştirmek" için Marshall Planı'nın propagandasının yapılması şartına da yer verilir ve ABD'nin bunu sağlayacak yayınları teşvik edeceği, yayın organlarının emrine sunacağı bildirilir (Madde VII).[363]

Marshall Planı İçinde Türkiye'nin İradi Rolü: Avrupa "Kalkınması"nın Yedek Gücü

Marshall Planı'nın Türkiye uygulamasında iki faktör belirleyici olur. Bu faktörlerden ilki, kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılanması sürecinin ve uluslararası işbölümünün ihtiyaçlarına uygun olarak Türkiye'ye biçilen rol iken, diğeri, kapitalist sisteme eklemlenmek isteyen Türkiye sermayesinin yönelimleridir. Bir başka ifade ile bu süreçte kapitalist sistemin hegemonik gücü olan ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rol ile Türkiye sermayesinin, özellikle siyasal temsiliyet noktasında yeterli güce sahip olmasa da sermaye birikim sürecinin asıl taşıyıcısı olan kesimlerinin, talepleri örtüşür. ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rol, birçok kanaldan dile getirilmişse de, asıl olarak, bu dönemde hazırlanan çeşitli raporlarla (Thornburg Raporu, Hilts Raporu ve Barker Raporu)* ifade edilir.

362 agm

363 agm.

* Söz konusu raporlar hakkında değerlendirme için bkz. Sami Güven, **1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri Hilts Raporu, Thornburg Raporu, Barker Raporu**, 1. Basım, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, Eylül 1998. M. W. Thoarnburg, "Türkiye'nin Başlıca Dört Davası", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 4 (Mayıs 1948), s.12–14, M. W. Thoarnburg, Türkiye Hususi Sermayeye Saha Açmaya Macburdur, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 5 (Haziran 1948), s. 16–21.

a) Sermaye Birikim Süreci İçin Genel Çerçeve: Thornburg Raporu

Truman Doktrini'nin ilan edildiği dönemde, ABD'de faaliyet gösteren Yirminci Asır Vakfı'nın temsilcisi, "Türkiye'nin İktisadi Tetkiki Bürosu Müdürü" ve Standart Oil Firması'nın Başmühendisi olan Max W. Thornburg başkanlığındaki bir grup uzman, ABD yardımlarının kullanım biçimini saptayacak bir rapor hazırlamak amacıyla Türkiye'ye gelir.* Birkaç ay süren görüşmelerin/incelemelerin ardından tamamlanan rapor ilerleyen dönemlerde, "Türkiye Nasıl Yükselir" (bundan sonra Rapor) başlığıyla kitap olarak yayınlanır.[364] Rapor'da, kapitalist gelişme sürecinin uluslararası işbölümüne uygun bir biçimde yeniden yapılandırılması perspektifinden hareketle, Türkiye ekonomisinin ve toplumsal yapısının kapsamlı bir analizi yapılır, bu çerçevede öneriler getirilir. Dokuz bölümden oluşan Rapor'un, "Memleket ve Halk" ve "Türk İnkılâbı" başlıklarını taşıyan ilk iki bölümünde, Türkiye toplumunun yapısı, ülkenin coğrafi-iklimsel koşulları, halkın yaşayış biçimi ve barınma koşulları, Türkiye'nin stratejik konumu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkış süreci gibi konulara değinilir. İlerleyen bölümlerde ise, sırasıyla, "Ziraat", "Taşıt ve Ulaştırma", "Madencilik ve İstihsal", "Enerji Kaynakları ve Gelişme" başlıkları altında, Türkiye'nin sektörel yapısı, ulaştırma olanakları vb. konular ele alınır. "Hulasa ve Tenkidi Kıymet Takdiri" başlıklı sekizinci bölümde, önceki bölümlerin bir özet ve değerlendirmesi yapılırken, "Tavsiyeler (Türkiye'ye Amerikan Yardımı)" başlığını taşıyan dokuzuncu bölümde ise, Türkiye'nin ABD

* Türk Ekonomisi Dergisi'nin Demokrat İzmir Gazetesi'nden aktardığı br makalede Thornburg'un üç buçuk aydır Türkiye'de olduğu bildiriliyor. Bu ifadeden Thornburg ve ekibinin 1947 yılının Mart ayı ortalarında, dolayısıyla Truman Doktrini'nin ilan edildiği, ancak Marshall Planı'nın henüz ilan edilmediği bir dönemde Türkiye'ye geldiği anlaşılıyor. Thornburg bu durumu kitap olarak yayınlanan raporunda da belirtmiştir. "Amerikan Heyetinin Türkiye Ekonomisi Hakkındaki Görüşleri", **Türk Ekonomisi**, Sene 5, Sayı 50, (Ağustos 1947), s. 257–259.

364 Max W. Thornburg, **Türkiye Nasıl Yükselir**, 1. Basım, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi (Tarihsiz), (Kitabın Orijinal Adı: TURKEY: An Economic Appraisal)

yardımlarından faydalanabilmesi için yapması gereken düzenlemeler ele alınmış, tavsiyelerde bulunulur.

—"Gelişmiş Olan"ın Gözüyle Türkiye: "Geri Kalmış Bir Memleket"

Raporda göze çarpan ilk nokta, Türkiye'nin tarihsel ve sosyokültürel yapısının doğrusal bir tarih anlayışından hareketle ve "gelişmiş" olarak tanımlanan toplumlara referansla anlaşılmaya çalışılmasıdır. Bu perspektifin bir sonucu olarak, özellikle ilk iki bölümde, Türkiye toplumunun, "geri kalmış", "ilerlememiş" bir toplum olduğu; bir diğer ifade ile kapitalist gelişme sürecini daha erken tamamlamış ülkelerin seviyesine ulaşamamış bir toplum olduğu sıklıkla vurgulanır ya da ima edilir:

> Türklerin beşde dördü köylerde yaşar ve ziraatle meşgul olur. 40.000 köy bin seneden beri hemen hemen hiç değişmemiştir. Bu köylerde insan M.Ö. 3000 senesinde Sümerlilerin resimlerini yapmış oldukları parmaklıksız tekerlekli kağnıyı, kadim kara sabanı görür. …İşe yarar köy yolları olmadığı ve yol adı verilenlerin çoğu da düpedüz birer patika oldukları için, köylüleri veya mahsullerini taşımak hususunda öküz arabası veya merkepten başka pek az şey işe yarar. …Türkiye'den ayrılırken kalan intiba, …büyük kısmı hala orta çağ, hatta daha eski yaşama tarzları içinde bulunan bir halk üzerine empoze edilmiş ince bir modernlik kaplaması içinde bulunan bir âlemin bıraktığı intibadır.[365]

Benzer ifadeler, Türkiye toplumunun Batı toplumlarından farkını vurgulamak için de kullanılır. Söz konusu farkın vurgulanmasında toplumsal ilerlemede, bireylerin rasyonel davranışlarının da rol aldığı perspektifinden hareket edilir, dolayısıyla Türkiye'nin erken kapitalistleşmiş ülkelerin ulaştığı seviyeye ulaşamamasında ülke insanının, Batılı birey gibi rasyonel olmayan düşünsel yapısının da etken olduğu ima edilir. Bu anlamda genel olarak Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine, özel olarak "dış yardım" sürecine ve Marshall Planı'na ilişkin bir çerçeve çizen bu Rapor'un, çalışmanın başında aktarılan Modernleşme Okulu ile aynı perspektiften hareket ettiği söy-

365 Thornburg, s. 18

lenmelidir. Bir diğer ifade ile Rapor'da kapitalist sistem içerisinde yer alan ülkelerin farklı gelişmişlik seviyesinde yer almaları daha çok söz konusu ülkedeki içsel nedenlerden hareketle açıklanır, dolayısıyla kapitalist gelişme sürecinin, bir diğer ifade ile "kalkınma" olgusunun hayata geçirilmesindeki temel dinamiklerin daha çok içsel faktörlerde meydana getirilecek değişimler olduğu vurgulanır. Böylelikle kapitalist ilişkiler bütününün uluslararası ölçekte açığa çıkardığı eşitsizlikler göz ardı edilir.

— "Geri Kalmışlığın Nedeni: Devletçilik"

Raporda, toplumsal yapıdan kaynaklanan faktörlere vurgu yapılırsa da Türkiye'nin "geri kalmışlığı" asıl olarak, yönetici kadroların, Cumhuriyetin kuruluş sürecinden bu yana uyguladıkları politikalar ile ilişkilendirilir: Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak sahibi ailelerinden gelen kesimlerinin, gayrı Müslim ve Türk olmayan azınlıkları tasfiye ederek ve yoksul köylüleri dışlayarak kazandığı Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan Cumhuriyet yönetiminin yukarıdan aşağı sürdürdüğü reformlar, köylülerin düzene yabancılaşması sonucunu doğurmuştur. Aynı kadroların önderliğinde uygulanan devletçilik politikaları ise özel sektörün ya da rasyonel düşünme tarzının gelişmesini engellemiştir.[366] Cumhuriyet'in kuruluş döneminde kimi politikalar uygulanmışsa da, "mütehassıslık ve diğer mevkilerde yabancıların kullanılmasına karşı" getirilen kısıtlamalar ya da ordudan ayrılanların "hususi teşebbüslere atılmak yerine süratle büyüyüp genişleyen hükümet bürolarında mevkiler sağlama"[367] kaygısı ise, özel sektörün gelişmesini engellemiştir.

Rapor'da, "sanayi sadece zorla fabrikalar inşa etmekle yaratılmaz"[368] sözleri ile Türkiye'nin 1930'larda hayata koyduğu sanayi politikaları da eleştirilir: Türkiye'nin, sanayileşme planları hazırladığı; Sümerbank, Etibank gibi kurumları oluşturduğu bu yıllar "ikinci devre devletçilik" dönemidir. Bu dönemde sanayi alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir; ancak planlamadaki koordinasyon ek-

366 Thornburg, s. 30
367 Thornburg, s. 34
368 Thornburg, s. 35

sikliği, kaynakların atıl kullanımı, özel sektöre imkân tanınmaması, SSCB ve Almanya ile olan yakınlaşma gibi etkenler sonucun başarısız olmasına yol açmıştır.* Ancak burada bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor: Rapor'da "İkinci devre devletçilik" olarak adlandırılan dönemde uygulanan politikalar, sanayileşme alanında ilerleme kaydedildiğinin kabul edilmesine rağmen eleştirilir. Bu durum raporda ki asıl kaygının, Türkiye'nin erken kapitalistleşmiş ülkeler seviyesine gelmesinden ya da "geri kalmış" olmasından çok bu sürecin taşıyıcısı olan aktörlerle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

—"Kaynaklar Atıl Kullanılıyor, Devlet Özel Sektörü Engelliyor"

Rapor'un, ilerleyen bölümlerinde, Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını, çeşitli nedenlerden dolayı kalkınmayı sağlayacak biçimde değerlendiremediği tezi işlenir: İlkel ve sağlıksız şartlarda yaşayan çiftçilerin tembelliği; rasyonel olmayan çalışma tarzı;** tarımın mevsime bağlı ve geçimlik oluşu; sulama olanaklarının ilkelliği; pazarın gelişmemiş olması; standart ürünlerin üretilememesi; de-

* Bu durum raporda şu şekilde ifade edilmiştir: "…endüstri sahasında başarılan ilerleme şayanı dikkattir. İptidadi ve esasta bir zirai ekonomiden hareket edilerek modern teşebbüs fikrine karşı ananevi bir zıdlık içinde ve asırlarca devam eden müstebir ve mütefessih bir idarenin öldürücü tesirleri altında yaşamış olan ümmi bir halkla işe başlayan yeni rejim, yalnız bir dünya sarsıntılarından sağlam çıkmakla kalmamış, fakat ziraatı de ıslah yoluna koymuş, endüstri kabiliyetini de arttırmıştır. …hükümetçe girişilen planlı ekonomi işinde ciddi hatalar yapılmamış olsaydı, hemen hemen mucizeye yakın bir başarı elde edilmiş olurdu. …devletçi ve devlet kontrolüne tabii olan ve hususi sermayenin randımanlı çalışma tarzı yerine merkeziyetçi bir teşkilat kuran bir sistem, zarar ve başarısızlık hususunda baştakiler tarafından zekice ileri sürülen mazeretler ne olursa olsun müdafaa edilemez." Bkz. age., s. 35–41

** Raporun "Tembel Değil Fakat Randımansız" başlığını taşıyan bu bölümünde Türkiye'deki köylüler hakkında şu sözler sarf edilmiştir: "Tembel köylü grupları insana Amerika'da ustabaşının gelip de kendilerine ne yapılacağını söylemesini bekleyen işçi kalabalıklarını hatırlatıyor. Onlara kendi kendilerine yapılacak bir şey bulmalarını söylemek faydasızdır. Daha iyi bir hayat hususundaki zayıf ümitle, zayıf bir gayretin semereleri arasında adeta bir muvazene kurulmuştur" Bkz. age., s. 53

polama olanaklarının yetersizliği gibi faktörlerin yanında, devletin tarımı desteklemek için oluşturduğu kurumların izlediği politikalar kaynakların etkin kullanılmasını önlemektedir.* Ayrıca Türkiye'deki en geri kısım olarak tanımlanan ulaştırma ağı, tarım ve madenciliğin ihtiyaçları dikkate alınmadan oluşturulmuştur. Oysa bu alanda özellikle kamyon nakliyatına önem vermek gerekmektedir! Benzer bir durum madencilik için de söz konusudur. Devlet kontrolleri ve başta Karabük Demir Çelik olmak üzere, Etibank, MTA gibi kurumlar, kaynakların atıl kullanılmasına yol açmaktadır. Ayrıca, devletin, tekstil, dokuma, çimento, kâğıtçılık, deri, ayakkabı, cam, kimyevi maddeler, makine üretimi alanlarındaki varlığı, özel sektörün gelişimini sekteye uğratmakta,[369] kişi başına enerji tüketimi,[370] kişi başına gelirin düşüklüğü,[371] özel bankacılık[372] gibi alanlardaki gelişmeleri engellemektedir.

— "Sanayinin Gereksindiği İşgücü Kırdan Sağlanmalıdır"

Rapor'da, işçi sınıfının, Türkiye'ye uluslararası işbölümünde biçilen role ve Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine çizilen çerçeveye uygun bir biçimde mobilize edilmesi kaygısı da güdülür. Bu konuda, öncelik verilen alanlar ise, emek noksanlığı ile karşı karşıya olduğu iddia edilen basit makine imalatı ve gıda maddeleri sanayidir. Örneğin basit yol yapım aletleri imalatına ağırlık verilmesi ve bu aletlerin dışarıdan ithal edilecek makinelerle birlikte kullanılma-

* Rapor'da tarım sektörüne ilişkin devlet politikaları şu şekilde değerlendirilmiştir: "devletin müstakriz olduğu ve işe siyasi mülahazaların girebileceği haller ve bilhassa güç olan istikraz ödemelerinin toplanması bir tarafa, kooperatif alım satımlarını ve kredi teşekküllerini devletin sevk ve idare etmesi, Batı memleketlerindeki nispetten daha geniş bir derecededir. Ziraat Bankaları mümessilleri bu teşekküller üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir. İnisiyatifin büyük kısmı devletin deruhte etmesi gereken bir memlekette hiç şüphe yok ki bunun önüne geçilemez, fakat kooperatif hareketinin daha büyük bir bağımsızlık ve mesuliyet sağlayacağı ümit edilmektedir." age., s. 64.

369 age., s. 101–120
370 age., s. 125–128
371 age., s. 137
372 age., s. 144

sı durumunda, yol yapımında istihdam edilen köylülerin bir kısmının, söz konusu aletlerin yapıldığı imalathanelerde bir kısmının da gıda maddeleri üretiminde istihdam edilebileceği vurgulanır.* Buna ek olarak, tarımda gerçekleştirilecek modernizasyon (makineleşme) ile verimliliği arttırmanın yanında sanayiinin gereksinim duyduğu emek gücünün de sağlanacağı ifade edilir:

> Boş zaman fazlalığının neticesi, ziraat ve diğer ananevi faaliyet sahalarındaki emek gücüne ciddi halel getirmeden bol miktarda emeğin sanayi sahasına çekilebilmesidir. Çiftçiler için daha geniş pazar veya piyasalar mevcut olsaydı onlar daha fazla emeğe ihtiyaç duyabilirlerdi. Fakat o zaman da alelade işçilerle muhacir işçileri, mesela pamuk ve mevya toplayıcılarının büyük kısmını, kendi sahalarına çekeceklerdi. Zaten bu işçiler için ziraatin faaliyet zamanı da boş bulundukları mevsimlerdir. Ziraat alet ve usullerindeki en iptidai ıslahat bile işçi başına düşen istihsali bol miktarda arttıracaktır.[373]

Rapor'a göre makineleşme sayesinde kırdan kente göç olgusunu öngören bu vurguların dışında, işçileşme sürecini hızlandırarak sanayiinin gereksinim duyduğu emek gücünü sağlayabilecek bir diğer alan da, kentlerdeki küçük işyerleri ve zanaatkârlık faaliyetleridir. Kentlerdeki işçileşme sürecinin işlemesi için gerçekleşmesi gereken koşul ise, özellikle basit makine yapımı sanayiinin gelişmesiyle birlikte bu alanda biriken sermayenin, nispeten daha küçük sermayeyi piyasadan dışlamasıdır:

> …potansiyel bir sanayi işçisi kaynağı da şehirlerin pazar dükkânlarındaki el tezgâhlarında çalışan binlerce emekçidir. Türkiye'nin en ziyade muhtaç bulunduğu istihsal maddeleriyle ziraat aletleri yapan sanayi, birçok el tezgâhı sanatkârını hali hazır geçim vasıtalarından mahrum edebilir, fakat işlerini kaybetmiş olanlar verimli bir fabrika istihsalinde kolayca daha iyi işler başarabilirler.[374]

Gelişme yazınının önemli isimlerinden olan ve görüşlerine çalışmanın başında yer verdiğimiz Lewis'in, "sınırsız emek arzı ile kalkınma" kuramını anımsatan bu ifadeler de, söz konusu raporların ya da ABD tarafından başlatılan "dış yardım" sürecinin gelişme yazınında çerçevesi çizilen teorilerin somutlanması çabasını gösterir niteliktedir.

—"Devlet Öncülüğünde Planlı Ağır Sanayi Değil, Özel Sektör Öncülüğünde ve ABD Ortaklığıyla, Aşamalı Sanayileşme"

Rapor'un Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine ilişkin yaptığı öneriler de buraya kadar değinilen tespitler ve bu tespitlere zemin oluşturan bakış açısı ışığında şekillenir. Söz konusu önerilerden ilki, Rapor'da en çok vurgu yapılan konulardan birisi olan devletçilik politikalarına ilişkindir: Devletçilik, başta vergi/kredi politikalarında yapılacak düzenlemeler yoluyla, özel sektörü destekleyecek şekilde yeniden tanımlanmalıdır. Ayrıca devlet özel sektörün üretim yapmasının mümkün olduğu alanlarda üretimden çekilerek bu alanları özel sektöre bırakmalı, özel sektörün başaramadığı işlerde ise onun tamamlayıcısı olarak hareket etmelidir.[375] Öte yandan devletin sağlaması gereken hizmetler esas olarak altyapı hizmetleridir* ve bu hizmetler ABD'de faaliyet gösteren danışmanlık firmalarından satın alınacak mühendislik hizmetleri ile ya da makine/teçhizatla yerine getirilebilecektir. Görüldüğü üzere Rapor'da yer alan öneriler bir yandan ABD firmaları için yeni pazarlar yaratılmasına diğer yandan da üretim sürecinde ve teknik eğitim alanında, ABD yöntemlerinin

---

* "…iki öküzle çekilen basit bir taş kırıcısı Karabük demir çelik fabrikasında ucuza imal edilebilir ve bu dışarıdan gelecek yardıma büyük bir yardımcı olabilir. Basit bir petrol makinesiyle çalışan daha büyük bir kırma makinesi her vilayette bütün bir köyün insan kuvvetinden tasarruf sağlayabilir. Bununla beraber çalışacak iptidai bir çimento karıştırma makinesi bir diğer köyün bütün emeğini tasarruf edebilir. Amelenin bir kısmı da bu işleri yapmak için fabrikalarda kullanılabilir. Diğerleri ise, daha fazla gıda maddesi yetiştirerek, bu fazlayı yeni yollar üzerinden müstahsillere sevkedebilir." bkz. Thornburg, s. 84

373 age., s. 121

374 age., s. 121

375 age, s. 187–188

* "…ilk olarak hükümetin yollar, demiryolları, sulama, kurutma, mahalli elektrik merkezlerinin genişletilmesi gibi bayındırlık işlerinde daha fazla faaliyet göstermesi ve eğitim, zirai tevsi işleri, sağlık ve sıhhat meselelerinde ilerlemeler kaydedilmesi lazımdır." age, s. 227

etkin kılınmasını hedefler.*

Rapor'a özel sektör, başta gıda maddeleri üretimi/konservecilik olmak üzere, çimento-kiremit-tuğla, basit tarım aletleri imalatı, demir çelik işleme ya da basit tüketim maddeleri gibi alanlarda ve ABD sermayesi ile ortaklıklar kurarak uzmanlaşmalıdır.** Kaldı ki tarımsal alanda yaşanması öngörülen gelişmeler, bu alanda uzmanlaşan sanayinin gereksinim duyacağı işgücünü sağlamanın yanında, üretilen ürünler için talep yaratacaktır. Bu da aşamalı gelişme stratejisinin hayata geçirilmesini sağlayacaktır. Bir diğer ifade ile tarımda makineleşme, verimlilik artışı ve pazar için üretim gibi koşulların ortaya çıkması özel sektör eliyle sermaye birikiminin tamamlayıcı bir unsuru olacaktır.[376] Ancak Rapor'da Türkiye'nin her daim tarım ürünleri üreten bir ülke olarak kalması hedeflenmez. Türkiye, tarım ürünleri ihracatı ile başlayan, sonrasında basit tüketim maddeleri imal eden daha sonra ise, sanayileşen bir gelişme çizgisi izlemelidir:

> …Türk iktisadiyatının gelişmesindeki bu safhaları münasip bir sıra takip etmelidir… Müstakbel alıcı, sığırını ve zahiresini ve domatesini satmadıkça sabun ve boya da tabii ki satılamayacaktır. Bunları satmak işi, sığır eti için soğuk hava tertibatı, zahire için taşıt ve domatesler için bir konserve fabrikasının mevcudiyetini icap ettirirse, işte hakiki sanayileşme orada ve o zaman başlayacaktır… 'Lüks' maddelerin imali içim mutasavver tesislerin teknik ve mali tahlili Türkiye'de önemli bir mesele halini aldığı zaman böyle bir ekonomik incelemeye artık gerek kalmayacaktır. Onun yerini modern sınaî tatbikatının bir kısmını teşkil eden piyasa tahlilleriyle teknik ve mali incelemeler alacaktır.[377]

Sanayileşme kavramının her şeyden önce emek ve sermaye arasındaki çelişkilerin daha da derinleşmesi ya da yaratılan artı değerin daha da artması anlamına geldiği düşünülürse Türkiye'nin gelişme sürecine dair bir çerçeve çizen bu Rapor'un Türkiye'deki kapitalist ilişkileri daha da derinleştirme kaygısı güttüğü söylenebilir. Öte yandan bu noktada gene Modernleşme Kuramı'nı ya da gelişme yazınını hatırlamak gerekiyor. Çalışmanın başında Modernleşme Kuramı ya da gelişme yazını içerisinde önemli bir yeri olan Rostow'un "gelişme aşamaları teorisi" ele alınmıştı. Hatırlanacağı üzere Rostow'a göre, bütün toplumlar, geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluğa yöneliş ve kitle tüketimi aşamaları gibi aşamalardan geçecekti. Rapor'un bu kısmında aktarılanlar Rostow'un kuramını da hatırlatmaktadır ki, bu durum, Marshall Planı'nın gelişme yazınında öngörülen teorik çerçevenin somutlanmasında önemli bir rol oynadığı iddiasını doğrular niteliktedir.

—"ABD Yaşam Biçimi Yaygınlaştırılmalıdır"

Rapor'da Türkiye'de, başta pazarlama/reklam kültürü olmak üzere, ABD tarzı yaşam biçiminin özendirilmesi gerektiği ifade edilir. Bunun için ABD'de yayınlanan çeşitli dergiler ve popüler edebiyat kitaplarından faydalanılması önerilir. Bu konuda getirilen bir başka öneri de, ABD'li turistlerin ilgisini çekecek girişimlerin, düzenlemelerin hayata geçirilmesidir.* Hatırlanacağı üzere bu tür öne-

* Bu gereklilik şu sözlerle ifade edilmiştir: "Memleketin bütün ihtiyaç ve kaynaklarını, hali hazır ekonomik gelişme durumunu ve güvenilir maliyet ve netice tahminleri üzerine istinat eden çeşitli iş sahalarına verilmesi gereken rüçhanların tetkiki için mazisi geniş ekonomik ve sınai tecrübelerle dolu mühendislere ihtiyaç vardır. Bu çeşit hizmet için gerekli vasıflara sahip mühendisler Amerikan istişare firmalarından temin olunabilir." age, s. 218

** "Türkiye'nin geniş gıda istihsal potansiyeli gerçekleştirilecekse bu sistemi tamamlamak için yeter derecede depolama vasıtalarıyla beraber soğutma, işleme ve ambalajlama ameliyeleri de zaruridir. …Müşterek bir Türk Amerikan teşebbüsü böyle bir sanayiinin faaliyete geçmesine yardım edebilir. Çok zaman Amerikanın iştirak hissesi, birleşik Amerika'dan satın alınması gereken malzemenin bir kısmı veya tamamına karşılık olarak mahdut miktarda bir sermayeyi ihtiva edecektir." age, s. 210–214.

376 age, s. 221–222

377 age. s. 221–222

* "Türk halkı esaslı ilancılığın temin ettiği cinsten eğitime son derece muhtaçtır. Daha müsait bir hayatın başlaması arzusu halkın kafasındadır. Dikkatle seçilmiş Amerikan kitap ve mecmuaları istifadeye daha iyi arzedilseydi büyük bir hizmette bulunulmuş olurdu. Amerikan popüler edebiyatı milli vasıfları olan yeni mamulât ve fikirlerin süratle ve kolayca kabul ve tatbikini aksettirmekte ve bir dereceye kadar yaratmaktadır." Thornburg, s. 224–225

riler ya da şartlar ABD ile Türkiye arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nda da yer almıştı. Gerek söz konusu Anlaşma'da gerekse Thornburg Raporu'nda yer alan bu tür öneriler, Türkiye'de fazlasıyla yerine getirilir. Bir diğer ifade ile Marshall Planı'nın uygulandığı süre zarfında ABD tarzı yaşam biçiminin yaygınlaşması için birçok yol denenir. Bunlara çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz için şimdilik bu kadarını söyleyelim.

b) Hilts Raporu: "Kapitalist Gelişme İçin Öncelik Karayoluna"

1948 yılında ABD Federal Karayolları Örgütü Genel Müdür Yardımcısı Hilts'in başkanlığındaki bir grup uzman tarafından hazırlanır.[378] "Türkiye'nin Yol Durumu" başlığını taşıyan Rapor'da, Türkiye'nin ulaştırma ağının, metaların pazara ulaştırılmasını, sanayiinin gelişmesini, askerî ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak şekilde oluşturulması; ulaştırmada karayollarına öncelik verilmesi, yol yapım işlerinin koordinasyonunu sağlayacak bir Karayolları Genel Müdürlüğü kurulması ve yol yapımında gerekli finansmanı sağlamak amacıyla bir "Yollar Fonu" oluşturulması gibi öneriler yer alır. Ayrıca, Rapor'da Türkiye'ye yol yapımı için gerekli makinelerin ABD'den ithal edilmesi ve yol yapım işlerinin ABD firmalarına ihale edilmesi Salı verilir.[379] Bir diğer ifade ile Hilts Raporu'nda, Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini, ABD sermayesin değerlenmesini sağlayacak ve "soğuk savaş" konjonktürünün ihtiyaçlarını giderecek biçimde hızlandıracak bir ulaştırma politikası tasarlanır. Ulaştırmada öncelik, uluslararası işbölümünde Türkiye'ye biçilen rol ile tutarlı olarak köy yollarına verilir. Örneğin Rapor'u hazırlayan heyetin başkanı olan Hilts Türkiye'nin 150 bin km köy yoluna, 50 bin km şoseye ihtiyacı olduğunu belirtir. Öte yandan Hilts'e göre bu yolların yapımı için 4 milyar TL gerekmektedir. Bu paranın bir kısmı bütçeden ayrılan pay ile karşılanmalıdır. Ancak bu yeterli olmayacaktır. Yapılacak yolları kullanan taşıtlardan alınacak vergiler, belediyelerin tahsil edeceği plaka resimleri, yeni yollar yapıldıkça daha çok ithal edilecek olan taşıtlardan ve yedek parçalar üzerinden tahsil edilecek gümrük vergileri ise yol yapımı için gerekli olan finansmanın kalan kısmının tamamlanmasını sağlayacaktır.[380] Görüldüğü üzere Hilts Raporu ithal edilecek otomobillerden ve bunların yedek parçalarının ithalatından alınacak gümrük vergilerinin Türkiye'nin ihtiyacını karşılayacak yolların yapımına katkı sağlayacak kadar büyük olacağından hareket eder. Bu durum söz konusu Rapor'un Türkiye'nin otomobil ithalatını arttırması gerekliliği üzerine kurgulandığını ortaya koyar niteliktedir. Bunun dışında Rapor'da, şoför ihtiyacının karşılanmasında ordu gücünden faydalanılması ve yol fonuna ayrılan paraların başka amaçlarla kullanımının engellenmesi gibi öneriler yer alır.[381]

c) Barker Raporu: "Tarımdan Sanayiye Aşamalı Gelişme"

Dönemin hükümetinin 1949 yılı Haziran ayında gerçekleşen daveti üzerine, 1950 seçimlerinden kısa bir zaman sonra Türkiye'ye gelen ve Başkanlığını, Dünya Bankası uzmanlığının yanında şirket müdürlüğü ve ticaret müşavirliği görevi yürüten James M. Barker'ın yaptığı bir grup uzman tarafından hazırlanır.[382] 13 bölümden oluşan ve Türkiye Ekonomisi (The Economy Of Turkey) başlığını taşıyan Rapor'da, öncelikle Türkiye'nin tarihsel gelişimi, ekonomik ve sosyo kültürel yapısı analiz edilir. Sonrasında ise, Türkiye'nin uzmanlaşması gereken alanlara ilişkin tavsiyelerde bulunulur.[*] Ra-

378 Hilts Raporu Türkiye'ye Yardım Planı çerçevesinde hazırlanmış ve Bayındırlık Bakanlığı'na sunulmuştur. Kaldı ki Raporu hazırlayan heyet 1948–50 yılları arasında Marshall Planı'ndan 1.700.000 dolar ücret almıştır. Güven, s. 9

379 Güven, s. 11–25

380 Aslan Tufan Yazman, Yol İçin 4 Milyarı Bulabilir miyiz?, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 196 (8 Mart 1948), s. 1-23

381 age.

382 Cihat İren, Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler Barker Raporu, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 36 (Temmuz 1951), s. 13–26. Güven, s. 107–120

* Cihat İren'in, Türkiye İktisat Mecmuası'nın 36. sayısında yazdığı ve o dönemde henüz tamamlanmamış olan Barker Raporu'nun Cumhurbaşkanlığı'na gönderilen 125 sayfalık özetini değerlendiren makalesinde, Rapor'un 11 bölümden oluştuğunu belirtiyor.

por'da, yer alan öneriler büyük ölçüde Thornburg Raporu'nda çizilen çerçeve ile örtüşür nitelikte olmakla beraber devletçilik politikaları kısmen daha farklı ele alınır. Bir diğer ifade ile Thornburg Raporu'nda devletçilik Türkiye'de yaşandığı iddia edilen sorunların baş müsebbibi olarak değerlendirilirken Barker Raporu'nda devletçiliğin özel sektörü engellemek amacıyla değil desteklemek amacıyla uygulandığı vurgulanır: "Devletçilik özel sektöre karşı düşmanlığı, karşıtlığı ifade etmemektedir… Örneğin, Sümerbank işletmesi kaynaklarının yarısının özel işletmelere borç vermek üzere kullanabilme olanağını sağlamaktadır."[383]

Rapor'a göre, Türkiye'de devletçiliğin başarıya ulaşamamasının nedeni devleti yöneten kişilerin gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olmamasıdır. Ayrıca bu bilgisizlik, tarımsal gelişme ile endüstrileşme arasındaki ilişkinin kurulamamasına da yol açmıştır.[384] Bu sorunları çözmek için Türkiye'nin yapması gereken ise, tarımsal üretime ağırlık vermek; devletçiliği öncelik altyapı yatırımlarına verilmek üzere özel sektörü destekleyecek biçimde yeniden yapılandırmak; özel sektörün gıda, hafif metal, basit makine-alet, inşaat malzemeleri, deri işleme gibi hafif sanayide uzmanlaşmasını sağlamak, KİT'leri özelleştirilmek, karayollarına öncelik vermek ve piyasa ilişkilerini planlamanın yerine geçirmektir.[385]

Kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden üretilme koşullarını yaratma kaygısından hareketle Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine ilişkin bir çerçeve çizen bu raporlar, sermaye içi ayrışmanın belirgin bir biçimde yaşandığı bu dönemde, özellikle DP çevresinde örgütlenmiş ya da iktidara, başta devletçilik olmak üzere birçok açıdan eleştirel yaklaşan çevreler tarafından sahiplenilir.* Daha

383 Güven, s. 111

384 Güven, s. 107–120

385 Güven, s. 107–120. İren, Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler Barker Raporu.

* M. W. Thornburg Raporu'nun hazırlık sürecinde, bir çok kamu kurumu yöneticisiyle ya da sermaye temsilcisi ile görüşmeler yapmıştır. Bununla birlikte bu dönemde, başta İstanbul Tüccar Derneği ve Türkiye Ekonomi Kurumu olmak üzere birçok kurum da M. W. Thornburg'un konuşmacı ya da

da ötesi, Türkiye sermayesinin söz konusu kesimlerinin bu dönemdeki en önemli gündem maddesi yukarıda anılan üç raporda çizilen çerçevenin hayata geçirilmesidir.* Dolayısıyla Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinin alacağı biçim dışarıdan içeriye doğru tek yönlü belirlenmez, bu süreçte ülke içi aktörler de rol oynar. Bu noktada belirtilmesi gereken bir başka nokta da şudur: Türkiye'de kapitalist gelişme sürecini ele alan çalışmalarda Türkiye'nin genel olarak kapitalist üretim ilişkilerine özel olarak da Marshall Planı'na eklemlenme süreci DP'nin başlattığı bir süreç olarak ele alınır. Oysa buraya kadar ele alınanlar göstermektedir ki, söz konusu süreç DP tarafında değil CHP tarafından ve henüz İkinci Dünya Savaşı sona ermeden başlatılır. Ve bu tarihten itibaren süreç önce Truman Doktrini sonra da Marshall Planı ile daha da derinleşerek devam eder. Dolayısıyla 1950'de iktidara gelen DP bu sürecin mimarlığını yapmaz, sadece CHP tarafından başlatılanları mantıki sonuçlarına ulaştırır. Kuşkusuz Türkiye'nin içine girdiği yeni yönelimlere ya da Marshall Planı vesilesiyle Türkiye'ye önerilen bu politikalara CHP'ye yakın çevrelerden karşı çıkanlar da vardır. Örneğin Sümerbank Müdürlerinden Bülent Büktaş, İktisadi Yürüyüş dergisinde kaleme aldığı "Thornburg'un Memleketimiz İçin Verdiği Rapor Tezatlarla Doludur" başlıklı makalesinde devletçiliğin ve mevcut vergi uygulama-

katılımcı olduğu toplantılar düzenlemiştir. İzmir Ticaret Odası'nın düzenlediği benzeri bir toplantıda Thornburg'un Türkiye'de özel sektörün neden gelişmediği sorusuna işadamı Cevdet Alanyalı'nın yanıtı, "Biz evvela bütün vasıtalarımızı ve bilhassa demiryollarını devletleştirmek için çalıştık. Ve sonra kültüre ehemmiyet vererek okullar açtık. Bu vaziyet yolsuz kalmamıza sebep oldu." olmuştur. Benzer bir yanıt da işadamı Hüseyin Kavalalı tarafından verilmiştir: "Meyve ve sebze konserve fabrikalarının kurulmasında gerek teknik vasıta, gerekse teknik bilgi ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bu hususta Amerika'da çalışmanızı temenni ederiz." İşadamlarının verdikleri bu yanıtlar, sermayenin söz konusu kesimlerinin yaklaşımları konusunda bir örnek oluşturmaktadır. Bkz. Amerikan Heyetinin Türkiye Ekonomisi Hakkındaki Görüşleri, **Türk Ekonomisi**, Sayı 50 (Ağustos 1947), s. 257–258

* Daha önce de belirtildiği üzere bu taleplerin en açık ve net dile getirildiği etkinlik 1948 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'dir.

larının özel sektörün gelişmesini engellediğini, her akla gelen alanda sanayileşmeye gidilmesinin mantıklı olmadığını kabul etmekle birlikte, Thornburg Raporu'nda yer alan önerilerin Türkiye'nin kalkınmasına hizmet etmeyeceğini savunur.[386] Adnan Adıvar da, Akşam Gazetesi'nde kaleme aldığı "Kalkınma Projeleri" başlıklı yazısında Thornburg'u "…üç ay içinde memleketin bütün dertlerini anladı ve gazetelerin yazdığına göre bu dertlerin başını memleketteki devletçiliğe bağladı" sözleri ile eleştirir.[387] Ancak CHP'ye yakın kesimlerden gelen bu tür eleştiriler söz konusu raporlarla çizilen çerçevenin ilk olarak CHP eliyle başlatılmasını engellemez. Her şeyden önce, çalışmanın önceki kısımlarında da ifade edildiği gibi, Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil olacağının yeni belli olduğu günlerde hükümet, tarım makineleri ve madencilik makineleri siparişi vermeyi planlar. Buna ek olarak dönemin yöneticileri bu dönemde tarımsal ürün ya da maden üretiminin arttırılmasına dönük birçok açılama yapar. Örneğin İsmet İnönü Cumhuriyet'in 25. yılı dolayısıyla yaptığı konuşmada ulaştırma işlerinin hızla ilerlediğini; endüstri, madencilik ve enerji gibi alanlardaki çalışmaların hızlandırıldığını; Avrupa Kalkınma Programı'ndan faydalanmak suretiyle tarımsal modernizasyona ağırlık verildiğini; özel sektörde ise, "müstehlik" ile "müstahsil" arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinin yanında özel gemiciliğin (şilepçiliğin) geliştirilmesi yönünde önemli çabalara girişildiğini belirtir. Sözü edilen bu başlıklar Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine ilişkin Marshall Planı vesilesi ile çizilen çerçeveyle birebir örtüşmektedir. İnönü'nün konuşmasında sanayileşmeden ise (endüstri başlığı altında ele alınan maden ve enerji işlerinin dışında) bahsedilmez.[388] Kısa bir süre sonra Tarım Bakanı Cavit Oral da, "Türkiye'de istihsali müstahsili medeni istihsal vasıtalarıyla donatmak başta gelir. Bu itibarla Marshall Planının memleketimize temin

386 Bülent Büktaş, "Thornburg'un Memleketimiz İçin Verdiği Rapor Tezatlar la Doludur", Yurdun Ekonomik Kalkınması, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 248 (30 Nisan 1950), s. 2,22

387 Adnan Adıvar, Kalkınma Projeleri", **Akşam**, 18 Şubat 1949

388 Cumhurbaşkanı İnönü'nün Nutku, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 210 (29 Ekim 1948), s. 4,17

edeceği fayda büyük olacaktır"[389] sözleriyle Marshall Planı vesilesiyle çizilen çerçeveye uygun politikaların hayata geçirilmeye başlandığını ifade eder. Elbette ki burada bahsedilen "istihsal" tarımsal alandaki üretimdedir. Ancak Marshall Planı ile Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine ilişkin çizilen çerçevenin dönemin hükümeti tarafından kabul gördüğünün en net ifadesi CHP'nin Devlet Bakanlarından Nurullah Sümer'in sarfettiği;

> Türkiye'nin istihsalini arttırmak istediği ve önümüzdeki yılların programlarına aldığı maddeler, Avrupa'nın darlığını çekmekte olduğu ve hatta yardımın duracağı 1952 yılından sonra da sıkıntısını çekeceği maddelerle bunların yurt içinde ve yurt dışında taşınmasına yarıyacak vasıtalardır.[390]

sözleridir. Tüm bunların da ötesinde, özellikle Thornburg Raporu'nda çizilen çerçeve büyük ölçüde CHP'nin 1950 seçim programında da yer alır. Söz konusu programda tarıma öncelik verileceği, devletçiliğin özel sektörün gelişimini destekleyecek bir yapıya büründürüleceği, yabancı sermayenin teşvik edileceği gibi hükümlere yer verilir.[391] Demokrat Parti'nin seçim programı değilse de hükümet programı, özellikle devletçilik ile ilgili hükmü bir adım daha ileri taşıyarak, devlet işletmelerinin özel şahıslara devredileceğini vurgular.[392] Ancak bu farkın İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yaşadığı dönüşümü yalnızca DP'ye mal edilmesine yeterli olduğu söylenemez; çünkü CHP'nin iktidar olduğu dönemde uygulanmaya başlanan Marshall Planı, başından itibaren Türkiye'nin sermaye birikim sürecine ilişkin çizilen bu çerçevenin somutlanması için bir araç olarak tasarlanır. Ancak bu noktada, sürecin hangi aktörler eliy-

389 Cavit Oral, Ziraat Durumu ve Marshall Planı, **Türk Ekonomisi**, Sayı 72 (Haziran 1949), s. 136-137s

390 Devlet Bakanı Nurullah Sümer'in Amerikan Yardımı Hakkındaki Açıklaması, **Türk Ekonomisi**, Sayı 70 (Nisan 1949)

391 "CHP Beyannamesi", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 248 (30 Nisan 1950), s. 9,10,16

392 "DP Beyannamesi", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 248 (30 Nisan 1950), s. 11; "Yeni Hükümetin Programı", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 251 (6 Haziran 1950), s. 9–16

le işletileceği ya da Marshall Planı'nın ne biçimde uygulanacağı sorunu gündeme gelir. Marshall Planı'nın Türkiye'deki uygulanma biçimine ilişkin temel olarak iki tez belirir. Bu tezlerden ilkinde Marshall Planı'ndan asıl olarak özel sektörün faydalandırılması gerekliliği iddia edilir. Özellikle, başta Ahmet Hamdi Başar olmak üzere Türkiye İktisat Mecmuası yazarlarının savunduğu ikincisi görüş ise, özel sektörün elinde yeterli sermaye olmadığından ve devletin özel sektör için gerekli ortamı sağlayabileceğinden hareketle, yardımların asıl olarak devlet işletmelerine yapılması gerektiğini iddia eder. Bu görüşü savunanların en önemli argümanlarından birisi, Türkiye'nin bu zamana kadar uyguladığı devletçilik politikalarının, özel sektörün sermaye birikimini destekleyecek biçimde yeniden yapılandırılması gerektiğidir. Örneğin Ahmet Hamdi Başar konuyla ilgili olarak şu sözleri sarf eder:

> Türk devletçiliğinin artık bugün takındığı, devamlı şeklide devlet kapitalizmi kurmak hüviyetinden kurtulması, kısmen ferdi sermayedarlı ve kısmen de devlet sosyalizmi haline doğru bir bünye değişikliği yapması zaruretine inananlardanım. …eğer Marshall Planı 1953 senesine doğru bitecek ve her seneye ait hisseler o sen kullanılmadığı takdirde onlardan istifade edilmeyecekse, bu yardımı –mühim kısmı itibarıyle- bugün ancak en büyük sermayedar ve müteşebbis olan devlete yapmaktan başka çare yoktur ve Amerikalı dostlarımız böyle bir yardım yapmaktan çekinmemelidirler. …Türkiye kendi demokratik bünyesi içinde bugünki devletçiliği, realitenin olmasını emrettiği yola doğru tasfiye edebilir. …Bu itibarla Marshall yardımı için dostlarımız hususi teşebbüs ve sermaye arıyorsa, istedikleri ölçüde bunu bulamıyacaklardır.[393]

Başar'ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere ABD bu tezlerden ilki yönünde eğilim sergiler. Bir diğer ifade ile Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de Marshall Planı kapsamında, özel sektörün desteklenmesi fikrine daha yakın durur. Bu dönemde, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, yaklaşık iki yüz işadamını kapsayan ve özel sektörün sermaye birikim düzeyini tespit etme amacı güden bir anket

393 Ahmet Hamdi Başar, Hususi Teşebbüs ve Sermaye, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 21 (Ekim 1949), s. 8–12

yapar. Öte yandan Marshall Planı Türkiye İcra Komitesi başkanı Russell Dorr'da, birçok şehirde işadamları ile görüşmeler yaparak, özel sektörün birikim olanakları konusunda bilgi edinmeye çalışır.[394] Gerek Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın gerekse Dorr'un elde ettiği sonuç, bu dönemde özel sektörün, kamu kurumları eliyle sağlanacak altyapı hizmetlerine önemli oranda ihtiyaç duyduğu ve yeterli birikim düzeyine ulaşmadığıdır.* Bu durum Marshall Planı'nın diğer ülkelerden farklı olarak Türkiye'de kamu kurumları aracılığıyla uygulanması sonucunu doğurur. Ancak, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, kamu kurumları bu süreçte özel sermaye birikiminin güçlenmesi için önemli altyapı olanakları oluşturur. Dolayısıyla Marshall Planı'nın daha çok kamu kurumları aracılığı ile uygulanması özel sektörün sermaye biriktirmesinin önünde engel oluşturmaz, tam tersine bu yolla Türkiye'de özel sermaye birikimi daha da güçlendirilir, kapitalist üretim ilişkilerinin daha da derinleşir.

394 Bu tartışmalar için ayrıca bkz. Tekinalp, Marshall Planı, Hususi Krediler ve Hususi Sermaye, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 17 (Haziran 1949), s. 14-16., Arif Çakır, Marshall Planı Nedir, Ne Sağlayacaktır, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 17 (Haziran 1949), s. 17-22., Ahmet Hamdi Başar, Türkiye'nin Amerika İle Mukayesesi Yapılabilir mi?, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 17 (Haziran 1949), s. 8-10., Feridun Akdağ, Kalkınma Davamızın Ana Meseleleri, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı 18 (Haziran 1949), s. 11-17

* Vehbi Koç'un söz konusu ankete verdiği yanıtlardan birisi bu konuda bir örnek oluşturmaktadır: "…'hususi teşebbüsün bugünkinden daha geniş ölçüde faaliyet göstermesini sağlayacak nisbette hususi sermaye terakümü' hakkındaki mütalaalar tamamen şahsi görüş ve düşünce hududunu geçemez". Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının Özel Sermayeye ve Teşebbüse Dair Anketi (Koç Ticaret ve Türk Anonim Şirketi'nin Cevabı), **Türk Ekonomisi**, Sayı 77 (Kasım 1949), s. 245–250

Uygulama Alanları (Kaynak Aktarılan Alanlar) Açısından Değerlendirme

Tarım-Hayvancılık-Balıkçılık

Marshall Planı'nın Türkiye uygulamasında, Plan'ın ABD sermayesinin üretim fazlasını massedebilecek mekanizmalar/pazarlar yaratma ve kapitalist üretim ilişkilerini başta Batı Avrupa olmak üzere uluslararası ölçekte yeniden yapılandırma amacıyla paralel olarak iki faktör rol oynar:

- Plan içinde Türkiye'ye biçilen rol, yani Türkiye'nin kapitalist sermaye birikim sürecine ilişkin çizilen çerçeve;
- Plan'ın, uygulandığı ülkelerdeki sermaye birikim sürecinin sürekliliğini garanti altına alma misyonu, yani Türkiye sermayesinin kapitalist sistem içerisinde oluşan işbölümüne eklemlenme hedefi.

Plan'ın Türkiye'de, tarımsal alandaki uygulamasında kullanılan önemli argümanlardan birisi Türkiye'nin modern tarım yöntemlerini uygula(ya)madığı ve sulama olanaklarının yetersizliğidir.[395] Bu tespitler ışığında, tarımın makineleştirilmesi, suni gübre kullanımının ve modern tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması, köylüye ucuz ve kolay kredi temin edilmesi hedeflenir.[396] Böylelikle piyasa için tarımsal üretimi yaygınlaştırmanın zemini hazırlanır, Türkiye'nin sermaye birikim süreci tarım ürünleri/hammadde ihracatına endekslenir, Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerinin üretimi ve ABD sermayesinin üretim fazlasının değerlenmesi garanti altına alınır. Bu döngü içerisinde, özel sektöre de tarım aletleri ya da yedek parça ithalatı hakkı verilir ve ithal edilen tarım aletlerinin potansiyel müşterileri olan köylülere kredi olanakları sağlanır.

Marshall Planı kapsamında uygulanan tarım politikalarıyla ulaşılmak istenen bir başka hedef de, tarımda yaşanan makineleşme sa-

395 Hariciye Vekâleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt I, s. 21

396 age

yesinde işgücü maliyetlerinin düşürülmesidir.[397] Bu yolla da Türkiye'nin -ilk başta- uzmanlaşması salık verilen emek yoğun sanayinin ihtiyaç duyacağı ucuz işgücünün sağlanması güvence altına alınır.

Yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmak için Tarım Bakanlığı, Zirai Donatım Kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi kurumlara önemli miktarda kaynak aktarılır. Örneğin 1957 yılına kadar Tarım Bakanlığı'na ayrılan kaynak tutarı 89.166.000 dolara ulaşır. Tarım Bakanlığı'na tahsis edilen kaynakların büyük bir kısmı "direkt yardım"lardan oluşur (86.755.000 $) ve bu tutar ABD'den tarım aleti ithal etmek için kullanılır (Tablo 10). 1948–49 döneminde tiraj hakları kapsamında ayrılan 1.411.000 dolarla da, Avrupa ülkelerinden başta suni gübre ve traktör olmak üzere çeşitli tarım aletleri/malzemeleri ithal edilir (Bu noktada "direkt yardım" olarak tanımlanan kaynakların daha çok ABD'den gerçekleştirilen ithalatın, tiraj haklarının ise Avrupa ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatın finansmanında kullanıldığını hatırlamak gerekiyor).

Tablo 10
Başlangıçtan 1957 Yılı Sonuna Kadar Marshall Planı'ndan Tarım Bakanlığına Ayrılan Kaynak Tutarı

Dönem	Ayrılan Kaynaklar (Dolar)			Toplam (Dolar)
	Direkt Yardım	Endirekt Yardım		
		Tiraj Hakkı	Özel Kaynak	
1948–49	21.364.000	1.411.000		22.775.000
1949–50	14.626.000			
1950–51	10.408.000			
1951–52	6.900.000			
1952–53	5.160.000		1.000.000	6.160.000
1953–54	9.262.000			
1954–55	8.771.000			
1955–56	8.101.000			
1956–57	2.163.000			
1957–58	3.310.000			
Toplam	86.755.000	1.411.000	1.000.000	89.166.000

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı 9, 10.11.12, 13, 14, 18, 19, 23, 28, 31, 36 No.'lu Raporlar

397 age

Tarım Bakanlığı'na 1955 yılı sonuna kadar aktarılan "direkt yardımlar"la (Tablo 11) ambalaj malzemesinden traktöre, kamyonet ve cipten ilaçlama uçaklarına, jeneratörden yangın söndürme cihazlarına kadar çeşitli araçlar ithal edilir. Bu aletler içerisinde en büyük payı ise tarım aletlerinden oluşur. Örneğin Marshall Planı kapsamında tarıma ayrılan "direkt yardımlar"ın %37'si başta biçer döver olmak üzere, balya makinesi, pamuk sapı kesen makineler, pamuk çırçır cihazları, pulluk, hububat mibzeri gibi zirai aletlere, %23'ü traktörlere ayrılır (Şekil 2) . Traktörler içinde ise öncelik nispeten daha küçük aletler olan tekerlekli traktörlere verilir. Nitekim bu tür traktörlere aktarılan kaynakların oranı %19'dur (Şekil 2). Öte yandan yedek parça ithalatı için ayrılan kaynak da azımsanmayacak bir orana ulaşarak %20'yi bulur (Şekil 2). Bir diğer ifadeyle Marshall Planı kapsamında gerçekleştirilen tarım makineleri ithalatı yedek parça bağımlılığını da beraberinde getirir.

Tablo 11

Başlangıçtan 1955 Yılına Kadar Marshall Planı Kapsamında Tarıma Ayrılan Direkt Yardımların Kullanım Alanları

Cinsi	Tutar(Dolar)
Tohum	95.000
Gübreler	500.000
Süperfosfat hammaddesi	400.000
Mücadele ilaçları ve hammaddesi	3.193.000
Veteriner ilaçları	168.000
Kimyevi maddeler	36.000
Laboratuarı kimyevi maddesi	40.000
El aletleri	8.000
Ambalaj malzemesi	62.000
Jeneratör	54.000
Telsiz istasyonu-seyyar telsiz	65.000
Tulumba-arazi açma ekipmanları	917.196
Seyyar tamirhane	150.000
Ziraat aletleri*	28.674.500
Yedek parça	15.605.000
Konserve ve gübre fabrikası malz.	70.000
Kamyonet-jeep akaryakıt tankeri vs.	1.894.000
Tank tipi traktör(küçük)	2.345.000
Tank tipi traktör(büyük)	750.000
Tekerlekli traktör	14.735.000
Tayyare-Zirai mücadele için	97.000
Fenni aletler-Laboratuar malzemesi	343.000
Lastik tamir malzemesi—Yangın sönd. cihazları	168.000
Ziraat makineleri lastikleri	2.126.000
Tamir ekipmanları	485.000
Deniz navlunu	3.481.000
Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na	814.000
1950–51 devresine nakil	—784.000
Toplam	76.491.696

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı 9.10.11.14.18.19.23 No'lu raporlardan derlenmiştir

* Balya makinesi, londleverer, scraper, tırnak, kendi yürür biçer döğer, pamuk sapı kesen makineler, pamuk çırçır cihazları, pulluk, hububat mibzeri, meyve ambalaj makinesi, kuluçka tavuk kesme yolma ekipmanları…

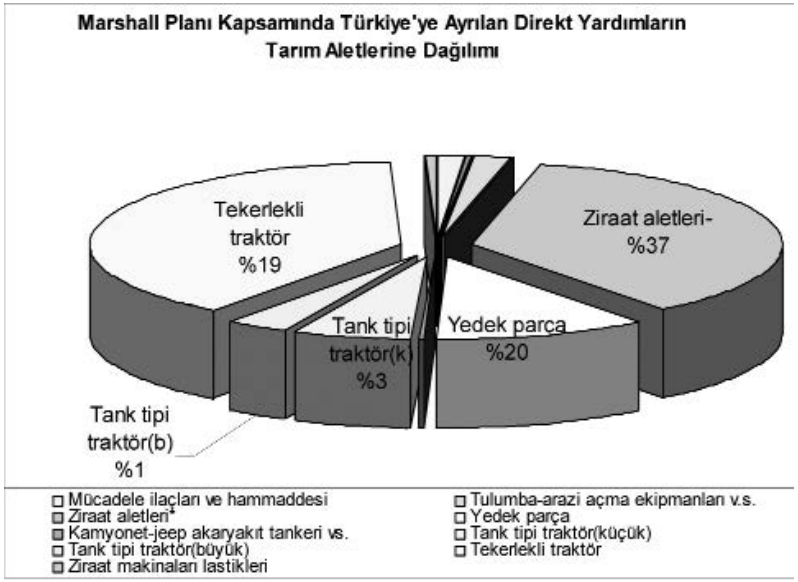

Şekil 2. Marshall Planı Kapsamında Türkiye'ye Ayrılan Direkt Yardımların Tarım Aletlerine Dağılımı

1956 yılına kadar Marshall Planı kapsamında Tarım Bakanlığı'na ayrılan "direkt yardımlar"la en fazla ithal edilen tarım aleti traktör pulluğudur (Tablo 12). 1956 yılı ortasına kadar ithal edilen traktör pulluğu sayısı 12120'yi bulur. Tarımsal üretimde kullanılmak üzere ithal edilen traktör sayısı ise 7904 adettir. Marshall Planı kapsamında ithal edilen tarım aletleri ile ilgili dikkat çeken bir başka olgu da özellikle pamuk ve hububat üretiminde kullanılan tarım aletlerine (pamuk ve hububat mibzeri) ağırlık verilmesidir (Tablo 12). Bu durumun nedeni aşağıda ayrıca ele alınacağından burada sadece bu duruma dikkat çekmekle yetinilecektir.

Tablo 12

31.12 1956 Tarihine Kadar Marshall Planı Direkt Yardımları İle Gelen Tarım Aletleri*

Makinenin Cinsi	Gelen
Traktör Pulluğu	12120
Traktör	7904
Disk Harrow	7350
Hububat Mibzeri	7192
Pamuk Mibzeri	4115
Trailer	4044
One-Way	3969
Biçer Döğer	3631
Kültüvatör	3422
Duster	3350
Pülverizatör**	3350
Hayvan Pulluğu	2943
Çapa Makinesi	1962
Beygir Tarağı**	1862
Alev Makinesi	1012
One Way Sandığı	809
Lastik**	761
Santrifüj	694
Tırmık	664
Kamyonet ve Jeep**	571
Motopomp	423
Harman Makinesi	415
Çayır ve Orak Makinesi	269
Rod-Weeder	104
Balya Makinesi	61
Pamuk Selektörü	33
Seyyar Tamirhane	6

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 29, s. 30

* İlgili Rapor'da yer alan tablolarda, sipariş edilen, gelen ve yurt içinde miktarlar ayrı sütunlarda gösterilmiştir. Çalışmamızda sadece gelen sütunu dikkate alınmıştır.

** İlgili raporda bu alete yer verilmemiştir. Ancak 8 numaralı ve… tarihli Türkiye'de Marshall Planı Raporu'nda yer alan tabloda bu aletlerden yukarıdaki tabloda belirtildiği kadar geldiği bildirildiğinden bu aletler eklenmiştir.

1956 yılına kadar Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye gelen tarım aletlerinin %17'si traktör pulluğu, %11'i ise traktördür (Şekil 3). Bununla birlikte hububat üretiminde kullanılan mibzerlerin* oranı %10'u, pamuk üretiminde kullanılan mibzerlerin oranı ise %6'yı bulur.

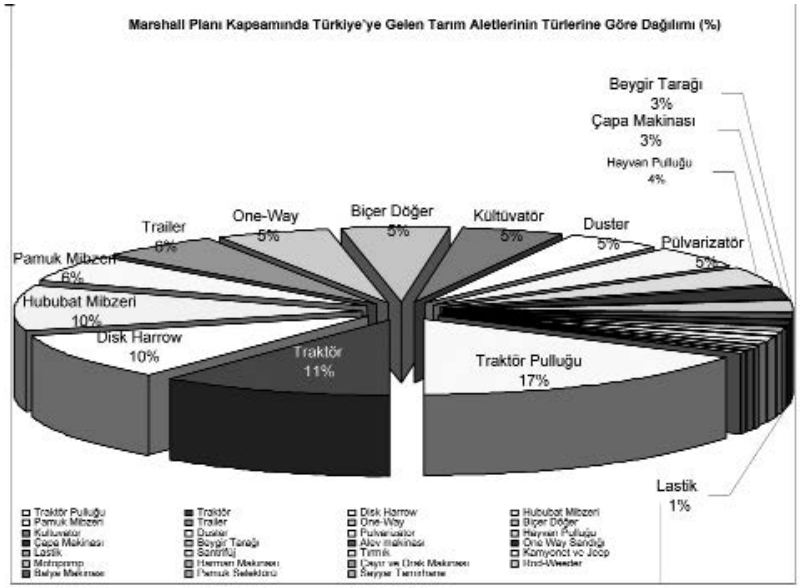

Şekil 3. Marshall Planı Kapsamında İthal Edilen Tarım Aletlerinin Türlerine Göre Dağılımı

Tarımsal alanda faaliyet yürüten ve Marshall Planı kapsamında kaynak aktarılan bir başka kurum da Toprak Mahsulleri Ofisi'dir (TMO). Söz konusu kuruma 1958 yılına kadar 43.897.000 dolar kaynak aktarılır.[398] Bu tutarın bir kısmıyla buğday ve un** bir kısmıyla da ABD'den başta çelik buğday hangarı olmak üzere, traktör, araba baskülleri, kantar, treyler, vinç, yedek parça, kamyon gibi çeşitli

* Tohum ve gübre ekebilen ekim makinesi

398 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 24 s. 8. Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 28, s. 8; Türkiye'de Marşal Planı, s. 8

** TMO'ya 1949–1950 döneminde aktarılan kaynaklar ile 127.706 ton buğday, 14.905 ton un ithal edilmiştir. **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 132

malzemeler ithal edilir.* Ayrıca TMO Plan'dan aktarılan kaynaklarla, et-balık sanayinde ve avcılıkta kullanılmak üzere çok sayıda malzeme ithal eder (balıkçı gemisi motorları, balık ipliği-ağı…), Beşiktaş, Haydarpaşa, İskenderun, Kayseri, Samsun, Zonguldak, Sinop, Trabzon ve Ereğli'de soğuk hava depoları, yine Trabzon'da balık yağı ve balık unu fabrikaları açılır.** Bu kurumların inşaat ihaleleri ise büyük genellikle özel firmalara verilir.[399]

Marshall Planı'nın uygulanmasıyla birlikte Marmara ve Karadeniz'de araştırma seferleri ya da balıkçı kooperatifleri ile birlikte ortak av seferleri başlatılır. Bu seferlerde, bu zamana kadar Türkiye balıkçılığında kullanılmayan ve balıkçılık sektöründe geçimlik avlanmadan piyasa için avlanmaya geçişi ifade eden teknolojik cihazlar (echosounder-asdic***) kullanılır, balık ihracatı ve nakliye gemileri çalıştırılır.[400] "Teknik yardımlar" kapsamında ise uskumru, palamut ve mersin balığı ile ilgili eğitimler gerçekleştirilir.[401] Bunların yanında, Ankara, Erzurum, Konya ve Zeytinburnu'nda et kombinaları kurulur, tavukçuluk ile ilgili birçok malzeme ithal edilir.[402] Diğer alanlarda olduğu gibi TMO aracılığıyla çalışma yürütülen balıkçılık alanında gelen mallar da piyasada firmalar aracılığıyla ya da doğrudan TMO aracılığıyla satışa sunulur. Satılan malların kullanımı ise çeşit-

* TMO'ya ayrılan İstanbul, Trabzon, Samsun, Tekirdağ, Mersin, Derince, İskenderun, Kuruçeşme, Diyarbakır, Akçakale, Bismil, Kurtalan, Ceylanpınar, Derbesiye, Ankara, Kayseri, Şefaatli, Cerikli, Kırklareli, Terzili hamam, Peyik, Kırklareli, Hayrabolu, Siverek, Alaşehir, Burdur, Suşehri, Refahiye'de çelik hangarlar kurulmuştur. Bkz. **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 13, s. 67, **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 22, s. 43

** Söz konusu soğuk hava depoları bir süre sonra Et Balık Kurumuna devredilmiş, dolayısıyla bu kurumlar için yapılan tahsisler de Et Balık Kurumu'na devredilmiştir. **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 19, s. 41; **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 20

399 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 7, s. 57

*** Echosounder: Su altında balık bulunan bölgeleri tespit etmeye yarayan bir nevi radar. Balık bulucu. Asdic: Su altındaki sesleri tespit eden bir cihaz.

400 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 22, s. 35

401 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 23, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 24, s. 28

402 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 19, s. 41

li şartlara bağlanır. Örneğin Plan kapsamında ithal edilen mallardan satın almak ya da kullanmak isteyenlere bu malları kullanacakları alanları ithalatçı firmaya bildirmek zorunluluğu getirilir. Satan kuruma da uygun bulduğu (örneğin "balıkçılığın gelişmesini sağlayacak ve memleket şartlarına uygun olan") talepleri kabul etme yetkisi verilir.[403] Ayrıca, ithalatçı firmalar, ithal ettikleri araçların kullanım alanlarını belirleme yetkisine sahip kılınır, araçları alanlar aldıkları araçları ilk üretim döneminde ve belirlenen işlerde kullanmak zorunda bırakılır, gene satan firmaya gerek duyduğunda malzemeleri geri alma yetkisi verilir.[404] TMO ithal ettiği aletleri kredili ya da peşin satar. Kredili satışların bedeli, %10'u peşin olmak üzere en fazla 10 taksitte tahsil edilir. Plan kapsamında ithal edilen ürünlerden kredili satın almak isteyenler ürün bedelinin tümünü ödeyene kadar ürünün mülkiyetine sahip olamaz.[405]

Marshall Planı kapsamında ve Tarım Bakanlığı aracılığıyla Türkiye'ye gelen tarım makinelerinin/malzemelerin ithalatında ve satışında ise, bu dönemde Massey, Haris, Fordson, Hallet, Johnson gibi traktör ya da tarım aleti üreten firmaların bayiliğini yürüten Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) önemli rol oynar. TZDK'nın Adapazarı'nda bulunan ve basit tarım aletleri imalatı yapan fabrikasının yabancı sermaye ortaklığı ile yeni yatırımlar yapması da gündeme gelir.[406] Marshall Planı ile gelen traktörler piyasada %25 kârla ve %20'si peşin olmak üzere altı taksitle satılır. Traktör almak isteyen köylülere Ziraat Bankası %2,5 faizle kredi verir. Bu dönemde Türkiye'ye yalnızca Marshall Planı kapsamında ve ABD'den traktör gelmez, Plan kapsamı dışında birçok Avrupa ülkesinden de traktör ithal edilir. Ancak Avrupa ülkelerinden ithal edilen traktörler, peşin ya da tamamı bir yıl içinde ödenmek üzere ve %30–35 kârla satılır.

403 Marshall Yardımı Gereğince Toprak Mahsulleri Ofisi Tarafından Memlekete Getirtilecek Olan Her Türlü Su Mahsulleri Avcılığı ve Sanayine Ait Vasıta ve Malzemenin Satış ve Tevziine Dair …, **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 31, 1949–1950, s. 2085–2089

404 age.

405 age.

406 Zirai Donatım Kurumu, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı 233 (25 Eylül 49), s. 17, 21

Bu durum Marshall Planı kapsamında gelen ABD menşeli tarım malzemesinin daha çok talep görmesine ve ABD'nin rekabette önemli bir üstünlük elde etmesine yol açtığından Ziraat Bankası'nın Avrupa'dan ithalat yapan firmalarla da anlaşmalar yapması kararlaştırılır. Ancak Avrupa'dan ithal edilen makinelerin ithalinde ya da satışında kimi formaliteler devreye sokulur. Örneğin Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Alet ve Makineler Enstitüsü'nün Avrupa ülkelerinden ithal edilen tarım aletlerinin Türkiye'ye uygun olup olmadığını denetlemesi kararlaştırılır. İlerleyen dönemlerde Avrupa ülkelerinden ithal edilen traktörlerin satışında kimi kolaylıklar sağlanır ve bu traktörler %20'si peşin olmak üzere beş yıl vade ile satılmaya başlanır. Ancak bu durum ABD'den ithal edilen traktörlerin daha avantajlı koşullarda satılmasını engellemez. Nitekim Ziraat Bankası Avrupa'dan ithal edilen traktörleri satın almak isteyenlere uyguladığı kredi faizleri %3'tür.[407] Bir diğer ifadeyle Avrupa'dan ithal edilen traktörleri satın almak isteyenler, ABD'den ithal edilen traktörleri satın almak isteyenlere oranla daha yüksek kredi faizi ödemek durumunda bırakılır. Dolayısıyla Marshall Planı kapsamında ABD'den ithal edilen traktörlere belirgin bir rekabet avantajı sağlanır.

Bu dönemde Ziraat Bankası boş arazisi olup da sermayesizlik nedeniyle işleyemeyenlere 500 liraya kadar %6, 500 liranın üstündeki rakamlar için %7,5 faizle; traktör satın alanların yakıt ihtiyaçlarını gidermek için de en fazla 5000 lira olmak üzere %2,5 faizle kredi verir. Ziraat Bankası'nın bu krediler için gereksinim duyduğu finansman "Karşılık Paralar Fonu"ndan sağlanır.[408] Hatırlanacağı üzere "Karşılık Paralar Fonu", Marshall Planı kapsamında kaynak alan ülkenin aldığı tutarın yerli para karşılığının bir fonda biriktirilmesinden oluşuyordu. Dolayısıyla Marshall Planı bir yandan ABD'den alınan kredilerle yine ABD'den traktör satın alınmasına diğer yandan da, geri ödenecek tutardan bağımsız olarak, bu krediler karşılığında özel bir fonda tutulan paralarla ithal edilen mallar için satın alma gücü yaratılmasına hizmet eder.

407 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 5, s. 12

408 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 5, s. 12

Yukarıda da ifade edildiği üzere Marshall Planı kapsamında özel sektör de azımsanmayacak miktarda tarım aleti ithal eder ya da bayilik hakkı elde eder. Bu durum Türkiye sermayesinin farklı kesimleri arasındaki çatışmaların bir defa daha su yüzüne çıkmasını sağlar. Örneğin DP milletvekili Kemal Zeytinoğlu, TBMM'de Türkiye'ye verilen 30 milyon dolar tutarındaki kredinin görüşüldüğü oturumda, Marshall Planı kapsamında ithal edilen tarım makinelerinin, ağırlıklı olarak TZDK tarafından ithal edilme sebebi, ithalat hakkı verilen tüccarların neye göre seçildiği ve hangi tüccarların ithalat hakkı talebinin reddedildiği sorularını içeren bir soru önergesi verir. Soru önergesini yanıtlayan CHP milletvekili Sadi Irmak, tarım makinesi ithalatında TZDK'nın önemli rol oynamasını, bu kurumun köylüye makine sağlamak amacıyla kurulmuş ticari bir kurum olmasıyla ve özel sektörün eleman, depo, tamirhane konularında yaşaması muhtemel sıkıntılarla açıklar. Irmak'ın ileri sürdüğü bir diğer gerekçe de, küçük köylünün makine satın almasının kolaylaştırılması çabalarıdır.[409] Ancak DP'liler bu açıklama ile tatmin olmazlar. DP'liler 30 milyon dolarlık kredi anlaşmasını onaylayacaklarını söylerler; ancak bir de talepleri vardır: Bu kredi ile ABD'den satın alınacak makinelerin yurda getirilme biçiminin ayrıca görüşülmesi. Tartışmalar zaman zaman şiddetlenir. DP'liler, kimi tüccarların kayrıldığını iddia ederler. Bu iddialar karşısında Tarım Bakanı Cavit Oral, Marshall Planı kapsamında ithal edilecek tarım makinelerinin getirilmesi için ABD firmaları ile ilişki kurulması gerektiğini; TZDK dışında ithalat hakkı verilen tüccarların, gerekli şartları yerine getirdiği bağımsız bir komisyon tarafından tespit edilen ve genellikle ABD firmalarının acenteliğini yürüten tüccarlar olduğunu; reddedilenlerin ise, gerekli altyapıya sahip olmayan ve ABD'den karaborsa makine getirmek isteyen tüccarlar olduğunu belirtir.[410]

TZDK ve özel sektörün Marshall Planı kapsamı dışında ithal edilenler de dahil olmak üzere ithal ettiği traktör sayısı 1948 yılında 1750'yi, 1949'da 4394'ü, 1950'de 10227'yi, 1951'de 23439'ü ve

409 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 14, Toplantı 3, 23. Birleşim, 24.12.1948, s. 282–313

410 agm.

1952 senesinin Ağustos ayı sonunda 30041'i bulur.[411] Yukarıda Marshall Planı kapsamında 1956 yılı sonuna kadar Türkiye'ye gelen traktör sayısının 7904 olduğu ifade edilmişti. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye tarımında kullanılan traktör ve diğer tarım aletlerinin artması sadece Marshall Planı ile gerçekleşen bir olgu değildir. Ancak Marshall Planı, bu sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynar. Marshall Planı kapsamında gelen traktör ve diğer tarım aletlerinin kullanım alanları ABD tarafından belirlenir. ABD'nin bu konudaki en önemli talebi, traktörlerin özellikle tütün üretiminde kullanılmamasıdır. Nitekim ilk başlarda gelen traktörlerin yalnız Edirne ve Doğu illerinde kullanılması şartı getirilir. Bu durum, Türkiye'nin ABD'nin ürettiği Virginia tütününe rakip çıkmasının doğru olmaması ile gerekçelendirilir.[412] Öte yandan bu dönemde ABD'nin çabaları ile Türkiye'nin başta önemli bir tütün pazarı olan Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine tütün ihraç etmesi önlenir. Türkiye'ye ABD tarafından, doğu Avrupa ülkelerine ihracat yapmanın yollarını araması ve Marshall Planı ile tütün üretiminde uzmanlaşmaktan kurtulması yönünde öneriler yapılır.[413] Ayrıca Türkiye'ye beş yıl içinde Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerine 500.000 ton hububat sağlama yükümlüğü getirilir.[414] Bu gelişmeler dolaysıyla 1950 yılının üçüncü çeyreğinin sonuna kadar Marshall Planı kapsamında gelen 4000 traktörün %40'ı nadas açımında ya da pamuk üretiminin yaygın olduğu Çukurova ve Ege'de kullanılır. Benzer şekilde İktisadi İşbirliği İdaresi'nin (ECA) isteği ile Türkiye'ye Marshall Planı kapsamında gelen motopompların bir kısmı Çukurova, Ege ve Trakya bölgelerine satılır.[415] Bu durum aşağıdaki tablo (13) ve şekilden (Şekil 4) gözlemlenebilir. Tablo 13'te bu süreçte Türkiye'de belirli illerde traktör kullanımında yaşanan değişim görülmektedir. Tablo dikkatle incelendiğinde traktör artış oranlarının yüksek olduğu bölgelerin da-

411 Zekai Komşuoğlu, Makinalaşan Ziraatımız, **İktisadi Uyanış**, Sayı 46 (Kasım 52), s. 5,14

412 Amerikan Traktörleri Nerelerde Kullanılacak, **İktisadi Uyanış**, Sayı 29 (Haziran 51), s. 11

413 Türkiye Ziraati Nereye Gidiyor, **İktisadi Uyanış**, Sayı 3 (Nisan 1949), s.2

414 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 14, Toplantı 3, 23. Birleşim, 24.12.1948, s. 282–313

ha öncesinde traktör kullanımının oldukça düşük olduğu bölgeler olduğu görülmektedir. Ancak buralarda traktör kullanımında sayıca küçük bir artışın yüksek oranlara tekabül ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Kullanılan traktör miktarlarına bakıldığında ise, traktör kullanımının özellikle pamuk ve hububat üretim merkezlerinde arttığı görülmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere kullanılan traktör sayısında önemli artış yaşayan iller, başta Adana olmak üzere, Ankara, Aydın, Denizli, Eskişehir, İzmir, Konya, Manisa, Tekirdağ gibi illerdir (Şekil 4). Gene Şekil 4''ten görülebileceği üzere bu illerde kullanılan traktör miktarı 1948'den önce de artış eğilimindedir.

Tablo 13

1948–1951 Yılları Arasında Türkiye'de İllere Göre Traktör

İllere Göre Traktör Sayısı			% Değişim
İller	**01.01.1948**	**01.01.1951**	
Adana	650	2200	238
Amasya	10	121	1110
Ankara	53	541	921
Antalya	23	418	1717
Aydın	134	948	607
Bursa	30	165	450
Denizli	23	305	1226
Diyarbakır	6	123	1950
Edirne	42	255	507
Eskişehir	87	471	441
Hatay	23	290	1161
İçel	125	340	172
İstanbul	96	158	65
İzmir	75	689	819
Kırklareli	42	170	305
Kırşehir	5	106	2020
Konya	54	475	780
Manisa	75	702	836
Maraş	20	101	405
Samsun	56	173	209
Tekirdağ	62	489	689
Urfa	10	194	1840

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 8, s.17

415 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 4, s. 9

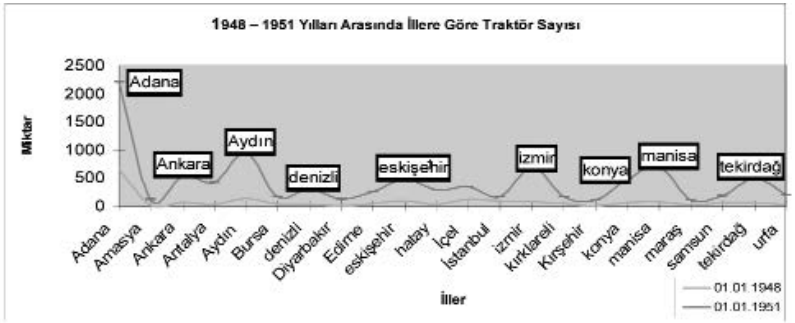

Şekil 4.1948 – 1951 Yılları Arasında İllere Göre Traktör Sayısı

Marshall Planı kapsamında yurtdışından siparişi verilen tarım makineleri henüz dağıtılmaya başlamadan Tarım Bakanlığı'na traktör almak için yapılan başvuru sayısı 6000'i bulur. Bu rakamın büyük bir kısmını büyük ve orta boy toprak sahibi çiftçiler oluşturmaktadır. ABD'ye sipariş verilen tarım aletlerinin ilk partisi Türkiye'ye 2 Mayıs 1949 tarihinde gelir. Gelen tarım aletleri Dolmabahçe Rıhtımı'nda yapılan bir resmi tören ile karşılanır. Tarım Bakanı Cavit Oral törende yaptığı konuşmada "…Tevzide *(dağıtımda)* bilhassa küçük müstahsili *(üreticiyi)* desteklemeyi esas tutuyoruz"[416] sözlerini sarf eder. Çeşitli yetkililer ilerleyen dönemlerde de kooperatifler aracılığıyla, küçük tarım üreticisinin ithal edilen makinelerden faydalanmasının sağlanacağını ifade ederler. Ancak gene de Marshall Planı kapsamında ithal edilen tarım aletlerini, özellikle traktörleri, daha çok büyük toprak sahipleri edinebilir.[417] Benzer şekilde Marshall Planı kapsamında açılan tohum ıslah merkezlerinden tohum elde edebilenler de genelde büyük çiftçiler olur.[418] Öte yandan özellikle traktör edinmek isteyen çiftçiler kimi zaman rüşvet vermek, kimi zaman da bürokrat ya da politikacı gibi nüfuz sahibi kişilerin aracı-

416 Cavit Oral, Ziraat Durumu ve Marshall Planı, **Türk Ekonomisi**, Sayı 72 (Haziran 49), s. 136–137. Küçük köylünün korunmasına bir çok defa vurgu yapılmıştır. Bu konuda bkz. "Arazi Sahiplerine Marshall Yardımından Kredi Verilecek", **Akşam**, 6 Mart 51, s. 1

417 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 Yılı Sonuna Kadar, s. 23

418 "Ziraatin İnkişafı", **Akşam**, 30 Ekim 51

lığından faydalanmak zorunda kalırlar. Bu tür sorunlar TBMM'de de gündeme gelir. Örneğin Yozgat milletvekili Faik Erbaş'ın, küçük tarım üreticisi için ne gibi önlemlerin düşünüldüğü sorusunu da içeren soru önergesine Demokrat Parti Tarım Bakanı Nedim Ökmen "Türkiye ziraatinin kalkınması büyük çiftçiyle beraber bilhassa büyük bir ekseriyet teşkil eden küçük çiftçinin kalkınmasına bağlıdır… Bununla beraber Türkiye ziraatinin kalkınması bir bütündür. Büyük çiftçi de gerekli tedbirlerden müstağni (*doygun*) değildir" yanıtını verir.[419] Ökmen, küçük çiftçi için alınan önlemlerin ise, Ziraat Bankası kredilerinden, küçük boy traktör ithalatından ve teknik destekten oluştuğunu ifade eder.[420] Ancak bu önlemler küçük köylünün rahatlıkla traktör edinebilmesini sağlamaz. Faik Erbaş'ın Ökmen'e verdiği yanıt bu durumu açıklar niteliktedir:

> Bendeniz daireyi intiha biyemden gelen vatandaşlar için Gazi Depo Müdürlüğü'ne müracaat ettim ve birçok bildiğim müracaat edenler de oldu. Depo Müdürlüğü'nce traktör olmadığı söylendi… 20 gün sonra bir iş için depoda bulunurken şahsen tanıdığım bir arkadaş iki köylüyle geldi. Derhal bu zatın getirdiği köylülere G55 bir traktör verdiler. İşlerinin tez elden görüldüğünü söylediğimde 'bunların müfettişi var, benim ahbabım' diye cevap aldım.[421]

Ancak bu tür durumlar sadece Demokrat Parti değil CHP döneminde de yaşanır. Örneğin Faik Erbaş CHP'nin iktidarda olduğu 1948 yılında yaşadığı bir olayı şu sözlerle aktarır:

> 1948 senesinde kardeşim Hüseyin Erbaş Ankara'ya bir traktör için geldi… Mevcut traktör var diyorlar. Birader İstanbul'a hareket ediyor. Donatım memuru Emcet Bey'i görüyor… Emcet Bey Traktör kalmadığını ifade ediyor. Ümidi kesen kardeşimin ayrılması üzerine Donatım'da baş makinist olarak çalışan Nedim araya tavassut (*aracılık*) ediyor, biraderden 40 lira alarak traktörü veriyorlar. Ambara varıyor, para… Vinççi 'traktörü denize atarım' diyor, para… Velhasıl kelam… adamın 200 lirasını alıyorlar.[422]

419 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 6, 6. Birleşim, 1951, 16.4.51, s. 204
420 age., s. 205
421 age., s. 206
422 age., s. 206

Marshall Planı kapsamında ithal edilen tarım aletleriyle, özellikle traktörlerle ilgili önemli sorun alanlarından birisi de yedek parça kıtlığı ve makinelerin kullanımı konusundaki bilgi eksikliğidir. İthal edilen yedek parçalar için aynı oranda yedek parça ithal edilemeyişi ya da yeterli sayıda tamir atölyesinin kurulmaması çok sayıda makinenin çalışamaz/kullanılamaz duruma gelmesine ve hurda fiyatına satılmasına yol açar.[423] Bu sorunun çözülmesi için 1952 yılından itibaren traktör ithal eden firmalara tamirhane açma zorunluluğu getirilir.[424] 1951 yılına kadar Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde 42 adet tamirhane açılır ve başta TZDK, Çukurova İthalat ve İhracat T.A.O., Koç Ticaret T.A.Ş. olmak üzere birçok firmaya yedek parça ithalatı için Marshall Planı fonlarından kaynak aktarılır, dolayısıyla sermayeye yeni iş alanları yaratılır.[425]

Marshall Planı'nın tarımsal alandaki etkileri incelenecek olduğunda vurgulanması gereken noktalardan ilki tarımsal üretimde yaşanan artıştır. Örneğin 1948–1952 yılları arasında hububat üretimi, yıllık 9 milyon 41 bin tondan 12 milyon 285 bin tona çıkarak %37 artış gösterir (Tablo 14). Endüstriyel tarım ürünleri kategorisinde yer alan pamuk, pancar ve patates gibi ürünlerde ise daha yüksek üretim artışı yaşanır (Tablo 14). Aynı dönem içerisinde patates üretimi 457 bin tondan 870 bin tona; pancar üretimi ise 727 bin tondan 1 milyon 100 bin tona yükselir. Her ki ürün için artış oranları sırasıyla %92 ve %51'dir. Üretim artışı özellikle pamukta önemli boyutlara ulaşır. 1948 yılında 58 bin ton olan pamuk üretimi 1952 yılına gelindiğinde %193 oranında artış göstererek 170 bin tona yükselir (Tablo 14). Pamuk üretiminde yaşanan bu artışın boyularını şekil 5 daha da net göstermektedir.

423 Abdülkadir Hergüner, "Zirai Kalkınmamızda Aksayan Taraflar", **İktisadi Uyanış**, Sayı 44 (Eylül 52), s. 10
424 "Gafletin Cezası", **Akşam**, 29 Ekim 51
425 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 6, s. 203–206

Tablo 14

1948–1952 Yılları Arasında Çeşitli Tarım Ürünlerinin Üretim ve Ekim Alanlarında Yaşanan Değişme

Ürün Cinsi	Üretim (1000 Ton)			Ekim alanı (1000 Hektar)		
	1948	1952	Değişim (%)	1948	1952	Değişim (%)
I) Hububat	**9.041**	**12.285**	**37**	**8070**	**9901**	**23**
Arpa	2.167	3200	48	1828	2300	26
Buğday	4.867	6500	34	4538	5450	20
Çavdar	514	670	31	453	587	30
Darı	82	80	—3	66	76	15
Kaplıca	89	125	40	108	133	23
Mahlût	241	395	64	240	305	27
Mısır	696	830	19	535	640	20
Pirinç	60	85	42	26	50	92
Yulaf	325	400	23	275	360	31
II) Baklagiller						
a) İnsan Gıdası						
Bakla	42	36	—17	47	36	—22
Fasulye	86	98	14	93	83	—11
Mercimek	40	70	75	49	55	12
Nohut	86	91	6	86	80	—7
b) Hayvan Yemi						
Burçak	90	110	22	106	120	13
Fiğ	28	55	96	29	40	38
III)Sınaî Bitkiler						
Pamuk	58	170	193	298	672	126
Pancar	727	1100	51	49	49	0
Patates	457	870	92	66	102	54

Kaynak: Türkiye'de Marshall Planı, Cilt 13, s.15

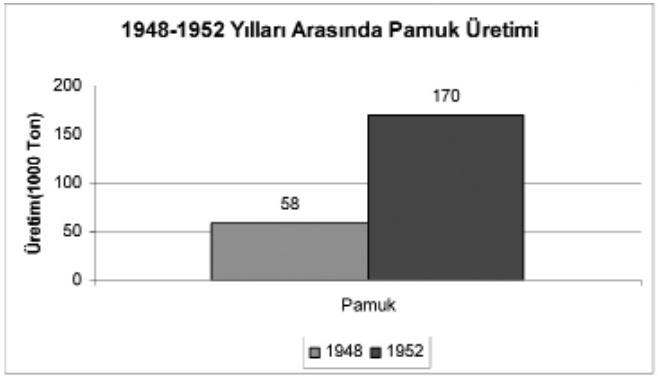

Şekil 5.1948–1952 Yılları Arasında Pamuk Üretimi

Tarımsal alanda yaşanan bir başka gelişme de ekim alanlarında yaşanan artıştır. 1948–1952 yılları arasında bakla, fasulye, nohut ve pancar haricindeki bütün ürünlerin ekim alanında önemli artış yaşanır. Örneğin hububat ekilen alanlar %23, patates ekilen alanlar %54 artar. Ekim alanlarındaki en fazla artan ürün ise pamuktur (Tablo 14). Tarım üretimi ile ilgili dikkat çekilmesi gereken bir başka durum da, birçok tarım ürününün ekim alanındaki artışın üretim artışından daha küçük olmasıdır. Bir diğer ifade ile tarımsal alanda verimliliği önemli ölçüde artmasıdır. Örneğin arpa, buğday, çavdar, kaplıca, mahlût, mercimek, burçak, fiğ, pamuk, pancar, patates gibi ürünlerde üretimdeki artış ekim alanlarındaki artıştan daha büyük olur. Kimi tarım ürünlerinde ise, ekim alanları azaldığı halde üretimin artar (Tablo 14 ve Şekil 6). Kuşkusuz bu durumda rol oynayan en önemli faktör tarımda başta makineleşme olmak üzere modern üretim yöntemlerinin kullanılmasıdır.

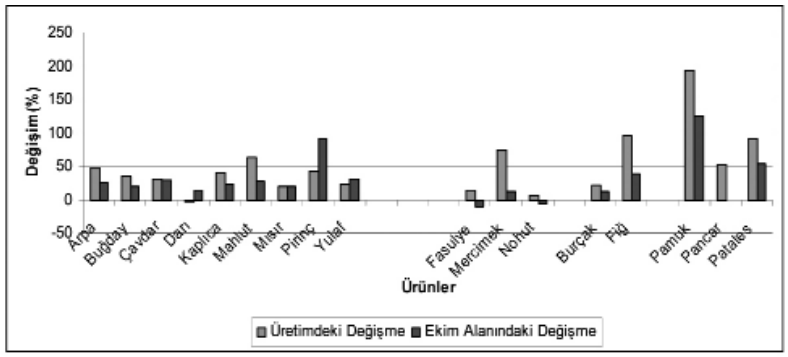

Şekil 6.1948–1952 Yılları Arasında Tarımsal Üretimde ve Ekilen Alanlardaki Değişme

Marshall Planı kapsamında ithal edilen tarım aletlerini daha çok orta ve büyük toprak sahiplerinin satın aldığından bahsedilmişti. Ancak bu dönemde küçük tarım üreticilerinin bir araya gelerek büyük toprak sahiplerinin topraklarını işlemek amacıyla makine satın almaları da sık rastlanan bir olaydır. Örneğin Milletvekili Faik Erbaş TBMM'de yaptığı konuşmada bu durumu şu şekilde ifade eder:

> Muhterem beyler, küçük çiftçilerin kalkınmasına gelince: Şu traktör afeti memleketi batıracaktır. Beş dönüm arazisi bulunmayan bir traktör alarak başkalarıyla ortak ve ahar köylerin meralarını sürmekle memlekette bir geçimsizlik havası, döğüşler, münazaralar yaratmaktadır.[426]

Böylelikle küçük tarım üreticileri borçlanmak pahasına, ürettikleri tarım ürünlerini Avrupa pazarına pazarlama olanakları elde eden büyük toprak sahiplerinin birikim sürecinin destekleyicisi konumuna gelir. Öte yandan üretilen tarım ürünlerinde önceliğin dış piyasalara verilmesi nedeniyle, başta pamuk olmak üzere birçok tarım ürününün girdi olarak kullanıldığı mamul mallarda önemli fiyat artışları yaşanır.[427]

426 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 6, s. 206
427 Cemal Refik, "Döviz ve Biz", **Akşam**, 29 Temmuz 51, s. 3

Marshall Planı'nın tarımsal alandaki uygulamaları başlığı altında ele alınabilecek bir başka olgu da 1950 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlere toprak dağıtılması ya da zirai kredi verilmesidir. Göçmenler için ayrılan kaynaklar ile bu kişilerin bir kısmının mevcut köylere dağıtılması, sanatkâr (ya da zanaatkâr) olanların şehir ve kasabalara yerleştirilmesi ya da yeni köyler kurularak tarım üreticisi haline getirilmesi planlanır. Ayrıca Bulgaristan göçmenlerine Ziraat Bankası aracılığıyla "karşılık paralar" hesabından 30 milyon TL kredi kullandırılır. 1951 yılı sonuna kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden 154.393 kişi ve 370.000 aile için;

- 31.619 ev yaptırılır,
- 18.429 aileye 954.374 dönüm toprak dağıtılır,
- 19.219 aileye 8.407.622 kilo tohumluk verilir,
- 17.276 çiftçi ailesine 24.226.678 TL kredi verilir.
- 2.253 sanatkâr ailesine1.000.327 TL kredi verilir.[428]

Sulama

Marshall Planı kapsamında yer alan sulama projeleri, Bayındırlık Bakanlığı ve Devlet Su İşleri aracılığıyla yürütülür. Plan kapsamındaki sulama projeleriyle tarımsal üretimin/ürün çeşitliliğinin arttırılması, ekilebilir arazi miktarının genişlemesi ve içme suyu sağlanması hedeflenir. Ancak öncelik tarımsal üretim ile ilgili olan hedeflere verilir. Tarımsal üretimin ve ürün çeşitliliğinin artması hedefine, sulamada akarsulardan faydalanılması yoluyla ulaşılması planlanırken, ekilebilir arazi miktarının artması için su baskınlarının önlenmesi, bataklık alanların kurutulması gibi çözümler üzerinde durulur. Hazırlanan sulama projeleriyle 491.000 hektar arazinin kurutulması, 686.000 hektar arazinin su baskınlarından kurtarılması, 25.000 hektar arazinin sulanması ve sulama alanlarının 205.000 hektara çıkarılması hedeflenir.[429]

Su işleri için hazırlanan projelerin İktisadi İşbirliği (ECA) tara-

428 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 19, s. 44
429 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 9, s. 65–66

fından kabul görmesiyle birlikte, 04.01.1950 tarihi itibariyle Türkiye'deki bayileri aracılığıyla 38 Avrupa firmasına teklif verilir.[430] Böylelikle bir yandan Marshall Planı'nın hedefine uygun olarak Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin diğer yandan bu firmaların Türkiye'deki bayilerinin sermaye birikim sürecine destek olunur. Ancak bu alanda da öncelik ABD sermayesinindir. Örneğin Marshall Planı kapsamında yürütülen en önemli sulama projesi olan Menderes Ovası'nın sulama altyapısının ıslah edilmesi işinin ihalesi 149.000 dolar karşılığı "Tippets Abbet Engineering" isimli bir ABD firmasına verilir.[431] Sulama kapsamında yer alan bir başka proje de Meriç Nehri'nin ıslah edilmesidir. Bu konuda "Meriç Nehri Daimi Komitesi" adında bir komite oluşturularak Türkiye ve Yunanistan'daki bataklıklar ile akarsular inceleme altına alınır. Bu proje için de birçok yabancı firmaya ihaleler verilir.[432] İçme suyu kapsamındaki projeler için ise özellikle Tarsus, Menemen, Kacova ve Konya'daki yeraltı suları incelemeye alınır. Ayrıca bu bölgelerde küçük barajlar ve baraj gölleri inşa edilmesi planlanır.[433]

Marshall Planı'ndan sulama projelerinin hayata geçirilmesi için, 1958 yılına kadar, 5.641.000 dolar kaynak ayrılır. Bu tutarın 2.466.000 doları "direkt yardım"lar kapsamında, kalan kısmı ise "endirekt" ve "teknik yardım"lar kapsamındadır (Tablo 15).

430 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 2, s. 16–17
431 "Zirai Kalkınma Çalışmaları", **Akşam**, 12 Haziran 1951
432 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 12, s. 16
433 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 14, s. 16

Tablo 15

Marshall Planı Kapsamında Sulama Projeleri İçin Devlet Su İşlerine Ayrılan Kaynaklar

	Ayrılan Kaynaklar (Dolar)				Toplam
	Direkt Yardım	Endirekt Yardım		Teknik Yardım	
		Tiraj Hakkı	Özel Kaynak		
1949–50	410.000	1.060.000		25.000	1.495.000
1950–51			650.000		650.000
1951–52		440.000			440.000
1952–53	500.000			1.000.000	1.500.000
1953–54	256.000				256.000
1955–56	200.000				200.000
1956–57	1.100.000				1.100.000
Toplam	2.466.000	1.500.000	650.000	1.025.000	5.641.000

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı Cilt 9, 14, 20, 30, 31,32, 33

Diğer alanlarda olduğu gibi sulama projelerinde de "direkt yardımlar" ABD'den, tiraj hakları ise Avrupa ülkelerinden traktör, inşaat araç gereçleri gibi malzemeler ithal etmek amacıyla kullanılır. "Teknik yardımlar" ise etüt ya da projeleri yürüten firmalara aktarılır. Marshall Planı kapsamında sulama alanına ayrılan kaynaklar, özellikle Türkiye'nin üretimini arttırması istenen hububat, pamuk gibi ürünlerin üretiminin yoğun olduğu Ege ve İç Anadolu bölgesinde yürütülen dere ıslahı, bataklık ya da göl kurutulması, sulama kanalı inşa edilmesi gibi çalışmalarda kullanılır (Tablo 16).

Tablo 16

Marshall Planı Kapsamında Su İşleri Reisliğine Sağlanan Direkt ve Endirekt Yardımlarla Getirilen Makinelerin Kullanım Sahaları

İl	Çalışma
Manisa	Kumçayı ve Deliçay ıslah işleri
Manisa	Bakırçay ve yan dereleri ıslah işleri
Manisa	Marmara Gölü manzumesi
Konya	Ereğli bataklığının kurutulması
Konya	Ova köyleri kanalları ıslah işleri
Konya	Konya ovası sulama şebekesi
Konya	Beyşehir Sarısu derivasyon yatağının inşası
Eskişehir	Porsuk Çayı ıslah işleri
Eskişehir	Eskişehir ovası sulaması
Aydın	Işıklıgöl seddeleri inşaatı ve Küfiçay derivasyonu
Adana	Seyhan Feyezan seddeleri, Dolu savakları inşaatı, Sarıçam Deresi ıslahı
Susurluk	Marmaracık Gölü'nün kurutulması
Maraş	Gavurgölü ıslahı
Çanakkale	Kumkale bataklığının kurutulması

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı Cilt 9, s. 65

* Bu çalışmalar esnasında 10 milyon 477 bin metreküp alanı kapsayan hafriyat işi yapılmıştır.

Ulaştırma

Marshall Planı'nın Türkiye uygulamasında ulaştırma projeleri, öncelikle başlıca tarımsal ürün/hammadde üretim alanlarının yurtiçi ve yurtdışı ticaret merkezleriyle bağlantısının kurulmasını sağlayacak şekilde oluşturulur. Bir diğer ifadeyle bütünlüklü bir pazar haline getirilmesi hedefine odaklanılır. Ulaştırma projelerinde belirleyici olan bir diğer etken de, başta sistemin hegemonik gücü ABD olmak üzere kapitalist blokun, SSCB'ye karşı Ortadoğu'da askerî bir üs olarak değerlendirdiği Türkiye'nin askerî manevra kabiliyetinin arttırılmasıdır. Dolayısıyla Marshall Planı kapsamında ele alınan

ulaştırma projeleriyle, Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinin, uluslararası işbölümüne uygun olarak yapılandırılması, Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin ihtiyaç duyduğu ürünlere ulaşmasının sağlanması ve nihayet soğuk savaşın çok yakın olduğu bir dönemin askerî ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenir.

Karayolları ile ilgili projeler, çalışmanın önceki bölümünde ele alınmış olan Hilts Raporu'nda yer alan tavsiyelere göre yürütülür. Söz konusu tavsiyelerin en önemlilerinden birisi olan, yolların yapılmasında koordinasyon sağlayacak bir örgütün kurulması fikri, 1948 yılında kuvveden fiile geçirilir ve bu tarihte Karayolları Genel Müdürlüğü kurulur.

Plan kapsamında yürütülen Karayolu projelerinin (üçer yıllık alt dönemlerden oluşan) dokuz yıl içinde bitirilmesi planlanır. Dört kategori altında ele alınan yol çalışmalarında öncelik 837 km uzunluğunda olan ve modern makineler kullanılarak inşa edilecek ilk karayolu olma özelliğini taşıyan İskenderun-Erzurum karayoluna verilir. Diğer yollar ise, iktisadi açıdan birinci, ikinci, üçüncü derecede önem taşıyan yollar olarak sınıflandırılır. Toplamda 20.755 km yol yapılması ya da bakıma alınması hedeflenir.[434] Bu projelerin yürütülmesi için Marshall Planı kapsamında Karayolları Genel Müdürlüğü'ne 1948–60 yılları arasında 40.389.685 milyon dolar ayrılır (Tablo 17). Bu tutarın büyük bir kısmı (38.825.685 dolar) "direkt yardım"lardan oluşur (Tablo 17) ve ABD'den çeşitli yol yapım aletlerinin ithal edilmesi amacıyla kullanılır. "Endirekt yardımlar", özellikle tiraj hakları ise, Avrupa ülkelerinden ithal edilen yol yapım aletlerinin finansmanında kullanılır. Karayolu projeleri için ayrılan "endirek yardımlar"ın 251 bin doları "tiraj hakkı", 1 milyon 313 bin doları da "başlangıç bakiyesi"dir ki, bu rakam ABD'den yapılan ithalatın finansmanında kullanılan "direkt yardım"lar ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır (Tablo 17). Dolayısıyla diğer alanlarda olduğu gibi karayolu yapımında da ABD sermayesinin değerlenme olanaklarının yaratılmasına öncelik verilir. Karayolu yapımında, Hilts Raporu'nda yer alan öneriler doğrultusunda ülke içi

434 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 Yılı Sonuna Kadar, s. 37

kaynaklardan da faydalanma yoluna da gidilir. Örneğin piyasada satılan yakıtların her litresi için 11 kuruş vergi alınması planlanır.[435]

Tablo 17
1948–1960 Yılları Arasında Marshall Planı Kapsamında Karayollarına Ayrılan Kaynaklar

Yıllar	Yardımlar			Toplam
	Direkt yardım	Endirekt yardımlar		
		Tiraj hakkı	Başlangıç bakiyesi	
1948–49	5.000.000	-	-	5.000.000
1949–50	9.000.000	251.000	-	9.251.000
1950–51	4.500.000	-	-	4.500.000
1951–52	3.369.000	-	-	3.369.000
1952–53	-	-	1.313.000	1.313.000
1953–54	6.200.000	-	-	6.200.000
1954–55	7.057.000	-	-	7.057.000
1955–56	830.000	-	-	830.000
1956–57	1.675.000	-		1.675.000
1957–58	500.000	-	-	500.000
1958–59	650.000	-	-	650.000
1959–60	44.684,51		-	44.684,51
Toplam	38.825.685	251.000,00	1.313.000	40.389.685

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı Cilt 9–41'den derlenmiştir.

Karayollarına ayrılan kaynakların büyük bir kısmıyla inşaat/maden makineleri (12 milyon 644 bin 833 dolar), motorlu araç ve yedek parça (5 milyon 588 bin 779 dolar) ithal edilir (Tablo 18). Bu malzemelerin toplam ithalat içindeki oranı sırasıyla %39 ve %17'dir (Şekil 8). Bunların dışında karayolu yapımında kullanılmak üzere birçok malzeme ithal edilir. Örneğin ithal edilen malzeme içinde mesleki aletlerin payı %10 (3 milyon 254 bin 243 dolar), kimyasal maddelerin payı %7 (2 milyon 166 bin 260 dolar), araç lastiğinin payı %6 (2 milyon 112 bin 268 dolar), paletli traktörlerin payı %7 (2 milyon 228 bin 447 dolar), teknik hizmetlerin payı %8'dir (2 milyon 559 bin 515 dolar) (Şekil 7).

435 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 Yılı Sonuna Kadar, s. 33–34

Tablo 18
1948–1960 Yılları Arasında Marshall Planı Kapsamında Karayollarına Ayrılan Kaynakların Kullanım Alanı*

Malzeme cinsi	Miktar (Dolar)
Kimyevi madde-müstahzarat	2.166.260
Demir çelik malzemesi	350.116
Demir çelik mamulâtı	356.207
Jeneratör motorları	193.602
Elektrik cihazları	377.804
Motor ve türbin	208.702
İnşaat maden makinaları	12.644.833
Makine edevatı	566.416
Traktör yedek parçaları	1.013.884
Büro makinaları	502.734
Motorlu vasıta ve parçaları	5.588.779
Paletli traktörler	2.228.447
Tekerlekli traktörler	229.689
Fenni ve mesleki aletler	3.254.243
Endüstriyel makine/malzeme	353.413
Lastik ve lastik mamulâtı	2.112.268
Muhtelif proje malzemesi	370.193
Teknik hizmetler	2.559.515
Genel Toplam	32.518.742

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı Cilt 9–41

* Türkiye'de Marshall Planı başlıklı raporların kimilerinde sadece sipariş verilen kimilerinde sadece teslim alınan kimilerinde ise her ikisi birden verilmektedir. Yukarıdaki tablo, 10,11,12,13,14 numaralı raporlardaki "teslim alınan" rakamları ve sonraki raporlarda yer alan "sipariş verilen" rakamları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

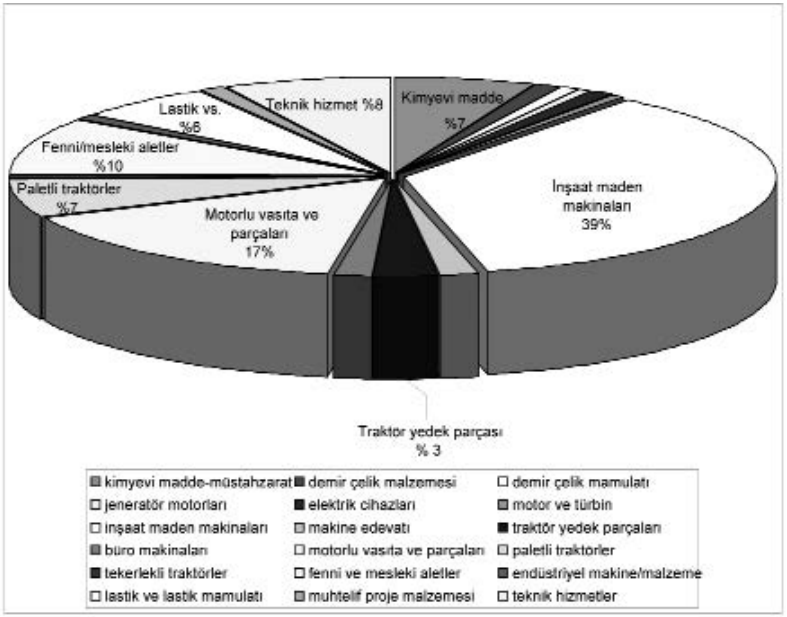

Şekil 8.1948–1960 Yılları Arasında Marshall Planı Kapsamında Karayollarına Ayrılan Kaynakların Kullanım Alanlarına Dağılımı

Üretilen ürünlerin pazara ulaştırılması, ulaştırma maliyetlerinin düşürülmesi ve mevsim farklılıklarının yarattığı sorunların en aza indirilmesi gibi saiklerle, en fazla karayolları üzerinde durulur. Özellikle de iç bölgelerin İstanbul, İzmir, İskenderun, Samsun, Zonguldak, Antalya gibi liman şehirleri ile bağlantısını kuran yollara öncelik verilir. Böylelikle tarımsal ürün/hammadde üretimi ve askerî açıdan önem taşıyan merkezlerin Ankara'ya, Ankara'nın da İstanbul'a bağlanması suretiyle bütünlüklü bir ulaşım ağı oluşturulmaya çalışılır (Şekil 7).

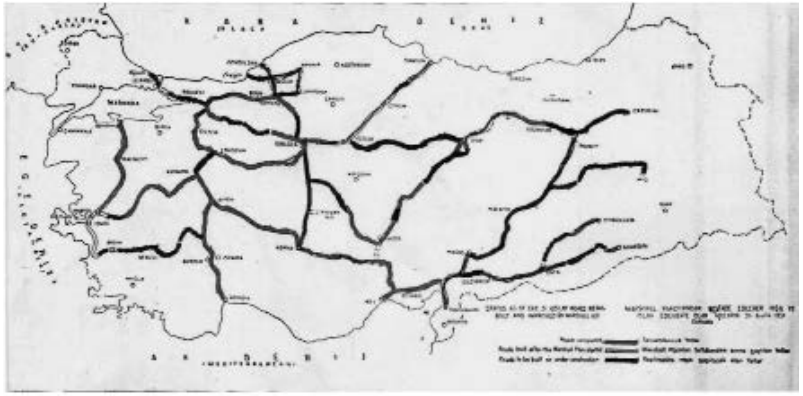

Şekil 7.1951 Yılı İtibarıyla Marshall Planı Kapsamında İnşası Tamiri ya da Bakımı Yapılan Karayolları

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 9, s. 62

Karayolu projeleri, ülkenin bütünlüklü bir pazar olarak yeniden yapılandırılması amacıyla tutarlı olarak, özellikle tarımsal ürün/hammadde üretim bölgelerini ticari merkezlere ya da liman kentlerine bağlayan yollarda ulaştırma maliyetlerinin önemli ölçüde düşürülmesini sağlar. Özellikle hububat üretimi açısından önem taşıyan Konya'yı; hem tarımsal üretim merkezi hem de liman kentleri olan Mersin ve Samsun'u; ABD ve Avrupa açısından kritik önem taşıyan kömürün çıkarıldığı Zonguldak'ı önemli merkezlere bağlayan yolların ulaşım maliyetlerinde önemli düşüşler yaşanır. Örneğin 1949–1951 yılları arasında bir ton eşyanın nakil ücreti Ankara-Konya arasında %20; Ankara-Mersin arasında %20; İstanbul-Mersin arasında %40; Ankara-Samsun arasında %67; Ankara-Samsun-Trabzon-Hopa arasında %40; Ankara-Samsun-Trabzon-Erzurum arasında %40 ve Ankara-Zonguldak arasında %40 azalır. Aynı dönemde kilometre başına düşen nakil ücretinde de, Ankara-Konya arasında %71; Ankara-Mersin arasında %21; İstanbul-Mersin arasında %40; Ankara-Samsun arasında %67; Ankara-Samsun-Trabzon-Hopa arasında %40; Ankara-Samsun-Trabzon-Erzurum arasında %38; Ankara-Zonguldak arasında %34 düşüş meydana gelir (Tablo 19).

Tablo 19
Marshall Planı Kapsamında Yapılan Yolların Ulaşım Maliyetlerine Etkisi*

Yolun Adı	1 ton eşyanın nakil ücreti(TL)		Değişim (%)	Ton/Km. nakil ücreti(Kr.)		Değişim (%)
	1949	1951		1949	1951	
Ankara - Konya	100	80	—20%	38	11	—71%
Ankara - Mersin	100	80	—20%	19	15	—21%
İstanbul - Mersin	150	90	—40%	15	9	—40%
Ankara - İstanbul	120	45	—63%	24	9	—63%
Ankara - Elâzığ	180	120	—33%	21	14	—33%
Ankara - İzmir	140	80	—43%	17	10	—41%
Ankara - Kayseri	45	80	78%	13	9	—31%
Ankara - Samsun	150	50	—67%	27	9	—67%
Ankara - Samsun - Trabzon - Hopa	500	300	—40%	43	26	—40%
Ankara - Samsun - Trabzon -Erzurum	500	300	—40%	39	24	—38%
Ankara - Zonguldak	100	60	—40%	35	23	—34%
Vasati	-	-		29	14	—52%

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 9, s.58

* Tabloda yer alan yüzdelik hesaplar tarafımızdan eklenmiştir.

Türkiye'nin en önemli ticaret merkezi olan İstanbul'un ulaşım sorunu da Marshall Planı kapsamında ve ulaştırma işleri bahsinde ele alınan bir başka konudur. Plan kapsamında İstanbul'un trafik sorununun çözümü ve boğaz geçidi için Karayolları Genel Müdürlüğü'ne 8000 dolar tahsisat yapılır.[436]

Marshall Planı kapsamında yürütülen yol yapım çalışmalarında kimi sorunlar da yaşanır. Bu sorunların başta geleni ithal edilen makineleri kullanmayı bilen işçi ve teknik eleman sıkıntısıdır. Bu sorunun çözülmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı sanat okullarında eleman yetiştirilmesi yönünde çalışmalar yürütülür. Ayrıca ABD

436 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 24, s. 12

Yollar İdaresi tarafından düzenlenen yol kurslarına birçok mühendis katılır.[437] Bir başka sorun alanı da, ithal edilen makinelerin yedek parçalarının eksikliği olur. Bu sorun ilk başlarda ulusal kaynaklarla yedek parça ithal edilerek çözülmeye çalışılır. İlerleyen dönemlerde ise yedek parça imalatı yapan teşebbüsler teşvik edilmeye başlanır.[438] Öte yandan yol yapımının makineleştirilmesi, bu alanda gereksinim duyulan işgücü miktarının azalması sonucunu doğurur.[439] Dolayısıyla Marshall Planı kapsamında yürütülen yol yapım çalışmaları, özellikle Thornburg Raporu'nda çizilen çerçeveye uygun olarak, bir yandan Türkiye'nin basit makine/alet yapımında uzmanlaşmasının zeminini hazırlarken diğer yandan bu alanda gereksinim duyulan işgücü kaynaklarının yaratılmasını sağlar.

Marshall Planı kapsamında ve ulaştırma başlığı altında ele alınan bir diğer alan da, deniz ulaşımıdır. Deniz ulaşımı konusunda yürütülen işlerde tarım ürünlerinin ve hammaddelerin dış pazarlara ulaştırılması konusunda yaşanan güçlüklerin giderilmesi amaçlanır. Bu amaca ulaşmak için çeşitli denizcilik malzemeleri ya da gemiler satın alınır, limanlar modernize edilir.[440] Dönemin hükümeti deniz filosunun yenilenmesi için Devlet Denizyolları Genel Müdürlüğü (DDY) tarafından yürütülecek 51 milyon 600 bin dolarlık bir program hazırlar.[441] Bu tutarın 13 milyon 169 bin 005 dolarlık kısmı "tiraj hakkı" yoluyla Marshall Planı kapsamında sağlanır. Bu durum çalışmanın başka yerlerinde de vurgulanmış olan bir yargıyı, Marshall Planı'nın, Plan kapsamında sağlanan kaynaklar dışında ulusal kaynakların kullanım alanını da belirlediği yargısını destekler niteliktedir. Bu tutar ABD'den ve çeşitli Avrupa ülkelerinden denizcilik malzemeleri ve gemi siparişi vermek amacıyla kullanılır.

437 **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 5, s. 14
438 **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt 6, 66. Birleşim, 18.4.1951, s. 221
439 "İskenderun-Erzurum yolu 1949'dan Önce Geçit Verir Hale Getirilecek", **Ulus**, 23 Ağustos 48, s. 1
440 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 Yılı Sonuna Kadar, s. 41
441 "Gemilerimizin Bir Kısmını Kendimiz Yapabiliriz", **Akşam**, 29 Ocak 1950, s. 4, 7

DDY'ye sağlanan "tiraj hakları" ile, Almanya, Hollanda, İtalya, Fransa ve İngiltere'den çeşitli denizcilik malzemeleri ve gemi siparişi verilir. Bu siparişlerin arasında römorkörlerin, kılavuz motorlarının, dalgıç motorlarının yanında işçi taşımacılığında kullanılacak "amele motorları" ve İstanbul, İzmir gibi kentlerde kullanılan şehir hatları vapurları da vardır. Örneğin halen İstanbul'da kullanılmakta olan

Paşabahçe, Beylerbeyi, Beşiktaş, Emirgan, Kızkulesi, Karaköy, Kasımpaşa ve Kuruçeşme vapurları bu süreçte Türkiye'ye gelir (Tablo 20). Bu vapurlarla İstanbul'un artan trafiğinin düzenlenmesi amaçlanır.[442] Yukarıda da vurgulandığı üzere bir kısmı da işçi taşımacılığında kullanılır.[443] Avrupa'dan ithal edilen gemilerin bir kısmı da İzmir'de kullanılır (Şarköy Römorkörü ve Bergama Selçuk Şehir Hatları Vapuru).[444] Özellikle Plan kapsamında ithal edilen gemilerin bir kısmının İstanbul trafiğinin düzenlenmesinde ve işçi taşımacılığında kullanılması göstermektedir ki, Marshall Planı ile Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin gereksinim duyduğu ürünlerin bu ülkelere daha hızlı bir biçimde ulaştırılmasının garanti altına alınmasının yanında ülke içindeki üretim temposunun hızlandırılması amacı da güdülür.

442 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s. 27–30
443 "Gemilerimizin Bir Kısmını Kendimiz Yapabiliriz", **Akşam**, 29 Ocak 1950, s. 4,7
444 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s. 27–30

Tablo 20
Marshall Planı Kapsamında 1952 Yılına Kadar Devlet Deniz Yollarına Sağlanan Tiraj Hakları İle Çeşitli Avrupa Ülkelerinden Satın Alınan Deniz Taşıtları

Cinsi	Adedi	Tutarı(Dolar)
Almanya'dan		
Römorkör (700 HP)	1	136.762
Römorkör (400 HP)	3	315.000
Kılavuz Motoru	4	59332
Amele Motoru	4	99976
Dalgıç Motoru	1	64047
Su Gemisi	1	139547
Şehir Hattı Gemisi	2	600000
Gemiz Kazanı	2	246732
İtalya'dan		
Palamar Motoru	4	24680
Ülev Tipi Gemi*	1	981000
Hollanda'dan		
Marmara tipi gemi	2	3228000
Şehir hattı gemisi**	3	1267104
Şehir hattı gemisi	2	511578
Römorkör (150 HP)	8	446312
Prizman (5 Ton)	1	74553
Prizman (10 Ton)	1	106105
Fransa'dan		
Araba vapuru (büyük)***	2	1491000
Araba vapuru (küçük)****	2	1230000
İngiltere'den		
Can motoru	1	36185
Ülev Tipi Gemi	2	2087092
Deniz feneri	8	24000
		13.169.005

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 10, s.29

* Paşabahçe Gemisi

** Beylerbeyi, Beşiktaş, Emirgan Vapurları

*** Kızkulesi ve Kasımpaşa vapurları

**** Karaköy ve Kuruçeşme vapurları

Marshall Planı kapsamında gerçekleştirilen gemi ithalatında birinci sırayı, ikinci dünya savaşı sonrasında önemli siyasal istikrarsızlık yaşayan Fransa, ikinci sırayı ABD'nin en yakın müttefiki İngiltere, üçüncü sırayı ise ikinci dünya savaşı sonrası konjonktürde ABD açısından önemli bir yer işgal eden Almanya alır. Bu bilgiler de göstermektedir ki, Marshall Planı ABD üretim fazlasının yanında Avrupa'da üretilen ürünler için de pazar yaratma amacını güder. Ancak çalışmanın muhtelif yerlerinde belirtildiği üzere öncelik daima ABD'nindir.

Tablo 21
Marshall Planı Kapsamında 1952 Yılına Kadar Devlet Deniz Yollarına Sağlanan Tiraj Hakları Deniz Taşıtları Satın Alınan Ülkeler

Ülke	Firma	Bedel(Dolar)
Almanya	D.W. Kremer Sohn	814.164
Almanya	Atlas Werke A.G.	600.000
İtalya	Ottensener Eisenwerk A.G.	246.732
İtalya	Cantiyeri Riumitedell'Adriatico	24.680
Hollanda	Cantiyeri Navali di Taranto	981.000
Fransa	S.N.Scheeps Beuw Export Cantrale	5.633.652
İngiltere	S.A.Dubigeon	2.721.000
İngiltere	Groves and Guttridge	36.185
İngiltere	William Denny Bross Ltd.	2.087.092
İngiltere	Charice Bross Ltd.	24.000
Toplam		13.168.505

Kaynak: Türkiye'de Marshall Planı, Cilt 10, s.29

"Tiraj hakları" ile alınacak gemilerin türü ABD tarafından belirlenir. Türkiye'nin mazotla çalışan gemi satın alma eğiliminde olmasına rağmen ABD tarafından müsaade edilmemesi nedeniyle çoğunlukla, artık Avrupa ülkelerinde kullanılmayan, kömürlü gemiler satın alınır.[445] Ayrıca bu dönemde, dışarıdan gemi satın almak yerine Haliç Tersanesi'nde gemi üretme fikri tartışılmışsa da, bu fikir hükümet tarafından, yeterli teknik eleman ve teçhizat olmadığı gerekçesiyle reddedilir. Bu tartışmaların sürdüğü esnada, dönemin Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, malzemeleri dışarıdan getirilmek suretiyle gemilerin Haliç Tersanesi'nde yapılabileceğini belirtir.[446] Bu noktadan hareketle Türkiye'nin montaj sanayi ile tanışmasında Marshall Planı'nın da rolü olduğu söylenebilir. İthal edilen gemiler ve denizcilik malzemesiyle ilgili dikkat çekilmesi gereken bir başka konu da, Avrupa'dan ithal edilecek gemiler için bir denetim mercii oluşturulmasına ve söz konusu gemilerin titizlikle incelenmesine rağmen ABD'den ithal edilen gemiler için böyle bir uygulamaya gidilmemesidir.[447] Oysa ABD'den satın alınan gemiler daha çok tamirden geçirilmiş ikinci el gemilerdir.[448] Bu durum ABD'nin süreç üzerindeki hegemonik gücünü göstermenin yanında, Marshall Planı aracılığıyla yalnızca üretim fazlasını değil eski teçhizatını da değerlendirmeye çalıştığının bir göstergesi olma niteliği taşımaktadır.

Deniz taşımacılığında yürütülen çalışmaların bir başka ayağını da, Türkiye'yi dış pazarlara entegre edebilmenin aracı olarak görülen limanlar oluşturur. Üzerinde en çok durulan liman ise, bu dönemde Türkiye'nin en önemli ihraç mallarından birisi olarak görülen kömürün ve Karabük Çelik Fabrikaları'nda üretilen çeliğin dış pazarlara ulaştırılmasında önemli rol oynaması planlanan Zonguldak limanıdır.[449] Zonguldak limanı için hazırlanan proje 24 Haziran 1949 tarihinde imzalanan sözleşme bir Avrupa firmasına ihale edilir. Projenin gerçekleşmesi için gereken 9 milyon 93 bin doların %53'ü İktisadi İşbirliği'nden sağlanır, kalan kısmı da ulusal kaynaklarla finanse edilir.[450] Dolayısıyla diğer alanlarda olduğu gibi liman inşaatında da, Marshall Planı kapsamında kullanılan kaynaklarla birlikte ulusal kaynaklar da Türkiye'nin sermaye birikim süreci için çizilen genel çerçeveyi hayata geçirecek biçimde kullanılır. Denizcilik ala-

445 "Kömür ve Mazot", **Akşam**, 10 Mayıs 1951

446 "Gemilerimizin Bir Kısmını Kendimiz Yapabiliriz", **Akşam**, 29 Ocak 1950

447 Avrupa'dan ithal edilecek gemilerin incelenmesi konusu için bkz. "Avrupa Tezgahlarına Ismarlanan Gemilerimizin Kontrolü", **Akşam**, 29 Aralık 1950, s. 5

448 "Kırk Yamalı Tekneler", **Akşam**, 6 Kasım 1950

449 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 Yılı Sonuna Kadar, s. 39

450 age., s. 40

nında kaynak aktarılan bir başka kurum da Denizcilik Bankasıdır. Söz konusu kuruma 1957 yılının sonuna kadar 1 milyon 863 bin dolar ayrılır.[451]

Marshall Planı kapsamında ve ulaştırma başlığı altında çalışma yürütülen diğer alanlar da demiryolları, hava meydanları ve PTT'dir. Demiryolları konusunda, özellikle şu hatlarda çalışma yürütülür:

1. Kozlu-Çataldere-Ereğli/Ereğli-Armutçuk
2. Maraş-Köprüağzı/Narlı-Gaziantep-Karkamış
3. Erzurum-Sarıkamış
4. Elazığ-Van

Bu hatlardan ilki, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olmakla birlikte, Etibank öncülüğünde yürütülen madencilik işleri açısından önem taşımaktadır. Diğer hatların ise, Türkiye'nin SSCB ile yakın olduğu bölgeler olduğu dikkat çekmektedir. Bu bilgilerden hareketle demiryolları ile ilgili çalışmalarda da iki kaygıyla hareket edildiği söylenebilir: Hammaddelerin pazara ulaştırılması ve "soğuk savaş" öncesi dönemin gereksinim duyduğu askerî manevra kabiliyetinin yaratılması. Bu amaçla Marshall Planı kapsamında 1949 yılından itibaren bir kısmı Devlet Demir Yolları'na, diğer kısmı da çeşitli inşaat işlerinde kullanılmak üzere 22 milyon 982 bin dolar kaynak aktarılır. Bu tutarın 15 milyon 258 bin doları "tiraj hakkı", kalan kısmı ise "direkt yardım"lardan oluşur (Tablo 22).

Tablo 22
Marshall Planı Kapsamında 1949 Yılı Sonrasında Demiyollarına Ayrılan Kaynak Tutarı

Dönem	Tiraj Hakkı	Direkt Yardım
1949–50	3.500.000 11.758.000	
1950–51		300.000 1.360.000*
1954 Sonrası		5.614.000
Toplam	15.258.000	8.324.000

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 12, 13, Cilt 14, 30, 36'dan derlenmiştir.
* Başlangıç bakiyesi

Demiryollarına ayrılan "tiraj hakları" ile Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinden çeşitli inşaat malzemeleri (3 milyon 500 bin dolarlık kısmı) ve yolcu vagonu, yük vagonu, tren yedek parçası gibi demiryolu araçları (11 milyon 758 bin dolarlık kısmı) satın alınır (Tablo 23). 8 milyon 324 bin dolar tutarındaki "Direkt yardımlar" ise (Tablo 22) ABD'den çeşitli malzemelerin satın alınmasında kullanılır. Böylelikle bir yandan plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin sermaye birikimi sürecine katkı sağlanır diğer yandan ABD üretim fazlasının değerlenmesi sağlanır.

Tablo 23
1949–50 Döneminde Tiraj Hakları Kapsamında Demiyollarına Yapılan Tahsislerle Sipariş Verilen Malzeme

Cins	Adet	Tutar
Ray, travers ve tespit malzemesi	Muhtelif	2.784.999
Dört tonluk yük vagonları	135	794.340
Beş tonluk portabl vinç	7	149.303
Tirfonözler	8	6.459
Ray testere makinaları	Muhtelif	1.983
Motorlu tren	16	4.166.176
Motorlu tren yedekleri	Muhtelif	320.824
AB 4 tipi yolcu vagonu	30	1.080.000
C 4 tipi yolcu vagonu	75	2.086.875
DP 4 tipi yolcu vagonu	15	346.125
Toplam		**11.737.084**

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 13, s.26

Hava ulaştırmacılığı ile ilgili çalışmalar, hava meydanları inşaatları ve Türk Hava Yolları üzerinden yürütülür. 1950–1954 yılları arasında hava meydanları için, bir kısmı "direkt" bir kısmı "endirekt yardım" olmak üzere 2 milyon 440 bin dolar kaynak aktarılır. Bu tutar ile Esenboğa, Adana, Yeşilköy, İzmir, Van, Kars, Diyarbakır, Elazığ, Afyon hava meydanları için, traktör, kamyon, cip, vagon ve çe-

451 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 24, s. 8; **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 28, s: 8, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 36, s. 6

şitli inşaat malzemeleri ithal edilir.[452] 1955–59 yılları arasında Türk Hava Yolları'na ayrılan 1 milyon 61 bin dolar da çeşitli teknik malzeme ve uçak yedek parçaları (özellikle C47) ithalatında kullanılır.[453] Öte yandan teknik yardımlar kapsamında THY'de, personel, muhasebe, satış/rezervasyon, stok kontrol, bakım, pilotluk, idari işler gibi konularda eğitim çalışmaları yürütülür.[454] Ulaştırma işleri kapsamında PTT'de 1957 yılının sonuna kadar, 1 milyon 948 bin dolar tahsis edilir. Bu tutar başta elektrik malzemeleri olmak üzere çeşitli malzemelerin ithalatında kullanılır.[455]

Enerji

Marshall Planı kapsamında yürütülen enerji projeleri ile Türkiye'de elektrik kullanımını yaygınlaştırarak kömür tüketiminde tasarruf sağlanması ve Ereğli Kömür İşletmeleri'nin üretimini arttırmak suretiyle ihraç edilebilecek kömür miktarının arttırılması hedeflenir. Marshall Planı kapsamında enerji alanında şu çalışmalar yürütülür:

- Çatalağzı santralinden Adapazarı ve İzmit'ten geçecek bir hava hattının inşası,
- Sarıyar'da bir hidrolik santral kurulması ve bu santralin Adapazarı'nda Çatalağzı-İstanbul hattına bağlanması,
- Sarıyar santralinden Ankara ve Kırıkkale'ye bir hat çekilmesi,
- Çatalağzı ile Karabük arasında bir havai hat çekilmesi.[456]

Bu projeler yardımıyla, senede 510 milyon kw/saatlik kömürden tasarruf sağlanması planlanır.[457] Enerji başlığı altında yürütülen

452 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 13, s. 23, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 19, s. 16, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 23, s. 18, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 14, s. 20–21
453 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 38, s:28
454 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 33s33
455 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 24, s. 8; **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 28, s. 8, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 31, s. 8, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 33, s. 34, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 34, s. 33
456 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 Yılı Sonuna Kadar, s. 45–46
457 age.

çalışmalardan bir başkası olan Seyhan Hidrolik Santrali Projesi ile de senede 211 milyon kilovat saat elektrik üretilmesi ve böylelikle 137 bin ton "iyi cins" kömürden tasarruf yapılması öngörülür. Bu projeler için gereksinim duyulan finansman tutarı, Seyhan santral projesi hariç, 1948–52 yılları için 56 milyon 200 bin dolardır.[458] Ancak bu tutarın tümü Marshall Planı'ndan sağlanmaz. Örneğin 1949–1960 yılları arasında enerji işleri için Etibank'a ayrılan kaynak tutarı 25 milyon 404 bin dolardır (Tablo 24). Etibank'a aktarılan kaynakların tamamı, Kandilli-Vaniköy, Ümraniye-Silahtar, Bursa-Eskişehir arasında ve İstanbul Boğazı'nda kurulacak elektrik hava hatlarının; Sarıyar Santrali inşaatının ve on iki şehrin elektrik irtibatının sağlanması için gereksinim duyulan malzemenin ithalatında kullanılır (Tablo 24). Bu alanlarda gereken malzemelerin tümü ABD'den ithal edilir.

Tablo 24

Marshall Planı Kapsamında Etibank Aracılığıyla Enerji Alanına Aktarılan Kaynaklar

(Dolar)

Direkt Yardımlar	**Miktar**
Sarıyar Santrali ve Hava Hattı	14.752.000
Kandilli Vaniköy Hava Hattı	6.609.000
Ümraniye Silahtar ve Boğaz Atlama	1.039.000
Bursa Eskişehir Hava Hattı	250.000
12 Şehir İrtibatı	734.000
Direkt Yardım Toplamı	23.384.000
Endirekt Yardımlar (Özel Kaynak)	
Sarıyar Santrali	2.000.000
Bursa Eskişehir Hava Hattı	20.000
Endirekt Yardım Toplamı	2.020.000
Genel Toplam	**25.404.000**

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 9, s. 41

458 age.

Enerji alanında yürütülen çalışmalar, ABD sermayesine ve bu dönemde başta ABD sermayesi olmak üzere bayındırlık işlerinin ihalesini alan yabancı firmalar ile ortaklık ilişkisi geliştirme olanağı elde eden Türkiye sermayesine iş/kâr alanı yaratacak biçiminde kurgulanır. Örneğin Kuzey Batı Anadolu Enerji hatları Stone and Webster Engineering Corporation; Seyhan Hidrolik Santrali Projesi de İnternational Engineering Co. Inc. İsimli ABD firmasına ihale edilir.[459] RAR ve AMAÇ isimli Türk firmaları da Sarıyar Barajı'nın inşaat ihalesini alan Alman konsorsiyumu Thompson Starret ile ortaklık kurar.[460]

Enerji işleri ile ilgili kaynak aktarılan bir başka alan da Elektrik İşleri Etüd İdaresi'dir (EİEİ). Söz konusu kuruma 1950–51 döneminde 60 bin dolar,[461] 1959–60 döneminde de 200 bin dolar olmak üzere toplam 260 bin dolar kaynak ayrılır.[462] Aktarılan bu kaynaklarla "Türkiye'de Mevcut Elektrik Santralleriyle Elektriklenme Planı Etüdü" ve "Türkiye Elektrifikasyonu Şebeke Analizöründe Etüd Edilmesi"[463] isimli projelerde kullanılmak üzere sondaj malzemeleri ithal edilir.

Madencilik

Marshall Planı kapsamında madencilik alanında yürütülen işlerde, başta kömür olmak üzere ABD'nin ve Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin gereksinim duyduğu madenlerin üretimini/ihracatını arttırma amacı güdülür. Maden Kömürü üretiminin arttırılması için, Kozlu, Çatalağzı, Kandilli, Çamlı bölgelerinde MTA tarafından ve bir Amerikan sondaj şirket yardımıyla maden çalışmaları yapılır.[464] Ayrıca Zonguldak Kömür Havzası İdaresi'nin ham kömür üretiminin yıllık 5 milyon 180.000 tondan 7 milyon 400 bin tona çıkarılmasına ilişkin bir plan hazırlanır, vardiya başına kömür üretiminin arttırılması, üretim maliyetlerinin azaltılması hedeflenir. Bu amaçlara ulaşabilmek şu çalışmalar yürütülür:

- Düşük kapasiteli olan tesislerin kapasitelerinin arttırılması,
- Çaydamar, Kozlu, Asma, Karadon, Kandilli ve Kireçlikte 6 maden ocağının açılması,
- Kömür yıkama merkezleri (lavuar) inşa edilmesi,
- Zonguldak'ta bir kömür limanı inşa edilmesi,
- Yıkama yerleri ile DDY hatları arasında demiryolu hattının oluşturulması,
- Kok fabrikası kurulması,
- Bütün tesisatın makineleştirilmesi ve atölyelerin kurulması,
- İşçiler için yeterli miktarda evin yanında, yol, su, kanalizasyon tesisleri yapılması.

Bu işlerin 1948–52/1952–57 yılları olmak üzere iki dönemde tamamlanması planlanır. 1948–52 devresini kapsayacak program için gereken 73 milyon 793 bin doların 56 milyon 873 bin dolarlık kısmı Marshall Planından talep edilir.[465] Dolayısıyla madencilik alanında yürütülen işlerin tümü Marshall Planı fonlarından karşılanmaz, bir kısmı ulusal kaynaklarla karşılanır.

Madencilik başlığı altında çalışma yürütülen alanlardan birisi de, kömür tüketiminde tasarruf sağlaması beklenen linyit üretimidir. Linyit üretimi ile ilgili Soma, Tunçbilek, Değirmisaz, Ağaçlı gibi linyit madenlerinin bulunduğu bölgelerde çalışmalar yürütülür.[466] Bu çalışmalarla 1949 yılında özel sektör tarafından üretilen de dahil yıllık 788 bin 606 ton olan yıkanmış linyit üretiminin 1950'de 975 bin tona, 1951'de 1 milyon 206 bin tona, 52'de 1milyon 680 bin tona yükseltilmesi hedeflenir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla, Marshall Planı kapsamında kullanılan fonların yanında, Eximbank'a başvurulur.[467]

459 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 Yılı Sonuna Kadar, s. 45–46
460 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s. 52
461 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 68
462 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 39, s. 11
463 **Türkiye'de Marshall Planı**, Cilt 18, s. 18
464 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 yılı sonuna kadar, s. 53
465 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 yılı sonuna kadar, s. 56–65
466 age., s. 70
467 age., s. 71

Madencilik kapsamında ve Etibank eliyle çalışma yürütülen diğer alanlar ise, Türkiye'nin belli başlı, demir, krom, kurşun, altın, gümüş, antimuan madenlerinin çıkarıldığı bölgelerdir.[468] Bu işlerin yürütülmesi için Marshall Planı'nın uygulamaya konduğu tarihten 30.06.1957 tarihine kadar Etibank'a 48 milyon 579 bin 675 dolarlık "direkt yardım" tahsis edilir. Bu tutarın en büyük kısmı doğrudan (21 milyon 353 bin 400 dolar) Ereğli Kömür İşletmeleri'nde kullanılır (Tablo 25). Söz konusu dönemde kömürün Avrupa ülkeleri açısından önemi düşünüldüğünde, bu durum Marshall Planı kapsamında Türkiye'nin yeri hakkında fikir verir niteliktedir: "Avrupa kalkınması"nın yedek gücü. Etibank'a aktarılan kaynakların kalan kısmıyla da Ereğli Kömür de dahil olmak üzere Garp Linyitleri, Murgul Bakır, Keçiborlu Kükürt, Şark Kromları, Divriği Demir ve Ergani Bakır İşletmeleri'nde kullanılacak çeşitli makine-teçhizat ya da yedek parça ithalatı yapılır (Tablo 25). Etibank'a aktarılan kaynaklar içerisinden, genelde ABD'li firmalardan mühendislik hizmeti satın alınmasına dayanan, "etüd kontrol" için ayrılan pay da azımsanmayacak boyutlara, 3 milyon 281 bin dolara ulaşır (Tablo 25).

Tablo 25*
Marshall Planı Kapsamında 30.6.1957 Tarihine Kadar Etibank Aracılığıyla Madenciliğe Aktarılan Direkt Yardımlar ve Kullanım Alanları**

I) Ereğli Kömür İşletmesi	**Tahsis***	**V) Murgul Bakır İşletmesi**	**Tahsis***
Elektro Mekanizasyon	Malz.	6.446.000 1 Adet Kompresör	-
Zonguldak Limanı	2.380.000	Sulphuric Acid Sealine	100.000
Zonguldak Amenajmanı		Murgul Tevsii	401.000
Yol İnşaat Makineleri	110.000	Murgul Tevsii	178.000
Yedek Parça	237.000	**Toplam**	**679.000**
Transformatörler	536.000	**VI) Keçiborlu Kükürtleri İşletmel.**	
Teknik Yardım	166.400	Kükürt Tasfiye Teçhizatı	25.673
Müteferrik Siparişler	3.365.000	**VII) Şark Kromları İşletmesi**	
Müteferrik Malzeme	220.000	Jeofizik Aletler	12.000
Lavvarlar	-	**IX) Etüd Kontrol**	**3.821.000**
Kozlu Siyeji	560.000	**X) Müteferrik**	
İşletme Malzemesi	532.000	Maden Direği	4.700.000
c) Çelik Köprüler	130.000	İşletme Malzemesi	1.614.602
b) Transfer İstasyonları	95.000	İstirdatlar	171.000
Asma Ocak Teçhizatı	50.000	**Çeşitli İşletmelere (1955/56)**	
a) Kozlu Vinç Tesisatı	220.000	a) EK-GL-EB	805.000
—300 Katı	6.306.000 b)	EK-GL-EB-ÇA-MB	2.075.000
Toplam	**21.353.400**	c) KK-BS-GK-EB-MB	178.000
II) Garp Linyitleri İşlet.	**Tahsis***	d) MB-EB-KK-	499.000
Soma Amenajmanı **(Amnj.)**	888.000	1956/57'den İşletmelere	Avans
Tunçbilek/Değirmisaz Amnj.	1.037.000	a) EK-GL-MB-EB-GK	299.000
Soma Lavvarı	214.000	b) GL-EB-MB-GK-KK	195.000
Açık İşletme Tevsii	432.000	c) MB-EB-GL-GK-KK-EK	263.000
Tunçbilek Açık İşletme	3.649.000	d) EK-CA-MB	200.000
Değirmisaz Açık İşletme	1.540.000	**İşletmelere Avans (1956/57)**	
Tunçbilek Lavvarı	450.000	a) GL-GK-EB-MB	200.000
Tunçbilek Conveyor (PA)	130.000	b) GL-EB-KK	234.000
Toplam	**8.340.000**	Makine Bakım Mütehassısı	20.000
III) Divriği Demir İşletmesi	**1.005.000**	**Toplam**	**11.453.602**
IV) Ergani Bakır İşletmesi		**Navlun**	**1.857.000**
Tesisat Yedekleri	7.000	**Genel Toplam**	**48.579.675,45**
Elektrik Fırını	15.000		
Cobalt Recovery(Teknik Yrd.)	10.000		
Toplam	**32.000**		

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 31, s.15–19

* Raporlarda söz konusu bilgilerde ilk başta tahsis edilen tutar, bu tutara sonradan yapılan eklemeler-eksiltmeler, son durum ve bunların kullanım durumu ayrı sütunlarda gösterilmektedir. Biz böyle bir detaya girmenin gerekli olmadığından hareketle sadece son durum sütunundaki bilgileri dikkate aldık.

** Tablo'nun orijinalinde Etibank'a enerji üretimi için yapılan direkt yardımlar da gösterilmiştir. Ancak çalışmamıza Marshall Planı'nın sektörlere dağılımı incelendiğinden dolayı Etibank'a enerji ile ilgili aktarılan kaynaklar bu tabloda gösterilmemiştir.

468 age., 1949 yılı sonuna kadar, s. 82

Etibank'a azımsanmayacak miktarda "endirekt yardım" da tahsis edilir. 1949–1953 yılları arasında, Plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinden gerçekleştirilen inşaat malzemeleri ve makineleri ithalatının finansmanında "endirekt yardımlar"ın tutarı 25 milyon 589 bin 876 dolara ulaşır. Bu tutardan da en yüksek payı Ereğli Kömür İşletmeleri alır. Nitekim söz konusu kurumun 1949–1950 döneminde aktarılan "endirekt yardımlar"dan aldığı pay 9 milyon 437 bin 932 dolardır. Ereğli Kömür İşletmeleri'ne, 1951–1952 döneminde aktarılan 10 milyon 245 bin dolarlık "özel kaynak"tan pay verilmesinin yanında 1952–1953 döneminde 2 milyon dolarlık daha "özel kaynak" aktarılır (Tablo 25). 1957–58 döneminden sonra ise Etibank eliyle yürütülen kömür üretimi Türkiye Kömür İşletmeleri'ne devredilir.

Tablo 26
Marshall Planı Kapsamında Etibank Aracılığıyla Madenciliğe Ayrılan Endirekt Yardımlar*

	Tiraj Hakkı	**Miktar**
1949–50	Ereğli Kömür İşletmeleri	9.437.932
	Garp Linyitleri	1.901.644
	Divriği Demir İşletmesi	780.000
	Nakliye	200.000
	İşletme Malzemesi	349.357,37
	Maden Direği	184.057,76
	Muhtelif	152,00
	Özel Kaynak	
1951–52	Ereğli Kömür İşletmeleri-Enerji Programı-Garp Linyitleri	10.245.000
1952–53	Ereğli Kömür İşletmeleri	2.000.000
	İşletme Malzemesi	491.733
	Toplam Tutar	**25.589.876**

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 9, 10, 14

* Raporlarda endirekt yardımlarla satın alınan malzeme türleri de gösterilmektedir. Oluşturulan tabloda ise, sadece işletmelere ayrılanlara yer verilmiştir.

Ciddi bir inşa/yeniden inşa faaliyetinin yürütüldüğü madenler ABD ve Avrupa firmaları için, Marshall Planı vesilesiyle yaratılan en önemli iş alanlarını oluşturur. Bir diğer ifadeyle, madencilik alanında yürütülen çalışmalar, -ithal edilen makineler ve sağlanan iş hacmi dolayısıyla- ABD ve Avrupa sermayesinin birikim sürecini destekleyecek, söz konusu ülkelerin gereksinim duydukları hammaddeleri sağlayacak ve Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecini hammadde ihracatında uzmanlaşmaya yönlendirecek şekilde tasarlanır. Ayrıca madencilik alanı, Türkiye sermayesinin ABD ve Avrupa sermayesi ile ortaklık ilişkileri geliştirdiği önemli alanlardan birisini oluşturur. Bu durumun iki göstergesi vardır. Bu göstergelerden ilki, madenlerin birinci derece ve ikinci derece önemli olanlar olmak üzere ikiye ayrılarak, birinci grubun devlet tarafından, ikinci grubun ise özel sektör tarafından işletilmesinin planlanmış olmasıdır.[469] Bu durum madencilik alanında faaliyet gösteren özel işletmelerin de Marshall Planı fonlarından yararlanması sonucunu beraberinde getirir. Örneğin çıkardığı kromun tümünü ABD'ye ihraç eden bir firma 1951 yılından itibaren Marshall Planı fonlarından kredi almaya başlar.[470] Ayrıca, madenlerde yürütülen inşaat faaliyetlerinin ya da yan işlerinin bazı ihaleleri Türkiyeli firmalara verilir.*

Marshall Planı kapsamında ve madencilik alanında kaynak aktarılan diğer kurumlar da, Sümerbank, Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri, Maden Tetkik Arama (MTA), TEKEL, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Türkiye Selüloz-Kâğıt Fabrikası gibi kurumlardır. Sümerbank'a 1949–51 yılları arasında, 1 milyon 835 bin doları Kok Fabrikası'nda, 1 milyon 680 bin doları da Sinter Tesisatı'nda kullanılmak üzere 3 milyon 360 bin dolar kaynak aktarılır. MTA'ya ise, çeşitli sondaj malzemeleri ithalatı için 1951 yılında, 795 bin dolar "direkt", 1952–53 yılında 473 bin doları "direkt" 27 bin doları da "endirekt" ve sonrasında 450 bin 990 dolarlık ek yar-

469 **Türkiye'de Marşal Planı**, 1949 yılı sonuna kadar, s. 51–52
470 Türkiye'de Krom, **Akşam**, 1 Eylül 1951, s. 4
* Bu konudaki örnek, Zonguldak Kömür İşletmeleri ve Kozlu İnşaatlarının yapımında iş alan DEMAĞ firmasıdır.

dım olmak üzere 1 milyon 745 bin 990 dolarlık kaynak aktarılır.[471] 1955 yılına kadar MTA'ya aktarılan kaynak tutarı ise 2 milyon 184 bin doları bulur.[472] MTA'ya aktarılan bu kaynaklar makine ve benzeri madencilik teçhizatının yanında, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde petrol arama çalışmalarında kullanılır.[473] Petrol arama çalışmaları için TPAO'ya da 1956–1957 ve 1957–1958 döneminde toplam 1 milyon 517 bin dolar kaynak tahsis edilir.[474] Bu tutarla çeşitli pompalar ve kamyonetler ithal edilir.[475] TEKEL'e tahsis edilen kaynaklar ise, dış pazarların artan tuz talebini karşılamak amacıyla, İzmir'deki Çamaltı ve Koçhisar'daki Yavşan tuzlalarının tuz üretim kapasitesini arttırmaya dönük çalışmalarda kullanılır. Bütçeden ayrılan kaynaklar dışında tuzlalara, Marshall Planı'ndan 840 bin doları "direkt", 495 bin doları "endirekt yardım" olmak üzere toplam 1 milyon 335 bin dolar ayrılır. Bu paralar, 32 adet lokomotifin yanında birçok malzemenin ithal edilmesinde kullanılır. Ayrıca "karşılık paralar" fonundan ayrılan kaynaklarla tuzlaları önemli merkezlere bağlayan yollar inşa edilir.[476] 1952–1958 yılları arasında Türkiye Demir Çelik İşletmeleri'ne 4 milyon 048 bin dolar ve 567 bin Alman markı tahsis edilir. Bu tutar, işletmenin çelik üretim kapasitesinin yıllık 180 bin tondan 600 bin tona çıkarılması için, başta kok fırını olmak üzere çeşitli malzemelerin ithalatında kullanılır.[477] Türkiye Selüloz Kâğıt Fabrikası'na ise, 1957 yılında selüloz ve diğer hammaddelerin ithalatında kullanılmak üzere 235 bin dolar tahsis edilir.[478]

471 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 124; **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 14, s. 63; **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 27, s. 29
472 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 24, s. 8
473 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 22, s. 31
474 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 31, s. 8, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 36, s. 6
475 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 35, s. 25, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 40, s. 19
476 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 126–127
477 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 33, s. 27–28
478 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 33, s. 28

Özel Sektör

Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği üzere Avrupa ülkelerinde Marshall Planı kapsamında aktarılan kaynaklardan çoğunlukla özel sektör faydalanmıştır. Türkiye'de ise diğer ülkelerden farklı olarak özel sektörün birikim olanaklarının güçlendirilmesini sağlayacak altyapının yaratılması amacıyla Marshall Planı kapsamında aktarılan kaynaklardan daha çok kamu kurumları faydalanır. Ancak bu durum Marshall Planı aracılığıyla özel sektörün sermaye birikim sürecine destek olunmasına engel oluşturmaz. Tersine, kamu kurumları aracılığı ile yürütülen ancak özel sektörün birikim sürecini desteklemeye amacı güden birçok proje hayata geçirilir (Bayilikler, ihaleler vs.). Bir diğer ifadeyle Marshall Planı, Türkiye sermayesinin birikim sürecine dolaylı yollardan önemli katkılar sağlar. Ancak Plan'ın Türkiye uygulamasının başlamasından kısa bir süre sonra Türkiye sermayesinin birikim sürecine doğrudan destek olmayı sağlayacak mekanizmalar da yaratılır. Bu mekanizmalardan ilki, Marshall Planı'ndan Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na tahsis edilen kaynaklar ile "piyasa ihtiyaçları"nı karşılamak üzere yapılan ithalattır. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına "piyasa ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla" ilk olarak 1949–1950 döneminde kaynak aktarılır. Bu dönemde aktarılan kaynak miktarı 4 milyon 750 bin dolarla sınırlı kalır. Ancak bu tutar, yani Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı aracılığıyla özel sektörün sermaye birikimine yapılan katkı, yıldan yıla artış gösterir ve 1957–1958 dönemine gelindiğinde 50 milyon dolar gibi yüksek bir rakama ulaşır. 1949–57 yılları arası bir bütün olarak ele alındığında ortaya çıkan rakam ise 177 milyon 212 bin 760 doları "direkt", 8 milyon 963 bin doları "endirekt yardım" olmak üzere 186 milyon 175 bin 760 dolardır (Tablo 27).

Tablo 27

1949–1957 Yılları Arasında Piyasa İhtiyaçları İçin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na Yapılan Tahsisler

Dönem	Yardım Biçimi	
	Direkt Yardım	Endirekt Yardım
1949–50	4.750.000	
1950–51	9.714.000	
1951–52		8.963.000
1953–54	11.171.000	
1954–55	32.142.760	
1955–56	39.000.000	
1956–57	30.435.000	
1957–58	50.000.000	
Toplam	**177.212.760**	

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 9, 10, 20, 23, 28, 33'den derlenmiştir.

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na "piyasanın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla" aktarılan kaynakların büyük bir kısmı, özel sektöre ithalat permisi olarak dağıtılır ve başta petrol olmak üzere taşıt lastikleri/yedek parçaları, buğday, ilaç, kamyon, cip, tohum, zirai mücadele ilaçları gibi malzemelerin ithalatında kullanılır.[479] Böylelikle bir yandan özel sektörün gereksinim duyduğu malzemeler/yedek parçalar piyasaya sağlanır, diğer yandan da ABD üretim fazlasının değerlenme koşulları yaratılır. Ayrıca, ithalat permileri yoluyla özel sektörün sermaye birikim sürecine önemli ölçüde destek olunur. 1956–1957 döneminde dağıtılan ithalat izinlerinin kullanımının incelenmesi bu mekanizmanın uygulanma biçimi hakkında genel fikir verecektir. Söz konusu dönemde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın dağıttığı ithalat izinlerinden faydalanan kurumlar aşağıdaki gibi bir sınıflandırmaya tabii tutulabilir:

1. **Sümerbank ve Petrol Ofisi gibi özel sektöre alt yapı hizmetleri sunmada önemli rol oynayan kamu mülkiyetindeki kurumlar:** 1956–1957 döneminde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na aktarılan kaynakların 6 milyon 55 bin 900 doları bu kurumlara ayrılır. Bu tutarın 5 milyon 206 bin doları Petrol Ofisi'ne, 849 bin 900 doları da Sümerbank'a kullandırılır (Tablo 28).
2. **ÇUKOBİRLİK, Yaş Meyve ve Sebze Kooperatif Birliği, TARİŞ gibi tarımsal üretimin artmasında ve tarımsal ürünlerin işlenmesinde önemli rol oynayan üretici örgütlenmesi niteliğindeki kurumlar:** 1956–1957 döneminde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na aktarılan kaynakların 3 milyon 308 bin 996 doları üretici örgütlenmesi niteliğindeki kurumlara kullandırılır. Bu grup içerisinde en yüksek payı 1 milyon 295 bin dolar ile ÇUKOBİRLİK alır. ÇUKOBİRLİK'e ayrılan kaynakların 288 bin 996 dolarlık kısmı küçük esnaf ve sanatkârlara dağıtılır.[480] ÇUKOBİRLİK'ten sonra en yüksek kaynak alan kurum 810 bin dolar ile Yaş Meyve ve Sebze Kooperatifleri Birliğidir. Üçüncü sırada ise, 415 bin dolarla TARİŞ gelir (Tablo 28).
3. **Odalar Birliği, Madenciler Birliği ve çeşitli dernekler aracılığıyla ya da doğrudan doğruya olmak üzere boya, ilaç, inşaat malzemeleri gibi hafif sanayi alanında faaliyet gösteren şirketlerle, akaryakıt alanında faaliyet gösteren şirketler:** 1956–1957 döneminde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na ayrılan kaynaklardan en büyük payı bu grup alır. Bu gruba kullandırılan kaynak tutarı 13 milyon 330 bin 750 bin dolara ulaşır (Tablo 28). Grup içerisinde en büyük payı akaryakıt şirketleri; akaryakıt şirketleri içerisinde en yüksek payı ise Mobil Oil isimli ABD firması alır. Özel sektöre tahsis edilen kaynaklarda akaryakıt şirketlerinden sonra aralarında Madenciler Derneği'nin de bulunduğu çeşitli dernekler gelir. Bu derneklere aktarılan pay 3 milyon 150 bin doları bulur. Üçüncü sırayı ise 3 milyon 010 bin 754 dolar ile Odalar Birliği alır ve kalan kısım çeşitli firmalara dağıtılır.

479 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 133–134; **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s. 62, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 22, s. 33

480 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 33, s. 35

1956–1957 döneminde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na aktarılan kaynaklarla ilgili dikkat çeken bir başka olgu da, petrol ithalatına ayrılan kaynak tutarının yüksekliğidir. Söz konusu tutar, 6 milyon 394 bin doları özel firmalara kalan kısmı Petrol Ofisi'ne ayrılmak suretiyle 10 milyon doları bulur (Tablo 28). Bu durum, Marshall Planı'nın uygulandığı süreç içerisinde Türkiye'de önemli bir petrol bağımlılığı oluştuğunu ve bu bağımlılığın özel sektörün birikim sürecine önemli bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 28

1956–57 Döneminde İktisat ve Ticaret Bakanlığı Eliyle Piyasa İhtiyaçları İçin Tahsis Edilen Kaynak Tutarı ve Sağlanan İthalat İzinleri

Madde	**İthalatçı firma**	**Tahsis**
Teneke levha	Petrol Ofisi	200.000
Kanaviçe	Çukobirlik	300.000
Çelik, filmaşin	Çukobirlik	300.000
Kauçuk	Yaş Meyve ve Sebze Koop. Birl.	500.000
Akaryakıt	Petrol Ofisi	3.606.000
	Mobil Oil	3.415.000
	The Shell	1.247.000
	BP	910.000
	Türk Petrol	822.000
Kanaviçe	TARİŞ	200.000
Bkromad dö su	TARİŞ	50.000
Trikloretilen	TARİŞ	50.000
Karbonat	TARİŞ	50.000
Zırnık	TARİŞ	50.000
Kalay	Çukobirlik	200.000
Maden ekipman ve yedekleri	Türkiye Madenciler Derneği	250.000
İlaç hammaddeleri	Odalar Birliği	310.754
Yünlü pamuklu mensucat ve boyası	Odalar Birliği	400.000
Boya ve yardımcı kimyevi maddeler	Odalar Birliği	500.000
Kraft kâğıdı	Odalar Birliği	100.000
Röntgen filmi	Odalar Birliği	250.000
Sınaî kimyevi madde	Odalar Birliği	300.000
Sud kostik	Çukobirlik	350.000
Sud ham kauçuk	Kauçuk Sanayi	350.000
Sud kostik	TARİŞ	400.000
Deri	Sümerbank	231.900
Çelik çember	Çukobirlik	150.000
Kanaviçe	Çukobirlik	50.000
Alüminyum ve halitalar	Yaş Meyve ve Sebze Koop. Birl.	110.000
Kraft kâğıdı	İzmir Çimento Fabrikası	50.000
Çinko tüp	Türk Al Batarya	3.000
Çinko	Bereç San. L.	27.000
Çinko	Bakır Levha Sanayi	20.000
Kraft kâğıdı	Ciasan	150.000
Sanayi makine yardımcıları	Çukobirlik	45.000
Sanayi makine yardımcıları	TARİŞ	15.000
Çelik	Çukobirlik	188.996
Kraft kâğıdı	Ciasan	125.996
Boya ve yardımcı kimyevi maddeler	Çukobirlik	100.000
Kord fabrik	Kauçuk Sanayi	50.000
Plastik hammadde	Yaş Meyve ve Sebze Koop. Birl.	200.000
Deri ve kösele	Sümerbank	618.000
Teneke levha	Petrol Ofisi	1.000.000
Teneke levha	Petrol Ofisi	400.000
Kamyon iç ve dış lastikleri	Dernekler	1.900.000
Kamyon yedek parçaları	Dernekler	1.000.000
Boya ve yardımcı kimyevi maddeler	Odalar Birliği	400.000
İlaç hammaddeleri	Odalar Birliği	200.000
Enüsilin	Odalar Birliği	50.000
Sanayi makine yedekleri	Odalar Birliği	500.000
Toplam		**22.695.646**

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 33, s.35

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı eliyle özel firmalara ayrılan ithalat hakları tüm firmalara eşit olanaklar sağlanmaz. Marshall Planı kapsamında gelen malların bayiliklerinin dağıtımı üzerinden yaşanan tartışmalar hatırlanacak olduğunda, dönemin iktidarlarının kendi yandaşı olan sermaye çevrelerine öncelik verdiklerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilecek olan bu durumun sonucunda, birçok firma sahte ithalat permileri düzenlemek suretiyle, ortaya çıkan kâr olanaklarından faydalanmak ister.[481] Bu gelişme bir yandan, serma-

481 "Sahte Permi Tanzim Eden 7 Firma Adliyeye Veriliyor", **Gece Postası**, 25 Kasım 1949, s. 1

ye sınıfı içindeki ayrışmaların (yeniden) açığa çıkmasını, diğer yandan da, bu gelişmelere dış ticaret üzerindeki kontrollerin sebebiyet verdiğini iddia eden çevrelerin, dış ticaretin daha da serbestleştirilmesi yönündeki basınçlarını arttırmalarına yol açar.*

Marshall Planı aracılığıyla özel sektöre kaynak aktarmanın bir başka biçimi de "tiraj hakları"ndan ya da "karşılık paralar fonu"ndan (%95'ler hesabı) çeşitli firmalara, orta vadeli ve düşük faizli kredi kullandırılmasıdır.[482] Bu konuda, öncelikli sektörlerin belirlenmesi ve verilecek kredilerin biçimini tespit etmesi amacıyla[483] Bakanlıklar Arası bir komisyon oluşturulur. Komisyon özel sektörün desteklenmesinde dikkate alınacak kriterleri şu şekilde ifade eder:

1. Dolar tasarrufu sağlayan yatırımlar,
2. ABD ve diğer dolar sahasına yapılacak ihracatın artmasına katkıda bulunacak yatırımlar,
3. Hammaddelere el emeğinin de katılmasını sağlayarak değerlenmesini sağlayacak yatırımlar,
4. Hammadde yerine mamul madde ihracatı yoluyla el emeğini değerlendirecek yatırımlar,
5. Maliyeti ve hayatı ucuzlatacak, iaşe, giyim, mesken, sektörlerini geliştirecek yatırımlar.[484]

Bakanlıklararası Komisyon'un belirlediği kriterler göstermektedir ki, Marshall Planı kapsamında çoğunlukla, çalışmanın önceki bölümlerinde ele alınmış olan Thornburg Raporu'nda çizilen çerçevenin yanında Türkiye sermayesinin bu dönemde ulaşmış olduğu birikim düzeyine uygun olarak, daha çok emek yoğun ve basit tüketim maddeleri üreten işletmelere finansman sağlanır. Ayrıca, söz konusu kredilerden faydalanmak isteyen şirketlerin, yeterli sermayeye, itibar ve tecrübeye sahip olması, milli banka ya da yabancı bankalardan referans alabilmesi gibi şartlar getirilir.[485] Dolayısıyla, desteklenecek firmaların belirli bir birikim düzeyine ulaşmış firmalar olmasına dikkat edilir.

"Tiraj hakları"ndan ya da "karşılık paralar fonu"ndan özel sektöre aktarılan fonlarda öncelik, bu dönemde karaborsası oluşan ve aynı nedenle önemli bir kar alanına dönüşen çimento sektörüne verilir.[486] Örneğin, bu dönemde Danimarka'dan elde edilen 2 milyon dolarlık tiraj hakkı ile Almanya'dan elde edilen bir miktar tiraj hakkının İzmir ve İstanbul'da, özel sektör eliyle kurulacak çimento fabrikalarına aktarılması kararlaştırılır. Ancak İzmir'de fabrika kurmayı planlayan şirketin kredi olarak kullanacağı 2 milyon dolarlık tiraj hakkının 1 milyon 800 bin doları, şirketin gerekli formaliteleri zamanında tamamlayamaması dolayısıyla Etibank'a devredilir, kalan 200.000 dolar ise, İstanbul/Kartal'da kurulacak bir çimento fabrikasına aktarılır. Darıca ve Zeytinburnu'nda çimento fabrikası kurmayı planlayan iki firmanın 7 milyon dolar civarındaki kredi talebi kabul edilir.[487]

"Tiraj hakları" ya da "karşılık paralar fonu"ndan şahıslara da kaynak aktarılır. Örneğin 25.7.1951 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Erzurum'da, arazi sulama, bataklık kurutma ve yol işlerinde kullanılacak makineleri Almanya'dan ithal edebilmesi için Şaban Dilaver isimli kişiye 215 bin dolar aktarılır.[488] Gene Erzurum'da 150 bin

* Bu konuda Gece Postası gazetesi şunları yazmaktadır: "Ticaret Bakanlığı'nın her firmanın döviz taleplerini Ticaret Odaları'na niçin tetkik ettirmediğini bir türlü anlayamıyoruz. Hele eski talepnameler tasfiye edilmeden yenilerinin kabul olunmasına başka br mana veremiyoruz. Bakanlığa gönderilmiş talepnameler tasfiye edilmeden yenilerinin kabul olunmasına bir mana veremiyoruz. Bakanlığa gönderilmiş talepnameler gözden geçirilerek sahiplerine en az ne kadar döviz verileceği kısa zamanda kendilerine bildirilmeli ve ayrıca her maddeye tahsis olunan dövizler gazetelerle umumi efkâra arz edilmelidir.". "Kahve ve Biber İhtikârının İç Yüzü Nedir?", **Gece Postası**, 29 Kasım 1949, s. 1,4

482 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 2, s. 7–8

483 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 4, s. 8

484 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 5, s. 7–8

485 age.

486 Çimento karaborsası ile ilgili olarak bakınız. "Çimento Karaborsası Hangi Yollardan Besleniyor", **Akşam**, 24 Temmuz 1951, s. 1,7.

487 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 5, s. 8. Bu konuda ayrıca bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030130121248916 No'lu Belge, (30.2.1950 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı)

liralık yatırım yaparak kurduğu hidroelektrik santralinin kapasitesini arttırmayı planlayan Mustafa Kömürcü'nün Marshall Planı fonlarından faydalanmasına müsaade edilir.[489]

2 Haziran 1950 tarihinde Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'nın (TSKB) kurulması sonrasında,[490] İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) Özel Misyonu ile imzalanan bir anlaşma ile Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu oluşturulur ve Fon'un yönetimi 15 yıl süre ile TSKB'ye bırakılır.* Amacı, "Türkiye'de yeni özel teşebbüslerin tesisini, mevcutların tevsii (*genişletilmesi*) ve modernleştirilmesini ve memleket dâhiline istihsali arttıran özel teşebbüslere kredi temini ve uzun vadeli bir sermaye piyasasının gelişmesini teşvik etmek…" olarak tanımlanan Fon'a, "karşılık paralar hesabı"ndan 54 milyon 500 bin lira tahsis edilir.[491] Bu fonda biriken kaynaklardan kredi verilecek işletmelerin niteliği de TSKB ile İktisadi İşbirliği İdaresi Özel Misyonu arasında imzalanan Anlaşma ile belirlenir. Bir diğer ifade ile finanse edilecek şirketlerin seçimi TSKB'nin inisiyatifine bırakılmaz. Anlaşmada kredilendirme ölçütleri şu şekilde ifade edilir:

> …yüzde yüz hususi teşebbüse ait sanayi kollarına yapılacak ham madde ve bilhassa zirai istihsalatı ve bu meyanda dış ticaret gelirlerini arttıracak sanayi ile el emeği ve mevcut imkânları müsmir şekilde kıymetlendiren projeler ön planda tutulacaktır. Tarım, imalat ve yol işleri için lüzumlu istihsal malzemesi miktarının arttırılması ve idamesinde rol oynayacak teşebbüslerle, maliyeti düşürmek, evsaf, derece, ambalaj ve standardizasyonun ıslahını hedef tutan projelere rüçhan hakkı tanınacaktır.[492]

Yukarıdaki alıntı göstermektedir ki, TSKB'ye yapılan kredi başvurularında da belirli bir birikim düzeyine ulaşmış firmalara öncelik verilir. Böylelikle bir yandan kredilerin geri ödenmesi garanti altına alınırken, diğer yandan sermaye sınıfının belirli bir birikim düzeyinin altında olan kesimleri sürecin dışında bırakılır.[493] Örneğin 1955 yılı sonuna kadar Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'na (Fon) 1216 firma başvurur. Ancak bu firmalardan yalnızca 230 tanesi Fon'dan kredi alabilir.[494] Bu durum ilerleyen dönemlerde de değişmez. 1955 yılı sonundan 1959 yılının sonuna kadarki zaman diliminde, Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'na 490 başvuru daha gerçekleşir. Bu başvuruların 85'i ret, 42'si iptal, 363 adedi de kabul edilir.[495] Böylelikle Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan kredi alan firmaların sayısı 593'ü bulur.

TSKB aracılığı ile Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan verilen kredilerin sektörel dağılımının, Türkiye'nin bu süreçte uluslararası işbölümünde oynadığı role uygun olması hedeflenir.* Örneğin 1955 yılının sonuna kadar özel sektöre bu yolla verilen kredilerden en büyük payı taş-toprak-seramik sektörü alır. Bu alanda faaliyet gösteren 17 firmaya toplamda 18 milyon 320 bin 266 TL kredi verilir ki, bu tutar toplam tutarın %26'sına denk gelmektedir (Tablo

488 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 03018021265912 No'lu Belge, (25.7.1951 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı)

489 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030102688074 No'lu Belge, 15.1.1952

490 Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, **İktisadi Uyanış,** Sayı 59(Aralık 1953), s. 11,31

* TSKB 1950 yılında kurulmuş ise de, Marshall Planı fonlarından özel sektöre kredi vermek için bir banka kurulması uzun süre Türkiye'de tartışılmıştır. Bu konuda bkz. Amerikan Sermayesi ve Biz, Başyazı, **Gece Postası**, 28 Kasım 1949, s. 1

491 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 8, s. 12

492 age., Cilt 8, s. 12

493 age., s. 13

494 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 25, s.10

495 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 25–41. Söz konusu rakama, Türkiye'de Marshall Planı Raporları'nın 25–41. ciltlerinde yer alan "başvuran", "iptal edilen" ve "reddedilen" rakamlarından ulaşılmıştır.

* Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'nın yönettiği Marshall Planı Hususi Teşebbüs Fonu'ndan şu alandaki yatırımlara kredi verilmesi planlanmıştır: Pamuk, yün, nebati yağ üretimi, sebze meyve işleme, palamut işleme, soğuk hava depoları, sünger üretimi, basit tarım aletleri üretimi, zirai mücadele ilaçları, otomobil, kamyon, traktör lastikleri kaynak yapımı, balıkçılık-konservecilik, yumurta ambalaj-muhafaza, kereste, kutu-fıçı, tıbbi malzeme, küçük elektrik santralleri, keten-kenevir, madencilik, deniz ticareti. Ancak TSKB'nin kendi kaynaklarından kullanılacak kredilerde bu sektörlere yatırım yapma şartı aranmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. "Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası", **İktisadi Uyanış,** Sayı 59 (Aralık 1953), s. 11,31

29). İkinci sırada mensucat sektörü gelir. Bu alanda faaliyet gösteren 22 firmaya toplamda 16 milyon 745 bin 698 TL kredi verilir. Bu tutar toplamın %22'sine denk gelmektedir (Tablo 29). Üçüncü sırada, gıda sektörü gelir ve gıda alanında faaliyet gösteren 44 firmaya toplamda 13 milyon 998 bin 034 TL, yani toplam tutarın %20'si kadar kredi verilir. Dördüncü sırayı ise kimya sektörü alır. Bu sektörde kredi verilen firma sayısı 22, verilen kredi miktarı 8 milyon 250 bin 61 TL ve bunun toplam içindeki oranı %12'dir (Tablo 29). Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan verilen kredilerin sektörel dağılımı, kredi kriterleri ile birlikte düşünüldüğünde, Marshall Planı'nın Türkiye sermayesini, gıda-dokuma gibi emek yoğun ve düşük katma değerli alanlara yönlendirildiği görülmektedir. Ancak bu durumun ilerleyen dönemlerde farklı bir biçim alacağını şimdiden söylemekte fayda var.

Tablo 29
Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan Faydalanmak Üzere 31.12.1955 Yılına Kadar TSKB'ye Başvuran ve Onaylanan Kredi

Sanayi Grubu	Onaylanan	Kredi Tutarı (TL)	Toplam Kredi Tutarına Oranı* (%)
Gıda Maddeleri	44	13.998.034	20%
İçki	3	1.186.920	2%
Mensucat	22	16.745.698	24%
Kereste ve mamulleri	5	220.964	0,3%
Deri ve deri mamulleri	1	30.000	0,04%
Selüloz	1	73.400	0,1%
Kimya	22	8.250.061,86	12%
Taş, toprak, seramik	17	18.320.266,40	26%
Maden izabesi	2	3.321.500,00	5%
Makine malzemesi	6	1.272.450,00	2%
Nakliye vasıtaları	6	1.423.427,00	2%
Tamir ve bakım atölyeleri	86	2.027.126,00	3%
Madencilik	5	444.532,00	1%
Diğer	10	2.486.523,00	4%
Toplam	**230**	**69.800.902**	**100%**

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 25, s.10
* Bu sütundaki yüzdelik dilimler tarafımızdan hesaplanmış ve eklenmiştir.

Marshall Planı Türkiye sermayesi ile ABD sermayesinin ortaklık ilişkilerinin artmasına da hizmet eder. Bu dönemde ABD sermayesi, başta Marshall Planı kapsamındaki fonların kullanıldığı alanlar olmak üzere, birçok alanda yerli sermaye ile ortaklık kurarak yatırım yapar. Yabancı sermayenin yerli firmalarla ortaklık kurarak yatırım yaptığı alan, ya mevcut altyapı çalışmalarıdır ya da madencilik gibi bu dönemde ABD açısından kritik rol oynayan sektörlerdir. Bu durum Gece Postası Gazetesi'nde yayınlanan bir haberde şu şekilde ifade edilir:

> Dünya çapında iktisadi bir değer taşıyan Marşal Yardım Planı'ndan ayrı olarak birçok Amerikan müesseseleri memleketimizde büyük ticaret işlerine girişmek, bilhassa geniş maden işletmesi ve imar projeleri tatbik etmek üzere faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Mühim bir Amerikalı sermayedar grubu, madenlerimizin modern vasıtalarla çıkarılması suretile istihsalin arttırılması için ilgili Türk firmalarının bir kısmı ile birlikte çalışmayı kabul etmiş ve bu maksatla bir şirket kurmağa karar vermiştir. Bundan başka hükümetimizin garantisi altında kredi ile liman tesisleri, demiryolları, şoseler ve köprüler inşa etmek isteyen bir grup da bir Türk tüccarı vasıtasile *(vasıtası ile)* müracaat etmiştir.[496]

Görüldüğü gibi Türkiye sermayesi ile ortaklık ilişkileri kuran ABD sermayesinin yöneldiği alanlar daha çok, daha önce de değinilmiş olan madencilik sektörü ve süre giden altyapı projeleridir. Bu durum çalışmanın birçok yerinde vurguladığımız bir gerçeği yeniden hatırlatmaktadır. Marshall Planı bir yandan ABD sermayesinin değerlenmesine, bir yandan Türkiye'de özel sektörün sermaye birikiminin güçlendirilmesini bir yandan da ABD'nin ihtiyaç duyduğu kaynakların sağlanmasına hizmet eder. Bu durumun bir başka örneği de günümüzde de faaliyetini sürdüren Hilton Oteli'dir: Marshall Planı'nın uygulamada olduğu dönemde, Türkiye'de 300 odalı bir otel yapılması planlanır. 13 bin 500 TL'ye mal olması ve gerekli sermayesinin Emekli Sandığı tarafından sağlanması düşünülen otelin işletmesinin, 20 yıl süreyle Hilton Hotels International Inc firması-

496 Hikmet Katran, Amerikalılar Tacirlerimizle Büyük Teşebbüslere Girişiyorlar, **Gece Postası**, 11 Ekim 1949, s. 1,4

na kiralanması planlanır. Söz konusu otelin plan ve projeleri ise, Skidmore, Owings and Meril isimli ABD firmaları ile Sedat H. Eldem isimli Türk mimarlık firmasının ortaklığında hazırlanır .[497] Gündeme geldiği dönemde yoğun tartışmalar yaratmış olan otele Marshall Planı'ndan 210.000 dolar ayrılır [498] ve inşaat ihalesi Julius Berger-Dyckerhoff Widen isimli ABD firmalarına ihale edilir.[499]

Emek Hareketi

Marshall Planı'nın Türkiye emek hareketi üzerindeki en önemli etkisi, işçi sınıfının, 1946 yılında Cemiyetler Yasası'nda yapılan bir değişiklikle, sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağının kaldırılması sonrasında başlayan örgütlenme çabalarını, sınıf uzlaşmasına dayalı ve ABD tarzı sendikacılık anlayışına kanalize etme çabalarında somutlanır. Cemiyetler Yasası'nda yapılan söz konusu değişiklik sonrasında, sosyalist hareketin de etkisiyle, Türkiye işçi sınıfının örgütlenme çalışmaları hız kazanır ve birçok sendika kurulur. Söz konusu sendikaların kurulmasında ya da örgütlenme çalışmalarının hızlandırılmasında Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) oldukça önemli rol oynar. Örneğin TSP sendikaların işkolu düzeyinde örgütlenmesi ya da ya da işkolu düzeyinde örgütlenmiş sendikaların Türkiye çapında faaliyet yürüten örgütler haline gelmesi için önemli çabalar yürütür. Benzer şekilde TSEKP de merkezi bir işçi örgütü oluşturmak amacıyla, kent ve bölge düzeyinde birlikler kurmak, işkolu düzeyinde federasyonlar oluşturmak gibi çalışmalar yürütür.[500] Ancak bu gelişmeler, sermaye birikim sürecini kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yaşadığı dönüşümlere uygun bir biçimde sürdürmenin yanında komünizme karşı Ortadoğu'da bir üs olma misyonunu da kabullenmiş olan CHP iktidarının, işçi sınıfı hareketini denetim altına alma yönündeki çabalarını da beraberinde getirir. İktidarın bu konuda aldığı en önemli önlemler, 16 Aralık 1946 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim ile bahsi geçen sendikaların bir kısmının ve bu dönemde faaliyet gösteren Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin kapatılmasıdır.[501] 20 Şubat 1947 yılında ise, "Türk işçisini zararlı temayüllerden korumak", "Siyasi cereyanların dışında tutmak" amacını taşıyan 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Yasa çıkarılır.[502] Sendikalara grev hakkı tanımayan ve sendikaların siyasetle uğraşmalarını da yasaklayan bu yasa ile idari makamların sendikalar üzerindeki denetimi oldukça güçlü kılınır. Dönemin iktidarının gelişen işçi hareketini etkisi altına almak için başvurduğu yollar bununla sınırlı kalmaz. Bu amaca ulaşmak için sendikalara para yardımı yapmak, sendikacıları milletvekili yapmak, iktidar yanlısı yeni sendikalar kurmak gibi birçok yola başvurulur.[503] Özellikle sanayi bölgelerinde önemli örgütlenme çalışmaları yürüten İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yeniden kuruluşu da bu dönemde, 1948 yılında, gerçekleşir.[*] CHP'nin işçi sınıfını kontrol altına alma çabaları, Demokrat Parti'yi de benzer çabalara iter ve 1950 yılında DP kontrolünde Hür İşçi Sendikaları Birliği kurulur.[**] Bu gelişmelerden hareketle bu dönemde işçi sınıfının gelişmeye başlayan örgütlenme çabalarının, ülke içi dinamiklerden kaynaklı iki tür basınçla karşı karşıya olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi iktidarın işçi sınıfını denetim altına almak için hayata geçirdiği uygulamaların getirdiği baskı ve yönlendirme çabaları iken diğeri ise, ser-

497 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 14

498 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s. 67

499 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 12, s. 59

500 Yüksel Akaya, Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık, **Praksis**, Sayı 5 (Kış 2002), s. 131–177

501 Bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt 4, Toplantı 1, 44. Birleşim, 29. 1.1947, s.68

502 Yıldırım Koç, **Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık,** Birinci Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 42. Bu dönemde emek hareketi ile ilgili gelişmeler için ayrıca bkz. Akkaya, age.

503 Yıldırım Koç, **Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?**, 1.Basım, İstanbul: Alan Yayıncılık (1986), s. 24-27

* İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, ilk olarak Ankara, İzmir, Adana, Kocaeli, Samsun Sendikalar Birliği ve Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Birliği ile birlikte 1946 yılında ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin öncülüğünde kurulmuştur. Ancak sıkıyönetim döneminde TSEKP ve TSP ile birlikte kapatılmıştır. Bu konuda Bkz. Koç, s. 20, 29

** Bu iki örgüt 1950 seçimleri sonrasında Milli İşçi Sendikaları Birliği adı altında birleşirler. Bkz. Koç, s. 30

mayenin farklı fraksiyonlarının, birikim sürecinde başat role oynayabilme kaygısıyla sürdürdüğü iktidar mücadelesinde işçi sınıfını yedeklemek istemesinden kaynaklı olarak sınıfın bölünmesidir.

İşçi sınıfı üzerine bir başka basınç dalgası da, Marshall Planı aracılığıyla uluslararası emek hareketini sınıf uzlaşmacı ve anti-komünist bir zemine taşımayı hedefleyen ABD'den gelir. Marshall Planı ilan edildikten sonra ABD uluslararası sendikal hareketin bölünmesini amaçlayan birçok çalışma yürütür. Bu çalışmalardan ilki uluslararası sendikal hareketin bölünmesini amaçlayan müdahalelerdir ki, bu müdahalelerin en önemli aracı Marshall Planı olur.

Bu dönemde dünya sendikal hareketinde, sosyalistlerin etkili olduğu Dünya Sendikalar Federasyonu önemli rol oynamaktadır. Ancak Marshall Planı'nın ilan edildiği dönemde, 1947 yılında, ABD'de Marshall Planın kapsamında kaynak aktarılan ülkelerdeki sendikal harekete "yardım etmek!" amacıyla Hür Sendikacılık Komitesi kurulur. Komite'nin kurulmasının ardından, başta Marshall Planı'na karşı sert tepkilerin olduğu İtalya, Fransa gibi ülkeler olmak üzere bir çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren sendikalara para yardımı yapılır.[504] 1948 yılında da Marshall Planı temelinde, yani Dünya Sendikalar Federasyonu içinde Marshall Planı'na karşı çıkmayan sendikaları etki almayı hedefleyen, bir sendikalar örgütü kurulur. Ekonomik Sendikal İşbirliği adı verilen bu örgüt 1948 yılında Londra'da bir toplantı yapar. Söz konusu toplantının katılımcıları ise Batı Avrupa'da örgütlü olan ve Marshall Planı'na karşı çıkmayan sendikalardır.[505] İlerleyen dönemlerde ise sosyalistlerin etkili olduğu Dünya Sendikalar Konfederasyonu'ndan başta AFL* olmak üzere birçok sendikanın ayrılması sağlanır. Dünya Sendikalar Federasyonu'nda yaşanan bu ayrışmada rol oynayan en önemli tartışma Marshall Planı'nın kabul edilmesi ya da reddedilmesidir. Bir başka ifade ile Marshall Planı'na karşı çıkan sendikalar Dünya Sendikalar Federasyonu içerisinde kalmaya devam ederken, diğer sendikalar ayrılırlar ya da bölünürler. Bu süreç 1949 yılında, Dünya Sendikalar Federasyonu'ndan ayrılan sendikaların birleşerek Uluslararası Hür İşçi Sedikaları'nın (ICFTU) kurulması ile sonlanır.[506] Uluslararası Hür İşçi Sendikaları'nın kuruluşu, emek hareketinin uluslararası ölçekte keskin bir ayrışma yaşanmasına hizmet eder. Elbette ki ayrışmanın bir tarafını sınıf uzlaşmacı sendikal hareket diğer tarafını ise, anti-kapitalist sendikal hareket oluşturur. Gece Postası Gazetesi'nde çıkan şu haber hem sürecin Türkiye'deki algılanışını hem de yalanan bu gelişmelerin uluslararası emek hareketin üzerindeki etkisini güzel bir biçimde ortaya koymaktadır:

> Londra'da 'Milletlerarası Hür Sendikalar Konfederasyonu'nun kurulmasile yeryüzündeki sendikalar tamamile iki ideoloji grubuna ayrılmış bulunuyor: Bir yanda Sovyet Rusya ve peyk memleketlerdeki sendikalarla Batı Avrupa'daki komünist temayüllü sendikalardan teşekkül eden 'Dünya Sendikaları Konfederasyonu'; öbür yanda, komünist temayüllü olmıyan dünya sendikalarını nefsinde toplamağı istihdaf eden 'Milletlerarası Hür Sendikalar Konfederasyonu'. …Milletlerarası Sendikalar Konfederasyonu içine komünist elemanların sızmasına katiyen müsaade edilmeyecektir.[507]

Uluslararası emek hareketinin Marshall Planı temelinde bölünmesine hizmet eden bu süreçte ve sonrasında, Marshall Planı'ndan Uluslararası Hür İşçi Sendikaları içerisinde yer alan sendikalar için önemli bir fon, daha da ötesi belirli bir yüzde ayrılır.[508]

Bu dönemde ABD devletine ya da Marshall Planı'na bağlı olarak çalışan birçok görevli, Türkiye sendikal hareketine ilişkin raporlar hazırlamak amacıyla Türkiye'yi ziyaret eder.[509] Ancak bu ziyaretler rapor hazırlama amacıyla sınırlı kalmaz. Söz konusu ziyaretçiler-

504 Kenan Öztürk, **Amerikan Sendikacılığı ve İlk ilişkiler AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irwing Brown İle Söyleşi**, 1. Basım, İstanbul: TÜSTAV, 2004, s. 53

505 age, s. 23–25

* AFL: American Federation of Labor – Amerikan Emek Federasyonu; ICFTU: International Confederation of Free Trade Unions - Uluslararası Hür İşçi Amerika Emek Federasyonu Sendikaları Konfederasyonu

506 age, s. 16

507 Başyazı, Milletlerarası Sendikalar Konfederasyonu, **Gecepostası**, 8 Aralık 1949, s. 1

508 Kenan Öztürk, s. 27

509 age, s. 33

den ilki, ABD Büyükelçiliği görevlileri ile birlikte, ulusal çapta faaliyet gösteren bir konfederasyon kurma çabası içinde oldukları bir dönemde İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yöneticileri ile görüşen AFL ekonomi uzmanı ve Marshall Planı Avrupa Temsilcisi Müşaviri Boris Shiskin'dir. Shiskin söz konusu görüşmede, Birlik yöneticilerine başta gelir kaynakları olmak üzere çeşitli konularda sorular yöneltir, Yunanistan İşçi Konfederasyonu'na ekonomik yardımda bulunduklarını belirtir ve Türkiye'de bir konfederasyon kurulmamış olmasının olumsuzluğunu vurgular.[510] İlerleyen dönemlerde ise, AFL Avrupa Temsilcisi ve ICFTU Yürütme Kurulu üyesi Irwing Brown İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yöneticileri ile iletişim kurarak, ulusal çapta faaliyet yürütecek bir konfederasyon kurmanın gerekliliği yönünde telkinlerde bulunduktan sonra, kurulacak konfederasyonun ICFTU'ya üye olması durumunda, kendisinden aidat alınmayacağını, üstelik maddi yardım göreceğini belirtir.[511] Ayrıca Brown İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yöneticilerini Temmuz 1951 tarihinde Milano'da toplanacak olan ICFTU toplantısına davet eder. Nitekim söz konusu davet kabul görür ve İstanbul İşçi Sendikaları birliği adına İsmail Aras ile birlikte Mehmet Güler (tercüman olarak da Ali Rauf Akan) kongreye katılırlar.[512] Brown ilerleyen dönemlerde İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile yeniden iletişim kurarak, iki sendikacıyı AFL'nin kongresine katılmak üzere ABD'ye davet eder.[513] Brown'un bu daveti de kabul görür ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği adına İsmail Aras ile Mehmet Günhanlı (ve tercüman olarak yine Ali Rauf Akan) kongreye katılır.[514] Anti-komünist rüzgârların estiği kongrede İsmail Aras da bir konuşma yapar. Aras'ın yaptığı konuşmada yer alan şu sözler ABD'nin, Türkiye işçi sınıfını yönlendirme çabalarının ne ölçüde etkili olduğunu gösterir niteliktedir:

510 Kemal Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, s. 77-82
511 Kemal Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 3. Basım (Nisan 2004), s. 242–243
512 Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, s. 77–82
513 Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, s. 242–243
514 Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, s. 77–82

> …menfur komünizme karşı mücadelede Hür Türk ve Hür Amerikan işçileri aynı safta yer almış olup Birleşmiş Milletler ülküsünün, barış ve insanlık idealinin tahakkuku için Kore'de omuz omuza dövüşmektedirler.[515]

Türk-İş'in ilk kongresinden 1960'a kadarki bütün kongrelerine katılan Brown,[516] Türkiye'de ABD tarzı sendikacılığın yerleşmesi için sadece işçilerle değil hükümet ve sermaye temsilcileri ile de birçok görüşme yapmış ve bu çabalar büyük ölçüde karşılık bulur. Brown bu durumu şu sözlerle aktarır:

> …hatta hükümet ile de görüştük. Elbette ki devrimci olmayan, varlık nedeni politika olmayan bir sendika gerekliydi. Sendika şu veya bu politikanın dışında olmalıydı… Ve sanıyorum bu politika Türkiye'de takip edildi.[517]

Brown, Türkiye sermayesinin temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde ise, Türkiye sermayesini, anti-komünist temelde ve sınıf uzlaşmacılığına dayanan bir sendikal harekete destek vermeleri durumunda emeği denetim almalarının daha kolay olacağına ikna etme amacı güder. Böylelikle bir yandan sermayenin, işçilerin sendikalaşma çabalarını engellemesinin önüne geçerek, işçi sınıfında haklarının tanındığı yanılsaması yaratılmaya çalışılırken diğer taraftan sendikaların kuruluşunda sermayenin desteği alınarak sınıf uzlaşmacı sendikacılığın ilk adımı atılır. Brown bu konuda yürüttüğü çalışmaları da şu şekilde ifade eder:

> Başlangıçta hükümetin adamları sendikaları bir komünist tehlike olarak düşünüyorlardı. İşverenlerin gelişmeleriyle birlikte, insanların tavırları değişti. Bu aynı zamanda patronlar ve işçiler arasında savaş yerine, barış için mücadele doğrultusunda bir gelişme hareketi ve işaretiydi. Bu gelişme olduğunda, 1960–61 öncesi dönemde bile sendikacılık için bir olanağın başlamasıydı. 1951'de işveren temsilcilerine çok sayıda delil sundum. …[518]

515 Gece Postası, 19.9.1951'den aktaran Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, s.77–82
516 Kenan Öztürk, s.11
517 age, s.11.
518 age, s.43

Türkiyeli işçilerin bir konfederasyon kurma çalışmalarının hızlandığı dönemlerde İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile iletişim kuran bir başka kişi de, Fransa Genel İş Konfederasyonu Temsilcisi ve aynı zamanda Fransa Demiryolu İşçileri Federasyonu Sekreteri A. Lafond'dur. Lafond, Birlik yöneticilerine, kurmak istedikleri Konfederasyon'un ana tüzüğünün oluşturulması konusunda yardımcı olabileceklerini, hatta gerekirse Fransa'dan ana tüzük örnekleri gönderebileceklerini belirtir.[519] Nitekim Türk-İş'in kuruluş döneminde bu tüzüklerden büyük ölçüde faydalanılır.[520] Aynı dönemlerde, Marshall Planı Temsilcisi-ABD Oregon eyaleti İşçi Federasyonu yöneticilerinden Ray Renoud, Marshall Planı Haberler Bürosu Temsilcisi Ralp Harvood ve ICFTU memurlarından birisi İstanbul'a gönderilir ve bu kişiler İstanbul'da çeşitli görüşmeler yaparlar.[521] ICFTU'dan gelen sendikacı, Birlik yöneticileri ile yaptığı görüşmede, konfederasyon kurulduktan sonra, ICFTU'nun Türkiye Konfederasyonu'na özerklik vereceğini, sadece düşünsel ve ekonomik olarak bu yeni kuruluşu kalkındırarak Ortadoğu'da güçlü bir sendikal merkez kurulmaya çalışıldığını belirtir.[522] Bu ifade Marshall Planı ile birlikte emek hareketinin uluslararası ölçekte kontrol altına alınmasının hedeflendiğini göstermenin yanında, SSCB'nin etkin olma ihtimalinin yüksek olduğu Ortadoğu'daki emek hareketini denetlemek amacıyla Türkiye'nin üs olarak seçildiğini ortaya koyar niteliktedir.

Anatüzüğü 7.4.1952 tarihinde Bursa'da yapılan toplantıda kabul edilen Türk-İş 31 Temmuz 1952 tarihinde resmen kurulur. İlk kongresini ise, 6 Eylül 1952 tarihinde İzmir'de yapar. Türk-İş'in bu kongresine davetli olan ICFTU Temsilcisi yaptığı konuşmada yeni konfederasyonun 53 milyon üyeli ICFTU'ya katılacağını ümid ettiğini vurgular.[523] Ancak ICFTU'ya üyelik konusu İzmir Kongresi'nde yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olur. Özellikle Demokrat Parti taraftarı işçiler, ICFTU'nun Kıbrıs konusunda Yunanistan taraftarı bir politika izlediğinden dolayı bu konfederasyona katılmama kararı almak gerektiğini savunur. Oylamadan, ICFTU'ya katılmak yönünde karar çıkarsa da kararın uygulanması İdare Heyeti'ne bırakılır.[524] Ancak bu karar ilerleyen dönemlerde Bakanlar Kurulu tarafından üçte iki çoğunlukla alınmadığından dolayı iptal edilir.[525] İzmir Kongresi sonrasında yapılması planlanan İstanbul Kongresi'ne yakın zamanlarda yaşanan bir başka gelişme de, Marshall Planı Teknik Yardım kapsamında ayrılacak bir para ile sendika ve fabrikalarda kurs görmek üzere 2000 Avrupalı işçinin ABD'ye çağırılmasıdır. Türkiye'den de, masrafları, Marshall Planı Teknik Yardım Fonu'ndan karşılanmak üzere 100 işçi davet edilir. Bunun dışında Amerika'ya gidecek işçilerin;

- İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya, Kayseri, Adana, İzmit, Karabük sendikaları arasından seçilmeleri,
- 23–30 yaş arasında olmaları,
- En az ortaokul mezunu olmaları,
- İki yıl ustabaşılık ya da ustabaşılık yardımcılığı yapmış olmaları,
- İngilizce bilmeleri şartlarına sahip olmaları istenir.

Aynı dönemde, Karşılıklı Yardım Örgütü de (MSA) "ahlakan mazbut ve dönüşünde Türk sendikacıların kendisinden faydalanabilecekleri lider olmak vasıflarına sahip" 10 işçiyi, AFL'nin konuğu olarak, dersler görmek üzere ABD'ye davet eder. ABD'ye gönderilecek işçilerin belirlenmesi süreci Türk-İş Yürütme Kurulu'na sert eleştirilerin yöneltilmesine sebebiyet verir.[526] İlerleyen dönemlerde Türk-İş'in İstanbul Kongresi'nde ICFTU'ya katılma konusu yeniden ele alınır. Ancak konu burada da hükümet yanlısı işçiler tarafından Kıbrıs meselesiyle birlikte değerlendirilir ve karşı durulur. Bunun üzerine Kongre'de bulunan ICFTU Temsilcisi işçileri ICFTU'ya üye olmaya ikna etmek amacıyla şu sözleri sarf eder:

519 Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, s. 242–243
520 age, s. 245
521 age, s. 242–243
522 age, s. 242–243
523 age, s. 248–252
524 age, s. 256
525 age, s. 270
526 Konunun ayrıntıları için bkz. Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, s. 263–266

> …Hürriyet kelimesi ile ise, işçilerin yalnız maddi sefaletten değil aynı zamanda komünist ve ya faşist olsun her türlü baskıdan ya da ticaret kumpanyalarının istismarından kurtarılmak istenmiştir [527]

Kongre'nin sonunda Türkiye'nin ICFTU'ya üye olması kararlaştırılır. Ancak bu karar hükümetin engellemeleri dolayısıyla uygulanmaz.[528] Bir başka ifade ile Türk-İş, Demokrat Parti hükümetinin engellemeleri nedeniyle 1960'lı yıllara kadar Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üye olamaz. ABD'nin Türk-İş'i Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Birliği'ne üye yapmak için gösterdiği çabalara karşın hükümetin bu konuda Türk-İş'e izin vermemesi çelişik bir durum gibi görünse de, sürecin mantığı ile tutarlı bir gelişmedir. Yıldırım Koç bu durumu ABD'nin, Türkiye işçi sınıfının Avrupa işçi sınıfı ile ilişkilenmesini engelleyerek Türkiye'de ABD tarzı sendikacılığı yaygınlaştırmak istemesine bağlamaktadır.[529] Ahmet Makal ise, bu açıklamaya ek olarak içsel faktörlere vurgu yapmaktadır:

> Antikomünist bir anlayışın ağırlığını taşısa da, üyelerinin önemli bir bölümünü Batı Avrupa ülkelerindeki 'sosyal demokrat' veya 'reformist' eğilimli sendika merkezlerinden oluşan ICFTU'nun, sendikal hakların uluslararası normlarını (ILO İlkelerini) gözeten program ve faaliyetleri ile DP'nin, sendikaları kendi güdümüne almaya dönük, ILO İlkeleri'nin asgari koşullarıyla dahi bağdaşmayan uygulamaları arasındaki çelişki, üyelik izninin verilmemesinin asıl nedeni gibidir.[530]

Yukarıdaki ifade, Marshall Planı vesilesiyle Türkiye sermayesinin, ihracata dönük, düşük katma değerli ve emek yoğun üretim alanlarında uzmanlaştırılmaya çalışıldığı bilgisiyle birlikte değerlendirildiğinde, Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üye olmasının engellenmesinde, ABD'nin politikalarının

527 age, s. 271
528 age, s. 271
529 Koç, **Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?**, s. 114
530 Demirsoy'dan aktaran Ahmet Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946–1963**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi (2002), s. 288

yanında Türkiye sermayesinin, ucuz işgücüne olan ihtiyacının ve dönemin hükümetinin bu ihtiyacı karşılamaya dönük politikalarının önemli rol oynadığını ortaya koyar niteliktedir.

ABD'nin başta Marshall Planı olmak üzere çeşitli yollarla Türkiye emek hareketini sınıf uzlaşmacı sendikacılık anlayışına kanalize etme çabaları, asıl etkisini Eylül 1952'de yapılan Türk-İş Kongresi'nden sonra gösterir. Söz konusu Kongre'de, Türk-İş'in, kuruluşunun yanında sınıfsal perspektifle sendikacılık yapması yönünde önemli çabalar sarf eden ve ABD'nin bu dönemde yaptığı para yardımı tekliflerini reddeden aktörler tasfiye edilir. Ayrıca Kongrede, Türk-İş'in ilk ana tüzüğünde yer alan "işçi sınıfı" ifadesi "işçiler" ifadesi ile değiştirilir.[531] Bu durum ABD'nin Türk-İş'i sınıf sendikacılığından sınıf uzlaşmacı sendikacılık noktasına çekme yönündeki çabalarının başarıya ulaştığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki bu dönemden itibaren birçok Türk-İş yöneticisi antikomünist içerikli açıklamalarda bulunur.[532] ABD'nin Türk-İş'i sınıf uzlaşmacı sendikacılık çizgisine çekme çalışmalarının asıl meyvelerini verdiği 1960'lı yıllarda ise, Türk-İş'e Marshall Planı'nın bir devamı niteliğini taşıyan AID* Fonları'ndan yaklaşık 13 milyon 500 bin dolar tutarında "eğitim yardımı" yapılır. Bu para ile Türk-İş'in yönetim kademesinde yer alan birçok sendikacı, "Amerika inceleme gezileri"ne katılır. 1961–1971 yılları arasında bu gezilere katılan sendikacı sayısı 600'ü bulur.[533] Öte yandan, 1962 yılında, "Devlet Planlama Teşkilatı, Çalışma Bakanlığı, diğer bakanlıklar, işçi sendikaları ve hükümet teşekkülü olmayan diğer kurumların çalışmalarına yardımcı olmak amacıyla" Teknik İşbirliği Programı kapsamında, "iş başında çırak eğitimi", "iş idaresi münasebetleri", "insan gücünün değerlendirilmesi" gibi projelere kaynak aktarılır.[534]

531 Koç, **Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?**, s. 41
532 Ayrıntılar için bkz. Makal, s. 285
* Agency for International Development – Uluslararası Kalkınma Ajansı
533 Işıklı, s. 368
534 Bu konuda bkz. Maliye Bakanlığı, **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 46, 47, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası

Savunma

Çalışmanın önceki bölümlerinde Marshall Planı'nın, 1951 yılında sonunda sona ermesinin planlandığı,"soğuk savaş"ın daha da kızışması ile birlikte, "askerî yardım"lar biçiminde bir süre daha devam etmesinin kararlaştırıldığı ve böylelikle ABD sermayesinin birikim sürecine silahlanma yoluyla önemli katkılar sağladığı ifade edilmişti. Bu gelişmelerle tutarlı olarak 1950–51 döneminden itibaren Türkiye'ye aktarılan kaynakların bir kısmı savunma alanında kullanılmaya başlanır.[535] Marshall Planı kapsamında savunmaya ayrılan kaynaklar iki kuruma tahsis edilir: Makine Kimya Endüstrisi (MKE) ve Milli Savunma Bakanlığı. Makine Kimya Endüstrisine ayrılan kaynaklarla bu kurumun üretim kapasitesinin arttırılması hedeflenir.[536] Bu amaçla MKE'ye 1958 yılına kadar 6.346.000 doları direkt 1.500.000 doları endirekt yardım ve 1.928.667 doları da teknik malzeme olmak üzere toplam 9.774.667 dolar aktarılır. MKE'ye ayrılan kaynakların büyük bir kısmı "direkt yardımlar"dan oluşmaktadır ki bu durum MKE'ye ayrılan kaynakların büyük ölçüde ABD'den yapılan ithalatın finansmanında kullanıldığını ortaya koymaktadır (Tablo 30).

Tablo 30
Marshall Planı Kapsamında Makine Kimya Endüstrisi'ne Ayrılan Kaynaklar

Dönem	Yardım Biçimi			Toplam
	Direkt Yardım	Endirekt Yardım	Teknik Malzeme	
1951–52	2.000.000		1.204.667	3.204.667
1952–53	3.125.000	1.500.000	724.000	5.349.000
1953–54	1.181.000			1.181.000
1957–58	40.000			40.000
Toplam	6.346.000	1.500.000	1.928.667	9.774.667

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 8, 23, 32, 14 11'den derlenmiştir.

535 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 7, s. 61. Ancak bilindiği gibi Türkiye henüz Marshall Planı ilan edilmeden önce, Yunanistan ile Birlikte Truman Doktrini kapsamında askerî yardım almıştır. Dolayısıyla Truman Doktrini kapsamında alınan askerî yardım ile Marshall Planı kapsamında ayrılan kaynakların kullanım alanları iç içe geçmiştir.

536 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s. 12. 1952 yılında MKE'nin makinelerinin ABD'den ithal edilecek yeni makinelerle değiştirilmesi için MSA'ya başvurulmuş ve onay alındıktan sonra ABD'den sipariş verilmesi kararlaştırılmıştır.

Marshall Planı kapsamında Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılan kaynak tutarı ise 90.442.000 dolara ulaşır. Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılan kaynakların 76.422.000 doları direkt yardımlardan, kalan kısmı ise bir "endirekt yardım" türü olan "Özel Kaynak"tan oluşmaktadır ve bu tutarın tümü ABD'den çeşitli askerî teçhizatın ithal edilmesinde kullanılır (Tablo 31).

Tablo 31
Marshall Planı Kapsamında Milli Savunma Bakanlığı'na Aktarılan Kaynaklar

Dönem	Yardım Biçimi		
	Direkt Yardım	Endirekt Yardım	Toplam
1950–51	13.822.000		13.822.000
1951–52	4.000.000	14.000.000*	18.000.000
1952–53	33.600.000		33.600.000
1954–55	25.000.000		25.000.000
Toplam	76.422.000	14.000.000	90.422.000

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, 10, 14, 18, 21'den derlenmiştir.

* Özel Kaynak

Truman Doktrini, Marshall Planı ve ardından NATO ile birlikte Türkiye Ordusu'nun örgütsel yapısında, yönetim biçiminde, eğitim anlayışında ve lojistik donanımında önemli değişiklikler meydana gelir. Örgütsel yapı ve yönetim anlayışındaki değişikliklerden bazıları, ordu birliklerinin kuruluş-kadro-sevk-idare ve eğitimlerinin ABD sistemine uygun bir biçimde yeniden yapılandırılması, Ordu Donatım Sınıfı'nın kurulması, Kara-Deniz-Hava Kuvvetleri Komutanlıkları'nın kurulması, personel-harekât-lojistik başkanlıklarının

kurulması ve askeriyeye bağlı teknik okulların açılmasıdır.[537] Ancak örgütsel yapı ve yönetim anlayışındaki en önemli değişiklik Genel Kurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması olur.[538] Böylelikle, ABD menşeli ve savaş esnasında bütün faaliyetlerin tek bir birimde toplanması mantığına dayanan "topyekûn savaş" doktrinine uygun olarak, askerî konularda karar alma yetkisi, teknik bir birimden alınarak siyasi karar mekanizmalarında yer alan bir Bakanlığa bağlanır.[539] Ordu'nun eğitim anlayışında meydana gelen en önemli değişiklik ise Harp Akademileri'nde 1948 sonrasında ABD eğitim sisteminin kabul edilmesidir. Kaldı ki bu tarihten sonra eğitim amacıyla çok sayıda subay ABD'ye gönderilir.[540] ABD yapımı tankların, savaş gemilerinin, denizaltılarının, ağır-hafif silahların, elektronik haberleşme cihazlarının, kara mayınlarının, bubi tuzaklarının kullanımının büyük ölçüde artması ise bu süreçte Türkiye Ordusu'nda lojistik açıdan meydana gelen değişmelere örnek olarak verilebilir.[541] Bu silah ve malzemelerin imal, tedarik, sevk ve bakımını yapacak kadronun da Ordu Donatım Sınıfı aracılığıyla oluşturulması planlanır.[542] Bir başka değişim ise, kılık-kıyafet konusunda olur. Truman Doktrini ve Marshall Planı'yla birlikte orduda kullanılan kıyafet, matara vb. malzemeler büyük ölçüde ABD'den ithal edilmeye başlanır. Örneğin 1950–1951 döneminde Milli Savunma Bakanlığı'na tahsis edilen 13 milyon 822 bin dolar ile çok sayıda ayakkabı, askerî elbise kumaşı, yağmurluk siparişi verilir (Tablo 32).

537 Metin Yılmaz, "Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (2000), s. 181–197

538 age., s. 181–197

539 M. Şevki Yazman, "Genel Kurmayda Yapılması Düşünülen Değişiklikler", **Akşam**, 6 Şubat 1949, s. 4

540 Yılmaz, s. 181–197

541 Yılmaz, s. 181–197

542 M. Şevki Yazman, "Ordumuzdaki Değişiklikler", 3 Şubat 1949, **Akşam**, s. 4

Tablo 32

1951 Döneminde Milli Savunma Bakanlığı'na Tahsis Edilen 13.822.000 Dolar ile ABD'den Sipariş Verilen Malların Bir Kısmı

Malzemenin cinsi	Sipariş edilen
Ayakkabı (savaş botu)	57.905 çift
Kışlık er kumaşı (yün, serj)	352.230 yarda
DDT (% 100)	7 ton
Fennî ve meslekî sıhhat malzemesi ve ilâç	—
At ve katır	6.090 adet
Eczalar	42.274 dolar
DDT (% 100)	40.000 libre
Kışlık haki palto (pamuklu)	3.080 adet
Parka tip palto	1.980 adet
Kılıflık bez (pamuklu)	902.700 yarda
Kışlık haki kumaş (yün, serj)	80.585 yarda
Portatif çadır	20.940 adet
Çadır için kazık	213 adet
Çadır için direk	210 adet
Depo ve baraka malzemesi	80 parça
Depo ve baraka malzemesi	69 parça
Depo ve baraka malzemesi	105 parça
Depo ve baraka malzemesi	16 parça
Traktör	11 adet
Yağmurluk	10.800 adet
Ayakkabı bot	29.000 çift

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 11, s.14

Marshall Planı kapsamında savunmaya ayrılan kaynaklarla, Türkiye ordusunun -özellikle kara kuvvetlerinin-[543] ABD ordusuyla paralel bir örgütlenme yapısına kavuşması ve motorize hale getirilerek soğuk savaş döneminin gereksinim duyduğu hareket kabiliyetine ulaşması hedeflenir. Hedeflenen bir başka şey ise, orduda insan gücünü motorlu taşıtlar ile ikame ederek, sanayinin gereksinim duyduğu işgücünü sağlamaktır. Bunlarla birlikte diğer alanlarda olduğu

543 Yılmaz, s. 181–197

gibi savunma alanında geliştirilen projeler de, belirtilen bu hedefler yanında ABD'nin üretim fazlasına pazar yaratacak biçimde kurgulanır ve elbette ki -yukarıda aktarılan bilgilerin de gösterdiği üzere- bu amaca fazlasıyla ulaşılır.

Gündelik Yaşam ve Diğer Alanlar

Marshall Planı uygulamada olduğu süre zarfında, basın tarafından ya da resmi yazışmalarda daima "yardım" diye anılagelir. Kuşkusuz bu algı ve ifade biçimi kendiliğinden oluşmuş değildir. Bir başka ifadeyle kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yeniden yapılandı(rıldı)ğı, Türkiye'de kapitalist gelişme sürecinin önemli bir dönüşüm yaşadığı bir süreçte uygulanan ve her iki eğilimi de hızlandıran bir mekanizma olan Marshall Planı'nın "yardım" olarak anılması için birçok çalışma yürütülür. Kaldı ki, başta Marshall Planı'na temel teşkil eden Avrupa İktisadi İşbirliği Anlaşması ve Thornburg Raporu olmak üzere çalışmanın önceki kısımlarında aktarılan kimi metinlerde de Marshall Planı'nın akla ve dile "yardım" olarak yerleşmesi için çaba gösterilmesi şartı getirilir. Marshall Planı'nın uygulanmaya başladığı zaman diliminde iktidarda olan CHP döneminde de ilerleyen dönemlerde iktidara gelen DP döneminde de bu şart eksiksiz yerine getirilir. Bu konuda yaratılan araçlardan en önemlisi, bu çalışmanın en önemli kaynaklarından olan, kırk birinci sayısının yayımlandığı 1960 yılına kadar Hariciye Vekâleti imzasıyla, üç ayda bir ve "Türkiye'de Marşal Planı" adıyla; sonrasında "Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları" adıyla yayımlanan 47 adet rapordur. Ancak söz konusu kaynağın, daha çok basına, resmi kurumlara ya da benzeri kurumlara hitap eden birer "rapor" olması, ABD'den dış kaynak alıyor olmanın sevinçli heyecanının yansıtılmasına engel oluşturmaz. Dolayısıyla bu raporlarda, çalışmada sıkça aktardığımız, "ABD'nin bize yardım yaptığı" ve "bu yardımlarla hep birlikte kalkındığımız" teması belirgin bir şekilde işlenir. Plan'ın "yardım" olarak algılanması için başvurulan tek yol, söz konusu raporlar ya da bu raporlarda yer verilen ifadeler değildir. Marshall Planı'nın bu dolaylı propagandasının yanında, doğrudan insanların gündelik yaşamlarında yer etmeye dönük birçok propaganda aracı yaratılır. Bu araçların ilgi çekici olanlarından birisi bu dönemde, daha çok kamu kurumlarında asılı duran ve çeşitli yerlerinde Marshall Planı'na ait bilgiler yer alan, daha açığı Marshall Planı'na güzellemeler düzülen tanıtım köşeleridir. Örneğin bunlardan biri 1949 yılında İstanbul'da düzenlenen Birinci İstanbul Sergisi'nde Etibank standında yer alır. Tanıtım köşesinde, Marshall Planı'ndan aktarılan kaynaklarla Etibank'ta yürütülen çalışmaların anlatıldığı bir maket vardır. Maketin üzerindeki levhalardan birinde "Marshall Planı'ndan faydalanan Türkiye Avrupa'nın kalkınmasına yardım edecek" yazar. Aynı köşede yer alan bir başka levhada ise şunlar:

> Netice olarak Etibank bütün faaliyet ve gayretini memleketin refahına hasretmektedir. Tasarlanan tesisler tamamlandığı zaman yurdun refahı yolunda en yüksek hamle yapılmış olacaktır.[544]

Aynı etkinlikte Devlet Karayolları'na ait stantta ise,

> Marshall Planı yardım programında gaye, ulaştırma işlerimize yeni bir hamle verecek malzemenin temini ile mükemmel ulaştırma şebekeleri kurmaktır. Ulaştırma işlerimizin takviyesile sınaî ve zirai istihsal artacak, iç ve dış istihsal artacak, iç ve dış mübadele çoğalacak, dolayısile milli gelir ve hayat standardı yükselecektir.[545]

ifadeleri yer alır. Burada bu etkinliğin CHP'nin iktidarda olduğu dönemde düzenlendiğini, dolaysıyla söz konusu kamu kuruluşlarının CHP'nin kontrolünde olduğunu hatırlatalım.

Marshall Planı'ndan buraya kadar ele alınan alanların dışında, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Milli Eğitim Bakanlığı'na, Türkiye Kömür İşletmeleri'nden Şeker Bank'a, Divan-ı Muhasebattan İstatistik Genel Müdürlüğü'ne kadar birçok alana kaynak aktarılır. Kaynak aktarılan alanlardan bir diğeri de Sağlık Bakanlığı'dır. Söz konusu kuruma ayrılan kaynaklar büyük oranda sıtma ile mücadelede kullanılır. Sıtma ile mücadele konusu, hastalığın emek verimliliği üzerindeki etkilerinden hareketle ele alınır. Ayrıca birçok metinde sıtma hastalığına yakalanan işçilerin işe gidememelerine vurgu ya-

544 "İstanbul Sergisi'nde Etibank", **İktisadi Yürüyüş**, İstanbul Sergisi Özel Sayısı, Sayı 238–239–240 (1949), s. 24–25

545 "Yol Davamızda Hamleler", **İktisadi Yürüyüş**, İstanbul Sergisi Özel Sayısı, Sayı 238–239–240 (1949), s. 49 – 50

pılır.[546] Sıtma ile mücadeleye 1949–1952 yılları arasında 3 milyon 970 bin dolar "direkt yardım" aktarılır ve bu paralarla çeşitli alet, taşıt, yedek parça, ilaçlama malzemesi gibi şeyler ithal edilir.[547] Bu çalışmalar sonucunda 1949 yılında 1 milyon 300 bin olan sıtmalı sayısı 1951 yılında 1 milyon 71 bin'e düşer.[548] Sağlık alanında yapılanlar bununla sınırlı değildir. Özellikle kırsal bölgelerde dağıtılmak üzere resimli broşürler hazırlanır (sağlık broşürleri). Bu broşürlerden birisi "Çocuğun Büyütülmesi" başlığını taşımaktadır. Broşürün içeriğinde ise, "Çocuk Nasıl Büyütülür", "Çocuk Nasıl Bir Bakım İster", "Çocuğun Beslenmesi", "Çocuğa Yemek Nasıl Yedirilmeli" gibi başlıklar yer almaktadır.[549] Söz konusu broşürler büyük ölçüde Modernleşme Okulu'nun perspektifini yansıtır. Bir diğer ifade ile Türkiye kırsalına dışarıdan bir bakış sunar, Türkiye kırsalının "modernleşmemiş", "geri kalmış" olduğu ön kabulünden hareket eder ve ona "batılı" hayat tarzını benimsetme amacı güder. Örneğin, tuvalet alışkanlıklarından beslenmeye, temizlenmeden giyim kuşama kadar birçok alanda tavsiyelerin yer aldığı broşürün bir bölümünde şunlar yazar:

> ...
> a) Evimizi temiz ve tertipli tutmalıyız; mümkün olursa çocuğumuz için evde bir oda ayırmalıyız.
> b) Çocuğa iyi muamele etmeliyiz, döğüp söğmemeliyiz, şımartmamalıyız.
> c) Çocuğumuzun keyfini kaçırmamak ve dirliğini bozmamak için evde kavga gürültü etmemeliyiz.
> d) Çocuğun temizliği ile yakından ilgilenmeli ve temizlenmeği kendisine öğretmeliyiz.[550]

546 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 129
547 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s. 61, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 11, s.53
548 **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, s. 129–130
549 **Çocuğun Büyütülmesi**, Marşal Planı Sağlık Broşürü No: 5, Doğuş Limited Ortaklığı Ankara, 1951
550 age, s. 8–9

Broşürde "batılı" hayat tarzının toplumsal cinsiyet rolleri de ihmal edilmez. Örneğin:

> Çocuğun beslenmesinde en büyük iş anaya düşer. Eğer ana, üzerine düşen vazifeyi tastamam yaparsa, yani burada anlatılan şekilde çocuğunu beslerse sağlam ve sıhhatli evlat sahibi olur ve bununla öğünebilir. Vazifesini hakkile yapmıyan analar da sıkıntıyı gene kendileri çekerler.[551]

Broşürün son cümlesinde, bu broşürlerin "batılı" hayat tarzının yerleşik hale gelmesi amacını taşıdığı, toplumsal cinsiyet rolleri ihmal edilmeden açıkça ortaya konur:

> …çocuğu bu usule göre büyütmek biraz güç gibi görünürse de insan meram edince bu iş başarılabilir ve zamanla alışılarak anneden kıza geçerek bu faydalı ve iyi adet memlekete yerleşir kalır.[552]

Broşürün son sayfasında yer alan bu ifadenin hemen ardında ise, Türkiye haritası önünde, silahlı bekleyen biri kız diğeri erkek iki çocuk asker resmedilmiştir.[553]

Marshall Planı'nın propagandasını yapmak için, Türkiye de dahil, Plan kapsamında yer alan ülkelerde gösterilmek çeşitli diziler altında 802 adet tanıtım filmi çekilir.[554] Türkiye'de gösterilmek üzere çekilen filmler "Avrupa'nın Değişen Yüzü", "Avrupa İmar ve Kalkınma Planı'nın Çalışma Şekli", "Uygulamadaki Marshall Planı" "Bir – İki – Üç", "Özgür Dünya İçin", "Türkiye ve Toprak", "Aktüel (Haber Filmi)"[555] dizileri altında yer alır. Bu filmlerin bazılarının başlıkları şunlardır: "Suyun Kontrolü", "Korkudan Uzak" *(komünizm kastediliyor, T. T.)*, "Yusuf ve "Sabanı, "Türk Hasadı", "Eski Dünya Yeni Dünya", "Ayakkabıcı Devlet Adamı Tom Schuller", "Çekirge Afeti", "Herkes İçin Elektrik", "Perdede Dünya", "En Eski Düşman", "Tepkili Uçaklar Türk Semalarında", "Sevdiğimiz Aile Ocağında", "Avrupa Kalkınma Programı", "Sardunya Macerası",

551 age, 23
552 age, 56
553 age, 56
554 http://www.marshallfilms.org/mpf.asp (19 Mayıs 2005)
555 age

"Barış İçin İttifak."[556] İsimlerinden de anlaşılacağı üzere, filmlerin değindiği konular farklılık gösterir. Kiminde çekirgelerle mücadele etme yolları ya da modern tarım yöntemlerini kullanmanın önemi, kiminde Marshall Planı'nın Avrupa ya da Türkiye'de yarattığı etkiler, kiminde de ABD'deki yaşam ya da zengin olma fırsatları anlatılır.[557] Elbette ki hepsinin ortak özelliği vardır. Marshall Planı'nın propagandasını yapmak ve daha da ötesi bir "yardım" olduğu inancını yerleştirmek.

Marshall Planı'nın "yardım" olduğu temasını işleyen bir diğer propaganda yöntemi de çeşitli basın kurumlarında yer alan ve kimi zaman tekerlemeyi de andıran tanıtım metinleridir. Örneğin: Bunların Muhasebe ve Maliye Mecmuası'nda yayınlananlarından birisi aşağıdaki gibidir:

MARŞAL PLANI
Milletlerarası bir kooperatiftir.
Üyeler kendi kendilerine yardım etmek suretiyle
Birbirlerine de yardım etmiş oluyorlar.
BU BİR HALK PROGRAMIDIR
GAYESİ:
Daha iyi bir iş.
Daha iyi bir maaş
Daha iyi bir mesken
Daha iyi sağlık bakımı…
Adilane tevziat sistemi
Siyasi ve iktisadi
Haklar yolu ile
YAŞAMA SEVİYENİZİ YÜKSELTMEKTİR

Şekil 9. Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (1)
Kaynak: Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sayı 44–46 (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s. 782

Yukarıdaki şekil dergide yayınlananın aynısıdır ve görüldüğü gibi Marshall Planı'nın bir kooperatif olduğunu, Plan kapsamındaki ülkelerin birbirine yardım etmesine dayandığını, daha da ötesi insanlara daha iyi bir yaşam sunma amacı güttüğü temasını işlemektedir. Söz konusu tanıtım metinlerinden benzer temayı işleyenlerden bir başkasında da "hür memleketler" ifadesine vurgu yapılır. Yani Marshall Planı'nın anti-komünist yanı görünür kılınır. Ayrıca bir öncekinde olduğu gibi bunda da Marshall Planı'nın bir kooperatif olduğu, yani yardımlaşma amacı güttüğü ima edilir (Şekil 10).

556 age
557 age

Marşal Planı
Milletler arası bir kooperatiftir.
Türkiye ile, Avrupa'nın diğer 17 hür memleketi
MARŞAL PLANINDA
Üye bulunmaktadırlar
Üye memleketler şunlardır :
Türkiye, İsviçre, Fransa, Belçika, Norveç, İzlanda, İrlanda, İtalya, İsveç, İngiltere, Hollanda, Triyeste, Portekiz, Batı Almanya, Yunanistan, Danimarka, Avusturya, Lüksemburg

Şekil 10. Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (2)
Kaynak: Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sayı 44–46 (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s. 801

Marshall Planı ile ilgili tanıtım metinlerinde, ABD'nin Marshall Planı aracılığıyla dünya barışına hizmet ettiği (Şekil 11) ya da Plan aracılığı ile üretimin artacağı fiyatların düşeceği temaları da işlenir (Şekil 12). Oysa çalışmanın önceki bölümlerinde ele alındığı üzere bu dönemde ABD'nin iç politikaları toplumu militarize etmeye dönüktür. Başta Marshall Planı olmak üzere dış politikası ise, dünyada önemli çatışmaların ve gerginliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Üretimin artacağı ve fiyatların düşeceği konusunda ise şunları hatırlamakta fayda var: Gene çalışmanın ilgili bölümlerinde ele alındığı üzere, Plan kapsamındaki ülkelerin üretimlerini arttırmaları için yürütülen çalışmalar daha çok ABD üretim fazlasının değerlenmesine hizmet eder. Ayrıca bu dönemde, örneğin Türkiye'de birçok tarım ürününün ya da hammaddenin fiyatlarında önemli yükseliş görülür, Plan kapsamındaki Avrupa ülkeleri ise, birçok ekonomik istikrarsızlık yaşar.

MARŞAL PLANI
AMERİKAN TAHSİSATI İLE
30.000.000.000
(otuz milyar)
Lira Tahsis edilmiştir ki, yakında bu tutar daha yükselecektir.
Amerikalılar, dünya sulhünde hisseleri olduğu için
MARŞAL PLANINI
Desteklemektedir. Bu güne kadar, bu gayeyi desteklemektedirler.

Şekil 11. Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (3)
Kaynak: **Muhasebe ve Maliye Mecmuası**, Sayı 44–46 (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s. 786

Mücadele İle Dolu Geçecek
iki sene
Hemen önümüzde bulunuyor.
MARŞAL PLANI
Yolu ile sağlanan yardım
1952 senesinde bitecektir.
Bu devre zarfında TÜRKİYE'yi daha kuvvetli ve daha zengin
bir hale sokmak için
AMERİKAN YARDIMINDAN
tam manasile istifade hususunda her türlü gayret sarfedilmelidir.
İstihsal Yükseltilmeli
Fiatlar Ucuzlamalıdır

Şekil 12. Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (4)
Kaynak: **Muhasebe ve Maliye Mecmuası**, Sayı 44–46 (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s.814

Uygulama Araçları Açısından Değerlendirme

ABD'nin 1948 yılından başlattığı ve batı Avrupa ülkeleri ile birlikte Türkiye'yi de kapsayan "dış yardım" planı 1960 yılına kadar Marshall Planı adıyla anılır ve 30 Haziran 1959 tarihine kadar Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye ayrılan kaynak miktarı 1 milyar 207 milyon 434 bin 000 dolara ulaşır. Bu tarihe kadar aktarılan kaynakların 988 milyon 76 bin doları "direkt yardımlar"dan, 195 milyon

402 bin doları "endirekt yardımlar"dan ve 23 milyon 936 bin doları da "teknik yardım"lardan oluşur (Tablo 33). Bu bilgilerle birlikte, "direkt yardım"ların genellikle ABD'den yapılan ithalatın finansmanında kullanıldığı hatırlanacak olduğunda, varılacak sonuç Marshall Planı'nın ABD'nin üretim fazlasına pazar yaratma misyonunu önemli ölçüde yerine getirdiği olacaktır. Bu durumu doğrulayan diğer göstergeler ise, Avrupa ülkelerinin birbirlerine sağladığı kredilerden oluşan ve genellikle Avrupa ülkelerinden mal ithal etmek için kullanılan "endirekt yardımlar"ın (özellikle "tiraj hakları" ve "kotalar") toplam tutar içindeki payının düşüklüğü ile bu yardımların 1952–53 döneminde sona ermesidir (Tablo 33). Yardım türleri kategorileri (direkt yardım, endirekt yardım ve teknik yardım) altında en yüksek payı ise hibeler alır. Hibe olarak aktarılan kaynakların miktarı, "direkt yardım"lar kapsamında 480 milyon 476 bin, "endirekt yardım"lar kapsamında 140 milyon 422 bin, "teknik yardım"lar kapsamında 22 milyon 836 bin dolara ulaşır. Kredi olarak aktarılan kaynak tutarı 210 milyon 140 bin dolarla sınırlı kalırken, bu tutarın 154 milyon 40 bin doları direkt, 55 milyon doları endirekt, 1 milyon 100 bin doları da "teknik yardım"lardan oluşur (Tablo 33).

Soğuk savaşın en şiddetli dönemleri olarak değerlendirilebilecek 1950–51 döneminde "askerî tüketim maddeleri yardımı"nın başlar. 30 Haziran 1959 tarihine kadar bu başlık altında aktarılan kaynak toplamı 118 milyon 400 bin dolara ulaşır (Tablo 33).

1954 yılından sonra, Marshall Planı köklü bir değişikliğe uğrar. Bu durumun en önemli göstergesi bu tarihten itibaren ABD ile Türkiye arasında imzalanan bir anlaşma ile ABD zirai mahsul fazlalarının Türkiye tarafından satın alınması için Türkiye'ye kaynak aktarılmaya başlanmasıdır. Kaldı ki ABD'de çıkarılan 480 sayılı Amerikan Zirai Maddeler Ticaretinin Geliştirilmesi ve Yardımlaşma Kanunu çerçevesinde aktarılan ve TL karşılığı TC Merkez Bankası'na yatırılan[558] bu "yardım" türünün tutarı 1959 yılı ortasına kadar 217 milyon 873 bin dolara ulaşır. 30 Haziran 1960'ta ise, 92 milyon 400 bin do-

558 Maliye Bakanlığı, **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 42, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1960–30.6.1960.

ları buğday; 19 milyon 100 bin doları mısır, yulaf, arpa, çavdar; 2 milyon 100 bin doları pirinç; 2 milyon 200 bin doları süt ve yağ mamulleri; 86 milyon 400 bin doları nebati hayvani yağlar; 6 milyon 600 bin doları çeşitli maddeler ithalatı ve 23 milyon 500 bin doları navlun masrafları için kullanılmak üzere 232 milyon 300 bin TL'ye ulaşır.[559] Bu durum Marshall Planı'nın buraya kadar ele alınan işlevlerinin dışında ABD'nin tarımsal üretim fazlasının değerlendirilmesine hizmet ettiğini de gösterir niteliktedir.*

ABD'nin Türkiye'ye aktardığı "dış yardımlar" 1960 sonrasında da devam eder, ancak bu tarihten itibaren Marshall Planı adı altında değil "Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları" başlığı altında ele alınır.** Bu durum kapitalist sistemin uluslararası ölçekte yaşadığı dönüşümlere bağlı olarak ya da ABD'deki birikim sürecinde yaşanan farklılaşmaya paralel olarak Marshall Planı'nın işleyiş ve yapısında dönüşümler yaşanması olgusuyla tutarlıdır. Çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği gibi, başlarda "ECA Yardımları" olarak da adlandırılan Marshall Planı, Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Teşkilatı'nın (MSA) kurulmasından sonra "MSA Yardımları" (ya da ECA ve MSA Yardımları); 1955 yılından itibaren "ECA, MSA ve FOA Yardımları" ya da "ICA (Milletlerarası İşbirliği İdaresi) Yardımları" olarak anılagelir. 1957 senesinde "gelişme halinde olan memleketlerin tediye güçlüklerine yardım gayesi ile icabında kendi milli paraları ödeyebilecekleri şekilde" kredi sağlamak amacıyla Kalkınma İkraz Fonu (Development Load Found-DLF) kurulur,[560] 1961 yılından iti-

559 **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 42 s. 12

* Zirai maddelerin bedeli olarak TCMB'ye yatırılan TL'lerin %63'ü ABD ile TC arasında imzalanan anlaşma gereğince ve İktisadi Kalkınma Programları'nda kullanılmak üzere senelik %4 faizle ve 4 sene ödemesiz olarak 6 şar aylık taksitler halinde toplam 26 senede ödenmek üzere hükümet emrine verilmiştir. Bu konuda bkz. **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 47, s. 8.

** 1948–1960 yılları arasında 41 cilt olarak yayınlanan Türkiye'de Marshall Planı broşürleri bu tarihten itibaren "Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları" adıyla ve altı aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Ayrıca söz konusu broşürlerde yardımların tasnifi de değişmiştir.

560 Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 42, s. 15

Tablo 33

Marshall Planı Kapsamında Başlangıçtan 30.6.1959 Tarihine Kadar Türkiye'ye Ayrılan Kaynaklar(1000 dolar)

Yardım Türü	Dönem (Yıllar)											Toplam
	48–49	49–50	50–51	51–52	52–53	53–54	54–55	55–56	56–57	57–58*	58–59	
	Direkt Yardım											
Elbe	1.215	16.160	37.200	11.300	35.500	46.000	55.000	55.000	55.000	70.000	100.000	480.476
Kredi	28.000	34.840	-	11.200	-	-	20.000	25.000	25.000	-	-	134.040
Şarta Bağlı	9.784	7.503	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17.287
Askeri Tedarim Maddeleri	-	-	7.800	-	12.000	30.000	25.500	19.100	24.000	-	-	118.400
Zirai Fazla	-	-	-	-	-	-	29.423	29.850	68.900	52.000	37.700	217.873
Toplam	49.000	58.503	45.000	22.500	45.500	76.000	129.923	128.950	172.900	122.000	137.700	988.076
	Endirekt Yardım											
Elbe	-	71.522	-	47.500(a)	21.400	-	-	-	-	-	-	140.422
Kredi	-	-	55.000(b)	-	-	-	-	-	-	-	-	55.000

Kaynak: Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 39, s.25

(a) Tiraj hakkı (b) 25 Milyonu Başlangıç bakiyesi, 30 milyonu kota kredisi (c) Özel Kaynak

* 39 No'lu Türkiye'de Marshall Planı Raporu'nda bu sütun yer almamaktadır, ancak "Toplam" sütunundaki rakamlar aynen yer almaktadır. Dolayısıyla bu sütundaki rakamlar, "toplam" sütunundaki rakamlardan, diğer yılları çıkarmak biçiminde hesaplanmıştır.

baren ise, ICA ve DLF'nin yerini AID (Milletler Arası Kalkınma Dairesi alır.[561] Bu durum 1960 yılı sonrasında, farklı mekanizmalarla ve farklı saiklerle yürütülen ABD Dış Yardımları'nı bir süreklilik ilişkisi içinde ele almayı gerekli kılmaktadır.*

ABD'nin 1963 yılına kadar Türkiye'ye aktardığı "dış yardım"lar büyük oranda (yaklaşık %52) bağışlardan oluşmaktadır. Bağışlar, 1960 yılından itibaren, ithal gücünü arttırmak için yapılan yardımlar olarak tanımlanır.[562] Dolayısıyla Türkiye'ye bağış adı altında aktarılan kaynaklar büyük ölçüde ABD'den yapılan ithalatın finansmanında kullanılır. Bağışlardan sonra en yüksek değere ulaşan kaynak aktarma biçimi ise, 1962 yılı sonu itibarıyla 386 milyon dolara ulaşan ABD Zirai Üretim Fazlası'dır (Tablo 34). Bilindiği üzere bu fonlarla ABD'nin tarımsal üretiminin değerlenmesi hedeflenir.** Kredi olarak verilen ve 1958 yılında başlayan Kalkınma İkraz Fonları ise, 1962 yılı sonu itibarıyla 212 milyon 100 bin dolara ulaşır (Tablo 34). Söz konusu fonların bir kısmı Sanayi Kalkınma Bankası'nın onayladığı yatırım projelerinin döviz ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, bir kısmı Etibank Kuzey Anadolu Elektrifikasyon Projesi, Ereğli Demir Çelik İnşaatı, Muş-Tatvan Demiryolu İnşaatı, DDY Lokomotif siparişleri gibi çeşitli kamu projelerinde, bir kısmı da 1958 İstikrar Kararları gereğince kullanılır.[563] ABD'nin Marshall Planı kapsamında

561 **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 45, s. 5

* "Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları" başlıklı raporlarda da benzer bir yöntem uygulanmış ve ABD Yardımları Marshall Planı'nı uygulamaya koyan yasadan itibaren ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu raporlarda yardımların tanımları da farklı yapılmıştır.

562 **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt, s. 6

** 1960 yılından itibaren zirai üretim fazlalarının yanında ihtiyaç fazlası malzeme ve teçhizat da dâhil edilmiştir. Söz konusu malzemeler 1 Temmuz 1960 tarihinden 30 Nisan 1961 tarihine kadar olan zaman diliminde maliyetlerinin %10'u karşılığı, 1 Mayıs 1961 tarihinden itibaren de bedelsiz olarak verilmiştir. Türkiye 1962 yılının sonuna kadar ABD'den bu başlık altında 14.990.315 milyon dolarlık başta motorlu teçhizat ve yedek parça olmak üzere, elektrik malzemesi, makine ve el aletleri, inşaat malzemeleri, hastane ve tıbbi levazımat, demiryolu malzemesi gibi malzemeler edinmiştir. Bkz. **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 47, s. 24

563 **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 47, s. 18

bulunan ülkelerden herhangi birisine "tiraj hakkı" sağlayan ülkeye, borcundan mahsup etmek üzere sağladığı dolar yardımı olarak adlandırılan "şartlı yardım"ların tutarı 17 milyon 300 bin dolar ile, kredi olarak aktarılan kaynakların tutarı ise 155 milyon dolarla sınırlı kalır (Tablo 34).

Marshall Planı kapsamında yürütülen "Teknik İşbirliği Projeleri" ise 1949 yılında ABD ile Türkiye arasında imzalanan bir anlaşma ile başlar. "Teknik İşbirliği Projeleri" ile varılmak istenen amaç "Amerikan bilgi ve tekniğinden Türkiye'nin faydalanmasını sağlamak sureti ile memleketin ekonomik kalkınması ve dolayısıyla hayat seviyesinin yükselmesini mümkün olduğu kadar süratle sağlamağa yardım etmek" biçiminde ifade edilir.[564] Dolayısıyla "Teknik İşbirliği Projeleri" aracılığıyla Türkiye'de, ABD'de geliştirilen teknolojinin ve üretim yöntemlerinin yaygınlaştırılması suretiyle ABD üretim fazlasının değerlendirilmesinin zemini yaratılmaya çalışılır. Bu projeler, Marshall Planı'nın başlangıç yıllarından itibaren, Plan'ın uygulandığı alanlarda (ABD menşeli) uzmanlık bilgisi sağlamak, ABD'den ithal edilen teknik donanım-makine-teçhizatın kullanımı konusunda eğitimler vererek gereksinim duyulan kalifiye işgücünü yaratmak, söz konusu teçhizatın montaj-işletme-kullanım etütlerini ya da kullanıldığı tesislerin planlamasını yapmak gibi amaçlara yönelir. "Teknik Yardım"lar kapsamında 1952 yılının sonuna kadar 108'i Tarım Bakanlığı'ndan, 67'si Bayındırlık Bakanlığı'ndan, 30'u da Etibank'tan olmak üzere 299 kişi eğitim almak üzere ABD'ye gönderilir (A Tipi Teknik Yardım Projeleri); ABD'den 26'sı Tarım Bakanlığı'nda, 21'i Bayındırlık Bakanlığı'nda çalışmak üzere 124 adet uzman davet edilir (B Tipi Teknik Yardım Projeleri).* Bu tarih-

564 **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları**, Cilt 42.s7

* Aynı tarihe kadar A Tipi Teknik Yardım Projeleri kapsamında ABD'ye gönderilen diğer kişilerin bağlı bulundukları kamu kurumları şunlardır: Milli Eğitim Bakanlığı(10), İstatistik Genel Müdürlüğü(10), Devlet Havayolları(4), Meteoroloji Genel Müdürlüğü(16), PTT(10), Sümerbank(16), Maliye Bakanlığı(13), DDY(1), İstanbul Üniversitesi(1), Elektrik İşleri Etüd İdaresi(8), MKE(4). Aynı döneme kadar B Tipi Teknik Yardım Projeleri kapsamında ABD'den getirilen uzmanların çalıştıkları kamu kurumları

ten sonra da Türkiye'den ABD'ye çok sayıda kişi gönderilir ya da ABD'den Türkiye'ye çok sayıda uzman davet edilir. "Teknik Yardım Projeleri" 1960 yılından sonra da devam eder (bu tarihten sonra "Teknik İşbirliği" olarak adlandırılmıştır). 1962 yılı sonu itibarıyla ABD tarafından bu amaçla aktarılan kaynak tutarı, 42 milyon 200 bin dolara ulaşır (Tablo 34).

Tablo 34
Başlangıçtan 31.12.1962 Tarihine Kadar Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları (Milyon dolar)

Seneler *	Bağış (b)	İkraz	Şarta Bağlı (a)	Teknik İşbirliği	Kalkınma İkraz Fonu (DLF)	Zirai Madde	Toplam
1949	-	24	9,8	-	-	-	33,8
1950	13,1	49,8	7,5	1,6	-	-	72
1951	49	-	-	0,8	-	-	49,8
1952	57,4	11,2	-	1	-	-	69,6
1953	56,4	-	-	2,1	-	-	58,5
1954	75,8	-	-	2,9	-	-	78,7
1955	66,6	20	-	4,1	-	26,6	117,3
1956	82	25	-	2,2	-	15,1	124,3
1957	30,5	25	-	3,4	-	68,8	127,7
1958	70	-	-	4,5	10	52	136,5
1959	100	-	-	4,5	25,2	34,7	164,4
1960	83	-	-	4,4	-	35	122,4
1961	90	-	-	4,4	135,6	26	256
1962	58	-	-	4,9	-	126,9	189,8
1963	55	-	-	1,4	41,3	0,9	98,6
Toplam	886,8	155	17,3	42,2	212,1	386	1699,4

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 47, s. 20
* Amerikan Mali Yılı
(a) Avrupa Memleketleri Arasında 1948–1950 tarihlerinde mevcut anlaşmaya göre Türkiye'nin Avrupa memleketlerine sattığı mallara karşı alınan dolarlar.
(b) Amerikan Yardım Programı Gereğince Türkiye'ye Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) tarafından 1949–1950 devresinde verilen 71,5 milyon dolar (Tiraj Hakkı), Avrupa Tediye Birliği tarafından (EPU) 1950-1951'de verilen 25 milyon dolar "Başlangıç Kredisi" ve 30 milyon dolar "Kota Kredisi" hariç.

şunlardır: İstatistik Genel Müdürlüğü(3), Toprak Mahsulleri Ofisi(5), Devlet Deniz Yolları(10), Devlet Havayolları(2), Gümrük ve Tekel Bakanlığı(2), Devlet Demir Yolları(12), Maliye Vekâleti(4), Etibank(8), Sümerbank(1), PTT(12), Çalışma Bakanlığı(2), Amerikalı Sekreterler(10), Türk Hava Kurumu(2), Türkiye Şeker Fabrikaları(1), MKE(3). Bkz. **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 23, s. 11.

"Teknik İşbirliği Projeleri"nde 1960 yılına doğru önemli farklılaşmalar görülür. Bu farklılaşmalardan ilki söz konusu zaman diliminde "Teknik İşbirliği Projeleri"ne aktarılan kaynak miktarının artmasıdır (Tablo 34). İkincisi ise, yukarıda belirtilmiş olan amaçtan çok, bilgi üretimi, ekonomik araştırma, ekonomik/sektörel planlama, -özellikle- mesleki eğitim, sanayiinin geliştirilmesi gibi alanlara yönelmesidir. Bir diğer ifade "Teknik İşbirliği Projeleri", Türkiye'nin sermaye birikim sürecinin farklı bir mecraya girdiği dönemle birlikte sürecin ihtiyaçlarına uygun bir biçime büründürülür.*

Türkiye'ye 30 Haziran 1962 yılına kadar tarımsal alanda yürütülen "Teknik İşbirliği Projeleri"nde kullanılmak üzere 7 milyon 30 bin dolar kaynak aktarılır. "Teknik İşbirliği Projeleri"nden tarımsal alana aktarılan kaynaklardan en büyük payı "Toprak ve Su Kaynakları" konusunda yürütülen projeler alır. Bunu "Mahsul ve Hayvancılığın Gelişmesi" başlığı altında yürütülen projeler izler. "Toprak ve Su Kaynakları", "Mahsul ve Hayvancılığın Gelişmesi", "Araştırma, Eğitim, Yayın", "Ormancılık", "Zirai Pazarlama ve İstihsal", "Zirai Ekonomi" alanlarında yürütülen projelere, 1961 ve 1962 yılları arasında aktarılan kaynaklar, 1949–1961 arasında aktarılan toplam kaynak tutarının yıllık ortalamasından daha yüksektir.** Bir diğer ifadeyle bu alanda aktarılan kaynaklar 1960'lı yıllarla birlikte önemli artış yaşar. "Araştırma", "Eğitim", "Yayın"; "Ormancılık"; "Zirai Pazarlama ve İstihsal"; "Zirai Ekonomi" başlıklı projelere aktarılan

* Söz konusu tablolar, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları Raporlarının 46 numaralı cildinde tek bir tablo biçiminde verilmiştir. Ancak, çalışmada, her bir alanın daha iyi analiz edilmesine olanak sağlayacağından dolayı söz konusu tablo alanlara göre bölünerek kullanılmıştır. Ayrıca her bir alan, en yüksek kaynak aktarılan alandan en az kaynak aktarılan alana doğru sıralanmıştır.

** Tabloda bu özelliği gösteren hücreler (+) işareti ile gösterilmiştir. Bununla birlikte, Teknik İşbirliği Anlaşması'nın 1949 yılında imzalanmasıyla birlikte projelerin 1950'den itibaren başlamış olması ve 1961 yılında aktarılan kaynak miktarının ayrıca gösterilmiş olması nedeniyle, 1949–1961 yılları arasında her bir projeye ayrılan yıllık ortalama kaynak miktarı 10 yıl üzerinden hesaplanmıştır.

kaynaklar, 1961 yılından sonra daha da fazla artış gösterirken,* "Tarla Aletleri Makine" başlığı altında yürütülen projelere 1960'tan sonra kaynak aktarılmaz. Bu durum Teknik İşbirliği projeleri konusunda yaşanan değişime yapılan vurguyu destekler niteliktedir (Tablo 35).

Tablo 35
Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (Tarım–1000 dolar)

Faaliyet Alanı (Tarım)	Mali Yıl			
	1949–61	**1961**	**1962**	**Toplam**
Toprak ve Su Kaynakları	2140	300(+)	269(+-)	2709
Mahsul ve Hayvancılığın Gelişmesi	1663	101	-	1764
Araştırma, Eğitim, Yayın	670	90(+)	132(++)	892
Tarla Aletleri Makine	682	-	-	682
Ormancılık	345	61(+)	115(++)	521
Zirai Pazarlama ve İstihsal	71	56(+)	144(++)	271
Zirai Ekonomi v.s	40	15(+)	29(++)	84
Ev Ekonomisi ve Köy Gençliği	60	-	-	60
Balıkçılık	47	-	-	47
Toplam	5718	623	689	7030

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 46, s. 8–9

"Teknik İşbirliği Programı"ndan "Endüstri" başlığı altında yürütülen projelere 1962 yılı sonuna kadar 5 milyon 114 bin dolar kaynak aktarılır (Tablo 36). Bu tutarın 1 milyon 770 bin doları (toplam tutarın yaklaşık %35'i) 1961 ve 1962 yıllarında aktarılmıştır. Bununla birlikte, "diğer alanlar" olarak tanımlanan alan dışında, en yüksek pay "Enerji ve Haberleşme" alanında yürütülen projelere aktarılır. Ancak söz konusu alana aktarılan kaynaklar 1961'de on yıllık ortalamanın altına düşer, 1962'den sonra ise hiç kaynak almaz (Tablo 36). "Maden ve Mineraller" alanında yürütülen projelere aktarılan kaynaklar da, 1961 yılında, önceki on yılın ortalamasının altına düşmekle birlikte 1962 yılında önemli bir artış gösterir. Kaldı ki, bu alanda yürütülen projelere aktarılan toplam 703 bin doların 288 bin doları (yaklaşık %40'ı) 1961 ve 1962 yıllarında aktarılır. Benzer şekilde, "Sanayi İdaresi"ne aktarılan kaynakların %33'ü, "Pazarlama ve Dağıtım" alanına aktarılan kaynakların % 36'sı, "Sanayi Yardım Komisyonu"na aktarılan kaynakların %28'i, "Teçhizat ve Bakım"a aktarılan kaynakların ise, %72'si 1960 sonrasında ayrılır (Tablo 36).

Tablo 36
Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (Endüstri–1000 dolar)

Endüstri	Mali Yıl			
	1949–61	**1961**	**1962**	**Toplam**
Diğer	779	604(+)	458(+-)	1841
Enerji ve Haberleşme	1397	17(-)	-	1414
Maden ve Mineraller	415	20(-)	268(++)	703
Sanayi İdaresi	341	109(+)	65(+-)	515
Pazarlama ve Dağıtım	205	3(-)	110(+)	318
Sanayi Yardım Komisyonu	126	-	35+	161
Teçhizat ve Bakım	30	18(+)	63(++)	111
İmalat	51	-	-	51
Toplam	3344	771	999	5114

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 46, s.8–9

"Teknik İşbirliği" kapsamında ele alınan bir başka alan da, 1962 yılı sonuna kadar, 6 milyon 460 bin dolar aktarılan "Nakliyat" alanıdır. Ancak, bu alana aktarılan kaynakların 5 milyon 855 bin doları (yaklaşık %90'ı) 1960 öncesinde kullanılır. Bu durumun tek istisnasını ise, toplam 67 bin dolar kaynak aktarılan "Gemi İşletmeleri" konusundaki projelerdir. "Gemi İşletmeleri" alanındaki projelerin büyük bir kısmı (yaklaşık %90'ı) 1960 sonrasında kullanılır (Tablo 37).

* Tabloda bu özelliğe sahip olanlar (++) ile gösterilmiştir. 1961 yılında aktarılan kaynak tutarının 1949–1961 arasında aktarılanlardan yüksek olduğu ancak 1961 sonrasında aktarılan kaynakların azaldığı projeler ise (+-) işareti ile gösterilmiştir.

Tablo 37
Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (Nakliyat)

Nakliyat	Mali Yıl			
	1949–61	1961	1962	Toplam
Hava Nakliyatı	3520	236(-)	205(--)	3961
Karayolları	1204	-	-	1204
Liman İşletmeleri ve İnkişafı	633	8(-)	35(-+)	676
Demiryolları	477	-	-	477
Diğer	-	75	-	75
Gemi İşletmeleri	21	17(+)	29(++)	67
Toplam	5855	336	269	6460

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 45, s.8–9

"Teknik İşbirliği Programı" kapsamında, çalışma ilişkileri alanına aktarılan kaynakların toplamı, 877 bin dolarlı sınırlı kalırken, bu kapsamda en yüksek payı "İşbaşında Çırak Eğitimi" başlıklı projeler alır (374 bin dolar). Bu alana aktarılan kaynakları "İşçi Sendikaları"na aktarılan tutar izler (268 bin dolar). "İş Başında Çırak Eğitimi" başlığında toplanan projelere aktarılan kaynakların yaklaşık %55'i, işçi sendikalarına aktarılan kaynakların ise, yaklaşık %51'i 1960 sonrasında kullanılır.

Tablo 38
Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (İşçi Çalışma)

İş-Çalışma	Mali Yıl			
	1949–61	1961	1962	Toplam
İş Başında Çırak Eğitimi	165	80(+)	129(+-)	374
İşçi Sendikaları	131	43(+)	94(+-)	268
Diğer	105	62(+)	21(+-)	188
İnsan Gücünün Değerlendirilmesi	31	-	-	31
İş İdaresi Münasebetleri	16	-	-	16
Toplam	448	185	244	877

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 46, s. 8–9

"Teknik İşbirliği" kapsamında "Eğitim" alanına aktarılan kaynak toplamı, 9 milyon 115 bin dolara ulaşır. Görüldüğü üzere eğitim alanı "Teknik İşbirliği" projeleri içerisinde oldukça yüksek pay alan alanlardan birisini oluşturmaktadır. "Eğitim" başlığı altında yürütülen projeler için ayrılan kaynakların toplamda %20'si, "Mesleki ve Yüksek Eğitim" kategorisinin ise, %16'sı 1960 yılından sonra kullanılır. Eğitim alanına aktarılan kaynaklarda 1960 sonrasında önemli sıçrama yaşayan diğer kategoriler, "Genel Eğitim Hizmetleri" ve "Mesleki Eğitim" kategorileridir. Bu kategorilere 1960 sonrasında aktarılan kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı sırasıyla %38 ve %34'e ulaşır (Tablo 39).

Tablo 39
Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (Eğitim)

Eğitim	Mali Yıl			
	1949–61	1961	1962	Toplam
Mesleki ve Yüksek Eğitim	2842	266(-)	286(++)	3394
Genel Eğitim Hizmetleri	2034	444(+)	778(++)	3256
Mesleki Eğitim	1598	489(+)	378(++)	2465
Toplam	6474	1199	1442	9115

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 46, s. 8–9

"Teknik İşbirliği" kapsamında "Amme İdaresi" (kamu yönetimi) alanındaki projelere aktarılan kaynak tutarı 5 milyon 687 bin doları bulur. Bu tutardan en yüksek payı "Muayyen Sanayi Kollarında ve Faaliyetlerinde Çalışmalar" alanı alır (Tablo 40). Ancak 1960 sonrasında, "Amme İdaresi" başlığı altında yürütülen projelere aktarılan kaynaklar, daha çok kamu yönetiminin planlanması ve yeniden organize edilmesi amacıyla kullanılır. "Hükümet Çapında Organizasyon ve İdare" başlığı altında aktarılan kaynakların %51'i, "İstatistik" başlığı altında aktarılan kaynakların %63'ü, "Personel İdaresi" başlığı altında aktarılan kaynakların %98'i, "Muayyen Bakanlıkların Organizasyon ve Yönetimi"ne başlığı altında aktarılan kaynakların da %43'ü 1960 sonrasında aktarılmış olması bu yargıyı doğru-

lar niteliktedir (Tablo 40).*

Tablo 40
Belli Başlı Çalışma Sahalarına Göre Teknik İşbirliği Dolar Programı (Amme İdaresi)

Amme İdaresi	Mali Yıl			
	1949–61	1961	1962	Toplam
Muayyen Sanayi kollarında veya Faaliyetlerinde Çalışmalar	1886	95	99	2080
Hükümet Çapında Organizasyon ve İdare	448	283	189	920
Personel İdaresi	5	-	203	208
Muayyen Bakanlıkların Organizasyon ve Yönetimi	100	32	42	174
Devlet Maliyesi	148	-		148
Genel Hizmetler	2	-		2
Çeşitli Enstitü ve Bürolar	1717	-		1717
İstatistik	116	-	194	310
Diğer	128	-		128
Toplam	4550	410	727	5687

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 46, s. 8–9

"Teknik İşbirliği Projeleri"ne 1960 yılından sonra daha fazla önem verilmeye başlandığının bir diğer göstergesi de, 1960 Martı'ndan itibaren "Karşılık Paralar Hesabı"ndan "Teknik İşbirliği"ni destekleyecek projelere kaynak aktarılmaya başlanmış olmasıdır. Karşılık Paralar'dan "Teknik İşbirliği Projeleri" için ayrılan kaynak tutarı Şubat 1962 tarihi itibarıyla 216 milyon 137 bin 325 TL'yi bulur (Tablo 41). Bu tutardan en fazla payı "Yaz İşçi Kampları" başlıklı proje alır. Toplam tutarın yaklaşık %10'una denk gelen bir meblağın ayrıldığı (22 milyon TL–2 milyon 444 bin 444 dolar)* "Yaz İşçi Kampları" projesi ile toprak ve suyun korunması, orman ve arazilerin gelişiminin hızlandırılması gibi hedeflere ulaşılmak istenmesinin yanında köylerdeki gizli işsizlikle mücadele etmek amacı da güdülür.[565] Karşılık Paralar Fonu'ndan "Teknik İşbirliği"ni destekleyecek projeler, alanlarına göre sınıflandırılacak olduğunda, en fazla pay, çeşitli üniversite binalarının yapılmasının yanında mesleki eğitim projelerine ayrılır.** Ancak yapımı için kaynak aktarılan üniversite binaları içerisinde, teknik eğitim ve mesleki eğitim veren kurumlar önemli bir pay oluşturmaktadır. Bu amaçlarla aktarılan kaynakların toplamı 86 milyon 941 bin 325 TL'yi bulmuştur ki, bu tutarın toplam içindeki payı yaklaşık %40'tır (Tablo 41). Tarım-hayvancılık-ormancılık alanına aktarılan kaynakların payı ise, 46 milyon 450 bin TL'ye (5 milyon 161 bin 111 dolar) ulaşır. Toplam içindeki payı yaklaşık %21'ini bulan bu tutar büyük miktarda sulama ve hayvancılığın gelişmesi konusunda yürütülen projelerde kullanılır (Tablo 41). Özel sektörün gelişimi için oluşturulan projelere aktarılan kaynaklar, 33 milyon 085 bin TL'ye (3 milyon 676 111 dolar) ulaşır. Toplam içindeki payı %15'i bulan bu tutardan en çok kaynak aktarılan alan ise, "Küçük Sanayii Teşvik Fonu" ile "Odalar Birliği"dir (Tablo 41). Madencilik sektörünün gelişimi için aktarılan kaynaklar da önemli rakamlara ulaşır.

Karşılık Paralar'dan "Teknik İşbirliği" için ayrılan paraların kullanıldığı bir diğer alan da, bazıları Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülen sektörel araştırma projeleridir. Bu tür projeler için ayrılan kaynak tutarı 17 milyon 921 bin TL'yi (1 milyon 991 222 dolar) bulurken, bu kategori içerisinde en fazla payı turizm sektörü alır (Tablo 41).

* Teknik İşbirliği Projelerinden kaynak aktarılan alanlardan diğerleri de "Sağlık, Temizlik, Toplum Kalkınması" alanları olmuştur. Sağlık ve Temizlik ile Toplum Kalkınması başlıklarına 1960 sonrasında kaynak aktarılmamıştır. Yukarıdaki tablolarda yer almayan çeşitli alanlara aktarılan kaynaklar ise, 4.204.000 dolara ulaşmıştır.

* 1 Dolar = 9 TL olarak hesaplanmıştır.

565 Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 44, s. 11

** Bu alanlar tabloda E harfiyle ifade edilmiştir. Bununla birlikte "T" harfi tarım sektörüne aktarılan kaynakları, "A" harfi ekonomik ya da sektörel araştırma alanına aktarılan kaynakları, "Ö", özel sektörün gelişimi için aktarılan kaynakları ifade etmektedir. Söz konusu sınıflandırmalar tablonun orijinalinde bulunmamaktadır.

Tablo 41
30 Şubat 1962 Tarihine Kadar Karşılık Paralardan Teknik İşbirliği Projeleri'ne Aktarılan Kaynaklar (TL)

Proje	Anlaşma Miktarı
Yaz İşçi Kampları	22.000.000
Sulama Fonu (T)	19.000.000
Turizm Pilot Bölge ve Karayolları (A)	15.901.000
Kasaplık Hayvan Yetiştirme ve Beslemeyi Teşvik Kredi Fonu(T)	15.000.000
Küçük Sanayii Teşvik Kredi Fonu (O)	12.000.000
Teknik Öğretmen Okulu Bina İnşaatı (E)	10.200.000
CENTO Telekomünikasyon Projesi	10.000.000
Odalar Birliği Sanayi Dairesi (O)	9.250.000
İ.Ü. Orman Fakültesi Tevsii İnşaatı (E)	8.700.000
Yetişkinler Teknik Eğitim Merkezleri İnşaa ve Teçhizi (E)	8.130.000
Hususi Teşebbüs Madencilik Rizikosu Fonu (O)	7.500.000
Ticaret Öğretmen Okulu Bina İnşaatı (E)	7.000.000
Zirai Teçhizat Kredi Fonu (T)	7.000.000
Ziraat Memurları Kursu (E)	5.679.725
D.H.M.I. Sivil Havacılık Okulu Bina İnşaatı (E)	5.420.000
Yüksek Öğretmen Okulu Bina İnşaatı (E)	5.000.000
Test Araştırma Bürosu Bina İnşaası (MEB Bünyesinde) (E)	4.500.000
Hacettepe Çocuk Hastanesi Bina İnşaatı (E)	4.300.000
A.Ü. Ziraat Fakültesi Ev Ekonomisi Bölümü Bina İnşaatı (E)	4.000.000
Sağlık Bilimleri ve Hemşirelik Yük. Öğretmen Okulu Bina İnşaatı (E)	4.000.000
Türk Standartları Enstitüsü Bina İnşaatı (A)	3.900.000
Balıkçılığı Teşvik Kredi Fonu (T)	2.750.000
Zirai Eğitim Merkezi Bina İnşaatı (E)	2.577.000
(Hususi) Madenciliğin Geliştirilmesi Fonu (O)	2.500.000
Gazi Eğitim Enstitüsü (E)	1.966.000
Ticari ve İktisadi İlimler Akademisi Bina İnşaatı (E)	1.966.000
Atatürk Sanatoryumu Bina İnşaatı (E)	1.500.000
Milli Kalkınma Planlaması ve Antalya Bölgesi Araştırma Fonu (A)	1.500.000
Okul Kütüphanelerine Kitap Satın Alınması (E)	1.500.000
Florance Nightingale Hemşire Okulu Bina İnşaatı (E)	1.255.300
Toprak ve su kaynaklarının kullanılması (T)	1.250.000
Sınaî İstihsal İmkânları Etüdü (O)	1.195.000
Sekreterlik Okulları (E)	1.132.500
A.Ü. Tıp Fak. İzotop Alet ve Malzemesinin Yerleştirileceği Bina İnş. (E)	1.000.000
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi (E)	1.000.000
Tohum Çeşit Denemesi Kredi Fonu (T)	850.000
MİİT Muhasipleri (Saymanları) (E)	713.000
İller Bankası Elektrik Ustaları Kursu (E)	600.000
Zirai Enformasyon (T)	600.000
Mühendis Kalfa Okulu (E)	500.000
İ.Ü. İktisat Fakültesi Pazar Araştırmaları (E)	401.800
Şeftali Sınıflandırma ve Paketleme Tesisleri Fonu (O)	400.000
Yaş meyve deneme ihracatı fonu (O)	240.000
Ekonomik Araştırma (A)	200.000
Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferansları (A)	60.000
Toplam	**216.137.325**

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 46, s.11–13

Marshall Planı (sonraları Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları) içerisinde önem taşıyan konulardan bir diğeri de karşılık paralardır. Hibe olarak aktarılan kaynakların karşılığı kadar Türk parasının özel bir hesapta toplanmasından oluşan bu fonların kullanımı, ABD ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmalara göre belirlenir. 31 Aralık 1962 tarihi itibarıyla Karşılık Paralar Fonu'nda biriken ve çeşitli projelere tahsis edilen kaynak tutarı 4 milyon 257 422 TL'ye ulaşır.[566] Karşılık Paralar Fonu'ndan, başta savunma alanında faaliyet gösterenler olmak üzere, genellikle kamu kurumları faydalanır. Fon'dan, 31 Aralık 1962 tarihine kadar savunma ya 2 milyon 957 bin 207 TL'lik kaynak aktarılır. Savunma dışında faaliyet gösteren kamu kuruluşlarına ayrılan kaynak tutarı ise, 916.577.000 TL'ye ulaşır. Bu tutardan en yüksek payı ise İktisadi Devlet Teşekkülleri almıştır (Tablo 42).

Tablo 42
31.12.1962 İtibarıyla Karşılık Paralar Durumu (Kamu Sektörü–1000 TL)

KAMU SEKTÖRÜ	
İktisadi Devlet Teşebbüslerine	280.000,00
Karayolları 1962 Bütçesine	120.000,00
Teknik İşbirliği	114.324,00
İktisadi Devlet Teşebbüslerine	90.000,00
Teknik Yardım	88.477,00
Karayolları-Su İşleri	56.997,00
Etibank	42.352,00
Tarım Bakanlığı	34.300,00
Göçmelere Yardım	30.000,00
İktisadi Devlet Teşebbüslerine	30.000,00
Ziraat Bankası	15.339,00
Deprem Bölgesine Yardım	4.000,00
Devlet Demir Yolları	3.864,00
Mudi Programı	2.520,00
Zirai Sayım	1.000,00
Ankara Hastanesi ve Hemşire Okulu	1.000,00
Maden Tetkik Arama Enstitüsü	1.000,00
İstatistik Programlarına	1.000,00
Tuzla Yolları	404,00
Toplam	**916.577,00**

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 47, s. 22

Karşılık Paralar Fonu'ndan özel sektöre aktarılan kaynaklar ise 383 milyon 638 bin TL'ye ulaşır. Tablodan görüldüğü üzere hususi teşebbüs fonundan özel sektöre kullandırılan tutarın büyük bir kısmı TSKB eliyle, bir kısmı özel sektörün geliştirilmesi amacıyla yürütülen Teknik İşbirliği Projeleri'ne aktarılır. Kalan kısmı da, özel sektöre işletme sermayesi olarak kullandırılır (Tablo 43).

Tablo 43
31.12.1962 İtibarıyla Karşılık Paralar Durumu
(Özel Sektör–1000 TL)

HUSUSİ TEŞEBBÜS	**Anlaşma**
Sınaî Kalkınma Bankası Hususi Teşebbüs Fonu İhdasından Evvelki Projeler	17.255
Sınaî Kalkınma Bankası Hususi Teşebbüs Fonu	107.245
Sınaî Kalkınma Bankası Sermaye İştirak Fonu	40.000
Teknik İşbirliği Projeleri	74.138
Sınaî Kalkınma Bankası Sınaî İhracat İşletmesi Fonu	75.000
Özel Teşebbüs İşletme Sermayesi Fonları	70.000
Toplam	**383.638**

Kaynak: Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 47, s. 23

566 Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 47

SONUÇ

Marshall Planı'nın gerek uluslararası ölçekte gerekse Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinde açığa çıkardığı etkileri üç başlıkta toplamak mümkün. Bunlardan ilki Marshall Planı'nın sermayenin uluslararasılaşması olgusunun zeminini yaratan bir işlev görmesidir. Plan bu işlevini yerine getirirken bir yandan ABD sermayesinin değerlenmesine diğer yandan da İkinci Dünya Savaşı sonrasında birikim süreci kesintiye uğrayan Batı Avrupa ülkelerinde kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden derinleşmesine hizmet etmiş, böylece kapitalist sermaye birikiminin sürekliliğinin güvence altına alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Plan'ın uluslararası ölçekte yerine getirdiği ikinci işlev ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan gelişme yazını aracılığıyla önerilen politikaların somutlanmasıdır. Nitekim savaş sonrasında ilk olarak Marshall Planı vesilesiyle uygulanan bu politikalar 1950'lerin ortalarından itibaren dünyanın başka bölgelerinde de uygulanmaya başlanmıştır. Marshall Planı'nın Türkiye'nin sermaye birikim sürecinde üstlendiği en önemli rol ise, Türkiye'nin ticaret sermayesi ile birikim sürecinden sanayi sermayesi ile birikim sürecine geçişinin koşullarını hazırlamasıdır. Elbette Marshall Planı'nın yerine getirdiği bu üç işlev de gerek uluslararası ölçekte gerekse ulusal düzeyde sermaye birikim sürecinin çelişkili doğasını daima içinde barındırmıştır. Şimdi, çalışmada aktarılanları özetlemek pahasına, bunları biraz daha açalım:

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, savaşın tahribatını her anlamda yaşayan Batı Avrupa ve Japonya gibi ülkelerle kıyaslandığında, oldukça yüksek bir birikim düzeyine ulaşmıştır. Bu birikimin ABD içerisinde değerlenme olanağının bulunmaması, ABD sermayesini, kendi coğrafyası dışında yatırım yapma zorunluluğu ile karşı

karşıya bırakmıştır. Bu dönemde yayınlanan ve ABD'ye, "dış yardım" sürecini başlatmadığı takdirde ekonomik krizle karşı karşıya kalacağı telkinlerinde bulunan kimi raporlarla da ortaya konmuş olan bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere yön veren temel olguyu, üretici sermayenin uluslararasılaşmasını ortaya çıkarmıştır. Ancak üretimin uluslararasılaşması para ve meta hareketleri ile gerçekleştiğinden dolayı, bu süreçte üretici sermayenin yanında, para ve meta sermayenin uluslararası hareketi de hızlanmıştır. Sermayenin uluslararası hareketinin hızlanması, dolaşım alanının belirlenmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu zorunluluk, dönemin hegemonik gücü ABD öncülüğünde oluşturulmakla birlikte diğer kapitalist ülkeler tarafından da kabul gören Bretton Woods Sistemi'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bretton Woods Anlaşması kapsamında oluşturulan IMF ile para sermayenin, IBRD ile üretici sermayenin, GATT ile de meta sermayenin dolaşımı düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerden sonra ise, ABD'nin üretim fazlasının Batı Avrupa coğrafyasına ihraç edilecek sermaye yoluyla değerlenmesini sağlama ve dolayısıyla savaş sonrasında sermaye birikim sürecinin önemli bir tıkanma ile karşı karşıya kaldığı bu coğrafyada kapitalist ilişkiler bütününü yeniden inşa etme hedefine yönelen Marshall Planı gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Marshall Planı, üretici sermayenin uluslararasılaşma dinamiğine zemin hazırlayan bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Üstlendiği bu misyon, Plan'ın Batı Avrupa ülkelerinin sermaye birikim sürecini -ABD'de üretilen yatırım mallarına talep yaratacak biçimde- hızlandıracak ve bu ülkelerde kapitalist ilişkiler bütününün (yeniden) derinleştirilmesini sağlayarak ABD sermayesinin doğrudan yatırımları için güvenli bir bölge oluşturacak biçimde kurgulanmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Marshall Planı, ABD sermayesinin değerlenme olanaklarını yaratmanın dışında, Batı Avrupa ülkelerindeki sermaye birikim sürecini hızlandırma amacına da sahip olarak kurgulanmıştır. Plan'ın bu kurgusu Batı Avrupa sermayesi tarafından kabul görmesinde önemli rol oynamıştır. Kaldı ki çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği gibi, Marshall Planı Batı Avrupa sermayesi tarafından Avrupa kalkınmasının olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak değerlendirilmiştir.

Marshall Planı'nın, Batı Avrupa coğrafyasında üretici sermayenin değerlenme olanağını yaratma ve kapitalist ilişkiler bütününün derinleştirme misyonu, üretici, meta ve para sermayenin bu coğrafyadaki dolaşımının düzenlenmesini de gerekli kılmıştır. Nitekim Plan kapsamında, bu gerekliliğe uygun birçok düzenleme geliştirilmiş, kurumsal yapı oluşturulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği gibi, Marshall Planı'nın merkezi yürütme ve denetim organı niteliğinde olan İktisadi İşbirliği İdaresi'ne (ECA), ABD sermayesinin Plan kapsamındaki ülkelere yapacağı yatırımlara garantör olabilme yetkisi tanınmıştır. Bir diğer ifade ile ECA, üretici sermayenin Plan kapsamındaki ülkelerdeki dolaşımının düzenlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Plan kapsamındaki ülkelerde para ve meta sermayenin dolaşımı ise, önce Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile sonrasında ise bunun yerini alan Avrupa Tediyeler Birliği aracılığı ile sağlanmıştır. Marshall Planı'nın uygulama araçlarından birisi olan tiraj haklarını da ortaya çıkaran bu ve 1948–49/1949–50 dönemleri için imzalanan Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile çok taraflı kliring sistemi oluşturulmuş, böylece Plan kapsamındaki ülkeler arasında metaların dolaşımı düzenlenmiştir. İlerleyen dönemlerde ise, Plan kapsamındaki ülkeler arasında bir takım çelişkiler yaratmış olmasının da etkisiyle, bu sistemin yerini Avrupa Tediye Birliği (EPU) almıştır. Avrupa Tediye Birliği ise, Plan kapsamındaki ülkeler arasındaki ticari ilişkiler sonucunda ortaya çıkan alacak ve borçların Birlik üzerinden takasa tabii tutulması esasına dayandırılmıştır. Dolayısıyla bu kurum Plan kapsamındaki ülkeler arasında para ve meta sermayenin dolaşımının düzenlenmesi işlevini yerine getirmiştir.

Sermaye birikim sürecinin çelişkili doğası, Marshall Planı'nın, bütün mekanizmalarına, düzenlemelerine ve kurumsal yapılarına içkin bir hâl almıştır. Bir diğer ifade ile Marshall Planı, Batı Avrupa ülkelerinin sermaye sınıfları arasında ve bu ülkeler sermayesi ile ABD sermayesi arasında önemli çelişkilerin yaşanmasına da yol açmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde vurgulandığı gibi Plan kapsamındaki ülkeler ile ABD arasındaki ilk çatışma, Plan aracılığı ile aktarılacak kaynakların kullanım biçimine ilişkin yaşanmıştır. ABD "dış yardım" olarak aktarılan kaynakların kendi denetiminde olmasını savu-

nurken Plan kapsamındaki ülkeler, söz konusu kaynakların kullanım alanlarını kendileri belirlemek istemişlerdir. Ancak çalışmanın farklı yerlerinde belirtildiği üzere bu konuda belirleyici olan ABD olmuş ve Plan kapsamında aktarılan kaynakların kullanım biçimi ABD'nin inisiyatifine bırakılmıştır. Öte yandan bu kaynaklar büyük ölçüde ABD menşeli malların ithalatında kullanılmıştır. Dolayısıyla Marshall Planı aracılığıyla ihraç edilen sermaye, meta ihracının da yolunu açmıştır.

ABD ile Plan kapsamındaki ülkeler arasında başka çatışmalar da yaşanmıştır. ABD, Marshall Planı'nın uygulamada olduğu süre zarfında, dış pazarlara nüfuz etmek için girişilen çabaları anlamlı kılan ve Plan kapsamındaki ülkelerin büyük bir pazar oluşturacak şekilde organize edilmesi anlamına gelen gümrük birliği olgusunu sürekli gündemde tutmuştur. Ancak süreç boyunca ABD pazarının bu ülkelere daima kapalı olması, Marshall Planı'nın, kapitalist sistemi yeniden inşa etme mantığına uygun olarak oluşturulan mekanizmaların ABD ve Avrupa sermayesi tarafından farklı algılanması sonucunu doğurmuştur. Bu durum özellikle, Marshall Planı'nın işleyişinde önemli bir rol oynayan Avrupa Tediye Birliği'nin kurulması sürecinde daha açık görülmüştür. Bilindiği gibi Plan kapsamındaki ülkelerin serbest ticaret temelinde bir araya gelmesini ve böylece bütünlüklü bir pazar oluşturmasını hedefleyen bu yapının oluşum sürecinde Plan kapsamındaki ülkeler, ABD'den bağımsız davranmak istemişlerdir. ABD ise, bu durumun Avrupa'da korumacılık eğilimini güçlendirme riski taşıdığı gerekçesiyle, "dış yardımları" durdurma tehdidinde de bulunarak bu sürece karşı çıkmış, böylece söz konusu kurumun oluşumunda söz sahibi olmuştur. Bir diğer ifade ile taraflardan birisi, diğerine karşı kendi pazarını koruma kaygısı güderken diğeri ise, aşırı üretimini emebilecek pazarları kaybetmesini engelleyecek yönde politikalar uygulamıştır. Dolayısıyla Marshall Planı, ABD sermayesi ile Batı Avrupa'da kapitalist sistemin yeniden yapılanması hedefine yönelmişse de, ABD ve Batı Avrupa sermayesi arasındaki çelişkilerin açığa çıkmasını da sağlamıştır.

Marshall Planı'nın uygulandığı zaman zarfında, Plan kapsamındaki ülkeler arasında da çelişkiler yaşanmıştır. Bu çelişkilerde ise,

Plan kapsamınaki ülkelerin sermaye sınıflarının, Batı Avrupa'da kapitalist sistemin yeniden inşası ortak hedefi çevresinde bir araya gelmiş olsalar da, farklı çıkarlara sahip olmaları belirleyici olmuştur. Bu çelişkiler, özellikle Ödeme ve Takas Anlaşmaları ile formüle edilen tiraj haklarının kullanım biçiminde yaşanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde vurgulandığı gibi, üretimini daha düşük maliyetler gerçekleştirme olanağına sahip ülkeler, tiraj hakkı elde eden ülkenin bu hakkı dilediği ülkeden mal alarak kullanabilmesi gerektiğini savunurken, üretimini görece yüksek maliyetle gerçekleştiren ülkeler kendisine tiraj hakkı elde eden bir ülkenin bu hakkı yalnızca tiraj hakkı sağlayan ülkeden mal satın alarak kullanmasın gerektiği tezini savunmuştur. Dolayısıyla Marshall Planı Avrupa sermayesinin arasındaki çelişkilerin açığa çıkmasında da önemli bir rol oynamıştır.

Marshall Planı'nın ilişkili olduğu bir diğer konu da gelişme yazınıdır. Çalışmanın birinci bölümünde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan "soğuk savaş"ın, akademik/entelektüel alanda da etkilerini hissettirdiği, bu etkilerin sonucunda modernleşme okulunun/gelişme iktisadı alt disiplininin ortaya çıktığı ve bu okulun/alt disiplinin, kapitalist sistemin kendini yeniden üretmesinde gereksinim duyduğu ideolojik söylemin yaratılmasında önemli bir rol üstlendiği ifade edilmişti. Bilindiği üzere gelişme iktisadı alt disiplini içerisinden üretilen çalışmaların, bu (karşılaştırmalı) analizlerden vardığı sonuç, tüketim, tasarruf, yatırım gibi makro ekonomik verileri, "kalkınmayı sağlayacak düzeyde olmayan toplumlar"ın, dışarıdan aktarılacak sermaye ile kalkınmalarının sağlanması gerektiği vurgusu olmuştur. Soğuk savaş olgusunun yanında kapitalist sistemin kendisini yeniden üretme koşullarının yaratılması kaygısından hareketle oluşan bu bakış açısı, "müdahale" kavramının, dönemin koşullarında yeniden üretilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bir başka ifade ile modernleşme okulu ya da gelişme yazını, müdahale kavramının, "yardım" olarak formüle edilmesinde ve böylelikle meşrulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Modernleşme okulu/gelişme iktisadı alt disiplini içerisinden üretilen çalışmaların ve bu çalışmalarla varılan sonuçların gerekçelendirilmesinde başvu-

rulan ideolojik söylemlerin tümüne, Marshall Planı'nın gerekçelendirilmesinde de sıkça başvurulmuştur. Hatta Marshall Planı, modernleşme okulu/gelişme iktisadı alt disiplini içerisinden üretilen çalışmaların müdahale kavramını "yardım" olarak meşrulaştırmasının ilk somut örneğini oluşturmuş ve sürecin başından itibaren ideolojik bir araç olarak tasarlanmıştır.

Marshall Planı'nın ilan edilmesi sürecinde, anti-komünist söylemin önemli yer işgal etmesi ile paralel olarak Plan'a gösterilen tepkilerde de büyük ölçüde ideolojik konumlar belirleyici olmuştur. Öte yandan aynı süreçte Plan'ın olabilecek en geniş coğrafyada kabullenilmesi için büyük kampanyalar örgütlenmiş, gündelik yaşamdan resmi yazışmalara kadar birçok alanda, dile ve akla "yardım" olarak yerleşmesi için çaba sarf edilmiştir. Marshall Planı vesilesiyle sosyal sınıfların üstü örtülmeye çalışılmış, Plan kapsamındaki tüm ülkelerde Marshall Planı adı altında gelecek "dış yardım"lar ile (yeniden) kalkınma sürecine girileceği ve böylelikle "toplumsal ortak iyi" hedefine ulaşılacağı düşüncesi inşa edilmeye çalışılmıştır. Dolaysıyla Marshall Planı, başta "müdahale" olgusunun içkin olduğu "dış yardım" kavramı olmak üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında modernleşme okulu tarafından oluşturulan ve kapitalist sistemin kendini yeniden üretmesinde gereksinim duyulan ideolojik ön kabullerin yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Kaldı ki yalnız ilan edildiği ve uygulandığı süreçte değil, sonrasındaki uzun yıllar boyunca da Marshall Planı "Amerika'nın dünyaya yaptığı yardımlar" olarak anılmıştır. Modernleşme okulu/gelişme iktisadı alt disiplini de Marshall Planı'nın ideolojik boyutlarını besleyen, güçlendiren bir entelektüel arka plan oluşturmuştur.

Modernleşme okulu/gelişme iktisadı alt disiplini ile Marshall Planı arasındaki ilişki ideolojik boyut ile sınırlı kalmamış, söz konusu çalışmaların oluşturduğu çerçeve Marshall Planı ile somutlanma olanağına kavuşmuştur. Bir başka ifade ile Marshall Planı, söz konusu çalışmalarda, az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerin kalkınması için önerilen politikaların ilk uygulamasını oluşturmuştur. Marshall Planı'nın metinlerinde, Plan kapsamındaki ülkeler azgelişmiş olarak tanımlanmamışsa da, bu ülkelerin tüketim, tasarruf, yatırım gibi makro ekonomik verilerinin, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat dolayısıyla "kalkınma"yı sağlayacak bir noktadan uzaklaştığı, dolayısıyla bu ülkelerin "dış yardım"a gereksinim duyduğu tezi Marshall Planı'nın en önemli söylemlerinden birisini oluşturmuştur. Böylelikle Plan kapsamındaki ülkeler, savaş sonrasında (yeniden) kalkınma/yapılanma, dolayısıyla kapitalist gelişme sürecine (yeniden) eklemlenme ihtiyacı içerisinde olan ülkeler olarak tanımlanmıştır.

Marshall Planı ilan edildikten kısa bir süre sonra, Paris'te Plan kapsamındaki ülkelerin katılımcısı olduğu bir Konferans toplanmıştır. Büyük ölçüde ABD'nin yönlendirmeleri altında ilerleyen Konferans'ta, ele alınan konulardan ilki Plan kapsamındaki ülkelerin üretim, tüketim, tasarruf, ithalat, ihracat, ulaştırma olanakları gibi makro ekonomik büyüklükleri olmuştur. Marshall Planı'nın uygulamada olduğu zaman diliminde söz konusu makro ekonomik büyüklüklere ilişkin hedefler konmuş, ülkelerin belirlenen hedeflere ulaşmalarının sağlanması için ise kaynak aktarımı yapılmıştır. Böylelikle "dış yardım" önerileri, öneri olmaktan çıkarak somut bir hâl kazanmıştır. Ancak, çalışmanın muhtelif yerlerinde görüldüğü gibi, "dış yardım" olarak adlandırılan bu süreç, başından itibaren, Plan kapsamındaki ülkelerin kendi aralarındaki ilişki biçiminden ABD ile kurduğu ilişki biçimine, uygulayacakları iktisat politikalarından uzmanlaşacakları üretim alanına kadar birçok alanda ABD'nin müdahalelerini de beraberinde getirmiştir. Bir başka deyişle "dış yardım" süreci dönemin hegemonik gücü olan ABD'nin belirleyiciliği altında işlemiştir. Dolayısıyla müdahale olgusunu daima beraberinde taşımıştır. Ancak Marshall Planı'nda somutlaşan "dış yardım" sürecinin tek yönlü bir ilişki olduğu düşünülmemelidir. Çalışmanın ilk bölümünde, gelişme yazınının ortaya çıkmasında, az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan ülkelerin, kalkınma kavramında ifadesini bulan kapitalist gelişme sürecine eklemlenme isteklerinin de önemli rol oynadığı belirtilmişti. Bu durum, Marshall Planı kapsamındaki ülkeler için de geçerli olmuştur. Plan kapsamındaki ülkelerin sermaye sınıflarının, faaliyet gösterdikleri coğrafyada kapitalist ilişkiler bütününü ve sermaye birikim sürecini yeniden inşa etme isteği içinde olması, Marshall Pla-

nı'nın bu kesim tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Marshall Planı tek taraflı işleyen bir süreç olmaktan çok, karşılıklı işleyen bir mekanizmalar bütününden oluşmuştur. Ancak bu mekanizmalar bütünü, sermaye birikim sürecine içkin olan çelişkileri de barındırmıştır. Bu çelişik durumları birkaç başlık altında ele almak mümkün: Bunlardan ilki, Avrupa işçi sınıfı ile Avrupa sermayesinin Marshall Planı algılama biçimleri arasındaki farklılıktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ifade edildiği gibi, Avrupa işçi sınıfının ezici çoğunluğu Marshall Planı'na karşı çıkmıştır. Avrupa sermayesi ise, Plan'ı kapitalist sistemin Avrupa'da yeniden inşası için bir zorunluluk olarak değerlendirerek, Plan vesilesiyle çeşitli sosyal sınıfların bir araya gelmesi talebinde bulunmuştur. Bu gerilim, ABD ve Batı Avrupa sermayesinin, emek hareketini denetim altına alma çabalarının yoğunlaşması sonucunu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla emek hareketinin sınıf uzlaşmacı bir zemine çekilmesi de Marshall Planı'nın bir başka hedefini oluşturmuştur.

Marshall Planı, Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinde de önemli bir rol oynamıştır. Şöyle ki: Çalışmanın üçüncü bölümünde ifade edildiği gibi, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Batı Blok'u içinde yer alma çabalarına girişmiştir. Bu çabalar savaşın sonunda belirgin bir biçimde hızlanmış ve Türkiye sermayesinin farklı kesimleri farklı saiklerle de olsa uluslararası ölçekte yeniden yapılanan kapitalist sisteme eklemlenme çabası içerisinde olmuştur. Bu durum, savaş sonrasında, çok partili yaşama geçiş, 1947 Planı'nın hazırlanması, 7 Eylül 1946 Kararları'nın uygulanması, Truman Doktrini kapsamında sağlanan "dış yardım"ların gerektirdiği askeri misyonun kabullenilmesi ve bu amaçla ABD ile bir askeri anlaşma imzalanması gibi olgularla somutlanmıştır.

Türkiye'nin yeniden yapılanan kapitalist sisteme uyum sağlama çabalarının bir diğer göstergesi de Marshall Planı'na dahil olma çabalarıdır. Marshall Planı'nın ilan edildiği dönemde Türkiye, ekonomik durumunun Batı Avrupa ülkeleri kadar olumsuz olmadığı gerekçesiyle Marshall Planı'ndan kaynak alamamıştır. Bu durum, Türkiye sermayesinin, farklı kesimlerinin arasındaki çatışmaların açığa çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Özelikle, İkinci Dünya Savaşı

döneminde önemli bir birikim olanağı elde etmiş olan ve Avrupa'nın yeniden yapılanması sürecinde Türkiye'ye biçilen rolü birikim olanaklarının sürekliliği açısından yaşamsal kabul eden ticaret sermayesi, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan finansman alamamasını dönemin iktidarına karşı bir koz olarak kullanmıştır. Bu durum ise, dönemin iktidarını Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil olmasını sağlayacak çabalarda bulunmaya itmiştir. Sonuçta bu çabalar başarıya ulaşmış ve Türkiye Marshall Planı'na dahil olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil olması yaygın kanının aksine, ABD tarafından işletilen tek yönlü bir süreç değil, Türkiye sermayesinin de yönelimleriyle, dolayısıyla içsel ve dışsal faktörlerin karşılıklı etkileşimiyle oluşmuş bir süreçtir. Öte yandan, gene yaygın bir kanının aksine Türkiye'nin ABD'den dış yardım alma süreci, DP döneminde değil CHP döneminde başlamıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasından 1950'li ortasına kadar, birikim sürecini ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin yönelimleri ile paralel olarak ticaret sermayesine dayalı olarak sürdürmüştür. Bu durumda Marshall Planı vesilesiyle uluslararası işbölümünde Türkiye'ye biçilen "tarım ülkesi" rolü ve bu dönemde siyasal temsiliyet noktasında olmasa da sermaye birikimi sürecinde önemli bir rol oynayan ticaret sermayesi ile büyük toprak sahiplerinin yönelimleri önemli rol oynamıştır. Marshall Planı ise, ticaret sermayesine dayalı birikim sürecinin süreklilik koşullarını sağlayan en önemli faktörü oluşturmuştur. Plan kapsamında Türkiye'ye çok sayıda tarım aleti gelmiş, sulama olanakları artmış, başta gübre kullanımı olmak üzere modern tarım yöntemleri yaygınlaşmıştır. Tarımda makineleşme, özellikle verimliliğin artmasında önemli rol oynamış, birçok tarım ürünündeki üretim artışı topraklardaki genişlemenin üzerinde gerçekleşmiştir. Özellikle kırsal üretim bölgelerini önemli ticaret merkezlerine bağlayan yollara ağırlık veren bayındırlık faaliyetleri de, bir yandan tarım ürünlerinin (ve madenlerin) pazara ulaşmasını diğer yandan Türkiye coğrafyasının bütünleşmiş bir pazar haline gelmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler, tarımsal üretimin artması, ekilen arazilerin genişlemesi, endüstriyel tarım ürünlerinde uzmanlaşma, tarım ürünleri ihracatının artması gibi sonuçlar doğur-

muştur. Benzer gelişmeler madencilik alanında da yaşanmış, özellikle Etibank'a aktarılan kaynaklar, maden üretiminin artmasında önemli bir rol oynamıştır. Marshall Planı, bu gelişmeler dışında, özel sektörün sermaye birikiminin desteklenmesinde de önemli rol oynamıştır. Bilindiği gibi Türkiye'de Marshall Planı daha çok kamu kurumları aracılığıyla uygulanmıştır. Böylelikle, kamu kurumlarının özel sektörün sermaye birikim sürecinin devam etmesi için gereksinim duyduğu alt yapı hizmetlerine ağırlık vermesi sağlanmıştır. Ancak Marshall Planı'nın özel sektöre katkı sağlama biçimlerinden daha önemlisi, ithal edilen tarım makinelerinin bayilikleri, yapılan bayındırlık faaliyetlerinin ihaleleri gibi yollar olmuştur. Bu durum bir yandan Türkiye sermayesinin ABD sermayesi ile ortaklık, acentelik gibi ilişkiler kurmasını sağlarken diğer yandan Türkiye sermayesinin farklı kesimleri arasındaki çelişkilerin açığa çıkmasını sağlamıştır. Nitekim ithalat izinlerinin dağıtılmasında ya da ithal edilen makinelerin bayiliği konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır.

Türkiye'nin ticaret sermayesine dayalı birikim süreci 1950'li yılların ortasından itibaren tıkanmaya başlamıştır. Kore savaşının son bulması Türkiye'nin tarım ürünlerine olan talebin azalmasına yol açmış, Türkiye'de ekilebilir arazinin sonuna gelinmiştir. Öte yandan ABD, savaş döneminde stokladığı tarım ürünlerini piyasaya sürmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'nin ihracat gelirlerinin azalırken erken kapitalistleşmiş ülkelerde üretilen ve yurtiçindeki bayileri tarafından pazarlanan ürünlerin tüketiminde sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, Türkiye pazarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalan erken kapitalistleşmiş ülkelerin sermayesinin ülke içindeki ticaret sermayesi ile ortaklık ilişkileri geliştirerek pazara üretici olarak girmesine yol açmıştır. Bir başka ifade ile, ticaret sermayesinin belirli kesimleri, yabancı sermaye ile ortaklık ilişkileri içerisinde sınai sermayeye dönüşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Marshall Planı'nın uygulanma biçiminde önemli değişiklikler yaşanmasına yol açmış ve 1954 yılından itibaren Marshall Planı yeniden organize edilmiştir. Bu re-organizasyon ile Türkiye'nin Marshall Planı kapsamında tarım aletleri ithalatı büyük ölçüde azalmıştır. Böylelikle Marshall Planı içerisinde yeni uygulama araçları

oluşturulmuştur. Bunlardan birisi de "ABD Zirai Mahsul Fazlaları Yardımı"dır. Dolayısıyla söz konusu tarihten sonra Türkiye tarım ürünleri ihracatçısı olmaktan çıkmış ve tarım ürünleri ithalatçısı haline gelmiştir. Ticaret sermayesine dayalı birikim sürecinin yerini sanayi sermayesine dayalı birikim sürecinin almaya başladığı bu dönemde, Türkiye'de, özellikle özel sektöre altyapı sağlamaya dönük kamu yatırımları artmaya başlamış, birçok yeni kamu kuruluşu kurulmuştur. Yeni kurulan ya da özel sektörün altyapı olanaklarını sağlamaya dönük harcamalar yapan kamu kurumları Marshall Planı'nda önemli finansman olanakları sağlamıştır. Öte yandan, 1950'de kurulan Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası bünyesinde oluşturulan Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan kredi alan birçok tüccar, özellikle gıda, kimya gibi alanlarda sanayi yatırımlarına girişmiştir. Dolayısıyla Marshall Planı ticaret sermayesinden sanayi sermayesine geçişi yalnızca kamu harcamaları gibi dolaylı yollarla değil, tüccarlara kredi vermek biçiminde, yani doğrudan da finanse etmiştir. Türkiye'nin ticaret sermayesi 1950'lerin sonlarına doğru, gıda, dokuma, lüks tüketim malları üretimine yönelmiştir. Ancak bu dönemde özel sektörün ithalat olanakları büyük ölçüde daralmıştır. Marshall Planı'nın bu süreçteki en önemli katkısı ise, özellikle özel sektörün ve özel sektöre alt yapı sağlayan kamu kurumlarının ithalat ihtiyaçlarını karşılamak üzere kaynak yaratmak olmuştur. Nitekim bu dönemde Marshall Planı kapsamında ve "piyasa ihtiyaçları" başlığı altında, söz konusu kurumlara yüklü miktarda kaynak aktarılmıştır.

Türkiye'nin ticaret sermayesi ile birikim sürecinin tıkanmaya uğraması, ithalat olanaklarının daralması gibi olgular, ithalatın ikamesini gündeme getirmiştir. Bu durum Türkiye pazarında üretici olarak yer almak isteyen ve yerli sermaye ile ortaklık ilişkisi geliştirmiş olan yabancı sermaye için de cazip bir durum oluşturmuştur. Bu durum 1958 istikrar kararlarında da yansımasını bulmuş, uluslararası çevreler söz konusu kararlarla Türkiye'ye, 1950'lerin başındakinin aksine dış ticaret serbestisi değil, ithalatın lisanslarla korunması, ama ara malı ve yatırım mallarının ithalatının ise serbest bırakmasını önermeye başlamışlardır. Buna ek olarak Marshall Planı'nın

yürütülmesi amacıyla kurulan en önemli örgütten birisi olan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) bu dönemde Türkiye'ye bir planlama örgütü önermiştir. Önceki süreçlerde olduğu gibi Marshall Planı bu gelişmelere de uygun bir duruma bürünmüştür. 1958'den itibaren Plan kapsamında aktarılan kaynaklar, özellikle teknik yardımlar, daha çok üretimin organize edilmesi, planlama gibi alanlara yönelmiştir. Dolayısıyla Marshall Planı Türkiye'nin planlı ve ithal ikameci sanayileşme stratejisinin alt yapısının hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

EKLER

EK 1:

Marshall Planı Kapsamındaki Ülkelerin Birbirleri ile ve ABD ile İmzaladıkları Avrupa Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Ekleri

No: 212 –Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, İtalya, Portekiz, Birleşik Kırallık, İsveç, İsviçre hükümetleri ve Almanya'nın Fransa, Birleşik Kırallık ve Amerika Birleşik Devletleri işgali altındaki mıntakalar başkomutanları arasında imzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi ile eklerin onanması hakkında Kanun

Kabul tarihi: 8 Temmuz 1948

[Resmî Gazete ile yayım ve ilânı: 13 Temmuz 1948 – Sayı: 6956]

Kanun No: 5252

Madde 1 – Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, İtalya, Portekiz, Birleşik Kırallık, İsveç, İsviçre Hükümetleri ve Almanya'nın Fransa, Birleşik Kırallık ve Amerika Birleşik Devletleri işgali altındaki mıntıkalar Başkomutanları arasında 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te imzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi ve ekleri kabul edilmiş ve onanmıştır.

Madde 2 – Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3 – Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

10/7/1948

Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi

Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi ikinci devre toplantısının nihai senedi

Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi tarafından 22 Eylül 1947 tarihinde kabul edilen genel raporda tasarlanan Avrupa Ekonomik İşbirliğinin şekillerini tâyin etmek maksadiyle ve bilhassa anılan raporun 113 üncü bendinde derpiş olunan teşkilâtı kurmak üzere Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollânda, Portekiz, Birleşik Kırallık, İsveç, İsviçre ve Türkiye Hükümetleri, Almanya'daki Fransa,

Birleşik Kırallık ve Amerika Birleşik Devletleri İşgal Bölgeleri Başkomutanlarını da bu çalışmalara katılmaya çağırarak;

Paris'te 15 Mart 1948 de Temsilcileri araciyle, bu yolda gereken çalışmalara girişmişlerdir.

Bu çalışmalar 16 Nisan 1948 de sona ermiş ve aşağıdaki belgelerin ihzarına müncer olmuştur:

1. Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi;

2. Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtının hukuki ehliyeti imtiyaz ve muafiyetleri hakkında 1 sayılı ek Protokol;

3. Teşkilâtın malî rejimi hakkında II. sayılı ek Protokol;

Aynı zamanda aşağıdaki kararlarda kabul edilmiştir:

1. Teşkilâtın görevleri hakkında karar;

2. Teşkilât ile Birleşik Devletlerin Avrupa'daki özel temsilcisi arasındaki münasebetler hakkında karar;

3. Teşkilâtın İçtüzüğü hakkında karar;

4. Teşkilâtın ilk bütçesine ait ödeneklerin ne yolda sağlanacağı hakkında karar;

5. Teşkilâtın ara ödeneklerinin ne yolda sağlanacağı hakkında karar;

6. Teşkilât memur ve mensuplarının tabi olacakları nizamlar hakkında karar;

7. Teşkilâtın Konseyinin ilk toplantı yeri hakkında karar;

Yukarıda anılan bütün Hükümetler ve makamlar Sözleşmenin 24 üncü maddesinin B fıkrasında derpiş edildiği şekilde, geçici olarak yürürlülüğe konmasından itibaren Teşkilâtın başlangıç çalışmalarına derhal katılmak hakkına malik olacaklardır.

Sözleşmeyi imzalıyacak olan işbu Nihai Senedin âkıdları tasdiknamelerini tevdi eder etmez Teşkilâtın asil üyesi itibar olunacaklardır.

Bu maksatla yukarda anılan Hükümetler ve makamlar temsilcileri işbu Nihai Senedi imzalanmışlardır.

Paris'te, 16 Nisan 1948 tarihinde, her iki metin de aynı derecede muteber olmak üzere, Fransızca ve İngilizce tek nüsha olarak hazırlanmış ve tasdikli suretlerini diğer âkıdlara tevdi edecek olan Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin arşivlerine teslim edilmiştir.

Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi

Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlânda, İzlânda,

İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollânda, Portekiz, Birleşik Kırallık, İsveç, İsviçre, Türkiye Hükümetleri ve Almanya'daki Fransa, Birleşik Kırallık ve Amerika Birleşik Devletleri İşgal Bölgeleri Başkomutanları:

Birleşmiş Milletlerin gayelerine ermek, şahsi hürriyetleri muhafaza etmek, umumi esenliği artırmak için kuvvetli ve müreffah bir Avrupa ekonomisinin esas olduğu ve böyle bir ekonominin sulhun idamesine medar olacağını nazarı itibara alarak;

İktisadiyatlarının birbirine tabi ve her birinin refahının değerlerinin refahına bağlı olduğunu kabul ederek;

Avrupa'nın refahının yeniden kurulmasını ve idamesini ve harbin yaptığı tahribatın izalesini yalnız Akıd Taraflar arasında yapılacak sıkı ve devamlı bir işbirliğinin mümkün kılacağını takdir ederek;

Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi genel raporundaki prensipleri mevkii tatbika koymaya ve bunun tâyin ettiği gayelere erişmeye ve bu meyanda, Âkıd Tarafların istisnai mahiyette harici bir yardımdan âzade olarak, şayanı memnuniyet bir faaliyet seviyesine mümkün olduğu kadar, çabuk ermelerini ve bu seviyede tutunmalarını mümkün kılacak sağlam iktisadi şartların tesisine, aynı zamanda dünya ekonomisinin istikrarını sağlamaya mâtuf gayretlere istirake karar vererek;

Bu gayelerin tahakkuku için ekonomik kuvvetlerini birleştirmeye, hususi iktidar ve kabiliyetlerinin mümkün olduğu kadar tam bir surette istimali hakkında anlaşmaya, istihsallerini artırmaya, tarım ve endüstri teçhizatlarını yenileştirmeye ve tekâmül ettirmeye, mübadelelerini artırmaya, karşılıklı ticaretlerine mâni teşkil eden hailleri tedricen azaltmaya, el emeğinin tam olarak kullanılmasını müsait kılmaya ve ekonomilerinin istikrarını ve aynı zamanda millî dövizlerine olan itimadı yeniden kurmaya veya idame ettirmeye azmederek;

Amerikan Milletinin, yapılmaması, hedef tutulan gayelere tam mânasiyle erişmeyi imkânsız kılacak olan yardımı yapabilmek için ittihaz ettiği tedbirlerle ifadesini bulan cömert arzusunu kaydederek;

Avrupa Ekonomik İşbirliğinin muvaffakiyeti ve Amerikan yardımının tesirli bir şekilde kullanılması için lüzumlu müesseseleri kurmaya ve şartları yaratmaya ve bu hususta bir Sözleşme akdine karar vererek;

Usulüne uygun bulunan yetki belgelerini ibraz eden ve aşağıda imzası bulunan temsilcileri seçerek mütaakıp hususlar hakkında mutabık kalmışlardır.

Madde – 1

Âkıd Taraflar, karşılıklı ekonomik münasebetlerinde sıkı bir işbirliği yapmayı kabul ederler.

Müşterek bir kalkınma programının hazırlanma ve tatbikını kendilerine ilk

vazife olarak tâyin ederler. Bu programın gayesi, Âkıd Tarafların mümkün olduğu kadar çabuk ve istisnai mahiyette bir haricî yardımdan âzade kalarak, memnuniyet verici bir Ekonomik İşbirliği seviyesine erişmesini ve bu seviyede tutunmalarını mümkün kılmak olacaktır. Bu maksatla, bilhassa, Âkıd Tarafların ihracatlarını mümkün olduğu nispette iştirak etmiyen memleketlere doğru inkişaf ettirmek hususundaki ihtiyaçlarını gözönünde bulunduracaktır.

Bu gayelerin tahakkuku için, Âkıd Taraflar ferdi gayretleri ile ve yardımlaşma zihniyeti içinde aşağıdaki vecibeleri yerine getirmeyi taahhüt ederler ve aşağıda Teşkilât namı ile anılacak olan bir Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı kurarlar.

FASIL: I

Genel vecibeler

Madde – 2.

Âkıd Taraflar, müşterek kalkınma programının tahakkuku için, en uygun şartlar dâhilinde teknik ve teçhizatlarını tedricen modernleştirmek suretiyle ve gerek ana vatanda gerek denizaşırı memleketlerde malik oldukları kaynakları kullanarak ferden olduğu kadar müştereken de istihsallerini inkişaf ettirmeye enerjik bir surette çalışmayı taahhüt ederler.

Madde – 3.

Âkıd Taraflar, Teşkilâtın çerçevesi dâhilinde, sık sık ve lâzım olduğu nispet ve zamanda, her birinin program veya tahminlerini ve dünya ekonomisinin genel şartlarını nazarı itibara alarak istihsal, mal ve hizmet mübadelesi için umumi programlar tesbit edeceklerdir.

Her âkıd Taraf bu genel programların gerçekleşmesini temin için bütün gayretini sarfedecektir.

Madde – 4.

Âkıd Taraflar, en geniş mikyasta ve bilmüzakere, karşılıklı mal ve hizmet mübadelelerini inkişaf ettireceklerdir. Aralarında mümkün olduğu kadar suretle çok taraflı bir ödeme rejimine varmak için sarfedilen gayretlere devam edecekler ve karşılıklı mübadele ve ödemelerini mâni teşkil eden halen mevcut tahdidatı imkân hâsıl olur olmaz kaldırmak maksadiyle bunları hafifletmek hususunda işbirliği yapacaklardır.

İşbu maddenin tatbikında, Âkıd Taraflar, gerek birbirleriyle gerek iştirak etmiyen memleketlerde mevcut ekonomik ve malî münasebetlerindeki hâd muvazenesizlikleri azaltmak veya bunlardan kaçınmak hususunda, hepsi ve her biri için mevcut lüzumu nazarı itibara alacaklardır.

Madde – 5.

Âkıd Taraflar, bu Anlaşmanın gayelerini yerine getirmek hususunda uygun görecekleri bütün vasıtalarla aralarındaki iktisadi bağları sıkılaştırmayı taahhüt ederler. Tesisi, bu gayelere ulaştırabilecek vasıtalardan Gümrük Birlikleri veya serbest mübadele sahaları gibi benzeri rejimler üzerindeki halihazır çalışmalarına devam edeceklerdir. Âkıd Taraflardan aralarında daha şimdiden bir Gümrük Birliği prensipini kabul etmiş bulunanlar bunun mümkün olduğu kadar süratle tesisini temin edeceklerdir.

Madde – 6.

Âkıd Taraflar, Havana şartı prensiplerine tevfikan kabili tatbik ve mütevazin çok taraflı bir mübadele rejimi meydana getirmek üzere kendi aralarında ve aynı niyetlerle mütehalli diğer memleketlerle, tarifeleri indirmek ve mübadelelerin gelişmesine hail değer mânileri azaltmak için işbirliği yapacaklardır.

Madde – 7.

Her bir Âkıd Taraf, iş ve mübadele hacmında müstakar ve yüksek bir seviyeyi idame etmenin veya ona erişmenin ve enflâsyon tehlikesini önlemenin veya bununla mücadele etmenin lüzumunu nazarı itibara alarak parasının istikrarı ve maliyesinin muvazenesi ve aynı zamanda uygun bir kambiyo kuru ve sureti umumiyede para sistemine olan itimadı tesis ve muhafaza hususunda iktidarında olan her türlü tedbirleri alacaktır.

Madde – 8.

Âkıd Taraflar, mevcut el emeğini en tam ve en tesirli bir şekilde kullanacaklardır.

Millî el emeğinin tam çalıştırılmasını sağlamaya gayret edecekler ve diğer bütün Âkıd Taraflar topraklarındaki kullanılabilir el emeğine müracaat edebileceklerdir. Bu son halde işçilerin yer değiştirmelerini kolaylaştırmak ve onların, tatmin edici ekonomik ve sosyal şeriat altında yerleşmelerini temin etmek için müşterek bir anlaşma ile lüzumlu tedbirleri alacaklardır.

Sureti umumiyede Âkıd Taraflar, şahısların serbestçe yer değiştirmelerine mâni hailleri tedricen azaltmak hususunda işbirliği yapacaklardır.

Madde – 9.

Âkıd Taraflar ödevlerinin ifasını kolaylaştırmak hususunda teşkilâtın talep edeceği bütün malûmatı temin edeceklerdir.

FASIL: II.

Teşkilât

Madde – 10.

Üyeler

İşbu Sözleşmenin Âkıdları Teşkilâtın âzasıdırlar.

Madde – 11.

Gaye

Teşkilâtın gayesi, sağlam bir Avrupa ekonomisini, üyelerinin Ekonomik İşbirliği yolu ile sağlamaktır. Teşkilâtın ilk vazifelerinden biri bu Anlaşmanın birinci faslında gösterilen taahhütler mucibince Avrupa Kalkınma programının muvaffakıyetini temin etmektir.

Madde – 12.

Vazifeler

Teşkilât, kendisine tanınan veya tanınacak olan salâhiyet hudutları dâhilinde aşağıdaki vazifeleri ifa ile ödevlendirilmiştir.

a) İlgili Tarafların müşterek faaliyet sahası dâhilinde, 11 inci maddenin derpiş ettiği gayenin elde edilmesi için lüzumlu tedbirlerin alınması ve tatbikı; âzaların ferdî faaliyetlerini kolaylaştırmak, harekete getirmek ve tanzim etmek;

b) İşbu Anlaşmanın tatbikını kolaylaştırmak ve ona nezaret etmek. Tatbik keyfiyetini temin edecek tedbirleri almak: Bu maksatla, haricî yardımın olduğu kadar millî kaynakların da en iyi şekilde kullanılmasını sağlayabilecek nezaret ve kontrol mekanizmalarının kurulmasını sağlamak;

c) Avrupa Kalkınma programının tatbikı hususunda Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine kararlaştırılacak yardımı ve malûmatı vermek ve tavsiyelerde bulunmak;

d) İlgili tarafların talebi üzerine Avrupa Kalkınma Programının en iyi şekilde tatbikına lüzumlu olabilecek Milletlerarası Anlaşmaların müzakerelerine yardım etmek.

Teşkilât, aynı zamanda kararlaştırılacak her türlü görevi üzerine alabilir.

Madde – 13.

Yetkiler

Teşkilât, 11 inci maddede tarif edilen gayesine ulaşmak için:

a) Üyelerin tatbik edecekleri kararları alabilir;

b) Kendi üyeleriyle veya üye olmıyan memleketlerle Amerika Birleşik Devletleri Hükümetiyle ve Milletlerarası Teşkilâtla anlaşmalar akdedebilir;

c) Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine, diğer hükümetlere ve Milletlerarası Teşkilâta tavsiyelerde bulunabilir.

Madde – 14.

Kararlar

Kararlar, hususi konular hakkında Teşkilâtça başka türlü karar verilmemişse, bütün üyelerin karşılıklı muvafakatiyle alınır. Âzadan birinin bir meselede ilgisi olmadığını beyanla karara iştirakten istinkâf etmesi diğer âzalar için

mecburi olan bu kararların alınmasına mâni olamaz.

Madde – 15.

Konsey

a) Bütün kararlar bütün üyelerden müteşekkil bir Konseyden sâdır olur.

b) Konsey, üyeleri arasından her sene bir Başkan ve iki İkinci Başkan tâyin eder.

c) Konseye bir İcra Komitesi ve bir Genel Sekreter yardım eder. Konsey, Teşkilâtın işlerinin icabettirdiği bütün teknik komite ve diğer teşekkülleri kurabilir. Bütün bu kurullar Konseye karşı mesuldurlar.

Madde – 16.

İcra Komitesi

a) İcra Komitesi, her sene Konsey tarafından seçilen yedi âzadan teşekkül eder. Çalışmalarına Konseyin talimatına ve tâyin edeceği hattı harekete uygun olarak devam eder. Ve bunlar hakkında Konseye hesap verir.

b) Konsey, her sene, İcra Komitesi üyeleri arasından bir Başkan ve bir İkinci Başkan seçer. Aynı zamanda, her sene, vazifelerini tasrih edeceği bir Genel Sözcü tâyin edebilir

c) Teşkilâtın İcra Komitesinde temsil edilmeyen her üyesi, kendi menfaatlerini alâkadar eden meselelerin bu Komitede müzakerelerine ve karara bağlanmasına iştirak edebilir.

Teşkilât üyeleri, İcra Komitesinin müzakerelerinden, gündem ve tutanak özetlerinin zamanında kendilerine tebliği suretiyle haberdar tutulacaklardır.

Madde – 17.

Genel Sekreter

a) Genel Sekretere bir birinci ve bir ikinci Genel Sekreter muavini yardım eder.

b) Genel Sekreter ve Genel Sekreter Muavinleri Konsey tarafından tâyin edilirler. Genel Sekreter Konseyin emri altındadır;

c) Genel Sekreter, Konseyin, İcra Komitesinin ve icabettiği takdirde diğer Kurulların ve Teknik Komitelerin oturumlarına istişari reyle iştirak eder. Bu Komiteler ve kendini temsil ettirebilir. Konseyin ve İcra Komitesinin müzakerelerini hazırlar ve aldıkları kararların icrasını talimat ve işaretlerine uygun olarak temin eder.

Genel Sekreterin görevleri işbu Sözleşmenin ekinde zikredilen tamamlayıcı hükümlerin mevzuunu teşkil eder.

Madde – 18.

Sekreterlik

a) Genel Sekreter, Teşkilâtın faaliyetine lüzumlu memurları tâyin eder. İdare memurlarının tâyini Konseyin tasvibiyle yapılır. Memurlar Tüzüğü Konseyin tasvibine arzedilir.

b) Teşkilâtın Milletlerarası mahiyeti dolayısiyle, Genel Sekreter ve memurlar, Teşkilât âzalarından veya Teşkilât dışı Hükümet veya makamlardan talimat istemiyecekler ve kabul etmiyeceklerdir.

Madde – 19.

Teknik Komiteler ve diğer kurullar

15 inci maddenin (C) fıkrasında derpiş edilen Teknik Komiteler ve diğer Kurullar Konseyin emri altındadır. Bunlar en ilgili üyeler tarafından teşkil edilirler ve işlerini diğer ilgili üyelerin lüzumu hâlinde bu çalışmalara iştirak edebilmelerini temin edecek şekilde tanzim ederler.

Madde – 20.

Diğer Milletlerarası Teşekküllerle Münasebetler

a) Teşkilât, Birleşmiş Milletler ve onun esas ve tâli organları ve ihtisas kurumları ile mütekabil gayelerine uygun işbirliğini temin hususunda gerekli münasebetleri kurar.

b) Teşkilât aynı zamanda, diğer Milletlerarası Kurullarla da münasebette bulunabilir.

Madde – 21.

Teşkilâtın merkezi

Teşkilâtın merkezi, ilk oturumunda Konsey tarafından tesbit edilecektir.

Karar verdikleri takdirde Konsey, muhtelif Komiteler veya diğer Kurullar, Teşkilât merkezinden başka bir yerde toplanabilirler.

Madde – 22.

Hukuki yetki, imtiyazlar ve muafiyetler

a) Teşkilât, her âzasının arazisi dâhilinde işbu Sözleşmeye Ek ‘. numaralı Protokolun derpiş ettiği şartlar dâhilinde faaliyette bulunmak ve gayelerine ermek için muhtaç olduğu hukuki yetkiden istifade eder.

b) Teşkilât ve memurları ve âzasının temsilcileri, mezkûr Protokolda tarif edilen imtiyaz ve muafiyetlerden istifade ederler.

Madde – 23.

Malî Rejim

a) Genel Sekreter işbu Sözleşmeye Ek II. numaralı Protokolda tesbit edilen malî nizamlar mucibince hazırlanmış senelik bir bütçeyi ve hesapları Konseyin tasdikına arzeder;

b) Teşkilâtın malî senesi 1 Temmuzda başlar;

c) Teşkilâtın masrafları üyeler tarafından deruhte edilecek ve yukarda zikredilen Ek Protokolun hükümleri mucibince taksim edilecektir.

FASIL: III.

Nihai Hükümler

Madde – 24.

Tasdik ve yürürlüğe girme

a) İşbu Sözleşme tasdik edilecektir. Tasdiknameler Fransa Cumhuriyeti Hükümetine tevdi edilecektir. Sözleşme, imzalıyanlardan en az altısının tasdiknamelerini tevdi etmesiyle yürürlüğe girecektir. Sözleşme, tasdik keyfiyetini sonradan yapacak her âza için, tasdiknamenin tevdiinden itibaren yürürlüğe girecektir.

b) Bununla beraber, imzalıyanlar Sözleşmenin tatbikını geciktirmemek maksadiyle yukardaki fıkrada derpiş edilen şartlar dâhilinde yürürlüğe girinceye kadar, bunu muvakkaten ve kendi anayasa kurallarına göre, imzası anından itibaren tatbik sahasına koymayı kabul ederler.

Madde – 25.

Katılma

En az on tasdiknamenin tevdiinden itibaren imzalamıyan herhangi bir Avrupa Devleti Teşkilât Konseyinin muvafakatiyle ve Fransa Cumhuriyeti Hükümetine hitaben yapılacak bir ihbarla Sözleşmeye katılabilecektir. Katılma Teşkilât Konseyinin muvafakati tarihinden itibaren muteber olacaktır.

Madde – 26.

Vecibelerin ademi ifası

Eğer, Teşkilât âzasından biri işbu Sözleşmeden mütevellit vecibeleri yerine getirmekten fariğ olursa, Sözleşme hükümlerine uymaya davet edilir. Eğer bu âza kendisine verilen müddet zarfında bu davete icabet etmezse, diğer âzalar, Teşkilât dâhilinde işbirliklerini onsuz devama müştereken karar verebilirler.

Madde – 27.

Çekilme

Her Âkıd Taraf Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bir sene önceden haber vermek suretiyle işbu Sözleşmenin kendisine tatbik edilmesine nihayet verebilir.

Madde – 28.

Tasdiknamelerin, katılma ve çekilmelerin tebliği

Fransa Cumhuriyeti Hükümeti, tasdiknameleri, iltihat veya çekilme ihbarı vesikalarını alır almaz bundan bütün Âkıd Tarafları ve Teşkilâtın Genel Sekreterini haberdar edecektir.

EK

Genel Sekreterin vazifeleri hakkında tamamlayıcı hükümler

Genel Sekreterin 17 inci maddede tâyin edilen vazifeleri aşağıdaki tamamlayıcı hükümlerin konusunu teşkil eder.

1. Konseye ve İcra Komitesine teklifler sunabilir.

2. Teknik Komiteler Başkanlığı ile mutabık kalarak, lüzum görüldüğü vakit, komiteleri toplamak ve bunların sekretaryasını temin etmek için gerekli kedbirleri alır. Lüzumu halinde onlara, Konseyin ve İcra Komitesinin talimatını tebliğ eder.

3. 15 inci maddenin C fıkrasında zikredilen diğer kurulların çalışmalarını takip ve lüzumunda onlara Konseyin ve İcra Komitesinin talimatı tebliğ eder.

4. 20 nci maddenin hükümlerine göre ve Konseyin ve İcra Komitesinin talimatına uygun olarak, diğer Milletlerarası Teşkilâtla münasebet tesisi için lüzumlu tedbirleri alır.

5. Teşkilâtın iyi işlemesi için lüzumlu ve Konsey ve İcra Komitesi tarafından kendisine tevdi edilen bütün vazifeleri deruhte eder.

Bu maksatla, bu hususta gerekli salâhiyeti haiz aşağıda imzaları bulunan temsilciler, işbu Sözleşmeyi imza etmişler ve mühürlerini basmışlardır.

Paris'te 16 Nisan 1948 tarihinde, her iki metin de aynı derecede muteber olmak üzere, Fransızca ve İngilizce tek nüsha olarak hazırlanmış ve tasdikli suretlerini diğer Âkıdlara tevdi edecek olan Fransa Hükümetinin Arşivlerine teslim edilmiştir.

Teşkilâtın Hukuki Yetkisi, İmtiyaz ve Muafiyetleri hakkında, Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesine Ek

1. Numaralı Protokol

Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesini imzalıyan Hükümetler ve makamlar:

Sözleşmenin 22 nci maddesi hükümlerine göre Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtının, üyesi bulunan memleketler topraklarında vazifesini görmek ve gayesine ulaşmak için lüzumlu hukuki yetkiden faydalandığını, ve gene Teşkilâtın, memurlarının ve aynı zamanda üyelerinin temsilcilerinin ek bir Protokolda tarif edilen imtiyaz ve muafiyetlerden istifade ettiklerini nazarı itibara alarak;

Aşağıdaki hususlar hakkında mutabık kalmışlardır:

FASIL : I.

Şahsiyet, ehliyet

Madde – 1.

Teşkilât hükmi şahsiyeti haizdir. Teşkilât akit yapmak, gayrimenkul ve menkul malları temellük ve ferağ etmek ve dâva etmek ehliyetine sahiptir.

FASIL : II.

Mallar, sermayeler ve matlubat

Madde – 2

Teşkilât, malları ve matlubatı, bulundukları yer neresi ve zilyedleri kim olursa olsun, Teşkilâtın sarih bir surette vazgeçtiği haller müstesna, hariç ez memleket muafiyetinden istifade ederler. Bununla beraber, vazgeçme, icrai tedbirlere şâmil olamaz.

Madde – 3

Teşkilâtın bulunduğu binalar masundurlar. Mal ve alacakları, nerede bulunursa bulunsun ve vazilülyedleri kim olursa olsun, taharri, el koyma, müsadere, istimlâk veya diğer bütün idari, adlî ve kanuni, icrai tazyik şekillerinden muaftırlar.

Madde – 4

Teşkilâtın evrakı ve sureti umumiyede ona ait veya onun elinde bulunan her türlü evrak, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, masundurlar.

Madde – 5

Hiçbir malî kontrol, tahdidat veya moratoryuma tabi olmadan:

a) Teşkilât her türlü dövizi elinde bulundurabilir ve herhangi bir para ile hesap açtırabilir.

b) Teşkilât, sermayesini bir memleketten diğerine veya herhangi bir memleket içinde serbestçe transfer edebilir. Ve elinde bulunan bütün dövizleri her nevi paraya tahvil edebilir.

Madde – 6

Teşkilât, emvali, gelirleri ve diğer malları:

a) Her türlü doğrudan doğruya vergiden muaftır. Bununla beraber. Teşkilât umumi hizmetler mukabili olan vergilerden muaf tutulmasını talep edemez;

b) Resmî istimali için yapılan ihracat ve ithalât üzerine mevzu tahdidat, memnuniyet ve her türlü gümrük resminden muaftır; bununla beraber, resme

tabi olmadan ithal edilen bu malların ithal edildikleri memleketin arazisi üzerinde satılamıyacakları tabiidir. Meğer ki, bu satış ithal memleketi Hükümetinin kabul ettiği şartlar dâhilinde yapılmış olsun;

c) Neşriyat hususunda da ithal ve ihraç tahdidatı ve memnuiyeti ve gümrük resimlerinden muaftır.

Madde – 7

Teşkilât esas itibariyle menkul ve gayrimenkul malların bedelinden mütevellit istihlâk vergilerinden ve satış resimlerinden muafiyeti talep etmiyecek ise de resmî istimali için bedeli tutarının bu nevi vergi ve resimleri ihtiva edecek mühim mubayaatta bulunduğu takdirde, üyeler her imkân buldukları vakit bu vergiler ve resimler tutarından tenzil veya iade etmek maksadiyle gerekli idari tedbirleri alacaklardır.

FASIL : III.

Ulaştırma kolaylıkları

Madde – 8.

Teşkilât, âzası bulunan her memleketin arazisi üzerinde, posta, kablogram, telegram, radyotelagram, telefoto, telefon muhaberatı ve diğer muhaberat üzerindeki harç ve tarife rüçhanları ve matbuat ve radyoya verilen haberler üzerindeki tarifeler bakımından hiç olmazsa diğer Hükümetler ve diplomatik heyeltelire bahşedilen muamele kadar müsait bir muameleden istifade edecektir. Teşkilâtın resmî muhaberatı ve diğer resmû muvasalatı sansüre tabi tutulmıyacaktır.

FASIL : IV.

Üyelerin temsilcileri

Madde – 9

Teşkilâtın, belli başlı ve tâli kurulları nezdindeki üye memleketlerin temsilcileri vazifelerinin devamı müddetince toplantı mahaline gidip gelirken muadil derecedeki diplomatik ajanların istidafe ettikleri imtiyaz. muafiyet ve kolaylıklardan istifade edeceklerdir.

Madde – 10

Bu imtiyaz, muafiyet ve kolaylıklar, üyelerin temsilcilerine şahsi faydaları için değil, Teşkilâtla olan münasebetleri nispetinde vazifelerinin serbestçe ifasını temin gayesinde bahşedilmiştir. Bu itibarla, üyelerden hiçbiri kendi düşüncesine göre adaletin tecellisine mâni olduğu ve kaldırılması muafiyetin bahşedilmesi sebebine zarar vermediği hallerde, mümessiline bahşedilen muafiyeti kaldırmakta yalnız haklı değil aynı zamanda vazifelidir.

Madde – 11.

9 uncu maddenin hükümleri bir temsilcinin, tebaası bulunduğu veya temsilcisi olduğu veya bulunmuş olduğu memleket makamlarına karşı tatbik edilemez.

Madde – 12.

Bu fasla göre, «mümessil» kelimesi, bütün delege, muavin, müşavir, teknik mütehassıs ve temsilci heyet kâtiplerine şâmildir.

FASIL:V

Memurlar

Madde – 13

Genel Sekreter, işbu fasıl hükümlerinin tatbik edileceği memur sınıflarını tâyin eder. Genel Sekreter bunların listelerini Konseye arz ve bilâhara bütün üyelere tebliğ edecektir. Bu sınıflara dâhil memurların isimleri zaman zaman üyelere bildirilecektir.

Madde – 14

Teşkilâtın memurları:

a) Resmî sınıfları dâhilinde icra ettikleri harekât hususunda hariç ez memleket muafiyetinden istifade ederler; vazifelerinin hitamından sonra da bu muafiyetten istifadeye devam ederler;

b) Teşkilâttan aldıkları ücret ve aidat bakımından diğer belirli beynelmilel teşkilât memurlarının faydalandıkları vergi muafiyetlerinden aynı şartlar dâhilinde iştifade ederler>

c) Kendileri olduğu gibi, eşleri ve beslemeye mecbur oldukları aileleri efradı ve muhacereti tahdit için konulmuş hükümlere ve yabancıların kayıt formalitelerine tabi değildirler;

d) Kambiyo kolaylıkları bakımından, mahallî Hükümet nezdindeki diplomatik heyetlerin mümasil rütbedeki memurlarının istifade ettikleri imtiyazlardan istifade ederler;

e) Kendileri ve eşleri ve beslemeye mecbur oldukları aileleri ifradı, milletlerarası buhran zamanlarında diplomatik heyetlerin vatanlarına dönmek hususunda istifade ettikleri kolaylıklardan istifade ederler;

f) İlgili memlekette vazifelerine başladıkları anda zâti eşya ve mobilyelerini ithal hususunda gümrük muafiyetinden istifade ederler.

Madde – 15

14 üncü maddede derpiş edilen muafiyet, istisna, imtiyaz ve kolaylıklarından başka, Genel Sekreter, kendisi için olduğu kadar eşi ve sagir çocukları için de, beynelmilel hukuk mucibince diplomatik misyon şeflerine tanınan imtiyaz, muafiyet, istisna ve kolaylıklarından istifade edecektir.

Madde 16

İmtiyaz, muafiyet ve kolaylıklar, memurlara kendi şahsi faideleri için değil Teşkilâtın menfaati için bağışlanmıştır. Genel Sekreter, muafiyetin, adaletin infazına mâni olduğu ve bu muafiyetin kaldırılmasının Teşkilâtın menfaatlerine halel getirmediği hallerde, bu muafiyeti kaldırabilir ve kaldırmalıdır. Genel Sekreter ve muavinleri için muafiyetin kaldırılmasına Konsey salâhiyetlidir.

Madde – 17

Teşkilât, işbu fasılda sayılan, imtiyaz, istisna ve kolaylıkların mahal verebileceği suiistimalleri bertaraf, zâbıta nizamatını temin etmek ve adaletin iyi eşlemesini kolaylaştırmak üzere her zaman üyelerin mensup bulundukları yetkili makamlarla işbirliği yapacaktır.

FASIL : VI

Teşkilâtın vazifelendirilmiş mütehassısları

Madde – 18

Fasıl V de kastedilen memurlardan başka, mütehassıslar, Teşkilât tarafından vazife ile gönderildiklerinde, seyahat müddeti dâhil bu vazifenin devamı müddetince, vazifelerini yapabilmelerine lüzumlu imtiyaz, muafiyet ve kolaylıklardan istifade ederler.

Bunlara:

a) Tevkif, hapis ve eşyalarına elkoyma muafiyetleri;

b) Vazifeleri sırasında yaptıkları hareketler hususunda hariç ez memleket muafiyeti;

c) Her türlü evrak ve vesikaları masuniyeti dâhildir.

Madde – 19

İmtiyaz, muafiyet ve kolaylıklar eksperlere şahsi istifadeleri için değil Teşkilâtın nefine olarak tanınmıştır. Genel Sekreter, adaletin tecellisine mâni olacağını ve kaldırılması teşkilâtın menfaatlerine zarar vermiyeceğini düşündüğü bütün hallerde bir ekspere tanınmış olan muafiyeti kaldırabilir ve kaldırmalıdır.

FASIL : VII

Ek Anlaşmalar

Madde – 20

Teşkilât, işbu Protokolü bir veya birkaç âzanın hususi şartlarına göre tanzim etmek gayesiyle, bu âza veya âzalarla ek Anlaşmalar imza edebilir.

Bu maksatla aşağıda imzası bulunan, gerekli salâhiyeti haiz temsilciler işbu protokolü imza etmişlerdir.

Paris'te 16 Nisan 1948 tarihinde, her iki metin muteber olmak üzere Fransızca ve İngilizce tek nüsha olarak hazırlanmış ve tasdikli suretlerini diğer Âkıdlara tebliğ edecek olan Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin Arşivlerine tevdi edilmiştir.

Teşkilâtın Malî Rejimi hakkında Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesine Ek

II NUMARALI PROTOKOL

Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesini imzalıyan Hükümetler ve makamlar:

Sözleşmenin 23 üncü maddesinin, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkılâtının malî rejimi hakkında bir Ek Protokol yapılmasını derpiş ettiğini nazarı itibara alarak;

Aşağıdaki hususlar hakkında mutabık kalmışlardır.

Madde – 1

Bütçe

Genel Sekreter, en geç her senenin 1 Mayısına kadar mütaakıp bütçe süresi için müfredatlı sarfiyat tahminlerini Konseyin Tetkik ve tasvibine arzedecektir. Sarfiyat tahminleri fasıllarda toplanmıştır. İcra Komitesinin müsaadesi hariç, fasıldan fasıla münakale memnudur. Bütçe tasarısının katî şekli, teferruatı itibariyle, Genel Sekreter tarafından tâyin edilecektir.

Üyelerin temsilcilerinin seyahat masrafları, ikamet tazminatı normal olarak üyelere aittir. Konsey Teşkilât tarafından tavzif edilecek oldukları hususi görevlerin ifasından mütevellit masrafların bazı temsilcilere tadiyesine, bazı hallerde müsaade edebilir.

Madde – 2

Ek Bütçe

Şartlar icabettirdiği takdirde, Konsey, Genel Sekreterden ek bir bütçe tanzimini talep edebilir. Genel Sekreter, Konseye, sunulan kararların icabettirdiği masrafların tahminini takdim eder. Mütemmim sarfiyatı icabettiren bir karar ancak Konseyce mütekabil masrafların kabulü halinde, Konsey tarafından tasdik edilmiş addedilir.

Madde – 3

Bütçe Komisyonu

Teşkilâtın üyelerinin temsilcilerinden müteşekkil bir Bütçe Komisyonu Konsey tarafından tesis edilecektir. Genel Sekreter, bütçeyi Konseye takdim etmeden evvel mütekaddim bir tetkik için bu komisyona arzedecektir.

Madde – 4

İştirak hisselerinin hesabında kullanılan esaslar

Tasdik edilen bütçe masrafları, Konseyin tasdik ettiği bir bareme tevfikan Teşkilât âzaları tarafından verilecek aidatla karşılanır.

Genel Sekreter, âzalara hisse tutarlarını tebliğ ve bu hisseleri tesbit ettiği bir tarihte tediyeye davet eder.

Madde – 5

İştirak hisselerinin ödenmesi için kabul edilen para

Teşkilâtın bütçesi, ,Teşkilât merkezinin bulunduğu memleket parası üzerinden tanzim edilir; üyelerin iştirak hisseleri bu para ile tediye edilecektir. Bununla beraber Konsey, üyeleri iştirak hisselerinin bir kısmını Teşkilâtın vazifelerini ifa için muhtaç olduğu her hangi bir para ile ödemeye davet edilebilir.

Madde – 6

Mütedavil sermaye

Konsey, hisselerin tesbit ve tediyesine kadar âzayı lüzumunda, hisselerin tediye edilmesi icabeden para veya paralarla mütedavil sermaye avansında bulunmaya davet edecektir. Bu avanslar, aynı bütçe müddeti sırasında, hisseden tenzil suretiyle ödenir. Avans tutarları, hisselerin tesbitinde kullanılan kıstasa göre tâyin edilirler.

Madde – 7

Hesabat ve Denetleme

Genel Sekreter Teşkilâtın bütün vâridat ve sarfiyatının doğru bir hesabını tanzim ettirir.

Konsey, yenilenmesi kabil olmak üzere ilk görev müddeti üç sene olan hesap murakıpları tâyin eder. Bu murakıplar Teşkilâtın hesabatını, bilhassa sarfiyatın bütçe tahminlerine uygun bir şekilde yapılmış olup olmadığını tetkik edeceklerdir.

Genel Sekreter, hesap murakıplarına, vazifelerinin ifasında muhtaç olabilecekleri bütün kolaylıkları gösterecektir.

Madde – 8

Malî Nizamname

Genel Sekreter, tasdik zumnında Konseye Teşkilâtın kurulmasından sonra mümkün olan en kısa müddet zarfında, işbu protokolda anılan prensiplere tevfikan ve Teşkilâta sağlam ve iktisadi bir malî idare temin edecek surette hazırlanmış bir malî nizamname sunar.

Madde – 9

İlk Bütçe

İstisnai olarak, Genel Sekreter, Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden en geç iki ay içinde ve yürürlüğe girme tarihinden 30 Haziran 1949 tarihine kadar olan müddet için bir ilk bütçeyi ve mütedavil sermaye avansları baliğine mütaallik teklifleri Konseye arzedecektir.

Yukarda yazılı olanları tasdik hususunda aşağıda imzaları bulunan ve bu konuda salâhiyetler kılınan yetkili temsilciler bu protokolu imza etmişlerdir.

Paris'te, 16 Nisan 1948 tarihinde, her iki metin mutaber olmak üzere Fransızca ve İngilizce tek nüsha olarak hazırlanmış ve tasdikli suretlerini diğer Âkıdlara tebliğ edecek olan Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin Arşivlerine tevdi edilmiştir.

EK 2: ABD ile Türkiye Arasında İmzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması

No: 213 – Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği antlaşması ve eki ile aynı tarihte teali edilen mektupların onanması hakkında Kanun

Kabul tarihi: 8 Temmuz 1948

[Resmi Gazete ile yayım ve ilânı: 13 Temmuz 1948 – Sayı: 6956]

Kanun No: 5253

Madde 1 – Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve eki ile aynı tarihte teati edilen mektuplar kabul edilmiş ve onanmıştır.

Madde 2 – Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3 – Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

10/7/1948

Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti:

Avrupa memleketlerinde ferdî hürriyet prensiplerini, hür müesseseleri ve hakiki istiklâl iade ve idame etmenin, sağlam iktisadi şerait tesisine, müstakar beynelmilel iktisadi münasebetlere ve Avrupa memleketlerince, fevkalâde haricî yardımdan vereste sıhhatli bir iktisadiyat başarılmasına geniş ölçüde bağlı bulunduğunu teslim ederek;

Kuvvetli ve müreffeh bir Avrupa iktisadiyatının Birleşmiş Milletler gayelerinin tahakkuku için esaslı olduğunu kabul ederek;

Bu şeraiti başarmanın muteber kambiyo rayiçleri tesis ve idame ve ticaret engellerini bertaraf etmeği sağlamak üzere mümkün olan her türlü teşebbüsler dâhil olmak üzere, kuvvetli bir istihsal gayretine, haricî ticaretin genişlemesine dâhilde malî istikrar tesis veya idamesine ve iktisadi işbirliğinin geliştirilmesine dayanan ve bu hususta işbirliği eden bütün memleketlere açık bulunan, kendi kendine yardım ve karşılıklı işbirliği gayesine mâtuf bir Avrupa Kalkınma Plânına lüzum gösterdiğini nazarı itibara alarak;

İşbu prensiplerin tahakkuku zımnında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, aynı şekilde düşünen diğer milletlerle birlikte, 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te imza edilen Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesine iltihak eylediğini –ki mezkûr mukavele gereğince mümziler ilk vazifeleri olarak bir Müşterek Kalkınma Programı hazırlamak ve tatbik etmek hususunda teşebbüse geçmeyi kararlaştırdılar- ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin mezkûr Mukavelenin ahkâmı mucibince tesis edilen Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtına dâhil bulunduğunu mütalâa ederek;

İşbu prensiplerin gerçekleştirilmesi zımnında Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, münferit ve müşterek gayretleriyle fevkalâde haricî ekonomik yardımdan vâreste olabilmelerini mümkün kılmak için müşterek bir Avrupa Kalkınma Programına iştirak eden milletlere Amerika Birleşik Devletleri tarafından yardım teminini derpiş eden 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununu kabul eylemiş olduğunu da düşünerek;

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun gayeleri ve siyasetlerine iltihakını esasen ifade etmiş bulunduğunu nazarı itibara alarak;

1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu gereğince Amerika Birleşik Devletleri Hükümetince yardımın yapılmasını, Türkiye Cumhuriyetince bu gibi yardımın kabulünü ve Müşterek Avrupa Kalkınma Programının ayrılmaz bir cüzü olarak Türkiye Cumhuriyetinin kalkınmasını temin maksadiyle iki Hükümetin münferiden ve birlikte alacakları tedbirleri tanzim eden Anlaşmaların tesbiti arzu eylediklerinden;

Aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır.

Madde – I.

1. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin veya Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince gösterilen herhangi bir şahsın müessesenin veya teşekkülün emrine, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından istenebilen ve Amerika Birleşik Devletleri hükümeti tarafından tasvip olunan yardımı âmade kılmak suretiyle, Türkiye Cumhuriyetine yardım etmeyi deruhte eyler. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti işbu yardımı 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu ile, bunu tadil eden ve tamamlıyan mevzuat ve müteferri tahsisat kanunlarının ahkâmı mucibince ve bunların vazettikleri bütün kayıt, şart ve nihayet verme ahkâmına tabi olarak temin edecek ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine ancak işbu kanunlar gereğince temini müsaade edilmiş malları, hizmetleri ve diğer yardımı âmade kılacaktır.

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, münferiden ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı kanalından ve 16 Nisan 1948 de Paris'te imzalanan Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesine tevfikan hareket ederek bir Müşterek Kalkınma Programı yoliyle sürekli sulh ve refah için Avrupa'da elzem olan iktisadi şeraiti süratle başarmak ve bu şekilde bir müşterek kalkınma programına katılan Avrupa memleketlerini, işbu Anlaşmanın müddeti zarfında fevkalâde haricî ekonomik yardımdan vâreste bir hale gelmelerini mümkün kılmak için katılan diğer memleketlerle birlikte devamlı gayretler sarfedecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesinin umumi vecibelere ait hü-

kümlerini yerine getirmek üzere teşebbüse geçmek, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtının çalışmalarına faal olarak iştirak ve 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun maksatları ve siyasetlerine iltihaka devam etmek hususundaki niyetini tediyeler.

3. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyetine yapılan ve Amerika Birleşik Devletleriyle, Amerika Birleşik Devletlerine ait ülkeler ve topraklar haricindeki sahalardan tedarik edilen yardım hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti işbu tedarikâtın makul fiyat ve şartlarla yapılmasını temin ve mezkûr yardımın tedarik edildiği memlekete bu suretle âmade kılınmış olan dolarların, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile mezkûr memleket arasında yapılmış herhangi bir Anlaşmaya uygun bir surette kullanılması hususunda tertibat alınması zımnında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile işbirliği yapacaktır.

Madde II.

1) Amerika Birleşik Devletleri Hükümetlerinden elde edilen yardımın kullanılmasiyle âzami bir kalkınma temini maksadiyle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aşağıdaki gayeleri temin için âzami gayret sarfedecektir.

A) Tasarrufunda bulunan bilûmum kaynaklardan müessir ve amelî bir surette istifadeyi temin maksadiyle, aşağıdaki zikrolunanlar dâhil olmak üzere, gereken tedbirleri almak veya idame etmek:

1) İşbu Anlaşma gereğince temin edilen yardım ile elde edilen mallar ve hizmetlerin işbu Anlaşmaya ve mümkün olduğu nispette, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından yardım yapılması lüzumunu destekliyen, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından temin edilmiş cetvellerde tasrih edilen umumi gayelere uygun maksatlara kullanılmasını temin için gereken tedbirler;

2) Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı tarafından tasvip edilen müessir bir takip sistemi vasıtasiyle bu gibi kaynakların kullanışının müşahadesi ve tetkiki, ve;

3) Mümkün olduğu nispette, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait olup Amerika Birleşik Devletleri dâhilinde veya Amerika Birleşik Devletlerine ait ülkeler veya topraklar dâhilinde bulunan matlubatı ve bunlardan mütevellit kazançları tesbit, teşhis ve Müşterek Avrupa Kalkınma Programını gerçekleştirmek yolunda münasip şekilde istifadeye tahsis maksadiyle alınacak tedbilre. Bu fıkranın hiç bir hükmü işbu tedbirlerin yerine getirilmesi için bir yardımın ifası zımmında Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine veya işbu matlubatın tasfiye edilmesi hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine herhangi bir vecibe tahmil etmemektedir.

B) Sınai ve zirai istihsalin sağlam bir ekonomik esas dairesinde gelişmesini ileri götürmek; Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı vasıtasiyle tespit edilmesi

muhtemel olan istihsal hedeflerine ulaşmak; ve Amerika Birleşik Devletlerinin talebi üzerine, mezkûr Hükümete, mümkün olduğu takdirde kömür ve gıda maddeleri istihsalinin artırılması için projeler de dâhil olmak üzere, mühim bir kısmı işbu Anlaşma mucibince yapılan yardım ile teşebbüs edilecek Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından ittihazı mutasavver muayyen projelere mütaallik tafsilâtlı teklifleri bildirmek;

C) Parasına istikrar vermek, muteber bir kambiyo rayici tesbit veya idame etmek, Hükümet bütçesini tevzin etmek, dâhilde malî istikrar yaratmak veya idame etmek ve umumiyetle kendi para sistemine karşı olan itimadı iade veka idame etmek; ve

D) 1. Katılan memleketler arasında ve diğer memleketlerle mütazayit bir mal ve hizmet mübadelesini teshil ve teşvik için ve kendi aralarında ve diğer memleketlerle ticarete engel olan resmî ve hususi maniaları azaltmak için diğer katılan memleketlerle işbirliği yapmak.

2. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı Mukavelesinin 8 inci maddesinin katılan memleketlerde mevcut olan insan kuvvetinden tesirli ve tam bir surette istifadeye mâtuf gayesini göz önünde tutarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, işbu Anlaşma maksatlarının tahakkuku yolunda katılan memleketlerin herhangi birindeki insan kuvvetinden mümkün olan âzami faydalanmayı istihdaf eden Beynelmilel Mülteci Teşkilâtı ile müştereken yapılan teklifleri müsait bir şekilde mütalâa edecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hususi ve resmî ticari teşebbüsler arasında, rekabeti takyit, piyasalara iştiraki tehdit veya inhisarcı kontrolları teşvik edici beynelmilel ticarete tesir eden ticari usul veya tertiplere – işbu usul veya tertipler netice itibariyle Müşterek Avrupa Kalkınma Programının tahakkukuna müdahale eyledikleri takdirde – mâni olmak üzere münasip gördüğü tedbirleri ittihaz edecek ve diğer katılan memleketler ile işbirliği yapacaktır.

Madde – III.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, içlerinden birinin talebi üzerine, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının teklif ettiği ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun 111 (b) (3) faslına tevfikan münasip para transferi garantileri verebileceği Türkiye Cumhuriyetine mutaallik projeler hakkında istişarede bulunacaklardır.

2. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti böyle bir garantiye tevfikan her hangi bir şahsa Birleşik Devletler dolârı olarak tediyeye bulunduğu takdirde, yukarda bahsolunan fasıl gereğince Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine tahsis veya transfer edilen herhangi bir Türk lirası meblâğının veya Türk lirası kredilerinin Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin mülkü olarak tanınacağı-

nı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kabul eder.

Madde – IV.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri kaynaklarındaki noksanlıklar veya muhtemel noksanlıklar neticesi olarak Amerika Birleşik Devletlerince ihtiyaç duyulan Türkiye Cumhuriyeti menşeli malzemenin, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında uyuşulacak makul satış, mübadele, takas şeraiti dairesinde veya diğer şekilde, uyuşulan müddet devamınca ve miktarlarda ve bu kabîl malzemenin dâhili istihlâki ve ticaret maksadiyle ihracı için Türkiye Cumhuriyetinin makul ihtiyaçları gereği veçhile nazarı itibara alındıktan sonra, stok ittihazı veya sair maksatlar için Amerika Birleşik Devletlerine transferini kolaylaştıracaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bu kabil malzemenin mütezayit istihsalini teşvik ve bu kabîl malzemenin Amerika Birleşik Devletlerine transferi hususunda herhangi bir engeli bertaraf etmek de dâhil olmak üzere, bu fıkranın hükümlerini gerçekleştirmek üzere lâzım gelen hususi tedbirleri alacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin talebi üzerine, işbu fıkranın hükümlerini yerine getirmek üzere lâzım olan teferruatlı tertibat için müzakerata girişecektir.

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletlerinin bu hususstaki talebi üzerine, Amerika Birleşik Devletlerince ihtiyaç duyulan malzemenin geliştirilmesi ve transferlerine mütaallik 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun 115 (B) tâli faslının 9 uncu fıkrasının ahkâmının yerine getirilmesi için münasip tertibatın tâyini zımnında müzakereye girişecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin bu hususstaki talebi üzerine menşeleri Türkiye Cumhuriyeti haricinde olan malzeme hususunda, münasip hallerde, işbu maddenin 1 ve 2 nci fıkralarının derpiş eylediği gayelerin temini zımnında işbirliği yapacaktır.

Madde – V.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerikan vatandaşlarının katılan memleketlere ve katılan memleketler dâhilinde seyahatlerinin teşkilâtlandırılmasını ve geliştirilmesini teshil ve teşvik için, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ile işbirliği yapacaktır.

Madde – IV.

II. İki Hükümet, içlerinden birisinin talebi üzerine bu Anlaşmanın tatbikınca veya bu anlaşmaya tevfukan yapılan işler ve tertiplere mütaallik herhangi bir mesele hususunda istişare edeceklerdir.

II. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti:

A) Bu Anlaşmanın hükümlerini ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Mukavelesinin umumi vecibelerini yerine getirmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tasavvur veya kabul edilen projeler programlar ve tedbirler hakkında tafsilâtlı malûmatı;

B) Bu Anlaşma gereğince anılan paralar, mallar ve hizmetlerin sureti istimali hakkında bir beyan dâhil olmak üzere, bu Anlaşmaya tevfikan yapılan işlere dair her üç ay zarfında verilecek tam izahatı;

C) Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanunu gereğince yapılan işlerin mahiyet ve vüsatini tâyin ve bu Anlaşma tahtında verilen veya derpiş edilen yardımın tesirliliğini ve umumiyetle müşterek kalkınma programının kaydettiği terakkiyi takdir etmek için ihtiyaç hissedebileceği Türkiye İktisadiyatı hakkındaki malûmat ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtından temin ettiği malûmatı ikmak için lâzım gelen herhangi başka bir ilgili malûmatı;

Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile istişareden sonra, işar edeceği şekilde ve fâsılalarla Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine bildirecektir.

III. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine madde IV de zikri geçen Türkiye menşeli malzemeye dair, mezkûr maddede meşrut kılınan tertiplerin ihzar ve tatbiki için lüzumlu malûmatı elde edebilmesi için yardım edecektir.

Madde – VII.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, müşterek Avrupa Kalkınma Programının ve bu programı gerçekleştirmek üzere yapılan muamelelerin gayelerine ve kaydettikleri terakkiye dair geniş neşriyat yapmanın karşılıklı menfaatleri iktizasından olduğunu teslim ederler. Program gayelerinin yerine getirilmesi için elzem olan müşterek gayret ve karşılıklı yardım hissini geliştirmek üzere, programın kaydettiği terakkiye dair geniş malûmat yaymanın arzuya şayan olduğu teslim edilir.

2. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti bu kabîl malûmatın yayımını teşvik edecek ve neşriyat vasıtalarının emrine âmade tutacaktır

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, gerek doğrudan doğruya ve gerek Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı ile işbirliği yaparak bu kabîl malûmatın yayımını teşvik edecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bu kabîl malûmatı neşir vasıtaları emrine âmade tutacak ve bu kabîl yayım için münasip kolaylıklar sağlanmasını temin etmek üzere her türlü ameli tedbirler ittihaz eyliyecektir. Bundan başka Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, diğer katılan memleketlere ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtına, İktisadi Kalkınma Programının kaydettiği terakki hakkında tam malûmat sağlıyacaktır.

4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, alınan paralar, mallar ve hizmetlerin sureti istimaline dair malûmat dâhil olmak üzere, bu anlaşma gereğince yapılan

işlere dair tam izahatı her üç ay zarfında bir Türkiye dâhilinde yayımlayacaktır.

Madde – VIII.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin bu Anlaşma gereğince deruhde eylediği vecibeleri Türkiye Cumhuriyeti dahilinde ifa edecek olan bir Hususi İktisadi İşbirliği Misyonunu kabul etmeye muvafakat eyler.

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçisinin gereği veçhile ihbarı üzerine, Hususi Misyon ve Hususi Misyon Personeli ve Avrupa'daki Birleşik Devletler Hususi Temsilcisini, Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçiliğine ve bu Elçiliğin mümasil rütbeli personeline bahşedilen imtiyazlardan ve muafiyetlerden faydalanma itibariyle, mezkûr Büyük Elçiliğin bir cüzü sayılacaktır. Bundan başka, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Kongresinin Harici İktisadi İşbirliği Müşterek Komitesi üyelerine ve memurlarına münasip cemilekâr muameleler yapacak ve onlara vazifelerinin tesirli surette ifası için lâzımgelen kolaylıkları ve yardımı bahşedecektir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, doğrudan doğruya ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtındaki temsilcileri vasıtasiyle, Hususi Misyona, Avrupa'daki Birleşik Devletler Hususi Temsilcisi ile maiyetine ve Müşterek Komite üyeleri ile memurlarına tam işbirliği sağlıyacaktır. Bu kabil işbirliği, bu Anlaşma gereğince yapılan yardımın ne suretle kullanıldığı dâhil olmak üzere bu Anlaşmanın tatbikını müşahede ve tetkik için lâzımgelen bütün malûmatın ve kolaylıkların sağlanmasını temin etmektir.

Madde – IX.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, (Düşman emval ve menafiine taallûk eden tedbirlerden gayri) Hükümet tedbirleri neticesi olarak ortaya çıkan zarar ve ziyana karşı tevizat verilmesi için, İki Hükümetten birisinin kendi tebaalarından biri namına öteki Hükümet aleyhine desteklediği her hangi bir mutalebeyi Beynemlilel Adalet Divanının kararına arzeylemeyi kabul ederler. Bu kabîl Hükümet tedbirleri, 3 Nisan 1948 den sonra öteki Hükümet tarafından alınan ve öteki Hükümetin gerekli yetkiyi haiz makamları ile yapılmış mukaveleler veya o makamlarca bahsedilmiş imtiyazlar dâhil olmak üzere, öyle bir tabaanın emval ve menafiine tesir eden tedbirlerdir; İki Hükümetten birisinin bu fıkraya tevfikan öteki Hükümet tarafından desteklenen mutalebat hususundaki taahhüdünün, her bir Hükümet bakımından, Beynelmilel Adalet Divanı Statüsünün 36 ncı maddesi mucibince Divanın mecburi kazasına şimdiye kadar bahşettiği fiilî tanıma kaydü şartlarının cevaz ve hududu ile mukayyet olduğu kabul edilmektedir. Bu fıkranın hükümleri, İki Hükümetten her hangi birisinin, şayet mevcutsa, Beynelmilel Adalet Divanına müracaat hususundaki diğer haklarına, veya muahedelerden, anlaşmalardan veya

hukuku düvel prensiplerinden mütevellit hakların ve vazifelerin iki Hükümetten biri tarafından ihlâl edildiği isnatlarına dayanan mutalebatın desteklenmesine ve serdedilmesine hiçbir veçhile halel vermiyecektir.

2. Bundan başka, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, bu kabîl mutalebatın, Divanı Adalet yerine, karşılıklı şekilde uyuşulacak olan herhangi bir hakem mahkemesine havale edebileceğini kabul ederler.

3. Bundan başka, iki Hükümetten hiçbirinin, kendi tebaası, mutalebenin ortaya çıktığı memleket idari ve adli mahkemelerinde faydalanabileceği bütün tesviye çarelerine başvurmadıkça, bu maddeye tevfikan bir mutalebeyi desteklemiyeceği kabul edilir.

Madde – X.

Bu Anlaşmada kullanılan «Katılan memleket» tâbiri:

(I) 22 Eylûl 1947 de Paris'te Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesinin raporunu imzalamış bulunan herhangi bir memleket ile, o memleketin beynelmilel bakımdan mesul bulunduğu ve o memleket ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında imzalanan İktisadi İşbirliği Anlaşmasının tatbik edildiği topraklar, ve.

(II) (Almanya'nın işgal bölgelerinden herhangi birisi, beynelmilel idare veya kontrol altındaki sahalar, ve Triyeste Serbest Toprağı veya Triyeste Serbest Toprağının bölgelerinden birisi dâhil olmak üzere) kısmen veya tamamen Avrupa'da bulunan herhangi diğer bir memleket ile onun idaresi altında bulunan tabi sahalar demektir. Böyle bir memleket Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesinin taraflarından birisini teşkil ettiği ve bu Anlaşmanın gayelerini gerçekleştirmeye mâtuf bulunan bir müşterek Avrupa Kalkınması Programına bağlı olduğu müddetçe «Katılan memleket» sayılacaktır.

Madde – XI.

1. İşbu Anlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisinin tasdikına sunulacak ve tasdik edildiği Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine tebliğ olunduğu gün yürürlüğe girecektir. Bu maddenin 2 ve 3 üncü fıkraları ahkâmına tabi olmak şartiyle. Anlaşma 30 Haziran 1953 e kadar yürürlükte kalacak; ve 30 Haziran 1953 ten en az altı ay önce iki Hükümetten biri ötekine Anlaşmaya mezkûr tarihte son vermek niyetinde bulunduğuna dair yazılı tebligatta bulunmadığı takdirde, Anlaşma ondan sonrası için böyle bir tebligat yapıldığı tarihten itibaren altı ay geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır.

2. Anlaşmanın yürürlük süresi esnasında iki Hükümetten biri bu Anlaşmanın dayandığı esas mülâhazalarda önemli değişiklikler vukua geldiği mütalâasında bulunursa öteki Hükümete olveçhile yazılı tebligatta bulunacak ve iki Hükümet bunun üzerine işbu Anlaşmanın tezyili, tadili veya Anlaşmaya son ve-

rilmesi üzerinde uyuşmak üzere istişarede bulunacaklardır. Şayet, bu kabil tebligattan üç ay sonra iki Hükümet ahval ve şeraite göre yapılacak teşebbüs üzerinde uyuşmamışlarsa, içlerinden biri ötekine işbu Anlaşmaya son vermek niyetinde bulunduğuna dair yazılı tebligatta bulunabilir. O zaman, bu maddenin 3 üncü fıkrası hükümlerine tabi olmak şartiyle bu Anlaşma:

A) Ya son verme niyeti hakkındaki böyle bir tebligat tarihinden altı ay sonra, veya;

B) Böyle bir tebligat tarihini takiben Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin yapmaya devam edebileceği her hangi bir yardım hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine ait vecibelerin yerine getirilmesini temin etmeye kâfi geleceği kabul edilebilecek olan daha kısa bir devreden sonra, hitam bulacaktır. Ancak IV üncü madde ve VI ncı maddenin 3 üncü fıkrası, son verme niyeti hakkında böyle bir tebligat tarihinden itibaren iki sene sonraya kadar ve fakat 30 Haziran 1953 ten daha geç olmamak üzere, yürürlükte kalacaktır.

3. Bu Anlaşmaya tevfikan müzakere edilen tâli Anlaşmalar ve tertipler bu Anlaşmanın sona erme tarihini mütaakıp yürürlükte kalabilir, ve bu gibi tâli Anlaşmalarla tertiplerin yürürlük devresini bizzat kendi hükümlerini tanzim edecektir.

III üncü maddenin 2 nci fıkrası mezkûr maddede bahsi geçen garanti tediyatı, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından yapılabildiği müddetçe yürürlükte kalacaktır.

4. Bu Anlaşma iki Hükümet arasında uyuşulma suretiyle her hangi bir zamanda tadil edilebilir.

5. Bu Anlaşmanın eki Anlaşmanın ayrılmaz bir cüz'ünü teşkil etmektedir.

6. Bu Anlaşma Birleşmiş Milletler Umumi Kâtipliği nezdinde tescil edilecektir.

Yukarıdaki hükümleri tasdikan işbu maksat için usulen yetkilendirilmiş olan iki taraf mümessilleri İşbu Anlaşmayı imzalamışlardır. Her iki metin de asıl olmak üzere, Türkçe ve İngilizce dillerinde iki nüsha olarak 1948 Temmuzunun dördüncü günü Ankara'da yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti	Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti
Namına	Namına
N. Sadak	*Edwin C. Wilson*

EK

1. Akyankalır tesirli surette kullanılması için tedbirler ittihazına taallûk eden madde II. nin (A) I fıkrası icaplarının, Anlaşma gereğince verilen mallar hususunda, bu kabil malların korumak ve onların gayrimeşru veya uygunsuz pa-

zarlara veya Ticaret Kanunlarına sapmasını önlemek üzere müessir tedbirleri ihtiva edeceği kabul olunmaktadır.

2. Madde II'nin (c) I fıkrasında bütçeyi tevzin etme vecibesinin kısa bir devre esasındaki açıkları menetmiyeceği ve fakat nihayetülemir bütçenin tevzinini istilzam eden bir bütçe siyaseti mânasını tazummun eyliyeceği kabul olunmaktadır.

3. II nci maddenin 3 üncü fıkrasında zikri geçen ticaret usullerinin ve ticaret tertiplerinin:

A) Herhangi bir maddenin alım, satım veya kiralaması hususunda başkalariyle muamele yaparken riayet edilecek fiyatları, kayıtları veya şartları tesbit etme;

B) Teşebbüsleri hâkimiyetleri altındaki herhangi bir arazi piyasasında veya ticari faaliyet sahasından hariç tutmak veya bu kabil piyasa veya faaliyet sahasını tahsis veya taksim etme, veya müşterileri tahsis etme, veya satış kontenjanları veya mubayaa kontenjanları tesbit etme;

C) Muayyen teşebbüslere karşı farklı muamele yapma;

D) İstihsali tahdit veya istihsal kontenjanı tesbit etme;

E) Teknolojik veya patenteli veya patentesiz ihtiraın gelişmesini veya tatbikını Anlaşma vasıtasiyle menetme;

F) İki Hükümetten birisi tarafından bahşedilen patente, alâmeti farika veya telif hakkı tahtındaki hakların istimalini, kendi kavanin ve nizamatına göre, bu gibi bahışların sahası dâhilinde bulunmıyan meseleler, veya aynı şekilde bu kabîl bahışlara mevzu teşkil etmiyen mahsullere veya istihsal şartlarına, istimal veya satışa tesmil etme; ve

G) İki Hükümetin uyuşarak ilâve edebilecekleri diğer usuller, mânasına geldiği kabul ediliyor.

4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, ancak münasip tahkikat veya tetkikattan sonra, madde II nin 3 üncü fıkrasına tevfikan muayyen ahvalde teşebbüse geçmekle mükellef olduğu anlaşılmaktadır.

5. Madde III ün 1 inci fıkrasında atıf yapılan projelerin, 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun III (b) (3) faslı mucibince, İki Hükümet tarafından tasvip edilen projeler olduğu kabul edilmektedir.

6. Madde IV – deki «dahilî istihlâki için Türkiye Cumhuriyetinin mâkul ihtiyaçları gereği veçhile nazarı itibara alındıktan sonra» ibaresinin ilgili malzemeden mâkul miktarda stoklar idamesine şâmil bulunacağı ve «ticaret maksadiyle ihracat» ibaresinin takas muamelâtına şâmil bulunabileceği kabul olunmaktadır. Madde IV. gereğince müzakere edilen tertiplerin, tkos yığınları tasfiye edildiği takdirde, bir beynelmilel ticaret teşkilâtı için Havana'da kabul edi-

len beyannamenin 32 nci maddesi prensiplerine tevfikan istişare sağlanması münasip olacağı da kabul olunmaktadır.

7. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinden, madde VI. nın (A) 2 fıkrası gereğince, tâli projeler veya ifşası meşru ticari menfaatlere halel verecek mahrem ticari veya teknik malûmat hakkında tafsilâtlı malûmat vermesi istenmiyeceği kabul olunmaktadır.

8. Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, madde VIII – in 3 üncü fıkrasında bahsi geçen tebligatı yaparken, kendileri için tam diplomatik imtiyazlar talebedilecek memurların sayısını amelî olduğu nispette tahdit etmenin şayanı arzu olduğunu gözönünde tutacağı kabul olunmaktadır. Madde VIII – in tatbikına mütaallik tafsilâtın icabettiği zaman iki Hükümet arasında görüşme mevzuu olacağı da kabul edilmektedir.

9. Madde IX – un 2 nci fıkrasına tevfikan varılabilen herhangi bir Anlaşmanın Amerika Birleşik Devletleri Senatosu tarafından tasdika tâbi olacağı kabul edilmektedir.

10. Türkiye'ye hibe suretiyle yardımda bulunmak mevzuubahis olduğu takdirde 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Kanununun ve bunu muaddil ve mütemmim kanunların ve bu kanunlara tevfikan yapılan tahsisat kanunlarının hükümleri mucibince mahallî parayı yatırmak için gereğinin yapılmasını sağlıyacak Anlaşma tadilâtı üzerinde her iki Hükümetin istişare edecekleri kabul olunmaktadır.

Mektuplar

Amerika Büyük Elçiliği

Ankara, 4 Temmuz 1948

Ekselâns,

Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ticari tertiplerin âtide mezkûr sahalar dâhilinde tatbikına mütaallik olarak iki Hükümetimiz mümessilleri beyninde ahiren cereyan etmiş bulunan mükâlemelere atıf yapmak ve işbu mükâlemeler neticesinde varılmış olan Anlaşmayı aşağıda teyit etmekle şerefyabım:

1. Amerika Birleşik Devletleri Garbî Almanya, Triyeste Serbest Toprağı, Japonya yahut Cenubi Kore'deki herhangi bir sahada işgale veya murakabeye iştirak eylediği müddetçe Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti mezkûr sahaların emtia ticaretine, Amerika Birleşik Devletleriyle Türkiye arasında 1 Nisan 1939 da imza edilmiş olan Ticaret Anlaşmasında muharrer, Amerika Birleşik Devletleri emtia ticaretinin en fazla müsaadeye mazhar milletinki muamelesini görmesine mütaallik hükümleri veyahut, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, 30 Ekim 1947 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret hakkında Umumi Anlaşmaya Âkıd Taraflar bulundukları müddetçe mevzuubahis Anlaşmanın, mezkûr ticaretin en fazla müsaadeye mazhar milletinki muamelesini görmesine dair olan ve şimdi veya bilâhara tadil edilen Anlaşmanın hükümlerini tatbik eyliyecektir. Ticaret Anlaşmasının en fazla müsaadeye mazhar millet muamelesi hükümlerinin tatbikına dair bu fıkrada mevcut taahhüdün Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Umumi Anlaşmasında mukarrer olup en fazla müsaadeye mazhar millet muamelesinin ademi tatbikına cevaz veren istisnalara tabi olacağı kabul edilmektedir; Şu kadar ki, bu cümlede hiçbir şey mezkûr istisnaların tatbikı hakkında Umumi Anlaşmada tasrih edilen muameleye ittibaı gerektirdiği şekilde tefsir olunmıyacaktır.

2. Yukardaki 1 numaralı fıkrada muharrer taahhüt ancak mezkûr fıkrada adı geçen herhangi bir saha, Türkiye Cumhuriyeti emtia ticaretine mütekabilen en fazla müsadeye mazhar millet muamelesi tatbik ettiği müddetçe ve ettiği nispette o sahanın emtia ticareti hakkında hüküm ifade edecektir.

Bu husuta, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti (Tarifeler ve Ticarete dair Genel Anlaşmanın prensipleri gereğince kemmi tahdidatın tatbikında en ziyade müsaadeye mazlar devlet muamelesi dâhil olmak üzere) bu gibi mıntıkaların Türkiye emtia ticaretine en ziyade müsaadeye mazhar devlet, muamelesini temin etmeleri için icabı arayacaktır.

3. Yukardaki 1 ve 2 numaralı fıkralarda muharrer taahhütlere, burada mevzuubahis olan sahalara ithalât yapmak hususunda elyevm tesirli veya ehemmiyetli gümrük manialarının mevcut bulunmadığı gözönünde tutularak girilmektedir. Bu gibi gümrük manialarının vazolunduğu takdirde mezkûr taahhütlerin; bir Milletlerarası Ticaret teşkilâtı tesisine mütaallik Havana Beyannamesinde zikrolunan ve gümrük tarifelerini mütekabil menfaat esasına müsteniden tenkis etmekte bâhis bulunan umdelerin tatbikını haleldar etmemesi kabul olunmaktadır.

4. Yukardaki 1 numaralı fıkrada mevzuubahis Garbi Almanya, Japonya veya Cenubi Kore sahalarında geçen para için yeknasak bir kambiyo rayici olmamasının, bu sahaların ihracatına dakik surette hesaplanması müşkül olan bir bilvasıta prim verme tesirini yapabileceği takdir edilmektedir. Böyle bir hal devam ettiği müddetçe ve Amerika Birleşik Devleti Hükümetiyle yapılacak müşavere, meseleye, tarafeynin muvafakat edeceği, bir hal çaresi temin edemezse mevzuubahis prim vermenin Türkiye'de müesses sanayiin maddeten zarardide ettiği veya etmek tehlikesi gösterdiğini veyahut millî sanayiin tesisine mâni olacağını veya teessüsünü maddeten geciktireceğini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tesbit eylediği takdirde verilen primin muhammen miktarını karşılayacak derecede bir Muvazene Vergisini bu gibi emtia üzerinde tarh eylemesini 1 numaralı fıkradaki taahhütle mütebayin düşmediği kabul olunur.

5. Bu noktadaki taahhütler 1 Ocak 1951 tarihine kadar meriyette kalacak ve her iki Hükümetten biri diğerine, bu taahhütleri o tarihte hitama erdirmek niyetinde olduğunu 1 Ocak 1951 den en az 6 ay evvel tahriren bildirmediği tak-

dirde mezkûr taahhütler 1 Ocak 1951 den sonra vâkı olabilecek tahrirî bir fesih ihbarı tarihinden itibaren 6 ay geçinciye kadar meriyette kalacaktır.

Yüksek saygılarımın lûtfen kabulünü rica ederim. Ekselâns.

Ekselâns

Necmettin Sadak

Sivas Milletvekili

Dışişleri Bakanı

Ankara

Edwin C. Wilson

T. C.

Dışişleri Bakanlığı

Ankara, 4 Temmuz 1948

Ekselâns;

Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticari tertiplerin âtide mezkûr sahalar dâhilinde tatbikına mütaallik olarak iki Hükümetimiz mümessilleri beyninde ahiren cereyan etmiş bulunan mükâlemelere atıf yapmak ve işbu mükâlemeler neticesinde varılmış olan Anlaşmayı aşağıda teyitetmekle serefyabım:

1. Amerika Birleşik Devletleri Garbî Almanya, Triyeste Serbest Toprağı, Japonya yahut Cenubî Kore'deki herhangi bir sahada işgale veya murakabeye iştirak eylediği müddetçe Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti mezkûr sahaların emtia ticaretine, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 1 Nisan 1939 da imza edilmiş olan Ticaret Anlaşmasında muharrer, Amerika Birleşik Devletleri emtia ticaretinin en fazla müsaadeye mazhar milletinki muamelesini görmesine mütaallik hükümleri veyahut, Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri, 30 Ekim 1947 tarihli Gümrük Tarifelere ve ticaret hakkında Umumi Anlaşmaya Âkid Taraflar bulundukları müddetçe, mevzuubahis Anlaşmanın, mezkûr ticaretin en fazla müsaadeye mazhar milletinki muamelesini görmesine dair olan ve şimdi veya bilâhara tadil edilen Anlaşmanın hükümlerini tatbik eyliyecektir. Ticaret Anlaşmasının en fazla müsaadeye mazhar millet muamelesi hükümlerinin tatbikına dair bu fıkrada mevcut taahhüdün Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Umumi Anlaşmasında mukarrer olup en fazla müsaadeye mazhar millet muamelesinin ademi tatbikına cevaz veren istisnalara tabi olacağı kabul edilmektedir. Şu kadar ki, bu cümlede hiçbir şey, mezkûr istisnaların tatbikı hakkında Umumi Anlaşmada tasrih edilen muameleye ittibaı gerektirdiği şekilde tefsir olunmıyacaktır.

2. Yukardaki 1 numaralı fıkrada muharrer taahhüt; ancak mezkûr fıkrada adı geçen her hangi bir saha, Türkiye Cumhuriyeti emtia ticaretine mütekabilen en fazla müsaadeye mazhar millet muamelesi tatbik ettiği müddetçe ve ettiği nispette o sahanın emtia ticareti hakkında hüküm ifade edecektir.

Bu hususta, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti (Tarifeler ve Ticarete dair Genel Anlaşmanın prensipleri gereğince kemmî tahdidatın tatbıkında en ziyade müsaadeye mazhar devlet muamelesi dâhil olmak üzere) bu gibi mıntıkaların Türkiye emtia ticaretine en ziyade müsaadeye mazhar Devlet muamelesini temin etmeleri için icabını arıyacaktır.

3. Yukardaki 1 ve 2 numaralı fıkralarda muharrer taahhütlere burada mevsuubahis olan sahalara ithalât yapmak hususunda elyevın tesirli veya ehemiyetli gümrük mâniaları mevcut bulunmadığı gözönünde tutularak girilmektedir. Bu gibi gümrük mâniaları vazolunduğu takdirde mezkûr taahhütlerin; bir milletlerarası ticaret teşkilâtı tesisine mütaallik Havana Beyannamesinde zikrolunan ve gümrük tarifelerini mütekabil menfaat esasına müsteniden tenkis etmekten bâhis bulunan umrelerin tatbikını helalder etmemesi kabul olunmaktadır.

4. Yukardaki 1 numaralı fıkrada mevzuubahis Garbî Almanya, Japonya veya Cenubî Kore sahalarında geçen para için yeknasak bir kambiyo rayici olmamasının, bu sahaların ihracatının dakik surette hesaplanması müşkül olan bir bilvasıta prim verme tesirini yapabileceği takdir edilmektedir. Böyle bir hal devam ettiği müddetçe ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetiyle yapılacak müşavere, meseleye tarafeynin muvafakat edeceği, bir hal çaresi temin edemezse mevzuubahis prim etmek tehlikesi gösterdiğini veyahut millî sanayiin tesisine mâni olacağını veya teessüsünü maddeten geciktireceğini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tesbit eylediği takdirde verilen primin muhammen miktarını karşılayacak derecede bir muvazene vergisi bu gibi emtia üzerine tarheylemesinin 1 numaralı fıkradaki taahhütle mütebayin düşmediği kabul olunur.

5. Bu notadaki taahhütler 1 Ocak 1951 tarihine kadar meriyette kalacak ve her iki Hükümetten biri diğerine, bu taahhütleri o tarihte hitama erdirmek niyetinde olduğunu 1 Ocak 1951 den en az 6 ay evvel tahriren bildirmediği takdirde mezkûr taahhütler 1 Oak 1951 den sonra vâkı olabilecek tahrirî bir fesih ihbarı tarihinden itibaren 6 ay geçinceye kadar meriyette kalacaktır.

Yüksek saygılarımın lûtfen kabulünü rica ederim, Ekselâns.

Ekselâns Edvin C. Wilson,

Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçisi

Ankara

N.Sadak

EK 3: Truman Doktrini Kapsamında Türkiye'ye 100 Milyon Dolar Verilmesini Öngören Anlaşma'nın Haberi (23 Nisan 1947 Cumhuriyet)

Cumhuriyet

Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti

23 NİSAN

Tasarı 23 reye karşı 67 reyle tasvib olundu

Washingtondan sabaha karşı verilen tafsilât

Vandenberg tasarı reye konmadan evvel mühim bir nutuk söyledi

Cumhuriyetçi Lideri: "Bu yardım akım kalırsa tecavüze yol açacak ve Amerika için tehlike baygösterecektir," dedi

23 Nisan Bayramı

Bugün bütün yurd Millî Hâkimiyet ve Çocuk Bayramlarını heyecanla kutluyor

Amerikalıların yurdumuzdaki faaliyetleri

Celâl Bayarın dün yaptığı konuşma

Avukatlar kiralara dair ne düşünüyorlar?

Moskova konferansı kapanıyor

Yeni Yedek Subaylarımız

Hindistandan neler alacağız

EK 4: Truman Doktrini Kapsamında Türkiye'ye 100 Milyon Dolar Verilmesini Öngören Anlaşma'nın Haberi (13 Temmuz 1947 Vatan)

VATAN

PAZAR 13 TEMMUZ 1947

Türk-Amerikan yardım anlaşması dün Ankarada imzalandı

Anlaşma Türkiye namına Hasan Saka, Amerika namına Vilson tarafından imza edildi

Anlaşmanın gayesi: Türkiyeyi emniyet kuvvetlerini takviyeye muktedir kılmak ve ekonomisindeki istikrarı muhafazaya devam ettirmek

Anlaşmanın metni

Başmuharririmiz dün Londraya hareket etti

Tebliğden çıkan mânalar

Yazan: Ahmet Emin Yalman

İnönü'nün tebliğinin yarattığı hava

İnönü

EK 5: 6 Haziran 1947 Vatan

VATAN

CUMA 6 HAZİRAN 1947

Yıl: 7 - Sayı: 2165 «EĞRİYE EĞRİ - DOĞRUYA DOĞRU» Fiyatı 10 Kuruş

DUNYADAN HABER

Avrupanın kalkınması ve Amerika

General Marshall'ın mühim demeci

Demokratların yeni kanun teklifleri

İskân kanununun antidemokratik hükümlerini kaldıran tasarı Meclise verildi

Avrupaya esaslı ve muazzam yardımlar yapılacak

Kalkınmaya engel olan hükûmetlere Amerika karşı koyacak

Siyasi ve diğer menfaatler temini gayesiyle sefaleti çoğaltmağa uğraşan hükûmet ve siyasi partilere Amerika muhalefet edecek

Ege Akdeniz seferinden dönd

Kamplardan kaçan 15 mülte İtalyadan geldi

Mülteciler, aman fotoğrafınızı çekmey görürler ve kamptaki arkadaşlarımıza

BURSADA DEMOKRASI

Yazan: *Ahmet Emin Yalman*

Vali dün Londraya gitti

08/10/2005

EK 6: 18 Haziran 1947 Vatan

VATAN

Çarşamba 18 HAZİRAN 1947

Yıl: 7 - Sayı: 2177 «EĞRİYE EĞRİ - DOĞRUYA DOĞRU» Fiyatı 10 Kuruş

HAVALARDA 50.000 KİLOMETRE

Nevyork muhabirimiz Feridun Demokan'dan telsizle

Birleşik Avrupa devletleri projesi

Türkiye ve Yunanistanın rolü

İki devletin bir konfederasyon haline getirilmesi tasavvuru

Caldaris'in Amerika seyahati, bu mesele ile alâkalı mı?

Millet Meclisinde tartışmalar

Arazi vergisine zam tasarısı komisyona iade edildi

Amerikan heyetinin tetkikleri

Oliver'in basına demeci

Yol ihtiyacı - Nakliyat meselesi - Yüz milyon doların tahsisi - Verilecek malzemenin fiyatları

08/10/2005

EK 7: 18 Ekim 1947 Akşam

AKŞAM
Hergün 8 sahife

AKŞAM

ÇIM TOHUMU RAYGRAS
Y. SAPUNCAKIS

Hükûmet sanayi plânını ele alıyor

Plânın ön safında kömür ve Karabük fabrikaları geliyor

Kömür havzaları için 400, Karabük fabrikaları içinde 60 milyon harcanacak

Rumen Köylü reisi

Maniu'nun muhakemesi sebep gösterilmeden geri bırakıldı

Mısırda kolera artıyor

Denizyolları Mısır seferlerini tatil etti

Dün de Mısırda koleradan 308 kişi öldü, Lübnan Mısır'la irtibatını kesti

Harb Akademisinde dün yapılan merasim

Dün yeni kurmaylarımıza diplomaları törenle verildi

16/11/2005

EK 8: 22 Ocak 1948 Cumhuriyet

Cumhuriyet

24 Üncü yıl Sayı: 8418

Perşembe 22 Ocak 1948

Marshall plânına Türkiyenin itirazları

İnönü - Wilson mülâkatının bu işle alâkalı olduğu ileri sürülüyor

Amerika Dış İşleri Bakanlığı raporunda bizi, Avrupa kalkınmasına yardım edebilmek üzere alacağımız tarım, taşıt, maden işletme techizat ve malzemesinin bedellerini peşinen ödeyebilecek maddi imkânlara malik gösteriyor. Bu mecburiyetin memleket iktisadiyatı için bir buhran doğuracağını bildirdik

Parti prensiplerini tatbikte liderlerin rolü

İngiltere ve Ortadoğu bloku

Yunan basınının dostlu yakışmıyacak neşriya

İktidardaki liberal partisinin orga Vima, Amerikalıların bize dört denizaltı vermelerini protesto ediy

Aynı gazete bundan bir müddet evvel iki memleket hudud tashihini ve Yunanlıların Anadoluda yeniden yerleştirilm istemek gibi aklın almıyacağı taleblerde bulunmaya kalk

Amerikadaki Türk deniz subayları

EK 9: 26 Ocak 1948 Cumhuriyet

Cumhuriyet

TEGE KUVVET SURUBU

İngiltere ve Amerikanın Akdenizde yeni tedbirleri

Genelkurmaylar arasında cereyan eden müzakereler sonunda Akdenizdeki deniz kuvvetlerinin takviyesi kararlaştı

Yardım plânı karşısında Türkiyenin hassasiyeti

Maliye Bakanı ve Muhalefet Lideri, muhtac olduğumuz malzemeyi peşin para ile alamıyacağımızı belirttiler

Halid Nazmi Keşmir: «Vaziyetimiz, olduğundan daha iyi gösterilmemiştir» diyor. Celâl Bayar ise maliyecilerimizi beceriksizlikle itham ediyor

Celâl Bayarın tenkidleri

"Vadesi geldiğinde ödenecek bir sened,,

Celâl Bayarın 12 temmuz beyannamesi hakkındaki sözlerine Nihad Erim dün Kamarada cevab verdi

Eskişehir kongresinde görüşülen meseleler

Rusyada isyan

Devlet daireleri ve halk

Ticaret Odasından tüccarın şikâyetleri

Alâkadarlar, Ticaret Odalarının bugünkü hâlile, tüccarı niçin tatmin etmediğini anlatıyorlar

Dünkü lik maçları

Fenerbahçe Vefayı 2 - 0 yendi, Galatasaray Kasımpaşa ile 2 - 2 berabere kaldı

EK 10: 27 Ocak 1948 Cumhuriyet

Cumhuriyet

ŞAKA

Hazine U. Müdürünün dün verdiği demeç

Dün şehrimize gelen ve bugün Londraya hareket edecek olan Umum Müdür: "Pariste verilen rakamlar doğrudur,, diyor

Frangın düşürülmesi endişe ile karşılandı

İngiltere, Fransanın kararını doğru bulmadığını ve kendi parasını düşürmeyi düşünmediğini ilân ediyor

Amerikada hükümet mahfilleri karardan: "Milletlerarası işbirliği plânına indirilen bir darbe,, diye bahsediyorlar

Öyle mi? Söyle mi?

Kâzım Karabekir dün sabah vefat etti

Sovyetlerin ortadoğudaki manevraları

Yediğimiz ekmeklerin yüzde altmış beşi çavdar!

Rumanyadan kaçıp gelen Türkler

Erkek kıyafetine girip Köstencedeki Galatasaray vapuruna gizlice binen iki genç kız ve üç erkek neler anlatıyorlar?

Belgradda ölüme mahkûm edilen zavallı Türkler

Ege tütün piyasası dün sabah açıldı

Fiatlar, vasati 250-255 kuruş arasındadır, dün 4 milyon kilo tütün satıldı

Tam sekiz saat sok... ortasında kalan öl...

İlkokul öğretmenlerinin maaşları

Komünizmle mücadele için genelliğin kararları

EK 11 4 Şubat 1948 Cumhuriyet

Cumhuriyet

C. H. P. Grupunda Dünkü Tartışmalar

Marshall plânı meselesi şiddetli tenkidlere yol açtı

Gösterilen kayıdsızlık acı bir lisanla muaheze edildi

Söz alan milletvekilleri Türkiye davalarının haricde temsil, müdafaa ve takib sekline hücum ettiler, dış teşkilâtımızda tasfiye istediler

Marshall Plânı karşısında Demokratların durumu

Celâl Bayar, Necmeddin Sadak'ın demecini tatmin edici bulmadığını söyledi

Rusyanın Amerikaya karşı siyasî hücumları

General Brid Amerikaya bugün hareket ediyor

Hindistanda müfritler aleyhine nümayiş yapıldı

Ankara radyosu ve Rumenler

Halk Partisi kongrelerinde hücumlar

İstanbul imar plânı tatbik edilemez hale geliyor

Amerikada ihracatın kontrolü

Washington'daki güzellik müsabakası

15/09/2005

EK 12: 28 Ocak 1948 Cumhuriyet

Cumhuriyet

Marshall plânı için Mecliste sözlü soru

Dış İşleri Bakanı, takrire önümüzdeki pazartesi günü cevab verecek

Mesele dünkü C. H. P. Meclis Grupunda da mevzuu bahsedildi, fakat Necmeddin Sadak açıklamanın umumî efkâr önünde yapılmasının daha doğru olacağını söyledi

İngiliz - Fransız ittifakına İtalya da girmek üzere

Tenkidde kontrol

Muhalefetin tenkidleri

Fuad Cebesoy, Meclis Başkanı namzedi

C. H. P. Grupunda dün seçim yapıldı, Ali Fuad Cebesoy 235, Saracoğlu 23, Kâzım Özalp 7, Recep Peker 6 oy aldılar

Hayır işlerine 6 milyon bırakan iş adamımız

Rahmetli Nuh Nacinin vasiyetnamesi Kadıköy İkinci Sulh Hukuk Hâkimi'nin huzurunda açıldı

15/09/2

EK 13: 3 Şubat 1948 Gece Postası

GECE POSTASI

EN SONHABERLERLEİÇIKAR GÜNLÜK SİYASİ AKŞAM GAZETESİ

Marşal Plânı ve Türkiyenin Durumu

Dışbakanının izahatı tam tatminkâr görülmedi

Mesele bir defa daha D.P. tarafından meclise sevkedilecek

C.H.P. Meclis Grupunun bugünkü toplantısı

H. Ali - Kenan Öner dâvası

Yargıtay Başsavcılığı kararı bozma isteğinde bulundu

Keşanda uçan bomba sanılan esrarlı cisimler!

Ingilterede halı satışları kara borsada!

Kız yüzünden

Dimitrof Ağız Değiştirdi

Bulgar Başbakanı Doğ

Bloku demecini inkâr et

vatan cephesi kongresinde B

demokrasilerine yine yükle

İnşaatı Teşvik Hikâye

1 ev yaptırma izni i

20 çeşit muamele

BÖYLEMİ OLMALI İDİ?

İşçi sendik[illegible] dilmek tehlil esince..

Çalışma Bakanlığına yollanmak

Muhayyel Korsanlık

28/11/2005

EK 14: 17 Ocak 1948 Akşam

AKŞAM

Hergün 8 sahife

AKŞA

CUMARTESİ 17 Ocak 1948

Geniş bir iktisadî kalkınma plânı hazırlanıyor

Plânın bir kısmı kendi kaynaklarımızdan başarılacak, büyük bir kısmı da yabancı kredilerle tahakkuk edecek

Kömür havzasının esaslı ulaşı, ziraat istihsallerinin arttırılması, su ve elektrik enerjileri tesisi için hazırlanan projeler bugünlerde Milletlerarası bankaya gönderilecek ve oradan geniş kredi istenecek

Harice mübayaa heyeti gönderilmiyecek

Mübayaalar normal yollardan yapılacak

Hayfada kanlı savaşla

EK 15: 5 Temmuz 1948 Ulus

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

Türkiye ve Birleşik Amerika Hükümetleri arasında

İktisadi işbirliği anlaşması imzalandı

IMZA TÖRENİNDE

M. Marshall'ın bir mesajı okundu

Dışişleri Bakanımız verdiği cevapta Türkiye'nin bu yardıma bağladığı ümitleri de tebarüz ettirdi

Millet yolu

İki uçak çarpıştı, 47 kişi öldü

Berlin meselesi tekrar alevleniyor

Rusya'ya müşterek bir nota daha verilecek

M. Bevin, iki buçuk milyon Alman'ın açlığa mahkûm edilmesine İngiltere'nin boyun eğmek niyetinde olmadığını söyledi

Eisenhower'in adaylığı gene ortaya ahıldı

Tito muamması

Belgrat'ta çıkan Borba gazetesi Almanya'daki Sovyet siyasetini kuvvetle destekliyor

Yunan iç harbi

Çetecilerin ilk hatları delindi

Kıral Paul dün sabah erkenden Grammos bölgesine hareket etti

Türkiye'ye sığınan Bulgarlar

Seçim Kanunu

Büyük Millet Meclisi bu sabah saat 10 da toplanarak tasarının müddelerini görüşecek

Filistin işi karışık bir hale geliyor

EK 16: İthal Edilen Cipler İçin Bir Reklam,

EK 17: 5 Aralık 1948 Akşam

İnşaat ilânı

Ereğli kömürleri işletmesi genel müdürlüğünden

1 — İşletmenin Kozluda yaptıracağı tuğla fabrikası inşaatı kapalı zarf usulü ve vahidi fiat esasiyle eksiltmeye konulmuştur.

2 — Bu inşaat için İşletme tarafından verilecek malzeme eksiltme dosyasının hususi şartnamesinde yazılıdır.

3 — Bu işin tahmin edilen bedeli (375,400.00) liradır.

4 — Muvakkat teminat miktarı (18,770.00) liradır.

5 — Eksiltme evrakı (30.—) lira mukabilinde Zonguldak'ta İşletmesi imar ve inşa grup müdürlüğünden, Ankara'da Etibank inşaat müdürlüğünden ve İstanbul'da Etibank şubesinden temin edilebilir.

6 — Eksiltme 27 Aralık 1948 pazartesi günü saat 15 de Zonguldak'ta Ereğli kömürleri işletmesi imar ve inşa grup müdürlüğü binasında yapılacaktır.

7 — Teklif zarfları Eksiltme şartnamesine göre tanzim edilmiş olarak ihale günü saat 12 ye kadar makbuz mukabilinde işletme Genel Müdürlüğü başkâtipliğine teslim edilmiş olacaktır.

8 — İşletme İhaleyi icrada serbestir. (18715)

EK 18: 7 Aralık 1948 Akşam

Memleketinizde Yetişen Mahsullerin Amerikada Satılmasına

Westinghouse yardım edebilir

Dolara ihtiyacınız varsa, elinizde bulunan iptidai madde veya fabrika mamulâtını dolara mukabil satmak için eşsiz Westinghouse planını öğreniniz!

Önümüzdeki sene Amerika Birleşik Devletleri, hariçten sekiz milyar dolarlık mal ithal edecektir....

Bunda sizin de payınız olabilir. Mahsullerinizi Amerika pazarlarına sürebilmeniz için Westinghouse, bir İthalât Servisi ihdas etmiştir. Bu servisin gayesi, Westinghouse mamulâtı için lüzumlu olan muazzam miktarda iptidai maddeyi hariçten temin etmek ve bilhassa, Amerikan firmalarının muhtaç oldukları maddeleri, büyük miktarda satabilmeniz için her yoldan size yardım etmektir.

Westinghouse mütehassısları, aşağıdaki suallerin cevaplarını vermeğe hazırdırlar:

- *Yetiştirdiğim mahsuller Amerika Birleşik Devletlerinde talebedecek mi?*
- *Bu mahsullerin, ayıklanması, işlenmesi, ambalajı ve fiatı nasıl olmalıdır?*
- *Tarzı, sürüm ve reklâm bakımından en iyi usul nedir?*

Westinghouse, sizin için tavassutta bulunmıya, bayiliğinizi yapmıya, hatta, bilahare satmak üzere malınızı, kendi hesabına satın almıya hazırdır. Mubaya memurlarımız dünyanın her tarafını dolaşmakta ve her sahada iş görmektedirler. Meselâ Westinghouse, dünyanın en büyük mika alıcısı arasındadır. Böylece Westinghouse, milletler arası ticari mübadele sistemini tatbikat sahasına koyarak her türlü ihtiyacınızı her hangi bir memleketten satın almanız için gereken doların temini hususunda size yardım etmektedir. Bu müstesna hizmetin nimetlerinden faydalanmak için en yakın Westinghouse mümessiline müracaat ediniz veya şu adrese yazınız:

The Import Department, Westinghouse Electric International Company, Empire State Building, New York 1, United States of America.

Uzun bir mesaj serisinin ilkini teşkil eden bu ilân, eşsiz bir hizmetin bir safhasını anlatmaktadır. Bütün dünya, seneelerden beri elektrik sahasındaki hizmetlerimizden faydalanıyor. Fakat bu gün mevzubahis olan, dostane münasebetler tesisinden ve Westinghouse elektrik mamulâtının temininden ibaret değildir. Önümüzde, dünyanın iktisadi kalkınması gibi zor bir vazife var. Bu iş, malik olduğumuz imkânları, güvendiğimiz kolaylığa ve teknik bilgimize muhtaçtır.

Westinghouse *Dünya hizmetinde*

22/11/2005

EK 19: 9 Ekim 1948 Akşam

EK 20: 7 Şubat 1949 Akşam

EK 21: 11 Kasım 1951 Akşam

EK 22: İktisadi Yürüyüş Dergisi Sayı 238–239–240, 1950

EK 23: İktisadi Yürüyüş İzmir Enternasyonal Fuarı Özel Sayısı, 1949

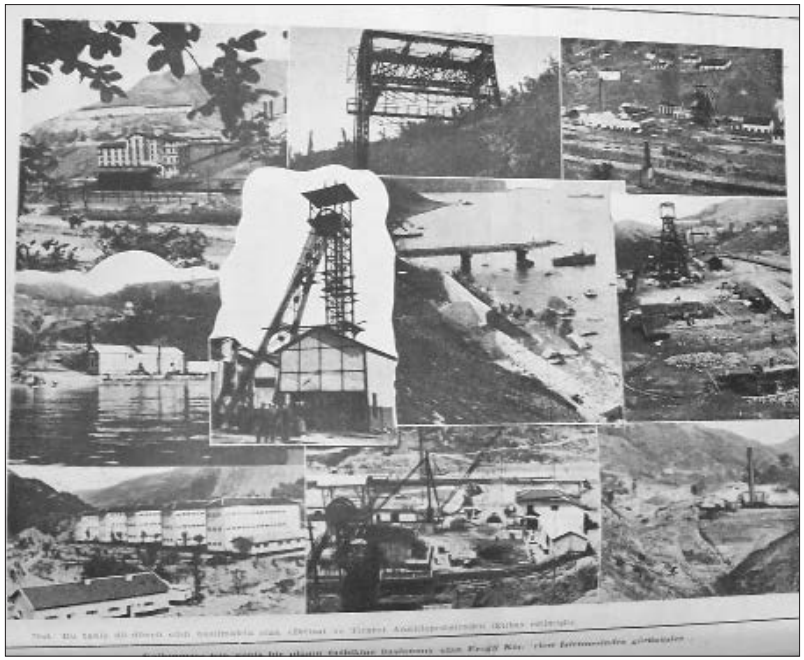

EK 24: İzmir Enternasyonal Fuarı Etibank Pavyonu (İktisadi Yürüyüş Sayı 238–239–240, 1950)

1949 İstanbul sergisinde, Marşal plânının Ulaştırma İşlerimizi ileri götürmek için yapılan yardımlarını zikredeı

EK 25: Türkiye'de Marshall Planı Raporu Kapağı Cilt 12

EK 26

EK 27

Murray Martin

PUBLIC RELATIONS 2 West 46th Street • New York 19, N. Y. • LAckawanna 4-6232

December 5, 1947

Premier Hasan Saka
Ankara
Turkey

My dear Premier Saka:

This letter -- which might offer a suggestion helpful to world peace and security -- proposes a radio "town meeting" of the world.

Whether or not the Marshall Plan can save the world, one thing seems certain: neither the Marshall Plan nor any other approach to world salvation can succeed unless it has the whole-hearted support of most of the people of the world.

To gain that support, any plan must be understood by the people of the world.

That means it must be explained to them, discussed with them, in terms they can understand and in a manner which will be above suspicion. It means a face-to-face discussion, a "town meeting" of the world, where all the people -- elected and appointed authorities, leaders, financiers, manufacturers, businessmen, managers, tradespeople, mechanics, farmers and laborers -- can hear at one time a full and frank discussion of the present world situation, the solution to these difficulties offered by the Marshall Plan, the possibilities of its success, the rules by which present thinking indicates it must be administered, the part every individual must play in making it succeed, and what it will mean to each individual.

The nearest approach to such a world forum is through the medium of radio.

I propose, therefore, a 24-hour period in which every radio facility in the world will be devoted to the Marshall Plan. Such a project will, by its very boldness and simplicity, stir the imagination of millions everywhere and focus their attention and thinking on this problem.

Time on this all-world radio network should be allocated to the United States, to the sixteen nations of Western Europe represented on the Committee on European Economic Cooperation, and to the Soviet Union, should the Russians care to participate.

030	01			5	23	11

1

EK 28

Premier Hasan Saka -2

Each of those eighteen participating nations should be given one hour of radio time, beginning with the United States and continuing through the CEEC nations -- Austria, Belgium, Britain, Denmark, Eire, France, Greece, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Portugal, Sweden, Switzerland and Turkey -- and ending with the Soviet Union.

Thirty minutes of each nations' air time might be utilized by the leaders and statesmen -- presidents, kings, prime ministers, foreign ministers, secretaries of state, leaders of legislative bodies, educators, etc. -- and the other thirty minutes devoted to an expression by the people of these nations. This latter half-hour should be a series of pick-up interviews with people in various occupations and walks of life in various sections of each country. It should give them an opportunity to express frankly, for all the world to hear, their problems, their hopes, their resolves -- and their criticisms.

Following the one hour broadcast from each of eighteen nations, each of them should have an additional fifteen-minute period during which some chosen spokesman could summarize the feelings and the expressions of its people.

The remaining one hour and a half of the 24-hour period could be devoted to a formal reading of the Marshall Plan and of the economic program drawn up by the delegates to the CEEC -- which should logically, of course, begin the program -- with, perhaps, summaries of each of these papers interspersed throughout the 24-hour period.

I believe a 24-hour world wide radio forum on the Marshall Plan would focus attention on this supremely important matter such as no other possible instrumentality could. And I sincerely believe that without the understanding and support of all people, everywhere, the Marshall Plan or any other plan for world cooperation is doomed to failure.

In writing this letter -- which I am addressing to a number of people of influence -- I am prompted simply by a personal conviction that great good might come from such an action as it outlines.

The details of operation, the mechanics of such an action, are not difficult to work out. The rewards could be immeasurable.

I would appreciate your thoughts on this suggestion.

Cordially yours,

Murray Martin

Murray Martin

3/12/1947

Basın ve Yayın U. Müdürlüğüne

BAŞVEKÂLET
YAYIN UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı: 918
Tarih: 13.XII.947

030	01			5	23	11

2

EK 29

T. C.
BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Dairesi Dış. Yayın
Özel sayı : .....
Genel sayı : .....

ÖZET:

Ek:

5.12.1947

Başbakan Hasan Saka
Ankara,Türkiye.

Dünya sulhu ve emniyeti için faideli olduğunu zannettiğim bir dünya radyo toplantısı teklif etmek maksadile bu mektubumu sunuyorum.

Marshall planı dünya'yı kurtarabilecek mi kurtaramıyacak mı, bilmiyoruz. Fakat muhakkak olan bir şey var:dünya halkının ekseriyeti tarafından can ve gönülden desteklenmedikçe ne Marshall planı ne de her hangi diğer bir tedbir muvaffak olamaz.

Bu desteklemenin temin edilebilmesi için her hangi bir planın dünya halkı tarafından anlaşılması gerekir.Binaneleyh, kendilerine anlatılmalı; anlayabilecekleri bir tarzda ve her türlü şüpheyi izale edecek şekilde kendileriyle münakaşa edilerek izah olunmalıdır. Bu yüz yüze bir münakaşayı,bir dünya toplantısını icabettiriri Yani intihap veya tayinle teşkil olunmuş makamların, liderlerin, para sahiplerinin,imalatcıların,iş adamları,ticaret hane ve sanayi müdürleri,tacirler,makinistler,çiftciler,ve işçilerin hep birlikte hali hazır dünya vaziyetinin ; Marshall planının bu vaziyetin müşkillerini hal için teklif ettiği çarelerin; bu planın muvaffakiyet imkânlarının; bunun tatbiki için haleri düşünülen açık ve teferruatlı bir münakaşasını dinleyebilecekleri bir toplantiya lüzum vardır.

Böyle bir dünya toplantısının tahakkukuna en yakın olan şey radyo vasıtasiyle bir toplantı yapmaktır.

Bu itibarla, bütün dünya radyolarının 24 saat müddetle Marshall planına tahsis edilmesini teklif ediyorum. Böyle bir hareket her yerde milyonlarca halkın muhayyilesinde tesir yapar ve bunların düşünce ve dikkatlerini bu mesele üzerinde tenerküz

Verilen cevaplarda: Daire ve şube adının yazılmaması.

030 | 01 | | | 5 | 23 | 11

3

EK 30

T. C.
BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Dairesi Dış.Yayın
Özel sayı : .....
Genel sayı : .....

ÖZET:

Ek:

ettirir.

Bu dünya radyo şebekesinde Amerika'ya, Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesinin üyeleri olan onaltı Batı Avrupa devletine, ve Ruslar'da iştirak etmek isterse, Sovyetler Birliğine zaman tahsis edilmelidir.

Bu on sekiz devletten her birine,birer saat verilmelidir,ve Amerika ile başlıyarak,Avusturya,Belçika,Britanya,Danimarka,Irlanda,Fransa,Yunanistan,Izlanda,Italya,Lüksenburg,Holanda, Norveç,Portekiz,Isveç,Isviçre,ve Türkiye'ye,ve nihayet Rusya'ya birer saat neşriyat yaptırılacaktır.

Her devletin neşriyat zamanının otuz dakikası önderler,devlet adamları:Cumhurbaşkanları,Krallar,Başbakanlar,Dışişleri bakanları,Bakanlar; Meclis Başkanları,liderleri,eğitim mümessilleri vesaire'ye;diğer otuz dakikası ise bu memleketlerin halkının fikirlerini beyan etmesine tahsis edilebilir.Bu ikinci yarım saati muhtelif meslek sahipleri ile gelişi güzel yapılacak mülakatlar doldurmalıdır. Bu yarım saat bunlara bütün dünyayı meselelerini,ümitlerini, hal çarelerini,ve tenkitlerini açıkca duyurmak imkânını temin etmelidir.

On sekiz devletin birer saat neşriyatını müteakip her birine onbeşer dakikalık ilâve bir zamanda verilmelidir. Bu ilâve müddet zarfında tanınmış sözcüler halklarının duyğu ve ifadelerini hülâsa edebilirler.

Geriye kalan bir buçuk saat Marshall planının okunmasına ve Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesinin hazırladığı iktisadi programın okunmasına tahsis olunabilir.Tabii,evvela programa başlanır sonra 24 saatlik müddette bu vesikaların her birinin hülasaları dağıtılabilir.

Verilen cevaplarda: Daire ve şube adının yazılmaması.

030 | 01 | | | 5 | 23 | 11

4

EK 31

T. C.
BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Dairesi Dış Yayın
Özel sayı : . . . . . .
Genel sayı: . . . . . .

ÖZET:

- 3 -

Ek:

Marshall planı üzerine 24 saatlık bir dünya radyo toplantısı fevkâlade ehemmiyeti haiz olan bu mesele üzerine bütün dikkati temerküz ettirecektir, zannediyorum. Ve dünyanın her tarafında halkın anlayış ve desteklemesi temin olunmadıkça Marshall planı içinde, ve her hangi diğer bir dünya işbirliği planı için de muvaffakiyetsizliğin mukadder olduğuna kaniim.

Bazı nufuz sahibi kimselere gönderdiğim bu mektubu yazarken, burada izah ettiğim şekilde bir teşebbüsten büyük bir faid hasıl olabileceği kanaatiyle hareket etmekteyim.

Bu teşebbüsü tatbik sahasına koymak, ve teferruatını tesbit etmek güç değildir. Ve bundan doğacak semereler ölçülmez bir kıymet ifade edecektir.

Bu teklifim hakkındaki fikirlerinizi bildirirseniz çok memnun olurum.

Murray Martin

S.A.

P.m.
19.1.

Verilen cevaplarda : Daire ve şube adının yazılması.

030	01			5	23	11

5

EK 32

T. C.
BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Dairesi : Dış Yayın
Özel sayı : 6-1/2400/7575
Genel sayı : . . . . .

Ankara, 15.9.1948

ÖZET

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ek:
1

Başbakanlık Yüksek Makamına

Ulus gazetesinin 11 Eylül 1948 tarihli sayısının birinci sahifesinin ikinci sütununda (Türkiye'ye ayrılan Marshall yardımı) unvanlı A.P. Ajansının Paris muhabirine atfen verilen ve kupürü ilişik olarak sunulan haber tetkik olundu.

Bu yazının altı kırmızı kalemle çizili olan son fıkrasında vuzuh görülemediğinden haberin İngilizce metni mütercimlerimize tetkik ettirilmiş ve şu ibare tespit edilmiştir:

''Resmî memurlar, bu hattı hareketi pek ciddî telâkki etmemişlerdir. Bunu, Yunanistan ve Türkiye'nin dahilî siyasî sebepleri dolayısiyle yapılmış bir hareket diye tefsir etmektedirler.''

Diğer taraftan Türkiye'nin ''Dahilî siyasî sebepleri dolayısiyle'' gayri samimi bir hareket takip etmekte olduğu şeklinde belirtilen böyle bir haberin hükümetin mensup bulunduğu partinin resmî organı olan bu gazeteye konmasından evvel icap eden mercilere malûmat verilmediği kanaatine varılmıştır.

Keyfiyeti saygılarımla arzederim.

Genel Müdür Vekili

(İzzettin Tuğrul Nişbay)

y.i. Md.
16-9-1948

17.9.1958 3240 1

M.S.

Verilen cevaplarda : Daire ve şube adının yazılması.

030	10			84	564	7

15-9-958 5831 1

3

EK 33

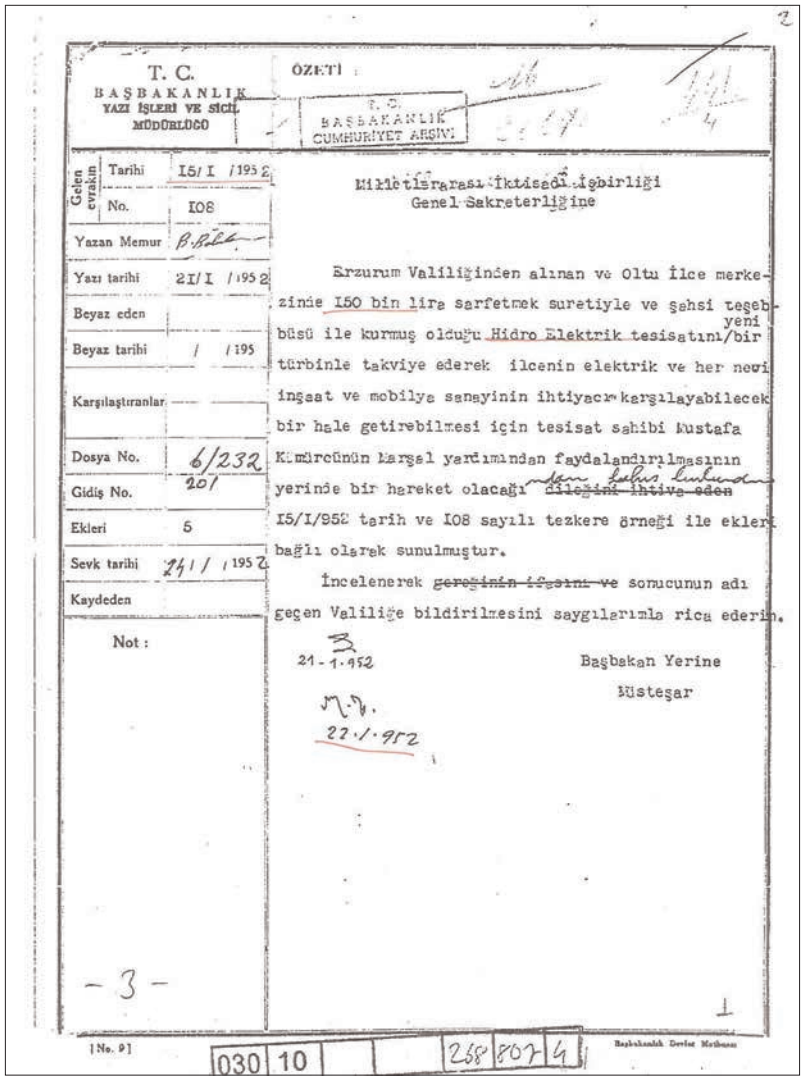

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZETİ :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Gelen evrakın Tarihi	15/I /1952
No.	108
Yazan Memur	B. Bilk
Yazı tarihi	21/I /1952
Beyaz eden	
Beyaz tarihi	/ /195
Karşılaştıranlar	
Dosya No.	6/232
Gidiş No.	201
Ekleri	5
Sevk tarihi	24/1/1952
Kaydeden	

Not :

Milletlerarası İktisadî İşbirliği
Genel Sekreterliğine

Erzurum Valiliğinden alınan ve Oltu İlce merkezinde 150 bin lira sarfetmek suretiyle ve şahsi teşebbüsü ile kurmuş olduğu Hidro Elektrik tesisatını yeni bir türbinle takviye ederek ilcenin elektrik ve her nevi inşaat ve mobilya sanayinin ihtiyacı karşılayabilecek bir hale getirebilmesi için tesisat sahibi Mustafa Kümürcünün Marşal yardımından faydalandırılmasının yerinde bir hareket olacağı ~~dileğini ihtiva eden~~ ndan bahis bulundu 15/I/952 tarih ve 108 sayılı tezkere örneği ile ekleri bağlı olarak sunulmuştur.

İncelenerek ~~gereğinin ifasını ve~~ sonucunun adı geçen Valiliğe bildirilmesini saygılarımla rica ederim.

21-1-952

Başbakan Yerine
Müsteşar

22.1.952

- 3 -

[No. 9] 030 10 258 807 4 Başbakanlık Devlet Matbaası

EK 34

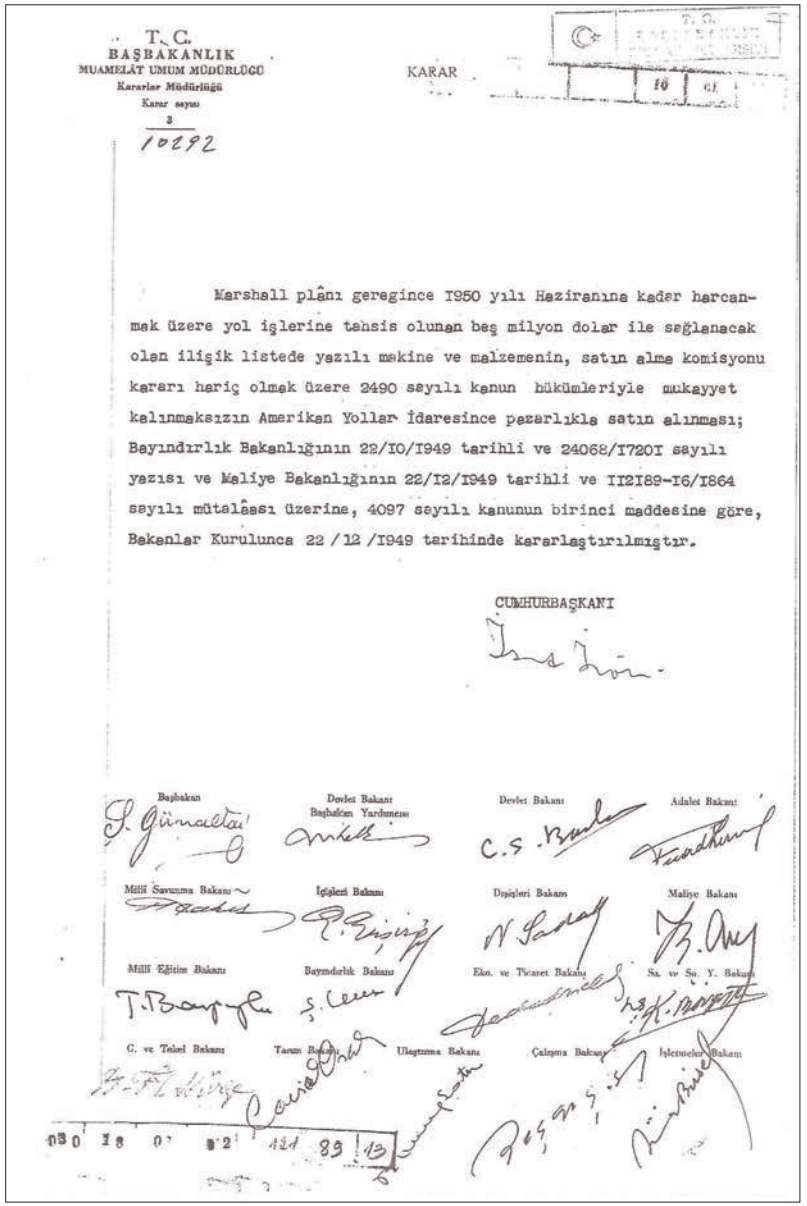

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
10292

KARAR

Marshall plânı geregince 1950 yılı Haziranına kadar harcanmak üzere yol işlerine tahsis olunan beş milyon dolar ile sağlanacak olan ilişik listede yazılı makine ve malzemenin, satın alma komisyonu kararı hariç olmak üzere 2490 sayılı kanun hükümleriyle mukayyet kalınmaksızın Amerikan Yollar İdaresince pazarlıkla satın alınması; Bayındırlık Bakanlığının 22/10/1949 tarihli ve 24068/17201 sayılı yazısı ve Maliye Bakanlığının 22/12/1949 tarihli ve 112189-16/1864 sayılı mütalâası üzerine, 4097 sayılı kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 22 / 12 /1949 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Devlet Bakanı	Adalet Bakanı
S. Günaltay	[illegible]	C. S. Barlas	Fuadhuriyet
Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
[illegible]	R. Eşiş	N. Sadak	[illegible]
Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Eko. ve Ticaret Bakanı	Sa. ve So. Y. Bakanı
T. Bayıyla	Ş. Cevi	[illegible]	[illegible]
C. ve Tekel Bakanı	Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı	İşletmeler Bakanı
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

030 18 01 02 121 89 13

EK 35

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

12179

KARAR

Marşal yardımından hibe olarak sağlanan yardım ile Avrupa memleketlerinin memleketimize tanımış oldukları tiraj hakları karşılığı olarak T.C. Merkez Bankasında % 95 ler hesâbında tekevvün eden karşılık paralardan İstanbul'da Aslan ve Eski Hisar Müttehit Çimento Türk Anonim Ortaklığına 500.000 dolar mukabili munzam bir tahsis yapılması hakkındaki Devlet Bakanlığının 27/II/-1950 tarihli ve 24-D/9378 sayılı yazısı Bakanlar Kurulunun 30/II/1950 tarihli toplantısında incelenerek, teklifin kabulü kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

Başbakan — Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı — Adalet Bakanı
Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı
Milli Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Eko. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı
G. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı ve Bayındırlık Bakanı V. — İşletmeler Bakanı

EK 36

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

13462

KARAR

Erazi sulama, bataklık kurutma ve buna müteferri yol işlerinde kullanılacak makine ve teferrüatını Almanya'dan ithal için Marshal Yardımı karşılık paralar hususi teşebbüs fonundan Erzurum'da Şaban Dilâver'e 215.000 liranın ikraz edilmesi; Bakanlar Kurulunca 25/7/1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

Başbakan — Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı — Adalet Bakanı
Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı
Milli Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Eko. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı
G. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı — İşletmeler Bakanı

EK 37

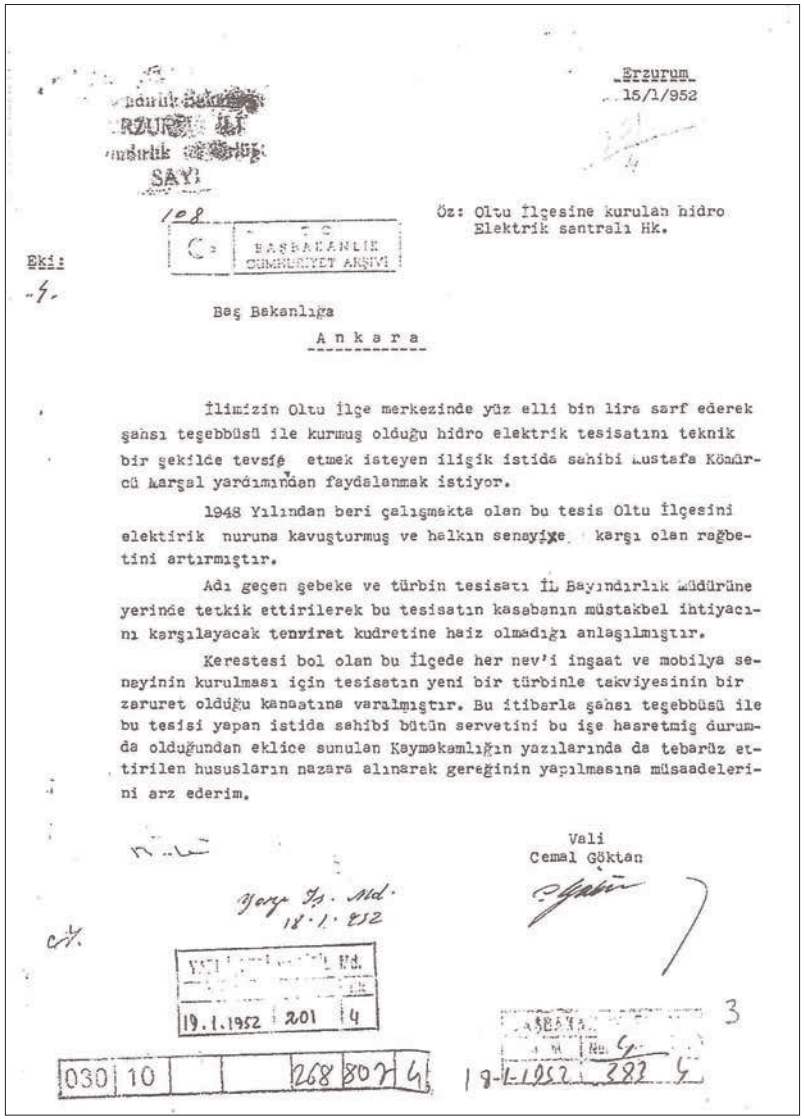

Erzurum
15/1/952

SAYI
108

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Öz: Oltu İlçesine kurulan hidro Elektrik santralı Hk.

Eki:
-4-

Beş Bakanlığa
Ankara

İlimizin Oltu ilçe merkezinde yüz elli bin lira sarf ederek şahsı teşebbüsü ile kurmuş olduğu hidro elektrik tesisatını teknik bir şekilde tevsi etmek isteyen ilişik istida sahibi Mustafa Kömürcü karşal yardımından faydalanmak istiyor.

1948 Yılından beri çalışmakta olan bu tesis Oltu İlçesini elektirik nuruna kavuşturmuş ve halkın sanayiye karşı olan rağbetini artırmıştır.

Adı geçen şebeke ve türbin tesisatı İL Bayındırlık Müdürüne yerinde tetkik ettirilerek bu tesisatın kasabanın müstakbel ihtiyacını karşılayacak tenvirat kudretine haiz olmadığı anlaşılmıştır.

Kerestesi bol olan bu İlçede her nev'i ingaat ve mobilya sanayinin kurulması için tesisatın yeni bir türbinle takviyesinin bir zaruret olduğu kanaatına varılmıştır. Bu itibarla şahsı teşebbüsü ile bu tesisi yapan istida sahibi bütün servetini bu işe hasretmiş durumda olduğundan eklice sunulan Kaymakamlığın yazılarında da tebarüz ettirilen hususların nazara alınarak gereğinin yapılmasına müsaadelerini arz ederim.

Vali
Cemal Göktan

Yazı İş. Md. 18.1.952

19.1.1952 201 4

030 10 268 807 4

19-1-1952 282 4

3

EK 38

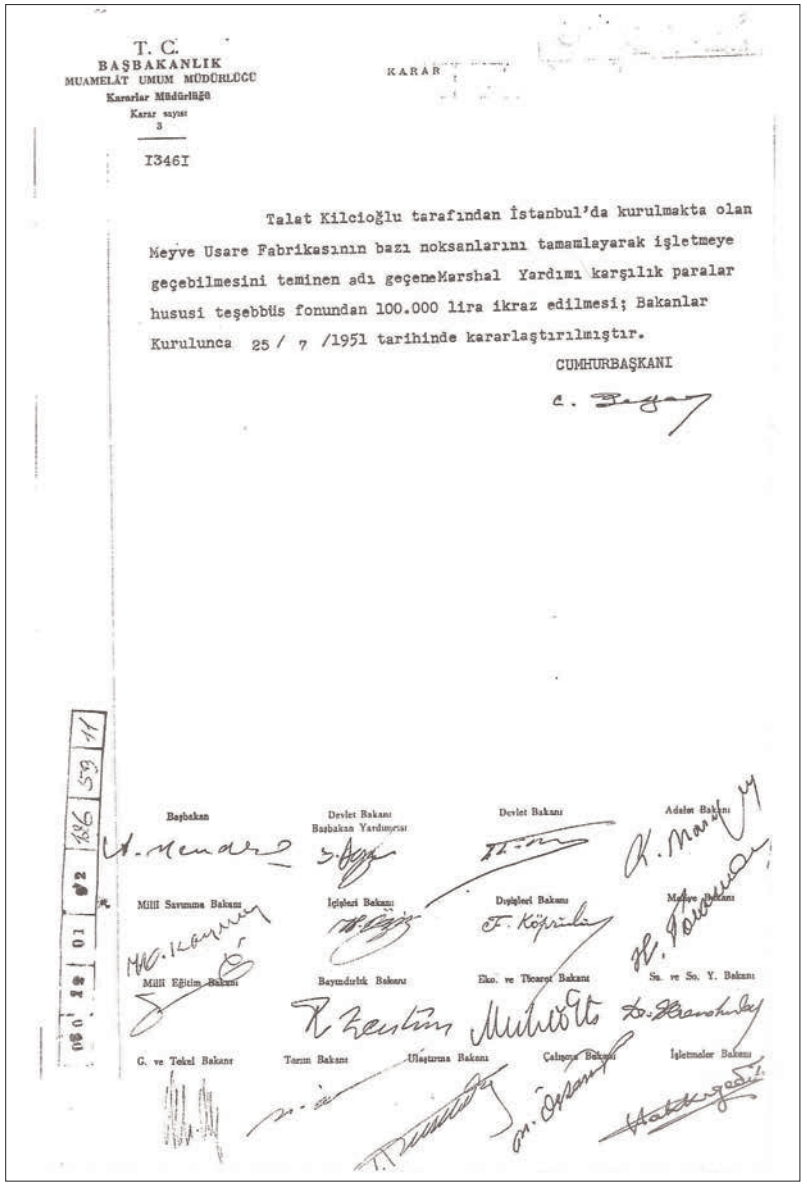

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

KARAR

I346I

Talat Kılcıoğlu tarafından İstanbul'da kurulmakta olan Meyve Usare Fabrikasının bazı noksanlarını tamamlayarak işletmeye geçebilmesini teminen adı geçene Marshal Yardımı karşılık paralar hususi teşebbüs fonundan 100.000 lira ikraz edilmesi; Bakanlar Kurulunca 25 / 7 /1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan | Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı | Devlet Bakanı | Adalet Bakanı
Milli Savunma Bakanı | İçişleri Bakanı | Dışişleri Bakanı | Maliye Bakanı
Milli Eğitim Bakanı | Bayındırlık Bakanı | Eko. ve Ticaret Bakanı | Sa. ve So. Y. Bakanı
G. ve Tekel Bakanı | Tarım Bakanı | Ulaştırma Bakanı | Çalışma Bakanı | İşletmeler Bakanı

EK 39

KAYNAKÇA:

Kitaplar

1. Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay.Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971, 1. Basım, Ankara: Bilgi Basımevi, 1976
2. Ahmad, Feroz. Modern Türkiye'nin Oluşumu. Yavuz Alogan (çev.). Üçüncü Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005
3. Arrighi, Giovanni. Uzun Yirminci Yüzyıl. Recep Boztemur (Çev.) 1. Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 2000
4. Ataöv, Türkkaya. Amerika, Nato ve Türkiye. 1. Basım. Ankara: Aydınlık Ya yınevi, 1969
5. Baran, Paul A., Paul M. Sweezy. Tekelci Kapitalizm. Filiz Onaran (Çev.).1. Basım. Ankara: Doğan Yayınevi, 1970
6. Başkaya, Fikret. Azgelişmişliğin Sürekliliği. 1.Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986, s.70
7. Başkaya, Fikret. Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2000
8. Boratav, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi 1908–1985. 5. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
9. Buğra, Ayşe. Devlet ve İşadamları. 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995
10. Bukharin, Nikolay İ. Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın (Çev.), 1.Baskı, İstanbul: Spartaküs Yayınları, 1996.
11. Byrnes, James. Açık Konuşalım. Semih Yazıcıoğlu (Çev.). 1. Basım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1948
12. Çakırca, Betül. "1946–1950 Arasında Türkiye ve ABD Yardımları".Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, 2001
13. Çocuğun Büyütülmesi. Marşal Planı Sağlık Broşürü No.:5. Doğuş Limited Ortaklığı Ankara, 1951
14. Doğan, Yalçın. IMF Kıskacında Türkiye 1946–1980. 3. Basım. İstanbul: Tekin Yayınları, 1987
15. Ercan, Fuat. Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik. 2.Basım. İstanbul:

Bağlam Yayınları, 2001

16. Eroğul, Cem. Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi). 2.Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
17. Gerger, Haluk. Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği, 2.Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 1999
18. Gevgilili, Ali. Yükseliş ve Düşüş. 2.Basım. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987
19. Gönlübol, Mehmet, Cem Sar ve Ahmet Şükrü Esmer. Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt 1 (1919–1973), 4. Basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 407, 1977
20. Gülalp, Haldun. Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. 1. Basım: Ankara: Yurt Yayınları, 1983.
21. Gülalp, Haldun. Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet. 1. Basım. İstanbul: Belge Yayınları, 1993
22. Güven, Sami. 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri Hilts Raporu, Thornburg Raporu, Barker Raporu. 1. Basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, Eylül 1998
23. Işıklı, Alparslan. Sendikacılık ve Siyaset. 3.Basım. İstanbul: Birikim Yayınları, (1979)
24. Kazgan, Gülten. Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye, 1. Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999.
25. Keyder, Çağlar. Ulusal Kalkınmacılığın İflası. 3. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
26. Keyder, Çağlar. Toplumsal Tarih Çalışmaları. Birinci Baskı. Ankara: Dost Yayınları, 1983, s.277–307.
27. Koç, Yıldırım. Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık. Birinci Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi
28. Koç, Yıldırım. Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?, 1.Basım, İstanbul: Alan Yayıncılık (1986).
29. Koçak, Cemil. Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), 1. Basım, Ankara: Yurt Yayınları, 1986.
30. Küçük, Yalçın. Türkiye Üzerine Tezler 1908–1998 Cilt 2, 1. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2003.
31. Makal, Ahmet. Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946–1963, 1.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
32. Lenin, V.İ. Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Süheyla Kaya (Çev.), Birinci Basım, Ankara: İnter Yayınları, 1995.
33. Marshall Planı ve Siz, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, 1951
34. Marshall Planı ve Türkiye'deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra. T.C. Milletler

Arası İktisadi İşbirliği Teşkilatı, Ankara: 1951

35. Mandel, Ernest. Marksist Ekonomi Kuramına Giriş, 1. Basım, İstanbul: Ünlü Yayınevi, 1991
36. Mendi, Ahmet. "İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Etkileri, Truman Doktrini, Marshall Planı ve Türkiye". Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, 2002
37. Oğuz, Orhan. Marshall Planı (Konferans). İzmir, 1951(Beyazıt Devlet Kütüphanesi Kitap No: 135314)
38. Orkunt, Sezai. Türkiye ABD Askeri İlişkileri.1. Basım, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978
39. Öztürk, Kenan. Amerikan Sendikacılığı ve İlk ilişkiler AFL-CIO' nun Avrupa Temsilcisi Irwing Brown İle Söyleşi, 1.Basım, İstanbul: TÜSTAV, 2004.
40. Savran, Sungur Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1 1919–1980, 1. Basım, İstanbul: Kardelen Yayınları
41. Sönmez, Sinan. Dünya Ekonomisinde Dönüşüm. 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
42. Suvla, Refii Şükrü. Türkiye ve Marshall Planı. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası. 1951.
43. Sülker, Kemal. Türkiye'de İşçi Hareketleri, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 3. Baskı (Tarihsiz).
44. Sülker, Kemal Türkiye Sendikacılık Tarihi, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 3. Basım Nisan 2004.
45. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, 1. Basım, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:24.
46. Tezel, Yahya S. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi. Üçüncü Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
47. Thornburg, Max W. Türkiye Nasıl Yükselir. 1. Basım. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi (Tarihsiz).
48. Türkay, Mehmet. Gelişme İktisadı: Ekonomik Büyüme Merkezli Yaklaşımın Yükseliş ve Gerilemesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1994.
49. Wallerstein, Immanuel. Liberalizmden Sonra. Erol Öz (Çev.) 1.Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
50. Yenal, Oktay. Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, 1. Basım, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003
51. Yılmaz, Metin. "Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2000.

Makaleler

52. Akdağ, Feridun. Kalkınma Davamızın Ana Meseleleri. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 18 (Haziran 1949), s.11–17.
53. Akaya, Yüksel. Türkiye'de İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık. Praksis, Sayı 5 (Kış 2002), s. 131–177.
54. "Amerikan Heyetinin Türkiye Ekonomisi Hakkındaki Görüşleri", Türk Ekonomisi, Sene 5, Sayı 50, (Ağustos 1947), s. 257–259.
55. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı İçinde Tütün Konusundaki Çalışmalar. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 43 (Şubat 1952), s. 27–33.
56. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Niçin Kuruldu, Nasıl Çalışıyor. Türkiye İktisat Mecmuası, Cilt 6, Sayı 36 (Temmuz 51), s.39–41.
57. "Avrupa Memleketleri Arasında Tediye ve Takas Anlaşmaları". İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı 64, No: 3 (1949), s.326–335.
58. Balta, Ecehan. 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu ?. Praksis, Sayı 5 (Kış 2002), s.277-322
59. Banker'den Tercüme İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti. Son Devalüasyonlar ve Marshall Planı. Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sayı 34 (Ocak 1950), s. 408– 411
60. Başar, Ahmet Hamdi. Hususi Teşebbüs ve Sermaye. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 21 (Ekim 1949), s.8-12.
61. Başar, Ahmet Hamdi. Türkiye'nin Amerika İle Mukayesesi Yapılabilir mi?. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 17(Haziran 1949), s.8-10.
62. Bursalı, Nasuhi. Avrupa Ekonomi Birliği. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 24, (Şubat 50), s.87–90.
63. Bülent Büktaş, "Thornburg'un Memleketimiz İçin Verdiği Rapor Tezatlarla Doludur", Yurdun Ekonomik Kalkınması, İktisadi Yürüyüş, Sayı 248 (30 Nisan 1950), s.2,22.
64. Çakır, Arif. Marshall Planı Nedir, Ne Sağlayacaktır. Türkiye İktisat Mecmuası. Sayı 17(Haziran 1949), s.17–22.
65. "Dünya Bankası ve Milletler Arası Para Fonu Daha Müfit Olmalıdır". Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 26 (Nisan 1950), s.269–272.
66. Ercan, Fuat. "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi". Praksis, Sayı 5 (Kış 2002), s.25–77
67. Ersoy, Melih. "Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller". Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine, H.Çağatay Keskinok-Melih Ersoy (Derl.). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s.1–23.

68. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının Özel Sermayeye ve Teşebbüse Dair Anketi (Koç Ticaret ve Türk Anonim Şirketi'nin Cevabı), Türk Ekonomisi, Sayı 77 (Kasım 1949), s. 245–250
69. Eralp, M.R.. "Amerika Dünyaya Yardıma Borçludur". Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 2, (Şubat 1948) s. 48–53
70. Evcimen, Orhan, H. (Çev.). Tediye Planı'ndaki Noksanlar. İktisadi Yürüyüş, Sayı 220 (28 Şubat 1949), s. 6.
71. Günçe, Ergün. Türkiye'de Planlamanın Dünü Bugünü Yarını. Toplum ve Bilim, Sayı 14 (Yaz 1981), s. 84–97
72. Hergüner, Abdülkadir. "Zirai Kalkınmamızda Aksayan Taraflar". İktisadi Uyanış, Sayı 44 (Eylül 1952), s.10
73. İktisatçı, Avrupa Tediye Birliği Üçüncü Faaliyet Yılına Girerken. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 51(Ekim 1951), s. 21–23
74. İktisatçı, Avrupa'nın İktisadi Durumu. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 52(Kasım 1952), s.17–21
75. İpek, İlhan. Bana Göre Marshall Planı Ne İfade Eder. İktisadi Uyanış, Sayı 32 (Ağustos 1951), s.15–16
76. İren, Cihat. "Silahlanma Programları ve Hammaddelerin Tevzii". Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 31(Şubat 1951), s. 17–22.
77. İren, Cihat. Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler Barker Raporu. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 36 (Temmuz 1951).
78. İnönü, İsmet. "Reisi Cumhur İnönü'nün T.B.M.Meclisinin VII. Devre İkinci Toplantı Yılını Açış Nutku". Cumhurbaşkanları'nın T.Büyük Meclisini Açış Nutukları. Kazım Öztürk (derl.). İstanbul: AK Yayınları, 1969
79. Jenkins, Rhys. "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi". Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi. Fikret Şenses (Yay. Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 211–255
80. Kara, Nihal. "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri". Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 8 (Aralık Ocak 1984), s. 64–75
81. Keskinoğlu, Suat. Avrupa Tediye Birliği'nin Bir Yıllık Çalışmaları. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 39 (Ekim 1951), s. 7–9.
82. Keskinoğlu, Suat. Şimali Amerika'da İktisadi Plan ve Tedbirler.Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 42 (Ocak 1952), s.23–25
83. Koçak, Cemil. "II. Dünya Savaşı'nda Dış Politika". Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 8 (Aralık Ocak 1984), s.12–28.
84. Komşuoğlu, Zekai. Makinalaşan Ziraatımız. İktisadi Uyanış, Sayı 46 (Kasım 1952), s. 5,14.
85. Kunter, Hüseyin. Marshall Planı ve Avrupa Yardımlaşması. Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sayı 44–46 (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s.802–806

86. Kuyucak, Hazım Atıf. İktisadi Buhran. Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sayı 35 (15 Şubat 1950), s.443–446.
87. Kuyucak, Hazım Atıf. "Mühim Bir Davamız Ecnebi Sermayeden İstifade Meselesi". Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 2, (Şubat 1949), s. 7–9
88. Magdoff, Harry. "Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve Üçüncü Dünya". Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar. Orhan Esen, Yılmaz Öner, Gölsel Türk, Ümit Kıvanç, Erol Özbek, Ferhat Boratav, Seçkin Cılızoğlu (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları, 1983, s.117–131
89. "Marshall Planı İle Verilen Malların Bedelleri Ne Oluyor?". Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 15 (Nisan 1949), s.39–40
90. Martin, W. McCheseney. İthalat İhracat Bankası'nın Rolü. Türk Ekonomisi, Sayı 63, Sene 6, s.231–233.
91. Cavit Oral, Ziraat Durumu ve Marshall Planı, Türk Ekonomisi, Sayı 72(Haziran 1949), s.136–137.
92. Özelmas, Ekrem. Dolar Meselesi ve Marshall Planı. Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sene 3, Cilt 4, Sayı 44–46, (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s.795–801.
93. Öztürk Özgür. Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması: Praksis, Sayı 15 (2006 Yaz), s. 271-311.
94. Pensoy, İzzet. (Çev.). Avrupa İhracatı'nın Planlaşması veya Kambiyo Serbestîsi. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 17 (Haziran 1949), s.44–45
95. Perkins, Milo. Dünya Refahı ve Amerikan Tezi. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 26 (Nisan 1950), s.266–268
96. Perlman, M.. OECE'nin Karşılaştığı Güçlükler. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 25 (Mart 1950), s.16
97. Perroux, Francois. Dolar Kıtlığı ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın İkinci Raporu. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 25(Mart 1950), s. 159–162.
98. Peters, Mike. "Bilderberg Grubu ve Avrupa'nın Birleşmesi Projesi".AB Türkiye Gerçekler Olasılıklar. Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Yenihayat Kütüphanesi, 2003, s.34–62
99. Sbarounis, Athanase, J. "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Ekonomisi". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 12.Cilt, No: 3–4, (Nisan 1951-Temmuz 1951), s.72–108
100. Tekinalp. Marshall Planı, Hususi Krediler ve Hususi Sermaye. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 17(Haziran 1949), s.14–16.
101. Toklu, Hakkı. Amerikan Yardımı ve Dünya Dış Ticaret Durumu. İktisadi Yürüyüş, Sayı 222 (30 Mart 1949), s.6–21
102. Trak, Ayşe. "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular". Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 5 (Temmuz 1984), s.51–62

103. Ayşe Trak Azgelişmiş Ülke Aydınları ve Gelişme Sorunu, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 6 (Ağustos-Eylül 1984), s.70–82
104. Thoanburg, M.W."Türkiye'nin Başlıca Dört Davası". Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 4 (Mayıs 1948), s.12–14
105. Thoarnburg, M, W. Türkiye Hususi Sermayeye Saha Açmaya Mecburdur, Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 5 (Haziran 1948), s.16-21
106. "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası", İktisadi Uyanış, Sayı 59(Aralık 1953), s.11,31
107. Türkiye Ziraati Nereye Gidiyor, İktisadi Uyanış, Sayı 3 (Nisan 1949), s.2
108. Türk Ekonomi Kurumu, Alacaklı Memleketler İçin Marshall Planı. Türk Ekonomisi, Sayı 70(Nisan 1949), s.77, 79
109. Türkay, Mehmet. "Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı". Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., 1995, s.112-139
110. Türkay, Mehmet. "Gelişme Kavramsal Köken ve Yorumlar", Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (Ed.). İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., 1995, s.89-111
111. Türkay, Mehmet. "Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı". İktisat Dergisi, 366–367, (Nisan-Mayıs 1997), s.29–36
112. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, İktisadi Uyanış, Sayı 59(Aralık 1953), s.11,31
113. Üçüncü Marshall Yılında Avrupa'nın İktisadi Durumu, İktisadi Uyanış, Sayı 32 (Eylül 1951), s.10
114. Voghel, F.De. Milletlerarası Sermaye Yatırımları. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 30 (Ocak 1951), 36–41.
115. Wolf, Winfred. "Avrupa Birleşik Devletleri Projesi", Avrupa Kalesi, Winfred Wolf-Jutta Klas (derl.). İstanbul: Yazın Yayınları, 1996, s.13–71
116. Yazman, Aslan Tufan. Tiraj Hakları: İngiltere Belçika Tezleri Karşısında Türkiye. İktisadi Yürüyüş, Sayı 233 (25 Eylül 1949), s.1,24.
117. Yazman, Aslan Tufan. Yol İçin 4 Milyarı Bulabilir miyiz?. İktisadi Yürüyüş, Sayı 196 (8 Mart 1948), s.1–23.
118. Zirai Donatım Kurumu, İktisadi Yürüyüş, Sayı 233 (25 Eylül 1949), s.17–21

Gazete Makaleleri

119. Adıvar, Adnan. Kalkınma Projeleri". Akşam, 18 Şubat 1949.
120. Başyazı. "Türkiye Yardım Dışında Kalınca Vaziyet Ne Olacak?". Gece Postası, 27 Ocak 1948, s.1.
121. Başyazı. "O halde, Türkiye'den Yoksul Avrupa'ya Yardım Beklenmemeli".

Gece Postası, 29 Ocak 1948, s.1.

122. Başyazı, "Türkiye'ye Yardım Amerika'nın Kendi Menfaati İktizasıdır". Gece Postası, 25 Ocak 1948, s.1.
123. Başyazı. "Hususi Teşebbüslerin Yeni İş Sahaları Vücuda Getirmeleri Teşvik Olunmalıdır". Gece Postası, 8 Mart 1948, s.1
124. Başyazı, Amerikan Sermayesi ve Biz. Gece Postası. 28 Kasım 1949, s.1.
125. Başyazı, Milletlerarası Sendikalar Konfederasyonu, Gecepostası, 8 Aralık 1949, s.1.
126. Can, Sabah. Amerikan Türk İrtibatları. Ulus, 7 Temmuz 1948, s.3.
127. Doğrul, Ömer Rıza. "Vandenberg'in Nutku". Cumhuriyet, 10 Nisan 1947, s.3.
128. Erim, Nihat. "Amerika'nın Kararlı Durumu". Ulus, 13 Mart 1947, s.1
129. Hazlitt, Henry. "Amerikan Yardımları Avrupa'yı Çıkmazdan Kurtarabilir mi?".Akşam, 15 Şubat 1948, s.4,7
130. Hazlitt, Henry."Amerikan Yardımları Avrupa'yı Çıkmazdan Kurtarabilir mi?", Akşam, 18 Şubat 1948, s.4,5,7
131. Hazlitt, Henry. "Amerikan Yardımları Avrupa'yı Çıkmazdan Kurtarabilir mi?", Akşam, 21 Şubat 1948, s.3,6
132. Katran, Hikmet. Amerikalılar Tacirlerimizle Büyük Teşebbüslere Girişiyorlar. Gece Postası, 11 Ekim 1949, s.1,4.
133. Nadi, Nadir. "Başlarken". Cumhuriyet, 27 Haziran 1947, s.1,3.
134. Nazif, Nizamettin. "Şu Paris Konferansı". Gece Postası, 1 Temmuz 1947, s.1.
135. Nazif, Nizamettin. İtalya ve Fransa Grevleri ve Amerika'nın Milyarları. Gece Postası, 18 Kasım 1947, s.1.
136. Refik, Cemal. "Döviz ve Biz". Akşam, 29 Temmuz 1951, s. 3.
137. Tekeli, Esat. Marshall Planı Millet Meclisi'nde. Ulus, 8 Temmuz 1948, s.2.
138. Unat, Yavuz Abadan. Türk Amerikan İşbirliği. Ulus, 7 Temmuz 1948, s.1,2.
139. Yalman, Ahmet Emin."Marshall Çevirmesi". Vatan, 22 Haziran 1947, s.1,3.
140. Yalman, Ahmet Emin. "Taş Kesilen Vaziyet". Vatan, 24 Haziran 1947, s.1,3.
141. Yalman, Ahmet Emin. "Yardımın Açtığı Ufuklar". Vatan, 24 Mayıs 1947, s.1,3.
142. Yazman, M.Şevki. "Genel Kurmayda Yapılması Düşünülen Değişiklikler". Akşam, 6 Şubat 1949, s.4.
143. Yazman, M. Şevki. "Ordumuzdaki Değişiklikler". 3 Şubat 1949, Akşam, s.4.

Raporlar

144. "Milletler Arası Ticaret Odası Raporu". İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı 64 (Mart 1948), Sayfa 1–15
145. Marshall Planı Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (CEEC) nin Genel Raporunun Hülasası. Türk Ekonomisi, Sayı 56 (Şubat 1948), s.47–51
146. Avrupa Memleketlerinin Ekonomik Planları. Çalışma Dergisi, Yıl 4, Sayı:26, Ocak-Şubat-Mart 1949, s.32–88
147. "Avrupa İktisadi Kalkınma Programı Beşeriyete Hizmet Eden Tarihi Vesika Marshall Planı", İktisadi Yürüyüş, Sayı 196, 8 Mart 1948, s.9–15
148. "Avrupa İktisadi Kalkınma Programı Beşeriyete Hizmet Eden Tarihi Vesika Marshall Planı'nın Mütebaki Kısmını Veriyoruz", İktisadi Yürüyüş, Sayı 197, 28 Mart 1948, s.9–16
149. Hariciye Vekâleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt I
150. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Başlangıçtan 1949 Yılı Sonuna Kadar, Ankara: Devlet Bakanlığı Matbaası, 1951
151. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt I ve II, İkinci Baskı, Ankara: Güneş Matbaası T.A.O., 1951
152. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, , Cilt 2, Ankara: Delet Bakanlığı, 1.1.1950-30.3.1950
153. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 3, Başlangıçtan 1949 Yılı Sonuna Kadar, Ankara: Devlet Bakanlığı Matbaası, 1.4.1950-30.6.1950
154. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 4, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1950-30.9.1950
155. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 5, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1950-31.12.1950
156. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 6, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1951-31.3.1951
157. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 7, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1951-30.6.1951
158. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 8, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1951-

30.9.1951

159. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 9, Başlangıçtan 1951 Yılı Sonuna Kadar, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1951
160. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 10, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1952-31.3.1952
161. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 11, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1952-30.6.1952
162. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 12, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1952-30.9.1952
163. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 13, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1952-31.12.1952
164. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 14, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1953-31.3.1953
165. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 18, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1954-31.3.1954
166. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 19, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1954-30.6.1954
167. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 20, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1954-30.9.1954
168. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 21, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1954-31.12.1954
169. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 22, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1955-30.3.1955
170. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 23, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1955-30.6.1955
171. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 24, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1955-30.9.1955

172. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 25, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1955-31.12.1955
173. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 26, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1956-31.3.1956
174. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 27, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1956-30.6.1956
175. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 28, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1956-30.9.1956
176. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 29, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1956-31.12.1956
177. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 30, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1957-31.3.1957
178. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 31, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1957-30.6.1957
179. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 32, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1957-30.9.1957
180. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 33, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1957-31.12.1957
181. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 34, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1958-31.3.1958
182. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 35, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1958-30.6.1958
183. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 36, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1959-30.9.1957
184. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 37, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1958-31.12.1958
185. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türki-

ye'de Marşal Planı, Cilt 38, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1959-31.3.1959

186. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 39, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.4.1959-30.6.1959
187. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 40, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1959-30.9.1959
188. Hariciye Vekaleti Milletler Arası İktisadi İşbirliği İdaresi Teşkilatı, Türkiye'de Marşal Planı, Cilt 41, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.10.1959-31.12.1959
189. Maliye Bakanlığı, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 42, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1960-30.6.1960
190. Maliye Bakanlığı, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 43, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1960-31.12.1960
191. Maliye Bakanlığı, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 44, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1961-30.6.1961
192. Maliye Bakanlığı, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 45, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1961-31.12.1961
193. Maliye Bakanlığı, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 46, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.1.1962-30.6.1962
194. Maliye Bakanlığı, Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, Cilt 47, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1.7.1962–31.12.1962

Resmi Belgeler

195. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri. 0300152311 No'lu Belge. 5.12.1947
196. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030130121248916 No'lu Belge, (30.2.1950 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı)
197. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 03018021265912 No'lu Belge, (25.7.1951 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı)
198. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030102688074 No'lu Belge, 15.1.1952
199. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 2, Toplantı 1, 3. Birleşim, 13.11.1946
200. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 4, Toplantı 1, 44. Birleşim, 29.01.1947
201. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 6, Toplantı 1, 77. Birleşim, 27.8.1947
202. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 6, Toplantı 1, 79. Birleşim, 1.9.1947
203. T.B.M.M. Tutanak Dergisi. Dönem: VIII. Cilt 10, Toplantı 2. 37. Birleşim, 02.02.1948
204. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 2, Toplantı 2, 48. Birleşim, 16.4.1948
205. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 12, Toplantı 2, 85. Birleşim, 8.7.1948
206. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 14, Toplantı 3, 23. Birleşim, 24.12.1948
207. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt 6, 65.Birleşim, 16.4.1951
208. T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt 6, 66. Birleşim, 18.4.1951

Yasalar

209. Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, İtalya, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre Hükümetleri Ve Almanya'nın Fransa, Birleşik Krallık Ve Amerika Birleşik Devletleri İşgali Altındaki Mıntıkalar Başkomutanları Arasında İmzalanan Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi İle Eklerin Onanması Hakkında Kanun", Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 30, 1948 -1949, s. 1263–1277
210. Türkiye Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre Ve Almanya'nın Fransa, Birleşik Krallık Ve Amerika Birleşik Devletleri İşgali Altındaki Bölgeler Başkomutanları Ve Serbest Trieste Ülkesi İngiliz Ve Amerikan Komutanı Arasında Paris'te 16 Ekim 1948 Tarihinde İmzalanan "Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme Ve Takas Anlaşması" Ve Eklerinin Ve Bu Anlaşmanın Geçici Olarak Uygulanmasına Dair Olan Protokol Ve Mezkur Anlaşmaya Ek Olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Birleşik Krallık Hükümeti Arasında 25 Ocak 1949 Tarihlinde Ankara'da İmzalanan Anlaşma Ve Eki Mektupların Onaylanması Hakkında Kanun, Düstur, Üçüncü Cilt 30, 1948, s.878 -896
211. Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Holanda, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre Ve Fransa, Birleşik Krallık Ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'daki İşgal Bölgeleri Başkomutanları Ve Triyeste Serbest Ülkesi İngiliz Amerikan Bölge Komutanı Arasında İmzalanan "1949–1950 İçin Avrupa Memleketleri Arasında Ödeme Ve Takas Anlaşması" Ve Ekleriyle Bu Anlaşmanın Geçici Olarak Uygulanmasına Ait Protokolün Onanması Hakkında Kanun", Düstur, Üçüncü Tertip Cilt 31, 1949–50, s.327–353
212. "ECA yardımı Gereğince Getirilen Ziraat Alet Makine ve Vasıtalarıyla Mücadele İlaçları, Kimyevi Gübreler ve Sairenin İthal ve Satış Usullerine Dair Yö-

netmeliği Yürürlüğe Koyan Bakanlar Kurulu Kararı", Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 31, 1949–1950, s.88–95

213. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na Dâhil Memleketler Arasındaki Mübadeleleri Serbestleştirmek Amacıyla Mezkûr Teşkilata Dâhil Memleketler Arasında İmzalanan (Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkında Anlaşma) İle Bir Avrupa Tediye Birliği Kurulması Hakkındaki Anlaşmanın Muvakkat Tatbikatına Dair Olan Protokolün Onanması Hakkında Kanun, Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 32, 1950–1951, s.1862–1888
214. Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında 4 Temmuz 1948 Tarihinde İmzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması Ve Eki İle Aynı Tarihte Teati Edilen Mektupların Onanması Hakkında Kanun, Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 30, 1948–1949, s.1278–1293
215. "Marshall Yardımı Gereğince Toprak Mahsulleri Ofisi Tarafından Memlekete Getirtilecek Olan Her Türlü Su Mahsulleri Avcılığı Ve Sanayine Ait Vasıta Ve Malzemenin Satış Ve Tevziine Dair Yönetmeliği Yürürlüğe Koyan Bakanlar Kurulu Kararı", Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 31, 1949–1950, s.2085–2089

Süreli Yayın Haber

216. "Avrupa Memleketlerine de Yardımlar Yapılacak". Vatan, 1 Mayıs 1947, s.1
217. "Beş milyar Dolarlık Bir İkraz Programı". Vatan, 27 Mayıs 1947, s.1
218. "Avrupa'da Bir İktisadi Federasyon Teklifi". Vatan, 2 Haziran 1947, s.1
219. "General Marshall'ın Mühim Demeci", Vatan. 6 Haziran 47, s.1
220. "General Marshall'ın Mühim Demeci". Vatan, 6 Haziran 47, s.1
221. "Ruslara Karşı Avrupa Birleşik Devletleri", Cumhuriyet, 11 Haziran 1947, s.1–3
222. "Birleşik Avrupa Devletleri Projesi", Vatan, 18 Haziran 47, s.1
223. "İngiltere'de Grevler", Cumhuriyet, 30 Nisan 1947, s.3
224. "Rusya'nın Daveti Kabulü İyi Bir Hava Yarattı", Vatan, 24 Haziran, 1947, s.1,3
225. "Üçler Konferansı Bugün Öğleden Sonra Açılıyor", Cumhuriyet, 27 Haziran 1947, s.1–3
226. "Paris Konferansı'nda Üçüncü Genel Toplantı", Gece Postası, 14 Temmuz 47, s.1
227. "Konferans Kapanıyor", Ulus, 16 Temmuz 1947, s.1,3
228. "Avrupa'ya Yardım İşi", Gece Postası, 25 Temmuz 1947, s.3
229. "Paris Konferansı 22 Eylül'e Ertelendi", Gece Postası, 13 Eylül 1947, s.1
230. "Avrupa'ya Yardım İçin Truman 17 Milyar Dolar Tahsisat İstedi". Akşam, 20 Aralık 1947, s.1,2

231. "Marshall Planı ve Avrupa Yardımlaşması". Hüseyin Kunter'in Dikkate Şayan İzahı". İktisadi Yürüyüş, Sayı 227,228,229, (30 Haziran 1949), s.16–17
232. Marshall Planı'nın Yerine Geçecek Yeni Bir Plan Teklifi Dünya Karşılıklı Yardım Planı. Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sene3, Cilt 4, Sayı 44–46, (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s.869–870
233. Gordon Gray'in Reisi Cumhur Truman'a Verdiği Rapor. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı 31(Şubat 1951), s.61–62
234. "Türkiye'ye 500 Milyon Dolarlık Yeni Bir İkraz Bahis Mevzuudur", Vatan, 24 Nisan 1947, s.2
235. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlığı, Akşam, 6 Kasım 1947, s.1
236. "Mr. Truman'ın Sözlerinin Tam Metnini Veriyoruz", Ulus, 17 Mart 1947, s.4
237. "Yardım Kredi, Hibe ve İkraz Şeklinde Olacak", Ulus, 19 Mart1947, s.1
238. "Başkan Truman, Tam Realist ve Tam İnsani Bir Görüşten Mülhem Olmuştur", Ulus, 14 Mart 1947, s.1
239. "Truman'ın Nutku Türkiye'de Derin Akisler Bıraktı", Ulus, 14 Mart 1947, s.1
240. "Moskova Memnun Değil", Ulus, 15 Mart 1947, s.4
241. "Amerikan Yardımı İçin Rusya'nın Noktai Nazarı". Cumhuriyet, 8 Nisan 1947, s.1
242. "Son Harbde Türkiye'nin Müttefiklere Yardımları". Cumhuriyet, 9 Nisan 1947, s.1
243. "Amerikan Yardımı". Cumhuriyet, 2 Nisan 1947, s.3.
244. "Yardım Projesi Ayan Umumi Heyetine Verildi". Cumhuriyet, 4 Nisan 1947, s.3
245. "Marshall Planı ve Türkiye". Akşam, 23 Ocak 1948, s.5.
246. "Marshall Planı'na Türkiye'nin İtirazları". Cumhuriyet, 22 Ocak 1948, s.1,4
247. "Hükümet Kredi İstemek İçin Beynelmilel Banka'ya Müraacata Karar Verdi", Akşam,23 Ocak 1948, s.1
248. "Birleşik Amerika, Türkiye'ye Yardım Hissesini Arttıracak", Akşam, 21 Ocak 1948, s.1
249. "Marshall Planı'na Türkiye'nin İtirazları", Cumhuriyet, 22 Ocak 1948, s.1,4
250. "Marshall Planı ve Türkiye", Akşam, 25 Ocak 1948, s.1,2
251. "Maliye Bakanı Amerikalılara Vaziyetimizi Olduğundan Daha İyi Göstermedik Diyor". Akşam, 26 Ocak 1948, s.1
252. "Marshall Yardım Planı ve Türkiye". Akşam, 28 Ocak 1948, s.1,2.
253. "Ali Rıza Türel Yanlış Malumat Verilmemiştir Diyor", Akşam, 25 Ocak 1948, s. 1,2.
254. "Hazine U. Müdürünün Dün Verdiği Demeç". Cumhuriyet, 27 Ocak 1948,

s.1,4.
255. “Marshallin Yardım Planı ve Türkiye”. Akşam, 24 Ocak 1948, s.1,2.
256. “Su ve Yol İşlerinde Amerika İle İşbirliği Yapacağız”. Akşam, 30 Ocak 1948, s.1
257. “Muhalefet Partisinin Faaliyetini Gönül Rahatlığı İçinde Müşahede Ediyorum”. Akşam, 1 Şubat 1948, s.2
258. “Gösterilen Kayıtsızlık Acı Bir Lisanla Muaheze Edildi”. Cumhuriyet, 4 Şubat 1948, s.1,4
259. “Ulus ve Kudret Gazeteleri Ne Diyor”. Akşam, 4 Ocak 1948, s.2
260. “Amerikan Yardımı”.Türkiye İktisat Mecmuası. Sayı 2, (Şubat 1948), s.6
261. “Geniş Bir İktisadi Kalkınma Planı Hazırlanıyor”. Akşam, 17 Ocak 1948, s.1
262. Paris Konferansı Görüşmelere Başladı”. Akşam, 16 Mart 1948, s.1,2
263. İktisadi İşbirliği Anlaşması İmzalandı, Ulus, 5 Temmuz 1948, s.1,3
264. Amerikan Traktörleri Nerelerde Kullanılacak, İktisadi Uyanış, Sayı 29 (Haziran 1951), s.11
265. “Arazi Sahiplerine Marshall Yardımından Kredi Verilecek”, Akşam, 6 Mart 1951, s.1
266. “Ziraatin İnkişafı”, Akşam, 30 Ekim 51
267. “Gafletin Cezası”, Akşam, 29 Ekim 51
268. “Zirai Kalkınma Çalışmaları”, Akşam, 12 Haziran 1951
269. “İskenderun-Erzurum yolu 1949’dan Önce Geçit Verir Hale Getirilecek”, Ulus, 23 Ağustos 1948, s.1
270. “Gemilerimizin Bir Kısmını Kendimiz Yapabiliriz”, Akşam, 29 Ocak 1950, s.4, 7
271. “Kömür ve Mazot”, Akşam, 10 Mayıs 1951
272. “Avrupa Tezgâhlarına Ismarlanan Gemilerimizin Kontrolü”, Akşam, 29 Aralık 1950,s. 5
273. “Kırk Yamalı Tekneler”, Akşam, 6 Kasım 1950
274. Türkiye’de Krom, Akşam, 1Eylül 1951, s.4
275. “Sahte Permi Tanzim Eden 7 Firma Adliyeye Veriliyor”, Gece Postası, 25 Kasım 1949, s.1
276. “Kahve ve Biber İhtikârının İç Yüzü Nedir?”, Gece Postası, 29 Kasım 1949, s.1,4
277. “Çimento Karaborsası Hangi Yollardan Besleniyor”, Akşam, 24 Temmuz 1951, s.1,7
278. Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayısı, İktisadi Yürüyüş, Sayı 213–214–215, 31 Aralık 1948

279. Cumhurbaşkanı İnönü’nün Nutku, İktisadi Yürüyüş, Sayı 210 (29 Ekim 1948), s.4,17
280. Devlet Bakanı Nurullah Sümer’in Amerikan Yardımı Hakkındaki Açıklaması, Türk Ekonomisi, Sayı 70 (Nisan 1949)
281. “CHP Beyannamesi”, İktisadi Yürüyüş, Sayı 248 (30 Nisan 1950), s. 9.10.16
282. “DP Beyannamesi”, İktisadi Yürüyüş, Sayı 248 (30 Nisan 1950), s. 11
283. “Yeni Hükümetin Programı”, İktisadi Yürüyüş, Sayı 251 (6 Haziran 1950), s.9–16
284. “İstanbul Sergisi’nde Etibank”, İktisadi Yürüyüş, İstanbul Sergisi Özel Sayısı, Sayı 238–239–240 (1949), s.24–25
285. “Yol Davamızda Hamleler”, İktisadi Yürüyüş, İstanbul Sergisi Özel Sayısı, Sayı 238–239–240 (1949), s. 49 – 50
286. Marshall Planı İle İlgili Bir Tanıtım Metni (1,2,3,4). Muhasebe ve Maliye Mecmuası, Sayı 44–46 (30 Haziran–31 Temmuz 1950), s.782, 786, 801, 814.

İnternet Kaynakları

287. Artan, Şahin. Irak’ta Soyguncular Baronlar: Halliburton vs http://www.bianet.org/2003/10/22/25259.htm (1 Şubat 2006)
288. http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1947/ekim1947.htm (1 Şubat 2006)
289. http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1947/kasim1947.htm (1 Şubat 2006)
290. http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/nisan1948.htm (23 Nisan 2007)
291. http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/haziran1948.htm (23 Nisan 2007)
292. http://www.liged.org.tr/liberalizm_lib_kurumlar_ludwig_von_mises.aspx (1 Şubat 2006)
293. http://www.marshallfoundation.org, (15 Şubat 2005)
294. http://www.marshallfilms.org/mpf.asp (19 Mayıs 2005)